JORGE AMADO

SUBTERANELE LIBERTĂȚII

★

LITERATURĂ UNIVERSALĂ CONTEMPORANĂ

Noua carte a lui Amado este închinată luptei proletariatului din Brazilia şi avangardei sale, Partidul Comunist din Brazilia. Acţiunea romanului se desfăşoară la Sao Paulo, unul din cele mai mari centre industriale din America Latină, adevărat oraş capitalist, în ale cărui uzine lucrează marea masă a muncitorilor.

. . .

In romanul lui Amado prinde viaţă cu adevărat istoria Partidului Comunist din Brazilia In apriga şi necruţătoarea luptă pentru libertatea patriei — luptă ce impune atîtea renunţări şi care primejduieşte atîtea vieţi — se căleşte omul nou, ce se remarcă prin cinstea şi frumuseţea spiritului şi prin exigenţa cu care ştie să-şi disciplineze gîndurile şi sentimentele.

. . .

Ca o lumină la capătul unui drum anevoios în subteranele ilegalităţii apare viziunea luminoasă a viitorului.

INNA TYNIANOVA

(din *Littérature Soviétique*)

JORGE AMADO

SUBTERANELE LIBERTĂȚII

În romînește de
H. Radian* şi *Constantin Țoiu

*

1957
EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ

Coperta de *D. Stănescu*

Jorge Amado
Os subterraneos da liberdade
2-a ediçao
Livraria Martins Editora S. A.
São Paulo

Subteranele libertății este prima parte a trilogiei în care scriitorul Jorge Amado înfățișează lupta dusă de poporul brazilian, sub conducerea clasei muncitoare, de la lovitura de stat din 1937, pînă în zilele noastre.

Lui James și Zeliei

Lui Diógenes Arruda, Laurent Casanova,
Anna Seghers și Michael Gold,
cu prietenie.

Cu mîna sînt acum pe conştiinţă
şi spun doar lucruri prea adevărate,
ce din trăirea vie-s învăţate.

CAMÕES (Sonete)

CARTEA ÎNTÎI / VREMURI GRELE

Căutăm zorile
şi zorile nu erau
GARCIA LORCA

CAPITOLUL ÎNTÎI

1

Octombrie fusese o lună cu bucluc. Deputatul Artur Carneiro Macedo da Rocha, coborîtor dintr-o veche spiţă sanpauliană[1], se gîndea cu bucurie că peste cîteva ore luna nefastă a lui octombrie 1937 avea să se sfîrşească şi că noiembrie va începe poate sub auspicii mai bune.

Îşi schimbase costumul şi, golind buzunarele hainei pe care o purtase după-amiază, găsi telegrama lui Paulo. O citi încă o dată şi apoi o azvîrli pe pat cu un gest iritat. La urma urmei, cînd are de gînd să vină? De ce stă la Buenos Aires? Nici o precizare în telegramă. Paulo putea să sosească în orice clipă cu avionul şi desigur că avea să se pomenească înconjurat de haita lacomă a reporterilor. Se sili să nu se mai gîndească la fiul său, la apropiata lui sosire, la scandalul care îl pîndea.

Înainte de a pleca se mai uită o dată în oglindă şi se găsi elegant în smochingul bine croit — un bărbat frumos încă, în ciuda celor cincizeci de ani ai săi. Cine i-ar fi dat vîrsta aceasta? Ştiuse să se păstreze tînăr, şi cele cîteva fire de păr alb nu făceau decît să-i dea un aer de distincţie, care stătea bine unui om politic cu răspunderea lui. Îşi potrivi cravata; acuma se gîndea la Marieta Vale.

În stradă, şoferul se înclină uşor deschizîndu-i portiera marelui automobil negru. Artur porunci:

— La domnul Costa Vale.

---

[1] Din statul federal brazilian São Paulo.

La căderea nopții plouase, și automobilul străbătea orașul ud și aproape pustiu, alunecînd pe străzile liniștite ale cartierului elegant. Prin geamurile mașinii, Artur zări felinarele electrice care aruncau o lumină mohorîtă pe trotuar, făcînd să scînteieze picăturile de apă ca niște pietre prețioase. Pe măsură ce înaintau spre centrul orașului, circulația sporea și mașina mergea din ce în ce mai greu. Un lung șir de limuzine umplea viaductul Anhangabaú, îndreptîndu-se spre Teatrul Municipal. În timp ce șoferul aștepta să se facă puțin loc, pe unde să se strecoare, Artur citi prin geamurile ude, aproape silabisind, o lozincă scrisă de mîini necunoscute pe zidurile solide ale clădirii monumentale a societății Light & Power [1], monopolul american al energiei electrice:

Jos imperialismul yankeu! Trăiască P.C.B.! [2]

Și din nou îl copleșiră gînduri tulburi, amintiri neplăcute în legătură cu întîmplările din luna lui octombrie. Mașina pornise iar, și Artur continua să privească inscripția subversivă. Își amintea întrevederea cu reprezentantul comuniștilor, un bărbat tînăr, felul lui hotărît de a vorbi, propunerile de unire și perspectiva întunecată pe care i-o schițase, în cazul în care politicienii democrați ar continua să meargă „cu ochii închiși". Un ciudat amestec de sentimente îl stăpîneau pe Artur la amintirea întrevederii: un fel de ciudă — omul acela, încă tînăr, prost îmbrăcat, ridicat fără îndoială din mediul muncitoresc, vrînd să-l învețe pe el politică — și o anumită admirație pentru figura lui aspră, energică.

Apoi se gîndi la cealaltă întrevedere pe care o avusese în luna aceea — cu ministrul Afacerilor Externe, un diplomat gras și mieros — în legătură cu isprava lui Paulo. O întrevedere la fel de supărătoare; nici ea nu-i lăsase vreo amintire plăcută. Şi totuşi, parcă fusese altfel: cu ministrul se dovedise stăpîn pe situaţie tot timpul. El condusese întrevederea. În orice caz, lucrurile stau prost, foarte prost...

---

[1] În limba engleză: Lumină și forță.

[2] Partidul Comunist Brazilian.

Ar fi vrut să se gîndească la lucruri vesele, să alunge amintirile acelui octombrie exasperant. De ce să nu se gîndească la Marieta Vale, pe care avea s-o revadă după atîtea luni — şiragul ei de perle va străluci fără îndoială pe albul gîtului şi mai tare decît picăturile de apă bătute de lumină — de ce să nu se gîndească la ochii şi la zîmbetul ei pe care peste cîteva clipe avea să le întîlnească din nou, pentru ce să se lase amărît de zvonurile politice, de telegrama care vestea sosirea apropiată a lui Paulo, de scandalul provocat de beţia băiatului, de întrevederea cu ministrul, de recenta întîlnire cu conducătorul comunist? Parcă auzea ultimele cuvinte ale revoluţionarului, rostite cu o gravitate aproape solemnă:

— Vina va fi numai a dumneavoastră. Cît despre noi, vom şti ce avem de făcut...

Cu privirea aţintită spre pavajul ud, încerca să vadă în lumina felinarelor faţa brună şi melancolică a Marietei, dorită zadarnic atîţia ani de zile. Dar ceea ce vedea era faţa slabă, extrem de slabă a tînărului pe care Cícero d'Almeida îl prezentase simplu: „João". Vedea fruntea lată pe care părul începuse să se rărească, ochii adînci şi curioşi, mîinile nervoase, contrastînd cu vorbirea gravă şi liniştită, măsurată, ca aceea a unui profesor. După întrevederea cu comunistul, Artur îşi dădu seama că bine cunoscuta-i iscusinţă politică — „e şiret ca un motan", obişnuia să spună despre el liderul majorităţii în Cameră — nu-i fusese aici de nici un folos. Omul ştia ce vrea şi spunea hotărît ce gîndea, fără să-şi aleagă cuvintele, fără să se codească, într-o formă directă, limpede, cu care Artur nu era obişnuit. Iar cînd încercase să-l încurce în meandrele subtilităților sale, tînărul schițase un zîmbet ușor și-l lăsase să vorbească, pentru a se întoarce apoi la argumentele sale precise, la înșirarea unor fapte concrete, la propunerea de unire a tuturor forțelor democratice împotriva lui Getúlio Vargas și a integraliștilor *. Nici o clipă, în timp de o oră și jumătate cît stătuse de vorbă, Artur nu se simțise stăpîn pe situație.

Da, octombrie fusese o lună nefastă, plină de ghinioane. O atmosferă de nesiguranță plutea în aer, punînd stăpînire pe oamenii politici și răspîndind un sentiment nelămurit de frică, frică de ceva ce trebuia să se întîmple în mod fatal dintr-un moment într-altul, fără ca nimeni să se poată împotrivi. Nimeni nu preciza ce ar putea fi, dar de ce dracu, nimeni nu credea că alegerile vor avea loc ? De ce această siguranță, aproape totală, că se va petrece ceva neprevăzut, ceva ce va opri desfășurarea normală a campaniei electorale, ceva ce părea cunoscut de toți, cînd în realitate nu se știa nimic pozitiv, nu se putea dovedi nimic concret ? Cu toate acestea, atît de puternică era atmosfera aceea de neliniște și așteptare încordată, încît Artur simțea teama ca pe un lucru aproape fizic, cînd stătea de vorbă cu colegii pe culoarele Camerei sau cu partizanii politici de prin orașele de provincie. Pînă la urmă, frica asta ajunsese să pună stăpînire și pe el, în ciuda lungii sale experiențe politice care îl făcea să fie socotit drept unul dintre cei mai abili parlamentari din țară și unul dintre cei mai cu vază șefi antigetuliști.

Adevărul era că João comunistul (cum l-o fi chemînd în realitate ? se întrebă Artur ; desigur că João nu e numele lui adevărat) precizase ceea ce plutea în aer, vorbise concret de lovitura de stat pe care o pregătea Getúlio Vargas în unire cu integraliștii și, spre deosebire de toți ceilalți oameni politici, el afirma, în numele partidului său, al acelui misterios și înfricoșător partid, care niciodată nu era luat în considerație în relațiile dintre partidele politice ale țării, că lovitura ar putea fi evitată iar alegerile s-ar putea ține, dacă forțele celor doi candidați la președinția Republicii ar voi să se unească, făcînd un armistițiu electoral, pentru a împiedica manevrele lui Vargas și ale fasciștilor. O declarație publică, semnată de cei doi candidați și de guvernatorii care îi sprijineau, stăpîni pe situație în statele[1] cele mai importante, ar fi de ajuns ca să alarmeze opinia publică și să contracareze lovitura ce se pregătea. Comunistul dovedea o perfectă cunoaștere a situației :

— Nu mă refer la guvernatorul statului Minas. Acela este omul lui Getúlio, sută la sută. Vorbesc de statele care îi sprijină cu adevărat pe cei doi candidați : São Paulo, Bahia, Rio Grande do Sul și Pernambuco.

Prin urmare, comunistul vorbise de lucruri concrete. Despre călătoria cu avionul a agentului lui Vargas, care se oprise în fiece Capitală de stat ca să-i consulte — să-i anunțe, spusese tînărul — pe guvernatori despre lovitură, data acesteia fiind gata hotărîtă. O constituție fascistă fusese redactată de un jurist din Minas Gerais și aprobată de integraliști. Un general fascist urma să fie numit comandant militar al orașului Rio de Janeiro. Nu erau simple zvonuri, tînărul era perfect de bine informat. Artur avusese încă mai dinainte vești despre călătoria trimisului lui Getúlio, dar comunistul îi dăduse amănunte noi, incontestabile, frînturi de convorbiri, siguranța că lovitura mocnea și că ea nu va întîrzia să spulbere campania electorală și, o dată cu ea, și cele mai scumpe speranțe ale deputatului Artur Carneiro Macedo da Rocha, a cărui numire ca ministru al justiției era socotită lucru sigur dacă Armando Sales * ar fi fost ales președinte al Republicii.

---

[1] **Este vorba de statele federale braziliene.**

Nici chiar scandalul stîrnit de beţia lui Paulo nu zdruncinase soliditatea candidaturii lui ministeriale. Presa adversă folosise incidentul, speculîndu-l într-un mod revoltător. Manşete, titluri şi subtitluri cu litere de-o şchioapă, editoriale care vorbeau în „numele Braziliei tîrîte în noroi“ de „un beţiv care a rupt cu nobila tradiţie a diplomaţiei braziliene“ puneau sub ochii cititorilor nu atît numele lui Paulo, cît mai ales numele tatălui său, deputatul Macedo da Rocha, susţinătorul candidaturii lui Armando Sales şi unul dintre cei mai însemnaţi lideri ai săi. Ca şi cum un tînăr secretar de ambasadă, scîrbit pînă peste cap de monotonia vieţii din Bogotá şi care bea peste măsură şi îndrugă cîteva cuvinte de ocară în mijlocul unei recepţii diplomatice, ar fi un lucru neobişnuit. Admiţînd chiar că ar fi fost adevărat (şi Artur ştia că era adevărat — Paulo îşi pierdea capul cînd se îmbăta) că încercase — cum povesteau cu lux de amănunte telegramele de pe primele pagini ale ziarelor — s-o dezbrace pînă la piele, în toiul unei petreceri, pe soţia unui anume don Antônio Reyes, şi că se tăvălise pe jos bătîndu-se cu cei care încercaseră să-l împiedice să facă o astfel de ispravă — chiar aşa stînd lucrurile, în orice altă ocazie întîmplarea n-ar fi avut nici o urmare, ar fi fost doar un motiv de bîrfeli şoptite pe culoarele de la Itamarati [1], dînd prilej cel mult la mutarea lui Paulo într-o Capitală din Europa, unde chefurile secretarilor ambasadelor sud-americane nu scandalizau pe nimeni.

De data asta, însă, se dezlănţuise o mîrşavă campanie de presă, cu editoriale tipărite cu litere grase, cu articole de fond în ziare, cu caricaturi în reviste şi chiar cu un tablou umoristic care făcea succesul unui spectacol de varietăţi la un teatru din Rio de Janeiro. Ca şi cum tînărul secretar ar fi dat naştere unei primejdii de război între Brazilia şi Columbia, ca şi cum un chiolhan („întîmplare obişnuită în lumea corpului nostru diplomatic", cum îi spusese el ministrului) ar fi terfelit onoarea patriei şi ar fi jignit sentimentele cele mai adînci ale republicii columbiene.

---

[1] Clădire din Rio de Janeiro, în care se află sediul Ministerului de Externe al Braziliei.

Pură speculaţie politică. O încercare de a-l compromite nu numai pe el, pe Artur, ci şi întreaga grupare politică pe care o reprezenta — vechile familii sanpauliene, stăpîne pe uriaşe întinderi de pămînt şi pe milioane de arbori de cafea — înfăţişîndu-i ca pe ultimii urmaşi ai unei rase ce se descompune în alcool şi desfrîu, incapabilă să conducă treburile publice ale ţării. Ziarele „getuliste" atacau, sub pretextul scandalului stîrnit de Paulo, toată campania electorală, iar integraliştii vorbeau de nevoia de „a se primeni atmosfera de la Itamarati". Şi toţi, într-un glas, cereau o „pedeapsă exemplară pentru feciorul de bani gata, care prejudiciase, în capitala republicii surori, prestigiul făurit patriei noastre de Rio Branco, pe cînd se afla în fruntea Ministerului Afacerilor Externe".

Avuseseră chiar de gînd să-l destituie pe tînăr. De aceea Artur fusese silit să vorbească foarte deschis cu ministrul, să-i spună adevăruri crude. Iată ce făcuse ca întrevederea să fie neplăcută: Artur se văzuse nevoit să-şi părăsească obiceiurile şi felul său de a fi, insinuant şi molatic — el, căruia nu-i plăcea violenţa. Dar, din sursă sigură, fusese informat că ministrul avea gata telegrama prin care cerea ca Paulo să-şi înainteze demisia. Ce alta putea face decît să fie violent, să ameninţe, să arate că e un adversar primejdios? Trebuia să salveze cariera fiului său.

Luna începuse cu această întrevedere şi se terminase cu întrevederea cu conducătorul comunist, înconjurată de mister, de două ori amînată — şi care îi lăsase o amintire mai amară chiar decît conversaţia nu prea diplomatică din cabinetul ministerial de la Itamarati. Oricît de neplăcută, vizita la ministru se terminase cu o izbîndă : nici o pedeapsă nu va tulbura cariera lui Paulo, atîta doar că va rămîne la Rio de Janeiro, cîteva luni, fără nici o numire în străinătate. Trebuise să vorbească deschis, cu ton amenințător, să arate că știa ca pe degete — după douăzeci și cinci de ani de viață politică — seria nesfîrșită de scandaluri ce se ascundea îndărătul zidurilor respectabile și ipocrite ale Ministerului de Externe. Pomenise nume și fapte. Îi arătase în amănunt ministrului îngrozit discursul pe care îl pregătise pentru ziua cînd destituirea sau orice ale sancțiuni împotriva lui Paulo l-ar fi silit să dezbată această chestiune în Camera deputaților. Atîta vreme cît lucrurile nu treceau de speculațiile politice din ziare, avea să tacă. Dar dacă tînărul ar fi lovit de o măsură disciplinară oarecare, atunci...

Chiar cînd spunea lucrurile cele mai dure, Artur păstra același ton apăsat și tărăgănat, care-i făcuse faima de bun orator parlamentar : ce însemna petrecerea tinerească a lui Paulo („care tînăr diplomat nu s-a îmbătat cel puțin o dată în viață ?") față de scandalul pricinuit de consilierul de ambasadă din Lisabona — în prezent ambasador în Egipt — una dintre figurile ilustre de la Itamarati ? Domnul ministru își aducea desigur aminte de acel fapt, căci nu era mai vechi de un an : consilierul de ambasadă de atunci fusese arestat de poliția portugheză pe o elegantă plajă de la Estoril, în timp ce, beat turtă, se scălda în pielea goală, la miezul nopții, în tovărășia soției ministrului Lucrărilor Publice din guvernul Salazar, despuiată și ea, neavînd în loc de veșmînt nici măcar părul lung, ca să-i acopere goliciunea „asemenea Evei în Paradis". Zîmbi la această frază care, după cum putea ministrul să constate, dădea un anumit farmec discursului. Ce-i mai grav, este că va fi silit să citeze chiar și numele soției ministrului portughez amestecată în acel scandal, tocmai cînd relațiile cu guvernul Salazar se mențineau atît de cordiale. Dar ce să facă dacă acest enorm scandal fusese cu totul înăbușit, fără să se publice nici măcar o notiță în ziare, iar consilierul de ambasadă își văzuse „vocația nudistă premiată cu o legație în Egipt ?"

Ministrul încercă să-l întrerupă, dar Artur îi înșiră mai departe scandal după scandal : ce să spună despre ambasadorul din Finlanda, care petrecuse trei luni în închisoarea din Helsinki fără a-și declara calitatea de diplomat, pentru că fiind în stare de totală ebrietate devastase aproape în întregime un pașnic cabaret nordic ? În Brazilia nu se știa mai nimic despre acest fapt, de care, totuși, caricaturiștii scandinavi se folosiseră pentru a ilustra niște reviste umoristice pe care el, Artur, întîmplător le avea și pe care le va arăta la tribuna Camerei. I-ar părea rău să facă așa ceva, deoarece diplomatul în chestiune, actualmente ambasador în Statele Unite și una dintre figurile cele mai de seamă ale diplomației braziliene, era un vechi coleg al lui, urmaseră împreună cursurile Facultății de drept din São Paolo. Dar domnul ministru trebuia să înțeleagă că în joc sînt cariera și onoarea lui, a lui Artur, pe care presa, cu complicitatea guvernului — sublinie aceste cuvinte — o terfelea din pricina unui incident absolut lipsit de importanță — băiatul întrecuse și el o dată măsura, bînd un pahar mai mult. Și nu s-ar mulțumi să povestească isprăvile homerice ale unor iluștri ambasadori. Domnul ministru avea desigur cunoștință că în ministerul său se întîmplau lucruri mai grave decît niște simple beții mai mult sau mai puțin gălăgioase, lucruri pe care Artur — spuse asta cu un glas aproape duios — nu ar dori să le dea în vileag. Ca om politic ce era, zelos de prestigiul claselor conservatoare, Artur prefera ca marea masă populară, clasele muncitoare de atîtea ori dezamăgite, și acum atît de influențate de ideile subversive ale comuniștilor, să nu afle aceste fapte care nu ajutau cu nimic la menţinerea prestigiului fruntaşilor vieţii publice a ţării. Dacă ar face aceasta, dacă ar fi nevoit să pronunţe un asemenea discurs, vina nu va fi a lui, ci numai a celor care vor să speculeze din punct de vedere politic o noapte de orgie a lui Paulo. Ce ar spune poporul dacă ar afla de scandalul cu ceaiul, în care era amestecat aproape tot personalul reprezentanţei diplomatice a Braziliei în China, o afacere ce adusese un venit de mii de dolari funcţionarilor ambasadei din Pekin ? Şi ce bucurie ar fi pe cei din popor, citind lista enormă — într-adevăr enormă, domnule ministru — a funcţionarilor superiori de la Itamarati care „se dedau elegantului viciu al pederastiei"! În legătură cu aceasta exista un şir întreg de scandaluri, unele picante de tot, — fără îndoială, un material straşnic pentru un discurs al opoziţiei împotriva guvernului. Aşa, de pildă, era acea nostimă întîmplare petrecută la Buenos Aires, în timpul conferinţei pentru pace din Chaco, în care erau implicaţi un frumos şi tînăr secretar de ambasadă şi prea respectabilul şi prea afemeiatul ambasador...

Ministrul nu-l lăsă să urmeze (Artur ar fi vrut să citeze frînturi din poemul pe care ambasadorul îl dedicase tînărului secretar). Era învins, copleşit, şi dorea să evite mai ales aluziile la afacerea cu ceaiul, în care era amestecată o rudă apropiată a lui... Începu să-l dezvinovăţească chiar el pe Paulo — „de-ale tinereţii", spuse el — şi să afirme că niciodată nu-i trecuse prin minte să ia vreo măsură disciplinară. Totodată, condamna goana după senzaţii a presei, în care se putea vedea reaua credinţă faţă de cercurile de la Itamarati, o veche rivalitate între diplomaţi şi ziarişti, agravată în cazul de faţă de aspectul politic, de patima trezită de campania electorală. Dar toate aveau să se aranjeze cît se poate de bine — poate că ar fi cazul ca Paulo să facă un stagiu de şase luni într-unul din serviciile ministerului ; iar imediat după aceea ar avea grijă să-i dea un post bun în Europa. Şi adăugă, cu o falsă notă de melancolie în glas:

— Atunci eu nu voi mai fi ministru; după alegeri altul va ocupa acest cabinet...

Dar Artur desluşea o urmă de ironie în glasul lui, ca şi cum n-ar fi crezut nici în alegeri, nici în ministrul cel nou. Şi fu mirat cînd recunoscu în şeful de cabinet care-l însoţi pe culoare, după întrevedere, pe un intelectual integralist ale cărui articole violente cereau un „regim tare" pentru ţară şi sfîrşitul „infamei comedii electorale". Pretutindeni întîlneai acum integralişti şi pretutindeni domnea o atmosferă de conspiraţie, de lovituri de stat în pregătire, de convorbiri şoptite, de aşteptare.

Poate că această atmosferă enervantă, acest obscur sentiment de frică îl făcuseră să accepte ideea unei întrevederi cu un conducător comunist, pe care i-o propusese Cícero d'Almeida, cunoscutul scriitor. Artur dorea să ştie ce gîndeau comuniştii despre situaţie, să culeagă date, deoarece despre ei se spunea că sînt bine informaţi. Simţea şi o oarecare curiozitate să cunoască şi să trateze cu una dintre acele misterioase personalităţi care conduceau lupta comunistă din ascunzătorile lor de nepătruns. Comuniştii pe care îi cunoştea el erau în general intelectuali ca Cícero d'Almeida, şi Artur nu putea să-l judece pe acesta ca pe un „comunist", legîndu-l de tot ceea ce acest cuvînt putea să însemne. Ca şi el însuşi, Cícero descindea dintr-o veche familie de aristocraţi ai cafelei, străbunicii lui fuseseră stăpîni de sclavi ca şi cei ai lui Artur, Cícero urmase ca şi el Facultatea de drept din São Paolo, se îmbrăcau la acelaşi croitor scump, îşi făceau încălţăminte de comandă la acelaşi atelier elegant, se întîlneau la aceleaşi recepţii şi uneori chiar discutau, iar scriitorul cita pasaje din Marx, printre cupele de cristal în care sclipea whisky-ul.

După părerea lui Artur, comunismul era la Cícero o extravaganţă intelectuală; nu reprezenta o primejdie serioasă, şi chiar o dată, cînd scriitorul fusese arestat, intervenise pe lîngă autorităţi să-i dea drumul. Cu acest prilej, îi spusese şefului poliţiei :

— Extravaganţe de tînăr intelectual. La urma urmei, e un mare talent şi e fiul bătrînului consilier Almeida, moştenitorul averii lui. Zilele acestea îl facem deputat şi-o să se vindece de comunism...

Apoi adăugase, generalizînd :

— Treaba asta cu comunismul şi cu integralismul e ca pojarul, pe care îl au toţi copiii la o anumită vîrstă. Şi intelectualii îl au, dar după aceea, cu vîrsta, trece...

Şeful poliţiei făcea însă o deosebire. „Una e comunismul, care vrea să distrugă societatea, şi alta, cu totul altceva, este integralismul, care e o doctrină plină de patriotism, de un sănătos şi nobil naţionalism, întemeiat pe sentimentele noastre creştine." Dar dădu ascultare cererii şi porunci ca Cícero să fie pus în libertate.

Cînd se pusese problema candidaturilor prezidenţiale, Artur se folosi de legăturile cu Cícero pentru a sonda părerea comuniştilor în legătură cu un eventual sprijin al candidaturii lui Armando Sales. Nu ieşise nimic din toate astea, e drept, căci comuniştii cereau un program imposibil : reforma agrară, amnistie pentru cei arestaţi în 1935 *, o luptă eficace împotriva fascismului şi imperialismului, naţionalizarea trusturilor americane... Cu toate acestea, rămăsese în bune relaţii cu Cícero, mirîndu-se de cîte ori îl vedea că tot mai este comunist, cum s-ar fi mirat văzîndu-l cu cămaşa murdară sau nebărbierit. Pentru Artur, comunismul însemna ceva cu totul şi cu totul străin de firea lui Cícero, care era un adevărat aristocrat sanpaulian.

Dar cu celălalt, cu care stătuse de vorbă în după-amiaza aceea, lucrurile se prezentau altfel. Pentru acela n-ar interveni la şeful poliţiei. În el (care o fi numele lui adevărat ! Artur tare ar fi vrut să ştie) se simțea numaidecît o forță, o convingere ce nu arăta de fel a amatorism intelectual, o flacără în vocea lui severă, în ochii pătrunzători; vorbise de lucruri concrete, îl acuzase pe Artur și pe partizanii lui politici, fără măcar să-și schimbe glasul:

— Cînd dumneavoastră, cei din opoziție, ați votat prelungirea „stării de asediu", ați votat pur și simplu dizolvarea Camerei, ceea ce ar echivala cu o sinucidere parlamentară.

— Dar Camera n-a fost dizolvată...

— Va fi, cu siguranță.

Artur voi să contraatace; aduse vorba de planul subversiv descoperit de statul-major al armatei, pe care se întemeiase mesajul prezidențial cerînd starea de asediu — un plan de revoluție comunistă, întocmit în străinătate, desigur la Moscova. Tînărul din fața lui zîmbise aproape cu blîndețe:

— Nici unul dintre dumneavoastră nu crede în planul acesta. Toată lumea știe că a fost plăsmuit bucățică cu bucățică în cabinetul generalului Góis Monteiro. Afară de asta, e un plan stupid.

Apoi smulse vălul care ascundea temerea aceea nelămurită ce plutea pe culoarele Camerei și în cercurile politice:

— Dumneavoastră vă înșelați dacă vă închipuiți că lupta fasciștilor se va mărgini la persecutarea comuniștilor. Vor începe cu noi, dar pe urmă vă va veni și dumneavoastră rîndul. Integraliștii și cu Getúlio pregătesc o lovitură de stat fascistă...

Artur simțea că orice ocol este de prisos; cuvintele în doi peri, frazele întortocheate, atît de binevenite în discursurile parlamentare, aici nu-și mai aveau rostul. Ascultă propunerea comuniștilor: unirea forțelor antifasciste ale celor două candidaturi prezidențiale împotriva loviturii plănuite, o pauză în campania electorală, lansarea unui manifest semnat de ambii candidați la președinție și de guvernatorii de state care-i sprijină, declarînd hotărîrea lor de a apăra legalitatea constituțională împotriva oricărei amenințări de guvernare fascistă. După părerea comunistului, poate că numai acea declarație ar fi de ajuns ca să împiedice dezlănțuirea loviturii. Și dacă Vargas și integraliștii ar stărui, atunci forțele democratice unite ar putea să înăbușe repede orice lovitură, să restabilească ordinea și să garanteze desfășurarea alegerilor.

Artur căuta să afle ce se ascunde în dosul propunerii așa-numitului João. Ce speră comuniștii să cîștige, ei care preferaseră să rămînă în afara candidaturilor prezidențiale, fără să sprijine pe nici unul dintre cei doi candidați, profitînd de campania electorală ca să-și redobîndească unele poziții legale, pierdute după nereușita insurecției din 1935 ? Fără îndoială că aveau interes să lupte întîi și-ntîi împotriva lui Getúlio și a integraliștilor, împotriva unui regim fascist, dar nu cumva voiau ei, prin ideea aceasta de unire, să întrebuințeze forțele numite democratice în folosul lor ? Artur simțea o neîncredere instinctivă față de comuniști, îi simțea dușmani în mod firesc, fără să mai aibă nevoie să caute vreo explicație. Cînd tînărul sfîrși de vorbit, Artur zise :

— Getúlio are armata cu el, iar integraliștii au multă influență în marină...

— Dumneavoastră aveți arme, armele polițiilor militare ale statelor. Poporul este gata să lupte împotriva unei lovituri fasciste. Mare parte dintre ofițerii din armată sînt antifasciști. Și tot poporul. Numai aici, în São Paulo, putem ridica douăzeci de mii de muncitori, dacă dumneavoastră sînteți gata să rezistați loviturii...

Tăcu, așteptînd un răspuns. Artur aprinse o țigară de foi ; cugeta. La început propunerea de unire a forțelor antifasciste nu i se păruse cu neputință. Într-adevăr, așa poate că s-ar fi evitat lovitura, cîștigîndu-se timp totodată pentru a consolida candidatura lui Armando Sales, pentru a-i făuri popularitatea care-i lipsea. Dar acuma, cînd comunistul vorbise de înarmarea muncitorilor, de amestecul sindicatelor în toată treaba asta, Artur devenise reținut și neîncrezător. Nu așa înțelegea el politica; pentru el politica era ceva rezervat doar „elitei". Problemele ei trebuiau rezolvate de un anumit grup de oameni și nu de toată acea mulțime ciudată, îndepărtată și neliniștitoare, de muncitori. Și așa era destul că trebuia să facă făgăduieli prostimii, unor oameni care altădată votaseră orbește numele indicate de căpeteniile electorale...

Spuse că ar vrea mai întîi să vorbească cu partizanii săi politici, că ideea avea și unele aspecte interesante, încercă să nu se angajeze. Comunistul parcă-i ghicise șovăielile. Se sculă să plece:

— Dumneavoastră vă temeți să înarmați poporul, asta e... Preferați să-l vedeți pe Getúlio la putere, îi preferați chiar pe integraliști, cu constituția lor fascistă, decît să vă sprijiniți pe popor... O să vă pară rău mai tîrziu...

Artur zîmbi:

— Tinere, eu fac politică de douăzeci și cinci de ani...

După ce comunistul plecase, zîmbetul pierise de pe fața deputatului Artur Carneiro Macedo da Rocha. Din toată convorbirea rămase cu o convingere de nezdruncinat: că lovitura de stat putea să se producă dintr-un moment în altul și că visurile lui — minister, afaceri mari — erau serios amenințate. Chiar acum, în automobilul care îl duce la bancherul Costa Vale, unde o va revedea pe Marieta, sosită de curînd după o ședere de șase luni în Europa, tot la asta se gîndește, deși își dorea să fie cu inima senină, ca să guste din plin bucuria revederii.

Automobilul pătrunse pe strada elegantă unde se înălța vila soților Costa Vale. Arborii stufoși filtrau lumina împrăștiată de felinarele electrice; liniștea ce plutea peste acel colțișor bogat al orașului făcu să renască în Artur voioșia pierdută. Închise ochii o clipă: era un secret pe care comunistul nu-l știa şi pe care el, Artur, se ferise să-l spună : nici ei, partizanii candidaturii lui Armando Sales, nu se mulţumeau cu pregătirea alegerilor. Şi ei puneau la cale o lovitură, îşi făceau legături în armată, în marină şi — înainte sau după ce Getúlio s-ar mişca — ar putea ajunge la putere fără să mai fie nevoie să dea arme comuniştilor şi sindicatelor... La gîndul acesta, un zîmbet îi lumină faţa ; fatidica lună a lui octombrie avea să se termine în cîteva ore. Intrau în noiembrie, Marieta se afla aici, lîngă el, în scurt timp va fi ministru, viaţa e totuşi frumoasă... Se înfundă în perna moale a maşinii, încercînd să alunge şi ultimele rămăşiţe ale acestor gînduri negre care nu-i mai dădeau pace.

Era o seară caldă. Artur trecu printre arborii din grădina ce înconjura casa în stil colonial, şi, înainte de a intra în casă, rămase locului o clipă. Prin uşa întredeschisă, răzbătea un zgomot înăbuşit de glasuri, clinchete de pahare şi rîsul cristalin al unei femei. Îl recunoscu numaidecît : era rîsul Marietei, numai ea ştia să rîdă atît de melodios.

Din marea sală de recepţie, Marieta de Vale îl zări în faţa uşii de intrare şi veni cu braţele întinse. Artur îi sărută mîna subţire, delicată, şi o ţinu o clipă într-ale lui, cu un gest duios, în timp ce ea întrebă :

— E adevărat că vine Paulinho ? [1]

— Da, pramatia ! Închipuie-ţi că poate sosi din moment în moment cu avionul.

Marieta zîmbi, arătîndu-şi dinţii minunaţi ; ştirea o înveselea mai mult chiar decît ar fi dorit. Artur o privi lung, cum nu ar mai fi putut s-o privească mai tîrziu în salon ; era o femeie încă frumoasă şi ispititoare, în ciuda celor patruzeci şi trei de ani ai ei. Avea ochii mari, faţa oacheşă, fină, şi o gură minunată care-i dădea o expresie pururi zîmbitoare şi plină de dispreţ, ca şi cum şi-ar fi rîs de toţi şi de toate. Trupul ei era încă mlădios ca al unei fete; centurile și celelalte accesorii de care se folosesc de obicei femeile nu erau făcute pentru ea. Ba chiar părea mai tînără la trup decît la față, de parcă anii nici nu ar fi atins-o. Artur șopti:

---

[1] **Diminutiv de la Paulo.**

— Ești mai frumoasă ca niciodată!...

Marieta dădu din umeri — umerii ei goi sub decolteul rochiei negre de o perfectă eleganță:

— Parisul întinerește...

Dar numaidecît începu să vorbească din nou de Paulo, cerînd amănunte asupra întîmplărilor de la Bogotá, indignată de scandalul din ziare:

— Mă gîndesc mult la Paulinho, să știi. Un copil crescut fără mamă, de un tată ușuratic ca tine. Angela mi-a fost prietenă, și trebuie să am grijă de soarta fiului ei...

Artur lăsă capul în jos sub greutatea amintirilor brusc trezite:

— Ai fi putut fi mama lui Paulo. Am fost un neghiob.

— Să nu mai vorbim de lucrurile astea trecute și îngropate; de mult le-am dat uitării. Și dacă uneori mă gîndesc la asta, îmi dau seama că am făcut bine. Te-ai gîndit vreodată serios ce s-ar fi întîmplat dacă ne-am fi căsătorit? Am fi rămas doi pîrliți; am fi dus-o greu. Eu nu aveam bani, aveam numai fața asta pe care mi-a dat-o Dumnezeu. Tu nu aveai bani, singurul tău capital era un nume mare, atît ai moștenit, singurul lucru pe care nu-l puteai cheltui prin localuri... Ne-am folosit bine micul nostru capital... Zîmbi și fața ei avu iar acel aer de dispreț care dispăruse o clipă. Cu dobîndă bună...

Artur o privi înspăimîntat. Niciodată nu-i vorbise așa. E adevărat că în ultimii douăzeci și cinci de ani, foarte rar își amintiseră de acele vremuri. Îndată după ce Marieta se căsătorise, puțin înainte de nașterea lui Paulo, el încercase să-i facă curte, dar ea îl respinsese o dată pentru totdeauna. Dacă vrea să-i fie prieten, s-ar simți fericită, dar niciodată n-ar putea să-i fie amantă. Şi i-o spusese cu atîta hotărîre, încît el nu mai stăruise. Prietenia dintre ei, din care niciodată nu lipsise o oarecare duioşie familiară, se întărise — şi de multe ori Artur se ducea să-i ceară sfaturi Marietei sau soţului ei, cu care de asemenea devenise prieten intim. În ultimii douăzeci de ani, după moartea Angelei, casa soţilor Costa Vale fusese oarecum şi casa lui, unde venea să joace un bridge, să ia masa, să mai stea de vorbă. Cînd, după evenimentele din 1932 *, Artur fusese exilat în Portugalia şi Franţa, Costa Vale suportase toate cheltuielile „politicianului şomer", cum spunea el rîzînd.

— Tot cinică ai rămas şi acum, după ce te-ai întors din Europa... glumi el.

Ea dădu iarăşi din umeri, zîmbind :

— Cinică ? Dacă vrei... Tu ai să mori fără să te lepezi de sentimentalismul acesta, care ţi-a pricinuit atîtea necazuri în viaţă. Eu am obiceiul sănătos de a judeca la rece lucrurile — glasul ei avea o anumită duritate, care i se răsfrîngea în toată expresia feţei, punînd o pecete de asprime pe frumuseţea figurii. La mine, capul vine înaintea inimii... Şi mă simt bine... De altfel, Artur, trebuie să vorbim serios cu tine, eu şi José — José era soţul ei — poate după recepţie...

Artur se arătă curios :

— Despre ce e vorba ?

— E mult de vorbit, rămîne pentru mai tîrziu...

Rămase o clipă pe gînduri. Se gîndea la Paulo, care putea să sosească din clipă în clipă. Zise :

— Să nu crezi că sînt rea. Pentru Paulinho aş face şi sacrificii, el este slăbiciunea mea...

Apoi, punînd mîna pe mîna lui Artur, cu un gest mîngîietor, adăugă :

— Să intrăm...

Iar cînd trecură prin uşa care dădea în salonul cel mare, plin de musafiri, Marieta ridică glasul şi zise :

— Aşadar, tot ce se vorbeşte despre o lovitură de stat sînt numai zvonuri?

Artur ridică şi el glasul, cu o intonaţie puţin declamatorie :

— Zvonuri, Marieta, zvonuri stupide. Alegerile vor decurge normal şi noi vom învinge cu peste treizeci de mii de voturi. São Paulo e tot São Paulo !

2

Marieta îl conduse spre grupul în care Costa Vale, tot ştergîndu-şi cu o batistă sudoarea de pe chelie, vorbea despre perspectivele politicii mondiale. Un bătrîn profesor de la Facultatea de medicină, medic cu reputaţie, doctorul Alcebíades Morais, senatorul Venâncio Florival — moşier, posesor al unor latifundii imense în statul federal Mato Grosso şi al unei ignoranţe şi mai mari — şi poetul Cesar Guilherme Shopel, mulatru şi obez, ascultau cu respect spusele bancherului. Din cînd în cînd, Cesar Guilherme lăsa să-i scape un strigăt de admiraţie, şi glasul lui era atît de linguşitor, atît de plin de căldură, încît ai fi crezut că se adresează, într-o declaraţie de dragoste, unei femei de o neasemuită frumuseţe. În timp ce se apropiau, Artur îi spuse Marietei :

— José e orator din cap pînă-n picioare. Trebuie să-l putem candidat la Senat. Ia te uită cum îi soarbe Shopel cuvintele...

Marieta îşi spuse pe scurt părerea despre poet, şoptind repede :

— Nu ştiu cum poate fi în acelaşi timp atît de deştept şi atît de scîrbos...

Cînd Costa Vale întinse braţele spre Artur, grupul tăcu, în timp ce poetul Shopel repeta ultima observaţie a bancherului, cu glasul scăzut, ca pentru a o preţui în toată justeţea ei, punînd-o şi mai mult în valoare în ochii celorlalţi :

— Hitler ăsta e un geniu...

După ce își îmbrățișă prietenul, Artur se dădu un pas îndărăt ca să-i vadă mai bine chipul palid pe care străluceau doi ochi reci și pătrunzători :

— Arăți minunat. Ți-a priit călătoria făcută în Europa.

La rîndul său, Costa Vale îl măsură de sus pînă jos pe deputat.

Ținea la Artur și-i zîmbi prietenos. Avea un anumit respect pentru iscusința lui politică și îi pizmuia întrucîtva înfățișarea aristocratică, un fel de superioritate de castă care emana din Artur în mod firesc și pe care Costa Vale — venit mult mai de jos, cum îi plăcea chiar lui să spună mereu cu oarecare mîndrie — nu izbutise niciodată s-o dobîndească, în ciuda milioanelor sale. Dar admirația și stima aceasta nu erau lipsite de un ușor dispreț amical pentru moliciunea, pentru veșnica lui nehotărîre care îl încurcau atît. Una dintre marile satisfacții ale lui Costa Vale era să-i atragă atenția lui Artur asupra greșelilor pe care era gata să le săvîrșească, întrucît se considera călăuza și sfătuitorul acestui om politic, care era deputatul „lui". Costa Vale îi finanța regulat campaniile electorale și niciodată nu se putea gîndi la el fără să și-l închipuie ca pe un fel de funcționar superior al său, folositor și totodată decorativ, reprezentatul lui la Cameră. Prestigiul politic de care se bucura Artur îi era de mult folos.

— Da, domnule — zise — nu îmbătrînești... Cît despre mine, degeaba, Europa și medicii ei celebri n-au progresat de loc. M-am întors mai bolnav ca înainte, dar sînt mulțumit de Europa. Mai ales de Germania. Băiete, e ceva serios, cum le spuneam adineauri prietenilor. Opera lui Hitler e vrednică de toată admirația.

Cesar Guilherme Shopel, care cîntărea peste o sută douăzeci de kilograme — cutele de grăsime de pe obrazul său de mulatru tremurau de rîsul admirativ care i se întindea pe toată fața — îl întrerupse:

— Costa Vale ar trebui să scrie o carte cu impresii de călătorie... Ce spirit de observaţie, ce pătrundere politică ! Păcat că şi le iroseşte aşa, în conversaţii cu prietenii şi nu le pune în slujba ţării, în slujba întregii ţări...

Bancherul zîmbi uşor, pe jumătate măgulit, pe jumătate ironic, şi îşi frecă bărbia cu mîna :

— Shopel ăsta, de cînd a înfiinţat o editură, crede că toată lumea are darul scrisului. Literatura, domnilor, e pentru trîntori, pe cînd eu am atîta treabă... asta ar mai lipsi, să mă apuc să mîzgălesc hîrtii...

Poetul îşi smulse ţigara din gură ; cenuşa i se risipi pe smoching. Protestă :

— Vezi, Arturzinho, dispreţul ăsta al burghezului milionar pentru literatură... Dar „domnule" Costa Vale, spuneţi-mi ce ar rămîne din oamenii mari dacă n-ar fi cărţile ? Chiar şi Hitler : toată cariera lui se datoreşte cărţii lui *Mein Kampf*. Uită-te la Churchill : lui nu-i e ruşine să scrie ; nici lui, nici lui Ford, marele Ford...

Şi întorcîndu-se către Marieta :

— Nu credeţi că ar trebui să-şi scrie impresiile de călătorie, doña Marieta ?

Dar înainte ca ea să răspundă, Costa Vale zise :

— Hitler este un om mare, fără îndoială. Numai, Shopel, scoate-ţi din cap ideea absurdă că mare l-ar fi făcut cartea lui. Cartea îşi are însemnătatea ei, în ochii poporului. Dar, băiete, bagă bine de seamă : nu cartea l-a adus pe Hitler la putere. La putere l-au adus cei de teapa lui Costa Vale de acolo, cei care nu ştiu să scrie cărţi, dar ştiu să pescuiască în apă tulbure...

Spunea asta mai mult pentru Artur — ca şi cum ar fi vrut să-l convingă dinainte de ceva — decît pentru Shopel. Marieta îi părăsi, răspunzînd chemărilor stăruitoare ale doamnei Comandor da Tôrre, văduva putred de bogată a unui industriaş portughez. Această bătrînă nu lăsa să-i scape nici o recepţie; despre ea se spunea că are limba cea mai ascuţită din tot statul São Paulo. Ochii lui Artur o întovărăşiră pe Marieta în timp ce străbătea sala către fotoliul în care bătrîna, literalmente acoperită de bijuterii, făcea un grup întreg să rîdă cu hohote. Poetul Shopel se uita ţintă şi el, cu ochii întunecaţi de dorinţă, după femeia care se depărta. Şi cum în momentul acela Costa Vale vorbea puţin mai la o parte cu un musafir, Shopel îi zise lui Artur, cu glas scăzut şi plescăind uşor din limbă:

— Este o apariţie divină, balzaciană!

Artur socoti că remarca este neruşinată şi înjositoare pentru Marieta: aluzia la vîrsta ei, plescăitul pofticios, ochii lacomi ai poetului, trupul lui mare, puhav... Nu răspunse, nu zîmbi; nu prea se simţea în largul lui; dorea să se termine o dată recepţia, ca să rămînă numai cu Marieta şi cu soţul ei, să-i audă vorbind de Europa, să le povestească despre Brazilia, să afle în sfîrşit ce lucru atît de însemnat voiau să-i spună. Avea acum presimţirea că atmosfera aceea nesănătoasă din octombrie ameninţă să continue şi în noiembrie, care sta să înceapă. Poetul întrebă de Paulo, dar Artur, în loc să răspundă, se întoarse spre bătrînul profesor de la Facultatea de medicină, care-l întreba îngrijorat pe senatorul Florival:

— Şi cum, dumneavoastră credeţi cu adevărat că o lovitură de stat e cu neputinţă?

— Da, nu cred că este cu putinţă... zise Artur.

Poetul luă numaidecit un aer conspirativ şi se dădu mai aproape ca să audă ce avea să dezvăluie deputatul Artur Carneiro Macedo da Rocha, unul dintre liderii cei mai influenţi ai candidaturii guvernatorului statului São Paulo la preşedinţia Republicii. Senatorul se înclină şi el puţintel, ca să audă mai bine.

— Armata şi-a dat cuvîntul că alegerile vor decurge normal. Va să zică în joc este onoarea armatei. Şi dacă ne îndoim de onoarea ei, atunci chiar că nu mai putem crede în nimic în Brazilia.

— Da, armata... aprobă profesorul cu sfială, fără însă să pară prea convins.

— Şi integraliştii ? Trebuie să ţinem seama şi de ei. Vorbind, Cesar Guilherme trăgea vîrtos din ţigara de foi.

— Integraliştii — aici Artur schiţă un gest de dispreţ — fac gălăgie multă şi treabă puţină. Ameninţări, ameninţări, atîta tot.. Vorbe goale.

— Dar sînt totuşi o forţă, obiectă poetul. Fascismul este o idee în marş în toată lumea. Uitaţi-vă la Germania, la Italia, acum şi la Spania. Ce spunea adineauri Costa Vale ?... Fascismul este o realitate în Europa.

Bătrînul profesor de la Facultatea de medicină clătină din cap ; de astă dată nu era o aprobare sfioasă, ci cuvintele unui om convins de ceea ce spunea :

— Sînt o forţă, da. S-au întărit din zi în zi tot mai mult, au sprijinul bisericii, al guvernului, al marinei. Chiar şi al multor persoane din armată... Şi ideile lor, eu nu sînt om politic, sînt un om de ştiinţă şi trăiesc în laboratorul meu, dar ideile lor îmi plac... Sînt serioase, patriotice, respectă religia, ordinea statului...

Un fecior servi cocktailuri pe o tavă de argint. Profesorul refuză ; Artur, senatorul şi Cesar Guilherme se serviră. Costa Vale continua să vorbească, puţin mai la o parte, cu un musafir. Artur privi prin cristalul paharului, îngîndurat :

— Sînt de acord că în doctrina integralistă sînt şi principii sănătoase, serioase, în stare să pasioneze tineretul. Sînt chiar de acord că au o oarecare forţă. Dar nu au şefi capabili...

Poetul îl întrerupse :

— Nu spune asta, Plínio e un idol...

— Mi-a fost student la şcoala de farmacie... zise profesorul. I-am dat o notă bună la examenul de anul II. Nu ştiu — şi în glasul lui se strecură o notă plină de melancolică îndoială — dacă şi-o mai fi amintind de mine.

Dar Artur nu credea în prestigiul lui Plínio Salgado :

— Un idiot, un fanatic. Nu e un om politic... şi afară de asta, ei nu au destulă forţă ca să dea singuri o lovitură de stat... Nici ei, nici Getúlio...

— Şi dacă se unesc ? poetul deveni şi mai conspirativ. Ştiţi prea bine, adevărul este că între Plínio şi Getulio conversaţiile au început de mult. Chico de Campos face pe intermediarul.

Toţi ştiau că poetul era intimul fostului ministru al Educaţiei şi dezvăluirea dădu naştere unei pauze care ameninţa să dureze, dacă senatorul Venâncio Florival nu s-ar fi hotărît să intre şi el în vorbă, pentru întîia oară în cursul acestei conversaţii. Îşi băuse de mult cocktailul, şi acum îşi vîntura prin aer paharul ca pe o armă :

— Eu îl sprijin pe doctorul Armando — glasul lui era tărăgănat ca al unui ţăran — şi lui îi voi da votul, dacă se vor ţine acele blestemate de alegeri, lucru de care mă îndoiesc. Dar mie nu-mi place să mint, şi n-am să spun că integraliştii nu au dreptate. Zilele trecute au venit cu o listă de subscripţie şi au cerut bani. „Pentru ce sînt banii ?" i-am întrebat eu. „Pentru lupta împotriva comunismului", mi-au răspuns. „Dau din toată inima", le-am spus, şi am subscris douăzeci de contos de réis [1]. Noi trebuie să terminăm o dată şi-o dată cu comuniştii. Şi cine vrea să termine cu ei poate să se bizuie pe mine, fie el Armando Sales, Zé Americo, Getúlio sau Plínio Salgado, fie american, englez sau neamţ.

— Comuniştii — îşi dădu cu părerea poetul Shopel — nu mai au şef, după lovitura de graţie din 1935. Cu Prestes la închisoare, ce mai pot face ?

— Ce pot face ? sări senatorul, însufleţindu-se brusc şi tot întinzînd paharul, ca un pumnal, înspre pieptul poetului, gata parcă să-l străpungă. Păi stai să-ţi spun, domnule Shopel : tîlharii ăştia au izbutit, nu ştiu cum, să intre în legătură cu oamenii de pe moşia mea şi să le bage tot felul de prostii în cap. Şi nu zici că au venit zilele trecute nişte coloni să-mi vorbească, cerîndu-mi să semnez contracte de muncă, cu tot felul de clauze ? Ştii ce spuneau ? Că trebuie să fac asta, pentru ca dreptul ţăranilor să fie garantat. Ei cu mintea lor de ţărani, închipuieşte-ţi ! „Dreptul ţăranilor", auzi dumneata ! N-aş fi crezut să ajung să văd un lucru ca ăsta în viaţa mea. I-am dat pe toţi afară de pe moşie, vreo doi au ieşit pe brînci, pe jumătate morţi, din bătaie. Le-am ars vreo cîteva bice ca să înveţe ce-i aia respectul. Iată ce pot face comuniştii...

---

[1] Un conto de réis = o mie de milreisi.

— Se aproapie sfîrşitul lumii... zise profesorul, care era în acelaşi timp îngrozit de îndrăzneala colonilor şi de uşurinţa cu care senatorul vorbea de biciuirea oamenilor.

Artur dădu frîu liber antigetulismului său :

— Toate acestea sînt rezultatul demagogiei muncitoreşti a lui Getúlio, cu legile lui de ocrotire a muncitorilor, cu ministerul şi justiţia muncii. Toate acestea le-au sucit capul muncitorilor, şi acum şi colonilor şi zilerilor de pe moşii. Getúlio a scormonit un viespar.

Dar senatorul nu fu de acord :

— Nu-i chiar aşa, domnule doctor Artur, nu-i chiar aşa. Eu sînt un om simplu, nu-s prea învăţat, dar vă spun : Getúlio a făcut bine ce-a făcut, nu văd să fi aţîţat viespile, văd că, dimpotrivă, le-a liniştit. Dacă s-a vîrît în probleme muncitoreşti, asta e ca să pună capăt grevelor. Ce pot dori industriaşii mai mult ? În schimb, pentru moşii n-a făcut nici o lege, ăsta-i adevărul. Comuniştii aţîţă oamenii, le tulbură minţile cu fel de fel de năzbîtii. Trebuie să terminăm o dată cu banditii ăştia. Cît despre mine, am şi dat poruncă : cum s-o ivi vreunul pe la moşie, pe el ! N-o să iasă viu de acolo, vă garantez...

Artur rîse:

— Justiția dumneavoastră e cam sumară, domnule senator! Ca pe vremea colonialismului.

— Să știi, domnule doctor Artur, că vremea aceea a avut și părțile ei bune...

— Sclavii... Artur mai rîdea încă.

— De ce nu?... stărui senatorul — sclavul nu vine niciodată să ceară contract de muncă...

Poetul Shopel îl luă pe senator de braț:

— Ultimul sclavagist din Brazilia... Bagă de seamă, domnule senator, ziarele inamice ar putea specula dragostea asta a dumitale pentru vremurile coloniale.

Moșierul întinse brațul liber, rîzînd și el:

— Sînt un om sincer, dragă Shopel. Nu știu să scriu versuri ca dumneata, nici să țin discursuri frumoase ca doctorul Artur al nostru. La Senat văd proiectele, mă uit la ce ne-ar servi și-mi dau votul. Cînd vorbesc, totdeauna spun ce gîndesc. Sclavagist? Cu toții sîntem încă nițel sclavagiști, eu, Costa Vale cu Banca și cu fabricile lui, doamna da Tôrre cu industriile ei, Artur cu acțiunile lui la fabricile din Pereira, chiar și dumneata care trăiești bine pentru că există toate acestea. Noi sîntem cei care poruncim, ceilalți trebuie să se supună, și sclavii se supun întotdeauna mai bine decît salariații. Răul este că lumea e împărțită. Tocmai asta îmi place la integraliști, ei vor să-i unească pe toți împotriva comuniștilor...

După care, sfătos, continuă:

— Cînd unul se naște sărac, înseamnă că așa a vrut Dumnezeu; să fie sărac. Totdeauna au fost săraci și bogați. Comuniștii vor să schimbe ceea ce e lăsat de la Dumnezeu...

Costa Vale, care se înapoiase la grup, îi întări vorbele:

— Da, da, așa este, bine spus... Uitați-vă la Germania lui Hitler și la Franța „Frontului Popular". Cîtă deosebire! În Germania e ordine, oamenii muncesc disciplinat, într-un ritm accelerat, nu mai sînt greve, dezordini, răscoale. În Franţa e anarhie, comuniştii ameninţă instituţiile cele mai respectabile.

— Şi Spania... se tîngui Shopel, biata Spanie înecată în sînge...

— Comuniştii sînt nişte bandiţi... rezumă senatorul.

— Hitler a terminat cu ei în Germania şi o să termine cu ei în toată lumea, spuse sentenţios Costa Vale, dînd cuvintelor sale toată greutatea autorităţii unui om înapoiat de curînd din Europa. Eu am văzut opera lui Hitler cu ochii mei... E ceva extraordinar. Mare om !

Şi luîndu-l de braţ pe Artur, îl trase după el :

— După recepţie să nu pleci. Am de vorbit cu tine...

În grup se lăsă o clipă tăcerea. Senatorul îşi luă rămas bun, îi plăcea să se culce devreme. Dar înainte de a pleca, zise :

— Dacă va fi o lovitură de stat, eu îmi voi pierde funcţia de senator, dar nu-mi pasă. Numai să avem un guvern tare, în stare să-i pună cu botul pe labe pe comunişti. Unui guvern ca ăsta i-aş da tot sprijinul meu...

Profesorul era mişcat ; îl întrebă pe Shopel care îl cunoştea bine pe Plínio Salgado, îi editase chiar nişte cărţi :

— Şi-o mai fi amintind oare doctorul Plínio de mine ? I-am fost profesor timp de doi ani.

Poetul părea cufundat în gînduri. Deodată, îl întrebă pe profesor :

— Doctore Morais, spune-mi un lucru : de ce nu intri dumneata în mişcarea integralistă ?

Profesorul şovăi înainte de a răspunde :

— N-am făcut niciodată politică în viaţa mea, am trăit numai între cabinetul meu, laboratorul de la Facultate şi studenţi...

Poetul îl apucă de braţ :

— Dumneata gîndeşti ca integraliştii, ai un nume cunoscut, ilustru, de ce să nu-l pui în slujba acestor idei care sînt şi ale dumitale? Pentru integralişti adeziunea dumitale ar fi de mult folos, iar pentru dumneata...

Şi trăgîndu-l pe profesor spre el, îi şopti la ureche:

— Ascultă, profesore Morais: cînd Plínio Salgado, acum patru sau cinci ani, a început să vorbească de integralism, toată lumea a rîs de el. Astăzi, Costa Vale — banca şi industria — senatorul Florival — moşiile, marea proprietate — îl sprijină, sînt cu el, şi la fel toată lumea. El e acolo, în guvern...

— Doctorul Artur are îndoieli...

— Este un pic ambiţios şi vanitos. Inteligent, dar fără viziune politică. E sigur că va fi ministru dacă doctorul Armando va izbîndi în alegeri. Dacă vor fi alegeri... Dar, profesore, nu mai sîntem pe timpul democraţiei liberale...

Profesorul ridică ochii în tavan:

— Lumea şi-a pierdut capul, Shopel. Nu ştiu încotro a luat-o... Nici lumea, nici Brazilia...

— Te mai îndoieşti, profesore? Brazilia merge spre integralism, şi dumneata poţi fi rector al Universităţii din São Paulo.

— Nu, nu mă îndoiesc. Propunerea dumitale e interesantă şi înclin s-o primesc. M-am gîndit deseori la asta. Dar nu cunosc pe tinerii care sînt în fruntea mişcării, şi nu prea îndrăznesc să mă duc să-l deranjez pe doctorul Plínio... Dar dacă dumneata vrei să-i transmiţi că-l admir şi că mă solidarizez...

Aici deveni confidenţial:

— Dumneata mă cunoşti, Shopel, ştii că am o familie numeroasă, că trebuie să mă gîndesc la viitorul alor mei...

— Chiar mîine o să vorbesc cu Plínio. Integraliştii vor fi mulţumiţi; este o adeziune însemnată în această clipă hotărîtoare.

— Îţi sînt foarte recunoscător...

Poetul calcula interesul pe care adeziunea profesorului, nume cunoscut în cercurile ştiinţifice, l-ar putea avea pentru integralişti. Îi plăcea să le facă fasciştilor astfel de mici servicii, deşi nu intrase pînă atunci oficial în partid. Mai făcu încă o bucată de vreme profesorului elogiul integralismului, ca şi cum i-ar fi fost teamă să nu se răzgîndească. Apoi vorbiră de vremurile actuale şi de tragedia omenirii care se înfundă din ce în ce mai mult într-un „materialism sordid". Poetul era catolic ; poezia lui era plină de groaza de păcat, de groaza de mînia lui Dumnezeu, de chinurile iadului, de cataclisme neaşteptate, de judecata de apoi. Începu să-i dezvolte profesorului o teorie a mîntuirii :

— Dumnezeu pedepseşte pe oamenii care au pierdut simţul vieţii simple şi al smereniei... Trebuie să ne întoarcem la austeritate, la viaţa cumpătată, ca aceea a asceţilor din antichitate.

Şi dezvoltînd această teză, se îndreptă, în tovărăşia profesorului, spre cealaltă sală, unde era întinsă o masă cu dulciuri şi sărături. Servitorii treceau cu băuturi. Lîngă masă, poetul o întîlni pe Suzana Vieira care înfuleca de zor, muşcînd cu lăcomie din sandvişurile cu caviar.

— Un deliciu... zise ea.

Profesorul dispăruse în mulţimea din jurul mesei. Poetul îşi luă o clipă privirea de la decolteul Suzanei, unde ghicea doi sîni tineri, mici şi tari, pentru a primi din mîna înmănuşată a unui garson o farfurie plină. Şi pe cînd mînca, îi expuse fetei, care şedea lîngă el zîmbitoare, teoria lui asupra austerităţii, cumpătării şi vieţii ascetice, în stare să smulgă lumea din prăpastia în care se prăbuşise. Numai aşa se mai poate mîntui omul, asta e singura cale ce trebuie încercată. Suzana Vieira asculta veselă cuvintele profetice ale lui Cesar Guilherme :

— O colibă în pustiu, unde să te rogi şi să-ţi biciuiești trupul, departe de toate deșertăciunile lumii, și unde să nu mănînci altceva decît rădăcini...

Crema prăjiturilor pe care le înghițea i se prelingea din colțurile gurii pe bărbia grasă și cădea pe plastronul alb al cămășii, pe reverul negru al smochingului.

3

În timp ce se îndrepta către colțul sălii, unde o chema văduva comandorului da Tôrre, care era înconjurată de un grup întreg, Marieta culegea complimente și amabilități — elogii adresate eleganței sau frumuseții ei — la care răspundea mașinal, aproape fără să-și dea seama. Gîndul ei era departe, la Paulo care putea să sosească în orice clipă, mîine — cine știe? Inima i se cutremura toată la gîndul că a doua zi ar fi putut să-l vadă, să-l audă vorbind, cu glasul lui plictisit, obosit. Își amintea cum îl văzuse luîndu-și rămas bun înaintea plecării lui în Columbia, în urmă cu vreo șapte luni. Era mulțumit cu postul lui din diplomație, îi mărturisise că-i place cariera aceasta: nu avea aproape nimic de făcut, putea să citească, să vadă tablouri, să scrie... Deocamdată era în Columbia. Bogotá nu prea îl interesa, dar într-un an sau doi va obține un post în Europa, poate la Paris, ceea ce n-ar fi rău... Fața tînărului, mîndră, cu tot aerul ei obosit, era în ziua aceea deosebit de veselă. Făcea fel de fel de planuri; Marieta îl asculta cu inima strînsă: acum pleacă; oare cînd îl voi mai revedea?

Mîine poate că se înapoiază, are să-i vadă iar figura aceea indiferentă, netulburată de nimic: ca și cum peste ea s-ar fi strîns o plictiseală de generații și generații. Paulo îi amintea de tatăl lui, dar nu de Artur cel de astăzi, căruia politica îi răpise tot ce avea mai firesc în el, ci de Artur cel de odinioară, de acum douăzeci și cinci de ani, care o lăsase ca să se însoare cu o fată bogată, fiica unui guvernator de stat — şi să ajungă astfel repede deputat. Aveau amîndoi acelaşi aer de mulţumire de sine şi de dispreţ pentru toţi cei din jur. Aceeaşi amabilitate care ascundea — cu cîtă durere constata Marieta acest lucru — o totală neputinţă de a fi prieten bun şi adevărat. Era acelaşi Artur, în alt exemplar, acelaşi tînăr pe care îl iubise nebuneşte. Crezuse că n-o să poată rezista cînd o părăsise. Fusese nevoită să uzeze de toată puterea ei de voinţă ca să învingă criza şi să-şi caute — şi ea — drumul bogăţiei. Cînd în viaţa ei se ivi Costa Vale, încă mai suferea din pricina lui Artur. Dar se înfrînase şi se lecuise, devenindu-i prietenă şi refuzîndu-i dragostea pentru care el nu voise să se jertfească. Avusese alţi amanţi, nu fusese uşă de biserică în aceşti douăzeci şi cinci de ani de căsnicie cu un bărbat bolnav şi veşnic ocupat cu băncile şi fabricile lui. Dar toţi trecuseră prin viaţa ei fără să lase vreo urmă, nici unul nu primise decît ceea ce voise ea să-i dea. Şi iată că, deodată, cînd Paulo se întorsese după un an petrecut într-o călătorie aventuroasă prin Mato Grosso şi Goias în tovărăşia unor artişti străini, îşi dădu seama că el îi cucerise inima. Timp de peste un an fu aproape fericită să-l vadă pretutindeni, să aibă cu el convorbiri lungi, cu care Paulo se obişnuise mai de mult, căci Marieta luase întrucîtva locul mamei sale, moartă pe cînd el era copil.

Dar cînd fusese numit secretar de ambasadă la Bogotá, nu mai putuse să rămînă la São Paulo. De aceea îl tîrîse pe Costa Vale într-o călătorie prin Europa, chipurile ca să consulte celebrităţile medicale din vechiul continent. Iar în Europa începu să aştepte cu sufletul la gură rarele cărţi poştale, în care tînărul se plîngea de monotonia din Bogotá şi spunea că vrea să ceară un concediu nelimitat. Tot în Europa ajunsese pînă la ea şi ştirea despre scandalul pe care-l provocase ; atunci îşi făcuse bagajele şi îl convinsese pe Costa Vale că avionul este mult mai avantajos decît vapoarele încete și sosise la São Paulo, nădăjduind să-l găsească. Poate că mîine are să-l vadă, are să poată privi îndelung fața lui slabă și plictisită.

Chiar înainte de a ajunge la grupul din jurul doamnei da Tôrre, ea ghici că se vorbește de Paulo. Se comenta cheful; Marieta se sili să zîmbească. Bătrîna o apucă de braț cu mîna ei zbîrcită, și agitată o făcu să se așeze lîngă ea:

— Stai jos, draga mea, și povestește-mi totul din fir-a-păr, ce știi despre cazul lui Paulinho...

— Dar nu știu nimic, doamnă comandor. Eu eram în Europa...

— Dumneata ești intimă cu Arturzinho, ți-o fi povestit el...

— Nici n-am stat de vorbă...

Un tînăr cu părul pomădat vru să știe dacă era adevărat că la petrecere se afla de față, în momentul scandalului, ministrul de Externe al Columbiei. Nimeni nu știa sigur. Ceea ce știau toți era că Paulo spusese niște cuvinte de ocară doamnei, pe care încercase s-o dezbrace în toiul balului. Tînărul pomădat făcu pe moralistul:

— Teribil... Și cînd vă gîndiți că era o doamnă din înalta societate...

Doamna de Tôrre păstra, de pe cînd era fată, o anumită libertate în vorbire, care nu prea se potrivea cu bogăția ei și cu rangul ei social de astăzi:

— Din înalta societate... dar cînd se tăvălea cu el în pat, nu era? El i-a spus în public lucruri pe care, de bună seamă, i le mai spusese în intimitate... Fleacuri...

Și întorcîndu-se spre Marieta:

— Nu găsești, Marieto? Cine poate să ridice piatra? Eu mi-aduc aminte de băiatul ăsta: a luat o dată masa la mine. Mi s-a părut simpatic; avea o mutră plictisită, ca și cum nu i-ar fi plăcut nimic. Acum s-a distrat și el puțin; și foarte bine a făcut.

Toţi erau acum de partea lui Paulo, de vreme ce purtarea lui merita aprobarea comandoresei. Doamna de Tôrre, azi încărcată de bijuterii scumpe şi cu rochii comandate direct la Paris, fusese cîndva, cu mulţi ani înainte — atît de mulţi, încît nici ea nu-şi mai aducea aminte — o simplă prostituată, care răbdase de foame. Unii spuneau că ea strînsese, cu mîinile ei aspre, averea soţului ei. Comandorul fusese un portughez modest ; se mulţumise la început cu o mică industrie, dar ambiţia femeii îl îmboldise, aşa că se lansase cu îndrăzneală în construcţia de fabrici, punînd în cîţiva ani bazele unei industrii textile din tot cuprinsul statului. Tot ea îl silise să cumpere şi titlul de comandor, ca să aibă cu ce se făli în lume. Astăzi, văduvă şi bătrînă, îşi etala pe la petreceri bogăţia jinduită, şi uneori îi plăcea să umilească pe tinerii aristocraţi ai cafelei, mîndri de tradiţiile lor de familie, de cei patru sute de ani ai lor de vechime sanpauliană. Nu-şi punea lacăt la gură ; ştia că banii îi dau o plăcută imunitate, şi era temută. Pe de altă parte, îi plăcea să protejeze pe anumiţi tineri care îi plăceau, se amesteca în viaţa politică, în alegerile pentru Academia braziliană de litere — toţi o linguşeau. Poetul Shopel îi închinase un lung poem în care vorbea de copilăria ei tristă, iar ea îl finanţase pentru a întemeia editura (la care, de altfel, se asociase după aceea şi Costa Vale). Acum se interesa de Paulo. Zile de-a rîndul petrecuse citind comentariile asupra scandalului iscat de tînărul diplomat, şi în scurt timp ideea de a-l lua sub protecţie pe Paulo prinse rădăcini în sufletul ei. Avea două nepoate, pe care le ţinea departe de petreceri şi de înalta societate, într-un pension, la călugăriţe, cu toate că isprăviseră învăţătura şi că le venise vremea măritişului. Paulo cobora din una dintre vechile familii sanpauliene ; tatăl lui era om politic de vază, iar tînărul se afla în diplomaţie. Se întoarse către tinerii din jurul fotoliului ei :

— Acum, haide, plecați, duceți-vă să mîncați și să beți, faceți și voi ceva ! Pieriți din fața mea, muieri bîrfitoare ce sînteți...

Rîse. Rîseră și ei ; ea rămase singură cu Marieta.

— Marieta, dumneata îl cunoști pe băiatul acesta. Cum e ?

— E băiat bun și îl iubesc ca pe un fiu. A făcut și el un chef o dată... ce vrei, nebunii de-ale tinereții...

— Desigur, dar asta n-are importanță. N-o să i se întîmple nimic, iar clevetirile astea nu fac altceva decît să stîrnească interesul femeilor pentru el... Cînd o să vină, o să aibă o droaie de amante...

Marieta ar fi vrut să plece ; convorbirea o enerva, o umplea de sentimente nelămurite. Spuse că trebuie să aștepte niște musafiri.

— Fă-mi un serviciu — ceru bătrîna. Dacă-l întîlnești pe acolo pe tatăl băiatului, trimite-l încoace. Vreau să vorbesc cu el...

„Ce-o fi vrînd ?“ se întreba Marieta în timp ce îl căuta pe Artur prin sală. Poate că se hotărîse să intervină pentru Paulo la ministru ; nebuna asta bătrînă e în stare de orice, cînd o apucă dragostea de cineva. Îl întîlni pe Artur, care se despărțise de Costa Vale :

— Bătrîna da Tôrre vrea să-ți vorbească. Nu mai poate după Paulo, nu știu ce vrea...

Și-i arătă fotoliul din care îi privea bogătașa. Artur își îndreptă pașii într-acolo. Bătrîna se uită lung la el :

— Ce mai faci, don' deputat ? Și-așa, care va să zică, băiatul dumitale a ajuns să fie înjurat prin gazete...

Artur se așeză lîngă ea :

— Pură speculație politică. Au profitat de isprava asta ca să lovească în candidatura doctorului Armando. Au încercat să mă scoată din luptă, dar nu e atît de ușor pe cît cred ei. Eu nu sînt omul care să se sperie de niște campanii de presă...

Bătrîna îl întrerupse brusc:

— Nu vorbi nerozii... şi-l privi ţintă pe deputat cu ochii ei care mai păstraseră o anumită tinereţe. Toate astea sînt nerozii...

— Ce anume? întrebă Artur, mirat.

— Tot ce spui dumneata. Că nu te sperii, şi aşa mai departe. De fapt dumneata eşti îngrijorat, iar campania electorală te nelinişteşte mai mult decît ai vrea. Eşti îngrijorat de soarta fiului dumitale, de alegeri, de integralişti, de Getúlio... De ce mă minţi? Multă lume crede că sînt o babă caraghioasă, toantă, o vechitură pe care te simţi obligat s-o pofteşti la mese şi la recepţii pentru că e bogată...

Deputatul tăcea. Ea continuă:

— Să lăsăm toate astea, vreau să vorbesc de fiul dumitale. L-am văzut o dată la mine; mi-a plăcut... Îţi vorbesc deschis; îmi place mai ales numele acesta sonor pe care îl porţi. Care este numele dumitale întreg?

— Artur Carneiro Macedo da Rocha.

— Aşa: Carneiro Macedo da Rocha... Frumos nume; miroase a vechi. Cînd vine fiul dumitale?

— Nici eu nu ştiu... Poate mîine...

— Adu-l la mine la dejun în prima duminică în care va fi la São Paulo. Vreau să-l prezint nepoatelor mele. Sînt de măritat, sînt moştenitoarele mele. Dumnezeu n-a vrut să-mi dea copii...

„Ce gînduri o fi avînd baba asta nebună şi înfumurată?" se întrebă Artur. Niciodată nu mai auzise o propunere atît de cinică şi directă — şi, în viaţa sa politică, auzise destule propuneri cinice. Nu putea lua invitaţia la masă decît ca o propunere de căsătorie pentru Paulo. Lăsă privirea în jos; ce gîndea oare comandoreasa despre el, despre cinstea lui, despre gingăşia sentimentelor lui? Se simţea întrucîtva jignit dar, în acelaşi timp, ambiţia, acea ispită a banilor care îl călăuzise toate viaţa, îi fu aţîţată de perspectiva deschisă de bătrînă. Se hotărî să cîştige timp:

— Mi-ar fi plăcut mult să iau masa cu Paulo la dumneavoastră. Dar trebuie să plec la Rio săptămîna aceasta, am o şedinţă importantă cu alţi susţinători ai candidaturii doctorului Armando...

— Prostii. Dumneata ştii prea bine că n-o să fie nici un fel de alegeri. Sau te faci că nu ştii, şi atunci eşti mai zănatic decît credeam. Toată lumea ştie asta...

— Zvonuri...

Bătrîna răspunse, de astă dată cu un ton aproape obraznic :

— Dumneata eşti avocat, eşti deputat, te tragi dintr-o familie veche, de pe vremea Imperiului [1], dai interviuri ziarelor, ţii discursuri la Cameră. Eu am început ca vînzătoare într-o prăvălie, iar titlul meu nobiliar m-a costat două sute de contos de réis bani gheaţă. În sfîrşit, puţin îmi pasă de toate astea. Dar, fiindcă eşti om politic, ascultă un lucru : cînd îţi spun eu că n-o să fie alegeri, înseamnă că n-o să fie alegeri.

Apoi ridicîndu-se anevoie din fotoliu :

— Adu flăcăul să ia masa cu mine. Nepoatele mele sînt drăguţe şi bine crescute. Marieta Vale mi-a spus că fiul dumitale e băiat bun. Nădăjduiesc că n-o să fie chiar atît de zănatic ca tată-său.

Se ridicase ; era mică şi adusă de spate, numai ochii ei aveau un licăr tineresc şi păreau că rîd de Artur.

— Dă-mi braţul, domnule deputat, du-mă la maşină...

De la celălalt capăt al sălii, Marieta îi urmărea, fără să ia în seamă conversaţia din jur, arzînd de dorinţa de a afla ce vorbiseră Artur şi văduva comandorului. Se simţea ca la optsprezece ani, ca o adolescentă care iubeşte pentru prima dată ; o dragoste chinuitoare şi nesăbuită.

„Am devenit ridicolă..." îşi zise.

---

[1] Pînă în 1889, Brazilia a fost imperiu.

Le întindea nepăsătoare mîna musafirilor care plecau. Ce avea bătrîna de gînd cu Paulo ? Cînd vine o dată, Dumnezeule, cînd are să-l vadă, să-l strîngă în braţe şi să-i ureze bun sosit ? Poate mîine — şi Marieta ştia că nu va putea dormi, că va petrece nopţi albe, pînă ce va sosi — şi atunci va începe altă suferinţă, şi mai chinuitoare.

4

Aşteptară pînă ce feciorul rîndui paharele, sticlele, gheaţa, toate cele de trebuinţă pentru whisky. Marieta îi făcu semn cu mîna că poate să plece. Rămaseră toţi trei, singuri, într-un colţ intim al sălii enorme şi tăcute. José Costa Vale îşi scoase haina şi gulerul şi-şi descheie plastronul scrobit al cămăşii. Apoi se întinse cu un oftat de uşurare, într-un fotoliu, în timp ce Marieta servea whisky-urile. Artur îl privi pe stăpînul casei, simţi nervozitatea Marietei şi liniştea încremenită a lui Costa Vale, a cărui faţă părea şi mai palidă pe lîngă pielea neagră a fotoliului. Aşa, aproape culcat pe fotoliu, bancherul arăta ca un om sfîrşit, care nu mai are mult de trăit. Parc-ar fi fost sleit de puteri, dar Artur ştia cît de înşelătoare este această impresie. Omul acela palid şi bolnav avea nemăsurate rezerve de energie, precum şi o neobişnuită ambiţie de a cîştiga bani — şi ştia să-i cîştige mai bine decît toţi oamenii pe care îi cunoştea Artur.

Marieta ridică paharul închinînd :

— Pentru bucuria de a ne vedea între noi...

Costa Vale întinse mîna după pahar, înghiţi o duşcă bună şi în timp ce se lăsa din nou în fotoliu zise, închizînd pe jumătate ochii :

— Ei, Arturzinho, cum merge ? Ce se mai aude cu alegerile ?

— Vrei să ştii zvonuri sau fapte ? întrebă zîmbind Artur.

— Vreau să ştiu totul. Uneori, băiete, zvonurile sînt realitatea, iar faptele — doar masca ei.

Marieta interveni :

— Zvonurile ne-au urmărit prin toată Europa. La fiecare ambasadă, le fiecare consulat, toţi aveau cîte ceva de povestit. Nimeni nu părea să se simtă sigur, nici de ceea ce se poate întîmpla, nici de postul lui. Peste tot, parc-ar fi fost nişte şoareci speriaţi...

— Aici, acelaşi lucru. Şi la Rio, şi la São Paulo, în orice orăşel, toată lumea parcă s-ar teme de ceva. Ca şi cum cerul ar fi încărcat de nori prevestitori de furtună. Dar cerul este senin şi nu se ştie de unde vine frica, apăsarea asta...

Glasul lui Costa Vale se înălţă din adîncul fotoliului :

— Băiete, nu-i furtună mai rea decît aceea care vine fără nori, care izbucneşte din senin. E ceea ce se cheamă o „vijelie uscată". Făcu o pauză, deschise ochii mari, îl privi pe deputat. Şi tu, ce ştii sigur ? Povesteşte-mi tot. Tu eşti chiar în miezul întîmplărilor, şi poţi judeca mai bine decît ceilalţi. Care e impresia ta ? Se pregăteşte vreo lovitură de stat ? Şi cine o pregăteşte ? Getúlio ? Integraliştii ? Şi unul şi ceilalţi, mînă în mînă ? Dar oamenii lui José Americo ce fac ? Ce se vorbeşte la Bahia şi la Pernambuco ? Şi voi, cu doctorul Armando ? Vorbeşte, băiete, mor de curiozitate să aflu, şi am şi eu unele idei despre toate astea...

Artur începu să povestească. Era ca şi cum şi-ar fi făcut sieşi un bilanţ. Costa Vale şi Marieta ascultau cu luare-aminte ; bancherul închise iar ochii pe jumătate ; doar degetele groase, pe care le mişca din cînd în cînd, ţinînd mîinile împreunate, mai arătau că în trupul acela de o paloare cadaverică mai era viaţă.

— Un lucru poate fi socotit sigur : Getúlio şi integraliştii sînt aliaţi. Condiţiile precise ale acestei alianţe nu se cunosc. Unii spun că Plínio Salgado va fi ministru al Educației și că integraliștii vor mai avea încă un minister, iar alții — că Getúlio va rămîne la președinție, așa, cu numele, și că Plínio va fi adevăratul dictator. Un fel de Hindenburg secondat de Hitler. Integraliștii au și început să vorbească pretutindeni ca stăpîni. Amenință și uneori nu se mulțumesc cu amenințările. În unele municipii au și maltratat pe unii dintre alegătorii noștri. Poliția nu face nimic. Ei defilează, zbiară, țin discursuri...

— Simpatici băieți, integraliștii ăștia — comentează bancherul fără măcar să deschidă ochii.

— Atitudinea lor față de noi s-a schimbat mult. Acum un an am avut conversații cu ei, ți-aminteşti ; doctorul Armando a făcut chiar unele aluzii elogioase în legătură cu fascismul și credeam că va fi cu putință o alianță în vederea alegerilor. Iar acum ne înjură în fel și chip, spun că sîntem „paraziți", „lipitori", „politicieni de meserie" !

Povesti mai departe. Vorbi de campania demagogică a lui José Americo, omul care le făgăduia alegătorilor marea cu sarea, reforme economice, toate acestea cu o frazeologie confuză dar care capta mulțimea.

— Adevărul e că, dacă vor fi alegeri, o să iasă José Americo. Nordul, aproape tot, votează cu el, statul Minas tot așa, și multă lume din sud. Certurile lui cu Light, de pe vremea cînd era ministru al aviației, l-au făcut popular.

Costa Vale se agită în fotoliu :

— Ăsta n-o să fie președinte. Cu sau fără alegeri, băiete, adevărul e că americanii nu-l vor lăsa pe José Americo să urce treptele Catetei [1]. În campania asta a spus cam multe prostii ; l-am urmărit în ziare. Nu că aș crede că nu va face nimic din cîte a spus ; chiar dacă ar vrea, n-ar putea. Dar prietenilor noştri americani le plac lucrurile sigure, iar Zé[1] Americo a început să vorbească de antiimperialism şi alte asemenea nerozii. Cusurul lui este că e un bădăran din Paraíba, care habar n-are de politică. Trebuie să se poticnească o dată, aşa poate că o să-i vină mintea la cap. Am stat de vorbă la Paris cu o persoană însemnată din Departamentul de Stat. Era foarte îngrijorat de demagogia lui José Americo. „Orice afară de Zé Americo", mi-a spus.

---

[1] Numele palatului din Rio de Janeiro în care se află reședința președintelui republicii.

Artur zîmbi mulţumit:

— Vezi, tocmai la asta mă gîndeam şi eu. Cu fiece discurs, îl vedeam pe José Americo înfundîndu-se din ce în ce mai mult. Nu ştiu cine i-o fi vîrît în cap ideea — poate comuniştii — că politica o face poporul. Asta e o formulă bună pentru Anglia sau Statele Unite. Dar în Brazilia politica o face Londra şi New York-ul.

— Şi Berlinul, băiete, Berlinul, nu uita. Şi să nu mai începi cu Londra. Ascultă, Arturzinho, ce am să-ţi spun. Şi voi tot aşa pînă n-o să vă izbiţi bine de prag, n-o să vă intre în cap că Anglia e un leu care şi-a pierdut colţii. Voi aţi mai păţit-o în 1930, apoi în 1932, şi o s-o păţiţi şi acum...

Artur oftă, luă paharul cu whisky şi bău o înghiţitură:

— Nu cred să se întîmple chiar aşa... Şi noi avem minte, şi de cînd a început Getúlio să ameninţe cu lovitura, am început şi noi să ne pregătim. Tu spui că Londra nu mai contează. Păi bine, José, tocmai ambasada engleză mi-a dezvăluit cu de-amănuntul tot planul lui Getúlio, convorbirile lui cu integraliştii, ne-a sfătuit să ne pregătim şi noi... Şi tocmai asta facem, avem de partea noastră oameni de vază din armată, mai sîntem şi noi, şi mai este Rio Grande do Sul. Ne putem întoarce la vremurile dinainte de 1930...

---

[1] Prescutare de la José.

— Englezii finanțează conspirația asta a voastră ? Nu ți-au fost de ajuns, Arturzinho, evenimentele din 1932 ca să te convingi că zilele englezilor în Brazilia sînt numărate ?

— Mai au capitaluri mari aici în São Paulo, în întreprinderile frigorifice din Rio Grande, cîte puțin peste tot. Să nu credeți că e vorba de un plan în vînt. Poliția militară din Rio Grande do Sul a primit un transport mare de arme moderne, sosite din Anglia, via Argentina. Este o adevărată armată. Și aici sîntem bine înarmați. Și-l putem lovi pe Getúlio pe neașteptate ; el crede că ne-am afundat pînă-n gît în alegeri.

Costa Vale se ridică, se plimbă de colo pînă colo prin încăpere, apoi oprindu-se în fața lui Artur, spuse :

— Ascultă, băiete, voi jucați o carte pierdută. Londra nu mai contează în viața politică a Braziliei. Mai au ei pe-aici ceva rămășițe de capital, dar cît timp o să mai aibă ? Lumea e împărțită, Arturzinho, și America de Sud aparține Statelor Unite. Anglia rămîne cu India și Arabia ; dar aici americanii pătrund tot mai mult. Îți spun, băiete, chestia se pune astăzi între americani și nemți. Cusurul tău, Artur, e că ți se pare că stă lumea în loc. Tu te tragi dintr-o familie de pe vremea Imperiului, de pe vremea cînd Anglia tăia și spînzura aici. Ești conservator, ești deprins cu englezii, cu drumurile lor de fier, cu minele lor și chiar cu obiceiurile lor. Ai crezut că asta o să țină o veșnicie, că vine de la Imperiu, că e lucru sacru, o moștenire de familie, ca numele tău. Ai trăit evenimentele din 1930, * revoluția lui Getúlio, și n-ai înțeles atunci că americanii le-au luat locul englezilor. Îți amintești ce ți-am spus cînd ai venit să-mi vorbești de conspirația din 1932 ? Și eu ce-am făcut ? Am lucrat cu americanii, am cîștigat bani mulți. Cu ei cîștigi o groază de bani... Numai că nu știu dacă n-oi cîștiga și mai mulți cu nemții...

— Tu crezi că americanii îl vor susține pe Getúlio dacă noi ne răsculăm ?

— Mai mult ca sigur... bancherul vorbea răspicat, despărțind cuvintele în silabe, pentru a da și mai multă tărie spuselor sale. Getúlio este omul americanilor, după cum Plínio este omul nemților...

— Păi sînt uniți ; Getúlio pare acum mai fascist decît orice integralist. Nu crezi că mai curînd ar fi cu putință o înțelegere între americani și englezi decît între americani și nemți ?

Bancherul reflectă :

— Alianța asta dintre Getúlio și Plínio e ca alianța vulpii cu pisica sălbatică. Una pe alta vor să se mănînce. Însă pe mine, Arturzinho, asta mă preocupă : cine o să fie vătaf pe moșia aceasta care se numește Brazilia ? Cu cine trebuie să mergem ? Cu americanii sau cu nemții ? Cît despre englezi, ce-a fost s-a dus...

Și după ce îi întinse Marietei paharul, ca să i-l umple cu whisky, începu iar să se plimbe prin salon, sporovăind :

— Viitorul e al lui Hitler. Războiul nu va întîrzia, Arturzinho. Războiul Germaniei împotriva Rusiei. Cînd Hitler va cuceri Rusia, va pune mîna pe toată Europa, cu Anglia cu tot. Și atunci lucrurile se vor hotărî între el și americani. Ceea ce e important de știut este clipa exactă cînd trebuie să-l sprijinim aici. Poate că e încă devreme... Dar, oricum, trebuie să fim cu ochii în patru. Știi, nemții mi-au făcut propuneri mari, de afaceri. Acum studiez chestiunea...

Artur se plînse :

— Și eu care mă bizuiam pe tine ca să convingi cîțiva generali. Ne-am bizuit mult pe tine, José, ăsta-i adevărul.

— Nu, băiete, eu nu mă bag în lovitura asta a voastră. Nu mă convinge. Are să fie iar un 1932, dacă are să ajungă să fie... Vorbesc deschis cu tine, ca întotdeauna : nu mă bag. Și dacă vrei un sfat, lasă-te păgubaş. Mai curînd sau mai tîrziu, Getúlio tot o să dea lovitura. Du-te de stai la tine la moşie cîtva timp, odihneşte-te, pe urmă vino înapoi, şi are să fie loc şi pentru tine...

— Nu pot, José. M-am angajat.

— Prostii, Arturzinho. Spune-i doctorului Armando că e degeaba. Şi dacă nu-l convingi, caută să scapi măcar tu. Mai ai timp. La urma urmei, nu eşti copil ; poţi să judeci. Şi încă ceva : nu mai vorbi de rău integralismul pe-aici, aşa cum faci acum. Integraliştii pot deveni foarte folositori... Şi foarte puternici.

— Aşadar, tu crezi asta ?

— Eu cred că vine războiul. Războiul împotriva Rusiei ; a venit timpul să se isprăvească o dată cu acest focar de infecţie. Hitler este omul de care avea nevoie lumea. Celelalte guverne îi vor face toate înlesnirile ca să termine cu comunismul. Şi după ce va înghiţi Rusia, atunci capitalul german se va întinde în toată lumea. Integraliştii sînt reprezentanţii lor în Brazilia. Afară de colonia germană care, nu uita, e importantă. În clipa de faţă trebuie să ştii să te menţii între nemţi şi americani, să tratezi şi cu unii şi cu alţii — şi cu Getúlio şi cu Plínio Salgado... Mai tîrziu, se va vedea... Armando Sales şi José Americo nu mai contează de fel. Dacă vrei să mergi pînă la capătul campaniei electorale — şi cînd spun capătul campaniei electorale, spun ziua loviturii de stat — numai de dragul de a-ţi onora semnătura, n-ai decît. Dar nu merge mai departe. Retrage-te la moşie, ascultă radio, citeşte ziarele, după aceea trimit eu după tine... Nu vreau să faci prostii, să te bagi iar în conspiraţii fără sorţi de izbîndă. Gîndeşte-te bine la ceea ce ţi-am spus.

Marieta întinse mîna peste fotoliu şi o puse pe braţul lui Artur, care se aplecase înainte, descurajat :

— José ştie ce spune. Tu n-ai voie să te arunci aşa, orbeşte, într-o aventură. Gîndeşte-te că nu-i vorba numai de tine, mai e şi Paulo. Mai cu seamă acum, cu pretextul pe care îl au, ar putea să-l destituie numaidecît, dacă se află că eşti amestecat într-o conspiraţie... José a vorbit cu multă lume în Europa...

Artur se întoarse spre ea :

— Luna asta a lui octombrie numai ghinioane mi-a adus... se uită la ceasul de pe o mobilă din salon, era trecut de orele două. Şi-acum, poftim, a început noiembrie, dar veştile rele tot nu s-au terminat. Ştii cum am încheiat luna, José ? şi-l căută din ochi pe bancher, care se întinsese iar în fotoliu. Cu o întrevedere cu un conducător comunist. Nu ştiu cum îl cheamă, s-a prezentat sub numele de João. A propus o alianţă a tuturor forţelor democratice împotriva lui Getúlio şi a integraliştilor... Un fel de „front popular" pentru a evita lovitura... O idee ispititoare, dacă n-ar veni de la comunişti...

— Forţele democratice — bancherul rosti cuvintele acestea pe un ton plin de dispreţ — forţele democratice... Ce zici de francezii care au dus tratative cu comuniştii, ai ? Radicalii, socialiştii... Bieţii de ei, nu ştiu cum să iasă mai repede din încurcătura în care s-au băgat. O singură unire este cu putinţă, Artur, şi astăzi senatorul Florival a spus-o fără înconjur, cu felul lui brutal de a vorbi, ca un moşier ce e : unirea împotriva comuniştilor. Şi asta se face acum în Europa şi o să se facă şi aici... fie în jurul lui Getúlio, fie a lui Plínio... Cred că mai curînd în jurul lui Getúlio. În cîteva zile am să-ţi pot spune precis. Ceea ce trebuie să faceţi voi, oamenii politici democraţi, e să staţi de vorbă cu Plínio, nu cu comuniştii... Cu ăştia să converseze poliţia. Făgăduieşte-mi un lucru : că vei desfiinţa conspiraţia asta armandistă. Sau, dacă nu poţi, cel puţin ieşi tu din ea...

Se sculă şi îşi luă haina, gulerul şi cravata, căscînd :

— Mă duc să mă culc... Mîine voi merge la Bancă, dar poimîine am de gînd să plec la Rio. Vreau să văd cum merg lucrurile. Nu vii cu mine ?

— Ba da, trebuie să mă duc la Cameră...

Rămase singur cu Marieta. O clipă, se lăsă o tăcere plină de fel de fel de gînduri. Artur cugeta la tot ce-i spusese bancherul. Marieta se gîndea la Paulo, dar pînă la urmă rosti întrebarea care o chinuise în tot timpul recepției :

— Ce voia comandoreasa ?

Artur ridică privirea :

— Baba asta e într-o ureche... Cred că vrea să-l însoare pe Paulo cu una dintre nepoatele ei. Mi-a spus-o pe șleau : „Adu flăcăul să ia masa cu mine ; nepoatele mele sînt de măritat, sînt moștenitoarele mele". Un fel de afacere : numele nostru de familie în schimbul banilor ei...

— Și tu ai făcut cam aceeași afacere... Te-ai însurat ca să fii deputat.

— Așa e... Dar Paulo n-are nevoie.. Avem din ce trăi ; și-a început cariera diplomatică... În sfîrșit... Tu ce crezi ?

Ce crede ea ? Pe ea simțămintele aproape că o înăbușeau, îi venea să plîngă. Se sili să răspundă :

— De ce nu ? Văduva lui Tôrre are una dintre cele mai mari averi din acest stat. Un om ca Paulo are nevoie de bani mulți ca să trăiască... În felul acesta nu va trebui să servească pe alții, cum îl servești tu pe José... Dumnezeule, nu vreau ca lui Paulo să-i poruncească vreodată cineva... Poate că cel mai bun lucru ar fi, totuși, să se însoare cu una dintre fetele acelea. Așa, o să aibă bani și o să fie liber...

Artur se gîndi la cuvintele bancherului.

— Planul conspirației este atît de bine pus la punct... Și nu-mi plac de loc integraliștii. Sînt atît de vulgari...

— Viața e vulgară — generaliză Marieta. Acel oribil Shopel a scris într-un poem că tot ceea ce ne mai rămîne este singurătatea. Cred că are dreptate. Uneori mă simt atît de singură...

— Mă ai pe mine... Nu sînt eu prietenul tău ?

— Nu, nu te am pe tine, nici pe José, nici pe nimeni. Nici măcar pe Paulo, căruia i-am fost ca o mamă. Nimeni nu are pe nimeni şi cu atît mai puţin cînd ai vrea să ai...

Artur zîmbi, copleşit de gînduri, şi spuse cu o voce tărăgănată :

— Te-ai întors schimbată din Europa, e în tine ceva dramatic... Te-ai îndrăgostit cumva pe acolo ? Vreo dragoste fatală ?

— Nu vorbi prostii. Cu tine nu se poate vorbi niciodată serios...

— Nu crezi că e serios ce-am vorbit, José şi cu mine ?

— Ce-mi pasă de alegeri, de Hitler, de americani, de englezi, de comunişti şi de ruşi ? De aşa ceva îţi pasă ţie, căci nu-ţi place să munceşti, şi trăieşti din asemenea intrigării politice ; îi pasă lui José, care din ele scoate bani ; vă pasă vouă, care trăiţi pentru asta...

— Şi tu, pentru ce trăieşti ?

Ea îl privi şi repetă întrebarea ca pentru sine. Negăsind nici un răspuns, îi întinse mîna :

— Mă duc ; sînt o bleagă.

Şoferul dormea pe pernele maşinii. Iar începuse să plouă. Artur respiră aerul dimineţii şi lăsă picăturile de apă să-i biciuie faţa. Octombrie fusese o lună plină de veşti rele ; noiembrie începea cu semne şi mai întunecate. Căută ceva care să-l poată înveseli în mijlocul atîtor lucruri neplăcute. Şi în timp ce se aşeza în maşină, se gîndi la văduva comandorului, la invitaţia ei la masă, la nepoatele de măritat, la fabricile de textile, la acţiunile societăţilor de cale ferată. Rămînea să afle dacă Paulo va fi de acord. Se bizuia pe Marieta ca să-l convingă pe ştrengar să-i dea ascultare...

5

În ziua aceea Mariana împlinea douăzeci şi doi de ani; pe-nserate, veniseră cîţiva tovarăşi la ea, ca să sărbătorească evenimentul. Bătrînul Orestes trimisese cîteva sticle cu vin de abacaxi, pe care îl prepara chiar el în orele libere. Mariana încă nu servise vinul şi tortul făcut de maică-sa. Aştepta să vină şi Orestes. De altfel, nu prea aveau mult de mîncat şi de băut; vremurile erau grele. Cu două luni înainte, Mariana fusese concediată de la fabrică şi acum se devotase cu totul muncii de partid; iar activiştii de partid aveau o retribuţie foarte mică, din care aproape întotdeauna nu primeau decît jumătate. De n-ar fi fost bătrînul Orestes — un fost anarhist italian, mare amator de fraze sforăitoare şi de violente discursuri anticlericale, deşi era comunist de mulţi ani — n-ar fi avut nici vin pentru musafiri. Cu toate acestea, Mariana se simţea veselă, îşi pusese rochia ei cea mai bună, iar în părul castaniu ce-i încadra obrazul de o neasemuită blîndeţe îşi înfipsese şi o floare roşie. Ochii ei negri străluceau de bucurie — şi cum să nu fie bucuroasă, dacă era ziua ei? De dimineaţă, în odaia în care dormea cu maică-sa, se gîndise la viaţa ei, „făcuse un bilanţ autocritic", cum se spunea la şedinţele de celulă. Intrase în partid la optsprezece ani, dar de fapt încă din fragedă tinereţe era legată de comunişti. Tatăl ei fusese unul dintre cei mai vechi activişti de partid, şi în casa în care locuiseră înaintea morţii lui, ceva mai mare şi mai bună decît cea de acum, multe şedinţe ilegale se ţinuseră, mult material de propagandă fusese ascuns şi nu o dată venise poliţia noaptea trezindu-i pe locatari, înjurînd, ameninţînd, scotocind prin toate ungherele.

Mariana avea să-şi aducă aminte întotdeauna de prima „descindere" a poliţiei la ei acasă. Nu împlinise încă paisprezece ani, şi era plăpîndă şi nervoasă. Poliţiştii se iviseră în zorii zilei, iar ea, prin ușa întredeschisă a odăii, îi văzu scoțînd cărțile din micul raft — cărțile acelea pe care tatăl ei le citea pînă noaptea tîrziu, cu ochelarii lui rupți și legați cu sfoară, cărțile ale căror coperte Mariana le ștergea zilnic pentru ca tata, cînd venea de la fabrică, să le găsească fără nici un fir de praf, cărțile pe care ea le iubea atîta, pentru că le iubea tata. Îi văzu aruncîndu-le pe o masă și repetînd titlurile pe care Mariana le știa pe dinafară, de mult ce le privise în mîinile tatei, stînd așezată la picioarele lui, în timp ce el le citea : *Manifestul partidului comunist, Originea familiei, Stîngismul, boala copilăriei comunismului,* un rezumat al *Capitalului* în limba spaniolă. Unul dintre agenți le așeză teanc unele peste altele, în timp ce un mulatru care stătea ceva mai la o parte, cu o țigară stinsă în colțul gurii și care părea să fie șeful grupului, îi spunea cu glas răgușit tatei :

— Pregătește-te să vii cu noi...

Mama era palidă și se uita cînd la polițiști, cînd la tata, cu buzele strînse. Sora mai mică nu se trezise ; Mariana îl văzu pe tata punîndu-și haina, încet, cu fața serioasă, fața aceea de obicei zîmbitoare și care ei îi plăcea atîta. Apoi îl văzu îndreptîndu-se spre mama și sărutînd-o pe obraz. În clipa aceea, Mariana ieși din ascunzătoarea ei și veni fuga în sală, luîndu-l pe tatăl ei de braț !

— Unde te duci ?

El zîmbi ; același zîmbet cu care răspundea nenumăratelor întrebări ce i le punea Mariana despre cele mai felurite subiecte, cînd se așeza seara, lîngă raftul cu cărți, zîmbi, o luă în brațe, o sărută pe ochi :

— M-au arestat. Ai grijă de mama și de surioară. Să fii fetiță cuminte cît timp lipsesc...

Mulatrul îl zori :

— Hai o dată...

Fata se desprinse din brațele tatălui ei, tăcută și veni lîngă maică-sa ; simțind că o năpădește furia, dar se sili să nu plîngă, pentru că ghicea că părintelui ei nu i-ar plăcea s-o vadă plîngînd în ceasul acela. El ieși din sală, înconjurat de cei trei agenți, dintre care unul ducea un pachet cu cărți. Mulatrul aruncă o privire înapoi, către mama și fiica ei, care stăteau tăcute. Zîmbea. Mariana nu se putu stăpîni, văzînd zîmbetul acela nerușinat ; se repezi la el cu pumnii strînși și îl lovi în piept cu ură.

— Ticălosule ! Tîlharule !

Polițistul o apucă de brațe și o trînti la pămînt, însă ea se ridică numaidecît și se năpusti asupra lui, izbindu-l cu mîinile și cu picioarele.

Dar, în timp ce-l mînau pe coridorul care dădea în stradă, tatăl ei se mai întoarse o dată, vorbindu-i cu glas liniștit :

— Fii cuminte Mariana, ai grijă de mămica și de surioara ta.

Mulatrul se răsti la ea potrivindu-și cravata :

— Fata unui comunist nu poate să aibă decît sînge stricat, stricat din naștere — și rînjind, arătă brațele Marianei, vărgate de semnele roșii pe care i le făcuse cînd o strînsese. Altă dată, fetițo, să știi că am să-ți las niște vînătăi... Și azvîrlind pe jos mucul țigării stinse, ieși după ceilalți.

Mama se duse spre ușă, unde rămase pînă ce auzi motorul mașinii duduind. În sală, Mariana plîngea, privindu-și brațele care o dureau. Se simțea nițeluș rușinată, nu de brutalitatea polițistului, ci pentru că nu se stăpînise — cine știe dacă asta n-o să aibă urmări rele pentru tata ? Speriată, o privi pe maică-sa, cînd o văzu că se întoarce în odaie. Dar ea o mîngîie pe cap și o duse în camera tatei, unde, pe o măsuță, lîngă patul mare conjugal, erau ochelarii lui cu brațe rupte. Mama dădu păturile la o parte, ridică salteaua, luă de pe scîndurile patului niște hîrtii tipărite și îi zise :

— Vino să-mi ajuți... Mai tîrziu te pomenești că iar se întorc, să mai scotocească o dată...

Apriseră focul și cînd sfîrșiră de ars manifestele și numerele vechi din foaia *Clasa Muncitoare*, dimineața lumina, albăstruie, pe deasupra orașului. Mama își puse o broboadă pe cap și plecă să vestească tovarășii.

De atunci, cu vremea, Mariana se obișnuise să înfrunte vizitele poliției. Citise și cărțile tatei, apoi alte cărți pe care i le împrumutau tovarășii, dar și materialul tipărit de partid. Îl auzise de multe ori pe tata discutînd cu ceilalți ; apoi devenise și ea activistă. Ducea manifeste sub bluză, transmitea mesaje, păzea poarta cînd în casă era vreo ședință, încît i se părea că totdeauna fusese membră de partid. La cincisprezece ani se lăsase de școală ca să intre la o fabrică de textile, unde, un an mai tîrziu, veni și sora mai mică, să-i țină tovărășie. Tatăl, urmărit mereu de poliție, nu rămînea multă vreme în nici o slujbă ; mama fusese silită să se înapoieze la fabrica pe care o părăsise cînd se măritase. Era una din fabricile doamnei Comandor de Tôrre și primise acolo de lucru tocmai pentru că fusese vecină cu ea.

După moartea tatălui ei Mariana intră în partid. Stătuse bietul închis luni de-a rîndul în timpul luptei „constituționaliste" din 1932, și cînd îi dădură drumul arăta îmbătrînit, șubrezit de tot. Găsi de lucru într-un atelier mecanic, dar nu pentru mult timp; curînd se îmbolnăvi de tifos și în cîteva zile muri. În acele zile aiurase aproape fără întrerupere, repetînd, monoton și dramatic, aceeași frază cu care înfruntase chinurile la poliție :

— De la mine nu veți scoate nimic.

Mariana se așeza lîngă pat, în timpul nopților fără somn, și, ascultînd cum repeta fraza aceea își închipui suferințele lui din închisoare, despre care nu vorbea niciodată acasă. Sora mai mică nu știa decît de cinema, de rochii — strîngea bani din leafă ca să-și cumpere pînzeturi ieftine, țipătoare — de romane sentimentale, se plimba cu băieții din cartier, părea că nu știe nimic din activitatea politică a tatei. Mama suferea în tăcere, resemnată, cu părul încărunţit, deşi nu trecuse decît cu puţin peste patruzeci de ani. Numai Mariana părea să înţeleagă toată măreţia necunoscută de nimeni a vieţii tatălui său, şi într-o zi, pe cînd el era iar închis, dăduse afară din casă o vecină limbută care o căina pe mama :

— Ce ţi-e şi cu comuniştii ăştia... În loc să-şi vadă de familie, să muncească liniştit, fiecare în colţişorul lui, se bagă în născocirile astea diavoleşti...

Între Mariana şi tatăl ei se înfiripase o legătură tot mai strînsă, în decursul anilor. Azevedo era bucuros că poate să-i explice ce înseamnă lupta muncitorească, să-i povestească despre Uniunea Sovietică, să-i vorbească despre Lenin. Pusese cărţile lui atît de dragi în mîinile ei fragede, iar Mariana putea vedea cum îi străluceşte faţa de bucurie cînd îşi dădea seama cît de mult o interesează lupta partidului. O dată îi spusese :

— Nici eu nu ştiu prea multe, fata mea. Eram om în toată firea cînd am înţeles ce înseamnă lupta noastră. Şi asta m-a schimbat cu desăvîrşire ; înainte viaţa mi-era goală şi munceam numai ca să-mi cîştig pîinea. Voi două eraţi mici, mama ta era tînără şi frumoasă, şi cu toate acestea de multe ori plecam seara să mă plimb pe străzi, sau mă duceam pe la prieteni şi mă înfundam cu alţii prin localuri. Azi, ca membru de partid, ştiu că munca nu-i ruşinoasă, ruşinoasă e asuprirea — şi că numai luptînd împotriva ei ne putem îmbunătăţi viaţa. De atunci viaţa mi s-a părut mai luminoasă şi nu m-am mai plictisit cu voi... Mama a suferit mult din pricina felului meu de trai, ştiu că uneori a şi trecut prin clipe grele. Dar cred că sînt pe drumul drept, pe unicul drum care eliberează oamenii de suferinţă.

Mariana avea şaisprezece ani cînd el îi spusese toate acestea, într-o seară. Rămăseseră singuri acasă ; mama şi sora mai mică erau plecate, într-o vizită. Dar începuse să privească viața în față cu seriozitate și devenise una dintre cele mai destoinice muncitoare din fabrică, respectată de tovarășii de muncă. Îi zise tatei:

— Cred că dumneata faci bine, tată. Eu nici nu pot să înțeleg cum de nu sînt cu toții comuniști, cum de mai există muncitori nepăsători...

— Trebuie să ai răbdare și să-i lămurești, să-i lămurești mereu. Noi sîntem profesori și soldați, în același timp... Nu peste mult, ai să vezi, rîndurile noastre vor crește, vom fi cu miile...

Despre asemenea lucruri stăteau de vorbă. Mariana învăța cu tatăl ei și cu alți tovarăși. Cînd tata era arestat, aproape întotdeauna ea se ducea să-l vadă în zilele de vorbitor. Cunoscuse mulți tovarăși, unii erau simpatici și își pierdeau vremea discutînd cu ea, explicîndu-i fel de fel de probleme, alții nici nu se sinchiseau de bruneta aceea cu mutră gravă, dar ea se simțea legată de ei toți și cînd într-o zi i se dădură cîteva numere din *Clasa Muncitoare* ca să le împartă în fabrică, se simți tot atît de mîndră ca și sora ei mai mică, atunci cînd fusese aleasă regina balului la o petrecere din cartier.

În ajunul morții, febra tatii scăzuse vreo cîteva ore; ochii lui adînciți în orbite o căutau pe Mariana. Ea îi aduse un ceai de flori de portocal cu care îi umezi buzele uscate. Și-atît de slab îi era glasul încît, fu nevoită să se așeze pe pat ca să-l audă mai bine. Trecîndu-i mîna peste fața nebărbierită, îi zise:

— Azi te simți mult mai bine...

— Am să mor, Mariana. Sînt foarte slăbit și cred că n-am să mai pot rezista. Dar mai înainte vreau să-ți vorbesc...

Întinse mîna în care oasele aproape străpungeau pielea învinețită și căută mîna fetei:

— Vreau să-mi iei locul în partid. Nu sîntem mulți, și nu vreau ca moartea mea să lase un gol în rîndurile noastre. Iar tu poţi face cu mult mai mult decît mine; eşti tînără, ai învăţat carte, eşti deşteaptă... Tu eşti comunistă, nu-i aşa?

Vorbea cu greu: pentru fiecare cuvînt trebuia să facă o adevărată sforţare. Mariana clătină afirmativ din cap, abia stăpînindu-şi lacrimile şi suspinele.

— Locul unui comunist e în partid. Eu îţi las locul meu...

Rămase tăcut o clipă, netezi cu mîna-i osoasă mîna fetei şi zîmbi trist:

— Credeam că într-o zi o să luptăm împreună, eu şi cu tine. Dar dacă ai să-mi iei locul, voi muri cu inima împăcată. Asta e moştenirea ce-ţi las...

În timpul nopţii îi reveni fierbinţeala; începu iar să aiureze, dar acum nu-şi mai amintea de chinurile din închisoare. Repeta frînturi din cărţile citite, din cărţile pe care Mariana şi acum le mai ştergea de praf, zi de zi. Muri spre ziuă, cînd Mariana şi sora ei se pregăteau să plece la fabrică. După-amiază avu loc înmormîntarea, la care veniră mulţi muncitori şi două delegaţii sindicale. La marginea mormîntului, un tovarăş, pe care Mariana nu-l cunoştea, spuse cîteva cuvinte: „Cel pe care îl înmormîntăm astăzi este un erou anonim al clasei muncitoare, dar steagul pe care el l-a purtat cu atîta vitejie se va ridica mereu tot mai sus în mîinile proletariatului, pînă în ziua izbînzii; este steagul de neînvins al partidului".

În liniştea îndurerată a casei cernite, în care rudele şi vecinii se priveau unii pe alţii printre lacrimi, ea se gîndea la cuvintele tovarăşului necunoscut — cineva îi spusese că ar fi un „conducător" — venit nimeni nu ştia de unde, pentru a aduce un ultim omagiu tatălui ei în numele oamenilor care luptă pentru o lume mai bună. În durerea care-o copleşea, cuvintele acestea sunau nu numai ca o mîngîiere — nu era ea singura care îşi dădea seama de măreţia vieţii tatălui său —ci şi ca o chemare la luptă. Vedea steagul de care vorbise omul acela, ca pe un lucru aievea, îl vedea fîlfîind în mijlocul unei bătălii pe viață și pe moarte, îl vedea pe tatăl ei căzînd și vedea golul pe care îl lăsa în rînduri. Și, în același timp revedea toate faptele tatălui ei — plecările noaptea la ședințele clandestine, agitația desfășurată în fabricile unde lucrase și din care era de obicei concediat, arestările, cărțile citite noaptea tîrziu, răbdarea lui cu care își expunea concepția despre lume și despre viață, bunătatea și hotărîrea lui — ca și cum toate s-ar fi unit pentru a dobîndi o mai mare însemnătate, ca niște bucăți de pînză de culori felurite, care laolaltă alcătuiesc un steag glorios. În liniștea apăsătoare din odaie, chipul tatei o privea parcă din ungherul unde se afla raftul cu cărți și creștea tot mai înalt înaintea ei. Acum, după discursul rostit de tovarășul acela care venise la cimitir, vedea pe părintele ei într-o lumină nouă, iar dragostea ei de fiică se îmbina cu o admirație care îi dădea curaj și forțe noi. A doua zi, la fabrică, îl căutase pe un tovarăș pe care îl cunoștea și ceruse să fie primită în partid; în timp ce aștepta hotărîrea, se frămînta neliniștită, de teamă să nu fie respinsă. Nu împlinise încă optsprezece ani, s-ar fi putut să n-o ia în serios. În zilele acelea, la înapoierea de la fabrică, după masa sărăcăcioasă luată în grabă, citi și reciti cărțile pe care i le lăsase părintele ei, încercînd să pătrundă înțelesul frazelor, să-și aducă aminte de explicațiile lui. Mama o privea tăcută. Parcă ar fi ghicit că și fata asta alesese o cale primejdioasă, că și pentru ea avea să vegheze nopțile îngrijorată. Sora ei, într-o rochie de doliu nouă, stătea de vorbă în colțul străzii cu un băiat care se îndrăgostise de ea: măcelarul cartierului, cu care se căsători cîteva luni mai tîrziu, părăsind pentru totdeauna fabrica și depărtîndu-se tot mai mult de Mariana.

Trecuseră mai bine de patru ani din ziua cînd „primise salutul", cînd intrase în partid. Faptul se întîmplase pe neașteptate într-o dimineață, la vreo douăzeci de zile după moartea tatălui ei. Tocmai își pregătise mașina ca să-i schimbe un fus, cînd un muncitor cu care nu vorbise niciodată se apropie de ea și-i zise încet, cu un zîmbet timid pe buze :

— Mariana, tovarășii îți trimit salutul lor.

Ea ridică privirea, mirată :

— Ce salut ?

— Ai fost primită în partid. După lucru, te aștept la poartă. Nu de alta, dar lumea vorbește...

Apoi urmă prima ședință de celulă, urmară sarcinile de partid : difuzarea *Clasei Muncitoare* și a materialului, agitație în sindicat, muncă financiară, discuții, studii. Celula era mică pe atunci, și lărgirea cadrelor se făcea cu deosebită grijă ; doar cei mai încercați în luptele sindicale erau pregătiți ca să intre în partid. Dar mica celulă ilegală conducea toate evenimentele din fabrică, de acolo porneau lozincile de revendicări, agitațiile pentru sporirea salariilor ; mica celulă fusese centrul conducător al grevei din 1934, care îi unise pe toți muncitorii fabricii, grevă victorioasă care consolidase prestigiul comuniștilor printre muncitori. Mariana făcuse parte din comitetul de grevă, ales într-o furtunoasă adunare a sindicatului. Ea desfășură o activitate intensă în acele zile grele, cînd trebuia să le convingă pe muncitoare — cele mai multe lucrau la fabrica de textile — asupra posibilităților de a izbîndi, asupra avantajelor ce ar urma după zilele neplătite, cînd copiii plîngeau cerînd de mîncare. Și lucră atît de bine încît — în zilele cele mai grele, după arestarea cîtorva tovarăși și după concedierea de către direcția fabricii a întregului comitet de grevă și a altor muncitori, cînd unii susțineau că mișcarea a fost înfrîntă — tocmai femeile fură cele dintîi care votară continuarea grevei, cerînd acum nu numai sporirea salariului, ci și eliberarea arestaților și reprimirea celor concediați. Mariana fusese concediată pe loc, dar ea se întîlnea neîncetat cu muncitorii și stătea de vorbă cu unul, cu altul, însuflețindu-i pe toți. Cîteva zile mai tîrziu, direcția fabricii cedă. Sporul de salariu fu admis, iar muncitorii concediați se înapoiară la lucru. Unii, totuși, rămăseseră închiși ; direcția fabricii spunea că n-are nimic de-a face cu chestiunea aceasta, că era treaba poliției speciale. Atunci Mariana organiză o comisie de femei și se duse cu ele la doamna Comandor da Tôrre, în timp ce comitetul de grevă discuta cu direcția fabricii noile tabele de salarii.

Bătrîna le primi cu un aer protector, prefăcîndu-se binevoitoare. Muncitoarele nu prea se simțeau la largul lor în salonul luxos, mobilat pestriț. Se priveau stînjenite, fără să știe ce să spună, în vreme ce patroana le mustra cu un glas ce se voia matern.

— Grevă... grevă... De n-aș fi fost eu, n-ați fi primit sporul de salariu. Și n-ar fi trebuit să fac asta, de vreme ce ați intrat în grevă, fără să țineți seamă de greutățile patronilor... De ce n-ați venit să discutăm, să stați de vorbă cu mine, să-mi spuneți ce vă trebuie, în loc să declarați grevă și să opriți producția? Nu există lucru care să nu poată fi rezolvat, dacă ai bunăvoință să discuți. Credeți că nu avem și noi greutățile noastre ? Vremurile sînt grele pentru toată lumea și, prin greva asta, voi ne-ați păgubit, ați întîrziat livrările ; din pricina voastră am pierdut cîteva contracte... Dar eu sînt bună la inimă și mi-a fost milă de copiii voștri... De aceea am dat dispoziții să vi se dea sporul. De ce n-ați venit să vorbiți cu mine ? Altă dată să veniți încoace, să nu vă mai luați după comuniști, care nu vă vor decît răul. Aș fi putut da ordin să fie concediată toată lumea, dar n-am făcut asta, din milă : după aceea, ce v-ați fi făcut ? Ați fi răbdat de foame... E ceea ce vor comuniștii...

Mariana profită de pauza aceasta și interveni :

— Adineauri ne-ați trimis vorbă ca lumea să vină aici, să discute cu dumneavoastră ; noi tocmai pentru asta am venit...

— Ce mai vreți ? sări doamna da Tòrre, și glasul ei nu mai suna părintește, acum era neîncrezător și aspru.

— Unii dintre tovarășii noștri mai sînt și acum închiși...

— Aceia sînt comuniști. N-am ce le face, să se învețe minte...

— Atunci greva va merge înainte.

Patroana privi grupul de femei din fața ei ; la cuvintele Marianei se reînsuflețiseră și nu mai aveau înfățișarea înfricoșată de la început. Mariana continuă :

— Condițiile pentru reluarea lucrului au fost sporul de salariu, reprimirea tuturor muncitorilor concediați, precum și a celor arestați.

Glasul doamnei da Tòrre avu iar acea notă de părintească îngăduință. Parcă ar fi fost o mamă care vorbește unor copii neastîmpărați :

— Ați înnebunit, v-ați pierdut de tot mințile ? Oare nu vă mai iubiți copiii ? Cum vreți să continuați greva dacă vă mor copiii de foame, dacă n-au ce mînca ? Și la sfîrșitul lunii cu ce o să plătiți chiria ? E o nebunie... Dacă vă încăpățînați, pot și eu să mă încăpățînez, și tot voi o să fiți în pagubă. N-ați primit sporul ? Atunci ce mai vreți ? Nu vă gîndiți la copii ?

— Tovarășii sînt închiși pentru că au luptat pentru noi. Noi trebuie să fim solidare cu ei. Chiar dacă ar fi să răbdăm de foame...

Patroana își plimbă privirea de la una la alta. Credea că le îmbrobodise cu vorbele ei, dar văzîndu-le în jurul acelei fete cu fața gravă și hotărîtă, se gîndi la comenzile pe care le avea de livrat, la fabrica oprită de trei săptămîni, la pagubele uriașe ce le-ar pricinui greva, dacă ar continua. Totuși, făcu o ultimă încercare :

— Înapoiați-vă la lucru, am să mă gîndesc. Nu depinde de mine, depinde și de poliție... Am să văd mai tîrziu ce pot să fac.

— Doamnă directoare, oamenii nu se vor înapoia la lucru dacă nu li se va da drumul tuturor tovarășilor.

„O comunistă", își zise doamna da Tôrre, cercetînd-o pe Mariana cu ochii ei veșnic tineri. Fața blîndă și gravă a fetei îi amintea de cineva pe care nu-l putea localiza în memoria ei atît de plină de fapte și de figuri. În clipa aceea era gata să cedeze. Fabrica nu putea rămîne închisă ; și apoi, știa că în scurt timp avea să-i concedieze pe șefii grevei, pe muncitorii cei mai combativi, sub felurite pretexte. Va da ordine în acest sens direcției întreprinderi. Dar acum nu voia ca hotărîrea ei să apară în ochii muncitoarelor ca o izbîndă a lor, ci ca o concesie făcută de inima ei bună. Înmuindu-și și mai mult glasul hodorogit, începu mieros :

— Ca să vă spun drept, eu nici n-am știut că unii dintre ai voștri mai sînt și acum închiși. Sînteți sigure că e vorba de muncitori de-ai mei ? Se vede treaba că au meritat-o, dar pentru mine fiecare muncitor din fabricile mele e ca un membru din familie, și nu-mi place să văd pe cineva suferind. Și oamenii au și ei familie — și au fost fără îndoială înșelați de comuniști...

Din grupul strîns, o femeie înaintă și vorbi cu ochii lăsați în pămînt :

— Printre ei se află și bărbatu-meu...

— Bărbatul tău ?... Sărăcuța de tine... și pe fața doamnei da Tôrre se întipări o expresie de compătimire. Lucrurile astea mă îmbolnăvesc, sînt o femeie bătrînă și nu-mi place să văd că altul suferă. Am să-i telefonez chiar acum șefului poliției... Pentru că ați venit aici să mă rugați, pentru dragostea ce-o port acestei biete femei despărțite de bărbatul ei. Dar altă dată, luați aminte ! n-are să-mi mai fie milă, am să vă las pe toate să muriți de foame, dacă o să mai faceți cumva vreo grevă...

— Greva este arma cu care luptăm ca să nu fim uciși prin foame... răspunse Mariana, privind-o țintă pe bătrînă.

Femeile se retraseră: acum, după izbîndă, după ce obținuseră ceea ce doriseră, aruncau priviri curioase spre vasele, statuetele, marele policandru de cristal din salonul care gemea de lux. Bătrîna o reținu pe Mariana:

— Cum te cheamă, fetițo.

— Mariana de Azevedo.

— Azevedo... comandoresei i se părea că mai auzise cîndva de numele acesta, și căuta să-și aducă aminte de unde-l știa.

— Sînt fiica lui Antonio de Azevedo, mort acum cîțiva ani...

Deodată doamna da Tôrre își aduse aminte cu cine semăna. „Ce naște din pisică, șoareci mănîncă", își zise ea, privind-o țintă pe Mariana, în timp ce o întreba cu glas prietenos:

— Cum îi merge mamei dumitale? Și ea este în grevă?

— Ea lucrează la altă fabrică...

„Asta trebuie concediată neapărat", hotărî în gînd patroana și spuse cu un glas prietenos:

— Dă-i complimente. Tatăl dumitale a fost un nebun. A făcut-o să sufere mult; dumneata să nu apuci pe aceeași cale.

Și-i întinse mîna încărcată de bijuterii; Mariana îi atinse vîrfurile degetelor. Bătrîna zîmbi, dar ochii ei tineri sclipeau răutăcioși. Mariana zîmbi și ea, era mulțumită de izbîndă. Ajunse din urmă femeile, cărora un majordom cu mutra plictisită și solemnă le deschidea ușa de la intrare. Femeia al cărei bărbat era arestat spuse cu glas împăcat:

— E de treabă bătrîna...

— Ce-ți trece prin minte? o întrerupse Mariana. Că de mila dumitale o să poruncească să li se dea drumul oamenilor? Vino-ți în fire!... Asta a fost doar o prefăcătorie; le va da drumul oamenilor numai pentru că, dacă greva continuă, va suferi pagube mari de tot... Are comenzi urgente, care au și întîrziat... Numai de asta, Antonieta. Aici nu e nici un pic de bunătate la mijloc, baba asta este talpa iadului.

Cîteva zile mai tîrziu, după ce lucrul în fabrică reintrase în normal, fu chemată la conducere. Directorul, un italian înalt, cu renume de bun inginer, o primi foarte amabil. O pofti să ia loc pe un scaun în fața biroului lui și o rugă să aștepte o clipă pînă rezolvă altă chestiune urgentă. „Ce să fie ?" se întreba Mariana. Cînd o chemaseră, era sigură că va fi concediată. Dar acum, văzînd amabilitatea directorului, nu mai știa despre ce poate fi vorba. Unul dintre tovarășii din comitetul de grevă fusese aruncat pe drumuri în ajun, chipurile pentru că era leneș. I se plătise preavizul de o lună, cum cerea legea getulistă, și umblau zvonuri că același lucru se va întîmpla și cu ceilalți membri ai comitetului de grevă. Celula de partid și începuse să facă agitație în sensul acesta, căutînd să pregătească oamenii pentru o mișcare de protest, dacă vor continua concedierile. Un manifest fusese tipărit și împărțit printre muncitori, și era discutat în secții, lîngă mașini.

Sfîrșind de iscălit niște hîrtii, directorul se întoarse spre ea și începu să-i explice :

— Am o veste bună pentru dumneata. Dumneata ai fost cu un grup de muncitori acasă la doamna Comandor, acum cîteva zile, nu-i așa ? Ei bine : i-ai plăcut doamnei Comandor.

Și-i arătă portretul bătrînei — un tablou atîrnat pe peretele din fund, lîngă tabloul răposatului comandor — un portret vechi, de pe vremea cînd ea avea vreo cincizeci de ani :

— Așa-i dînsa... Cînd îi place cineva, vrea numaidecît să-i vină în ajutor... Mi-a dat dispoziție să-ți ofer un loc de guvernantă în casa domniei sale. E un adevărat dar ceresc : leafă bună, de cinci ori cît cîştigi dumneata aici, locuinţă, masă, îmbrăcăminte potrivită cu casa, prilejul de a călători — în sfîrşit, un loc pe care i l-aş dori şi soţiei mele... Şi, cu atîta lume care vine acolo şi cu faţa asta frumuşică a dumitale, într-o zi o să faci o partidă bună... Eu te felicit...

Lucru ciudat : Mariana, în faţa acestei propuneri neaşteptate, nu se gîndi nici la tatăl ei, nici la tovarăşele din celulă şi nici măcar la colegele din secţia de filatură ; ea la bătrînul Orestes se gîndi. Dacă ar primi propunerea, el nu i-ar mai întinde mîna niciodată, nici nu ar mai săruta-o pe obraji, plescăind din buze şi împungînd-o cu mustăţile lui aspre, stufoase, mirosind a tutun. Încă de pe vremea cînd era anarhist, bătrînul Orestes nu putea să sufere serviciile casnice, slujbele de fată în casă, de guvernantă, de majordom, care — după părerea lui — năşteau în cei ce le exercitau o anumită mentalitate servilă, de sclav şi de cerşetor. Mariana zîmbi, gîndindu-se la dezamăgirea bătrînului, dacă ar şti-o într-o asemenea slujbă — şi la înjurăturile italieneşti, ţîşnind dintre mustăţile lui zbîrlite, la cuvintele amare pe care le-ar răspîndi în tot cartierul despre caracterul ei urît, la vorbele grele cu care ar deplînge memoria părintelui ei. Directorul luă zîmbetul ei drept o acceptare plină de recunoştinţă.

— Te poţi duce mîine dimineaţă. Nu trebuie să-ţi iei îmbrăcăminte, ţi se vor da lucruri mai bune. Am să dau dispoziţie să ţi se plătească salariul chiar azi, plus o lună concediu...

Marina se ridică în picioare :

— Mulţumesc, domnule director Giovani, dar nu primesc. Îmi place munca în fabrică ; nu prea sînt înzestrată pentru aşa ceva şi nici destulă învăţătură n-am ca să fiu guvernantă într-o casă de oameni bogaţi. Spuneţi-i doamnei comandor că-i sînt foarte recunoscătoare, dar nu pot să primesc...

Mirarea directorului fu atît de mare, încît Mariana zîmbi iarăşi, gîndindu-se cum o să rîdă bătrînul Orestes, netezindu-şi mustăţile, cînd îi va povesti scena. Bietul inginer rămăsese cu gura căscată. În viaţa lui nu auzise ceva mai de necrezut. În picioare, zîmbind încă, Mariana aştepta să-i spună că poate pleca. Dar el o opri şi îi vorbi vreo zece minute, încercînd s-o convingă.

— Este de prisos, domnule director Giovani. Nu primesc. Sînt mulţumită cu munca mea, nu vreau să-mi schimb meseria.

Directorul lăsă să-i cadă mîna pe masă, cu un gest de neputinţă. Refuzul acesta încăpăţînat depăşise capacitatea lui de a judeca oamenii.

— Nu pot crede altceva decît că nu eşti în toate minţile. Numai o nebună ar refuza asemenea ofertă. Nu ştiu cum va primi doamna comandor vestea asta, dar nu mă aştept la nimic bun.

Cînd Mariana ieşi din birou, întîlni în anticameră un grup de muncitori. Veniseră pentru ea, fuseseră mobilizaţi la iuţeală de către celulă, gata să intervină dacă ar fi concediat-o. Unul dintre ei o întrebă :

— Ţi-au dat „biletul albastru" ?

— Nu. Au vrut să mă cumpere.

Seara, bătrînul Orestes rîse cu hohote, de i se cutremurară vîrfurile lungi ale mustăţilor albe, în timp ce le povestea cum o cunoscuse pe bătrîna văduvă a comandorului. La începutul căsniciei ei locuise în vecinătate, pe strada Caetano Pinto. Povesti despre ea nişte istorioase deocheate, al căror haz sporea cînd le pipăra cu exclamaţii italieneşti, cu sonorele lui înjurături meridionale, care sunau atît de vesel şi de limpede. După ce se sătură de rîs, după ce îşi bătu joc în fel şi chip de doamna comandor, luă mîna Marianei între ale lui şi vorbi serios :

— Vezi, *cara piccina,* [1] cum sînt ei, burghezii ăştia scîrboşi... cînd află că un muncitor e gata să lupte pentru clasa lui, se gîndesc numaidecît să-l cumpere sau să-l dea gata... *Dio boia,* [1] abia ai început să lucrezi și au și băgat de seamă că ești o primejdie pentru ei. Bătrîna *schifosa,* [2] ticăloasa aia s-a și gîndit să te bage la ea slujnică, să te cumpere. Uite-așa, *piccina, carina mia,*[3] caută ei să dezbine lumea, ca să împiedice lupta muncitorilor. Și nu se dau în lături de la nimic : cînd nu le merge cu poliția, încearcă cu banii. Să nu te lași înșelată vreodată crezînd că au inimă. Burghezia e numai pîntec, pîntec și bojoci, nimic mai mult !

---

[1] **Dragă fetiţo — în italieneşte, în original.**

Trecuseră patru ani plini de evenimente ; nu-i fusese întotdeauna ușor să învingă greutățile, și încă mai puțin anumite simțăminte. Cu sora ei, relațiile deveneau din ce în ce mai încordate, înstrăinarea dintre ele creștea pe măsură ce se scurgea timpul, și fiecare întîlnire, fiecare vizită a surorii ei în căsuța unde se mutaseră după moartea tatei era un incident neplăcut, dacă nu chiar o scenă dureroasă. Sora ei aducea mereu vorba de propunerea doamnei comandor da Tôrre. Cum ajunsese vestea la urechile ei, Mariana nu știa. Dar părea uimită, voia să știe motivele refuzului Marianei — „un refuz neghiob", așa zicea. De cînd se măritase, sora Marianei gîndea întocmai ca soțul ei, a cărui unică ambiție era să-și vadă măcelăria prosperînd și să-și deschidă și altele. Cuvintele de dezaprobare pe care nu îndrăznise niciodată să le rostească împotriva tatălui ei, le azvîrlea acum în obrazul Marianei.

— Nu ajunge cît am pătimit de pe urma tatei, cu ideile lui ?...

— Ce-am pătimit ?

— Nu-ți amintești cum răbdam de foame ? Și de n-ar fi fost vecinii să ne dea de mîncare, din milă...

---

[1] Exclamație italienească dialectală — în italienește, în original.

[2] Plicticoasă, antipatică.

[3] Fetița mea dragă.

— Nu din milă, ci pentru că erau solidari cu noi.

— Nu prea sînt învățată să-mi aleg cuvintele. Nu ajunge cît a suferit mama ? Sau vrei s-o ucizi, săraca, să moară din pricina necazurilor ?

— Mama știe că tata a avut dreptate și că și eu am dreptate. Mama nu și-a trădat clasa...

— Și ce vrei să spui, că eu am trădat-o? Frumoasă viață, ce să zic, să stai mereu cu frica-n sîn... Și cum ? După tine, sînt o criminală, fiindcă m-am lăsat de munca aceea nenorocită, ca să mă mărit cu un om cinstit și muncitor ? Manuel nu e cine știe ce învățat, dar nici dobitoc nu e, și toată ziua îmi spune că treaba asta cu comunismul nu-ți aduce nici un folos și că nu face altceva decît să-ți strice viața...

Soțul ei, portughez de origine, fiul unor țărani mijlocași, venise încă de mic în Brazilia cu un unchi de-al său. De la unchiul acela moștenise măcelăria și un spirit șovin care îl făcea să admire orbește tot ce era portughez, inclusiv politica lui Salazar. Măcelarului îi era mereu frică să nu se pună rău cu poliția din pricina Marianei. Îndată după căsătorie, Mariana obișnuia să se ducă pe la ei, cu mama, duminicile. Ea își iubea sora, îi plăcea să stea de vorbă cu dînsa cînd se simțea singură, să-i povestească intimități din viața ei. Dar cumnatul strîmba din nas cînd o vedea venind, și spunea lucruri neplăcute. Mariana își rări vizitele, iar mama se deprinse să se ducă singură. Curînd nu se mai întîlni cu sora ei decît atunci cînd venea să le vadă, mîndră de rochiile ei de mătase, de pantofii cu toc înalt. Și niciodată nu uita să-și mustre sora :

— Dacă ai fi primit slujba la doamna da Tôrre, mama n-ar mai fi avut nevoie să muncească. Noi două am fi putut s-o întreținem...

Tare ar fi vrut Mariana s-o întrebe de ce n-o lua pe mama să locuiască la ea, unde avea o cameră goală și oarecare confort, nu ca în odăițele lor sărăcăcioase, pitite în fundul unei curți. Dar n-o întrebă; la ce să mai învenineze relațiile dintre ele, și-așa destul de încordate! Uneori, mama se vedea silită să intervină, ca să-i închidă gura surorii mai mici:

— Nu mor eu de foame, nu sînt atît de bătrînă ca să nu mai pot munci. Mariana e fată bună; ce face și ce gîndește e treaba ei — nimeni n-are dreptul să se amestece.

Atunci, sora îi arăta rochia veche și ponosită pe care o purta:

— Dar dumneata umbli mai rău ca o cerșetoare... Un prilej ca ăsta, o asemenea slujbă e ceva ce nu se mai întîlnește. Manuel a rămas încremenit de bunătatea comandoresei; după cîte a făcut Mariana în timpul grevei...

Și la fabrică lucrurile mergeau din ce în ce mai greu. Nu fusese concediată, dar asta numai pentru că direcția se temea de o mișcare de protest a muncitorilor. O persecutau însă în fel și chip, și era convinsă că prima ei arestare se datora unui denunț al direcției fabricii. Fusese arestată la cîteva luni după grevă, pe cînd se ducea la fabrică. Dar la interogatorii își dădu seama că poliția nu știa nimic concret despre ea, afară de faptul că e fiica unui comunist și că luase parte activă la grevă. Timp de opt zile stătu într-o celulă izolată, i se luară două interogatorii, dar pînă la urmă fu pusă în libertate. Pe culoar, în timp ce era dusă în biroul comisarului care avea să-i ia interogatoriul, îl văzu pe același mulatru care îl arestase pe tatăl ei cu mulți ani în urmă.

Cînd se întoarse, își găsi sora acasă, cu mama; pentru prima oară nu-i spuse cuvinte amare; o îmbrățișă plîngînd — și gestul acesta o înveseli într-atîta, încît uită de cîte pătimise în închisoare. Totodată se bucură aflînd că tovarășii avuseseră grijă de maică-sa. În fiecare dimineață bătrînul Orestes venea s-o întrebe ce mai face, dacă avea ce-i trebuie. Mariana cunoștea prea bine greutățile financiare ale mişcării, ştia ce greu o duc tovarăşii, ştia de nenumăratele lor sacrificii de fiecare zi — şi fu mişcată cînd mama îi întinse un bilet de o sută de mii de réis:

— „Ajutorul" mi-a trimis banii aceştia, dar nu mi-au trebuit...

Sora cea mică îi dădu numaidecît un sfat:

— Cumpără-ţi material de o fustă şi nişte pantofi. Să nu te mai văd cu gioarsele astea în picioare...

— Nu, am să dau banii înapoi. Ca mîine cade vreun alt tovarăş, şi trebuie să-i fie ajutată familia.

Cel mai grav a fost că fabrica profită de acest pretext ca s-o concedieze. Muncitorii protestară, secţia ei opri lucrul timp de douăzeci şi patru de ore, dar deocamdată nu se putea porni o mişcare mai serioasă. Cîteva zile mai tîrziu, ea găsi de lucru în altă fabrică, mai mică, cu un salariu mai scăzut.

Dar şi de aici fusese concediată, după două luni, cînd directorul se încredinţase (de mult o bănuia, deşi Mariana, care acum căpătase multă experienţă în munca ilegală, acţiona cu o deosebită grijă) că ea era în fruntea acelei agitaţii surde, în fruntea tuturor nemulţumirilor crescînde ce mocneau printre muncitori, care pînă la urmă înaintaseră Tribunalului muncii o cerere colectivă. Înainte de a fi ea angajată, în fabrică nu exista nici o celulă. Un singur tovarăş lucra acolo, şi la şedinţe se ducea la celula de cartier. Dar erau unii simpatizanţi — printre ei, cîţiva destul de hotărîţi — şi, nu mult după venirea Marianei, în fabrică s-a şi creat un cerc de cititori ai *Clasei muncitoare*, un grup destul de mare de cotizanţi la Ajutorul roşu şi o celulă de patru membri. La concedierea ei („urmez soarta tatei", îşi spusese ea cînd primise vestea), lăsă o celulă de opt activişti, un grup solid de cotizanţi şi o acţiune pornită pentru sporirea salariilor.

Directorul se miră, văzînd că agitația nu încetase după plecarea ei. Într-o zi îi și spuse patronului:

— Ea a plecat, dar a lăsat aici microbii. Comuniștii ăștia sînt ca vînturile rele care aduc molimele. Ei pleacă, dar ciuma rămîne...

— Ceea ce ne trebuie e să ajungă integraliștii la putere — răspunse patronul. Ei vor ști să le vină de hac comuniștilor. Și cred că nu vor întîrzia mult, cu ajutorul lui Dumnezeu.

După ce fusese dată afară din fabrică, partidul hotărîse s-o scoată din producție. Căzuseră rînd pe rînd o serie de tovarăși din aparatul de conducere mediu și chiar superior, așa încît comitetul regional hotărîse înlocuirea cadrelor de legătură, multe dintre ele fiind identificate de poliție. Aveau nevoie de „legături" noi și le căutau printre activiștii încercați în munca de bază și în același timp necunoscuți de agenți. Mariana fusese arestată, dar i se dăduse drumul, poliția fiind încredințată că ea nu avea nimic de-a face cu partidul, că luase doar parte la grevă, ca toți ceilalți; nu se găsise nimic împotriva ei. Cît despre întîmplările din cealaltă fabrică, ele nu fuseseră luate în seamă de poliție. Afară de aceasta, faptul că era vorba de o femeie ușura mult lucrurile. În vremea aceea nu existau multe femei în partid, așa că poliția avea să meargă mai curînd pe urmele unui bărbat, decît pe ale unei fete cu ochii mari și negri. Pentru toate aceste motive, fu desemnată ca element de legătură între membrii conducerii regionale din São Paolo a Partidului Comunist din Brazilia. Mariana își repetă în gînd acest lucru, seara, acasă, după convorbirea cu tovarășul Ruivo, care îi atrăsese atenția asupra uriașei răspunderi, asupra încrederii ce-și punea în ea partidul:

— Practic vorbind, vei avea în mîinile dumitale toată conducerea regională a partidului. Vei fi unica persoană care va cunoaște adresele unor anumiți conducători, astfel încît libertatea fiecăruia dintre ei se va afla în mîinile dumitale. Înțelegi ce înseamnă asta ?

Mariana dădu afirmativ din cap, cu aceeași gravitate cu care îi răspunsese odinioară tatălui ei, cînd o întrebase pe patul de moarte dacă e comunistă și dacă-i va lua locul în partid. Apoi adăugă :

— Asta înseamnă că, dacă se întîmplă să cad, nu trebuie să scot o vorbă, chiar de m-ar omorî în bătaie.

Pînă atunci mai avusese prilejul să vorbească o dată cu tovarășul Ruivo, cu mai bine de un an în urmă, dînd partidului problema de a înființa o celulă în fabrica în care intrase în curînd. El vorbise atunci mult cu ea, îi explicase cum trebuie să călească voința, stăruința, puterea de luptă a fiecărui simpatizant, înainte de a-l chema să activeze într-o celulă. După aceea ea nu-l mai văzuse, nu-l cunoștea bine, iar acum, auzindu-l tușind, i se păru că nu prea se arăta încrezător în posibilitățile ei de a rezista în cazul unei arestări. Nu știa că Ruivo are un plămîn atins și că tusea aceea era a unui om bolnav. Îl privi drept în față cu ochii ei negri :

— Cînd spun că n-am să scot o vorbă chiar de m-ar omorî în bătăi, sînt sigură că așa va fi. Așa a fost și tata, nu știu dacă dumneata cunoști acest lucru, tovarășe. Tata s-a stins repetînd, în ceasul morții, singurele cuvinte pe care le spusese cînd îl chinuiseră : „De la mine nu veți scoate nimic". Acestea vor fi și cuvintele mele, tovarășe.

— Da, știu, l-am cunoscut bine pe tatăl dumitale, am lucrat împreună, și tocmai de aceea ne-am gîndit să-ți încredințăm dumitale sarcina aceasta. Dar de ce îți închipui că nu am încredere în dumneata? adăugă el zîmbind.

— Nu știu cum, tovarășe, adineauri începuseși să tușești.

— Ce să fac, dacă sufăr de piept, răspunse el, continuînd să zîmbească, iar fața lui foarte albă, ca aceea a unui scandinav, căpătă expresie de îngăduință. Plămînul meu stîng cam șovăie, nu e bolșevic... Da, nădăjduiesc că vei ști să te porți ca un comunist, dacă vei fi arestată. Dar mult mai bine ar fi să nu fii arestată. Trebuie să bagi foarte bine de seamă, nu trebuie să știe nimeni că ești comunistă. Dacă te întreabă, spune că nu ai nimic de-a face cu partidul comunist, că te-ai săturat să-ți tot pierzi serviciul, că vrei să trăiești în pace.

— Și văzîndu-i fața dezamăgită, o întrebă :

— Dumneata ești comunistă numai ca să știe lumea ?

— Nu-i vorba de asta. Vorba e... nu știu cum să spun... Știi, parcă aș ascunde tot ce am mai bun...

— Bogătașii își păzesc bijuteriile cele mai de preț în safeurile băncilor. Va veni o zi cînd fiecare își va putea spune convingerile pe față. Dar ziua aceea nu a sosit încă. Înțelegi ?

— Da, așa am să fac.

— Totodată trebuie să-ți cauți ceva de lucru, ca să se știe că ai o ocupație. Ne-am și gîndit la asta, am aranjat cu un medic simpatizant. Ai să fii funcționară la cabinetul lui. Stai acolo, la o măsuță, în sala de așteptare, introduci clienții, răspunzi la telefon, notezi consultațiile și așa mai departe. Are să-ți explice el mai bine. Dar, bagă bine de seamă, el nu știe ce sarcină ai. E un bun simpatizant, dar atît și nimic mai mult. Noi i-am spus că este vorba de fiica unui tovarăș mort, care acum nu are de lucru. Este medicul meu, și la început locul nostru de întîlnire va fi chiar cabinetul lui. Dumneata rămîi legată prin mine direct de conducere.

Un alt acces de tuse îl făcu să se oprească. După ce își șterse buzele cu o batistă, continuă cu același zîmbet :

— Vom fi prieteni buni. Mie îmi place mult să stau de vorbă, cînd am timp bineînțeles. Pe vremuri îmi plăcea să și dansez, cînd eram mai tînăr...

— Ei, tovarășe, dar ești încă destul de tînăr...

— Treizeci și cinci de ani... dar de mai bine de cinci ani nu mai dansez, cred că nici nu mai știu să-mi mișc picioarele. Și acum, bolnav cum sînt, nici n-aș putea. Doctorul mi-a spus : odihnă, odihnă, ca și cum oamenii se pot odihni în timp ce fascismul înaintează în lume, iar integraliștii merg spre putere... Închipuie-ți că a vrut să mă trimită la un sanatoriu, la Campos de Jordão... Cînd nu sînt cadre, cînd zac închiși atîția tovarăși... Las' că mă vindec eu, chiar aici, și am să mă vindec de-a binelea, plămînul ăsta atins va fi mai tare decît cel sănătos...

Ea zise cu căldură :

— Nădăjduiesc.

— Și eu nădăjduiesc. Nu vreau să mor acum, cu Hitler la putere și Thaelmann arestat, cu Mussolini la putere și Togliatti în exil, cu Getúlio la guvern și Prestes la închisoare. Vreau să mai văd numele partidului ieșit din ilegalitate pe frontispiciul unei clădiri din São Paulo. Și am să apuc ziua aceea, Mariana. Vom avea zile grele, foarte grele, dar după aceea totul va fi mai bine. Viitorul este al nostru și nimeni nu ni-l va putea răpi.

În timpul acelor două luni ea avusese prilejul să-l cunoască mai bine și să-l prețuiască. Ceea ce îi plăcea la Ruivo era mai ales devotamentul lui față de partid și nestrămutata lui încredere în izbîndă. Cînd era tînără de tot și-și ajuta tatăl în lupta lui plină de greutăți și primejdii, Mariana se deprinsese să socotească această neîntreruptă bătălie a comuniștilor ca pe un lucru obișnuit în viața zilnică a unora, dar victoria o vedea ca un țel îndepărtat, ca sfîrșitul unui drum pe care trebuia să-l mai străbată cine știe cîte generații. Acest simțămînt o urmărise în primii ei ani de activitate, fără ca măcar să-și dea seama. Abia mișcarea Alianței naționale de eliberare (care întărise mult influența celulei de partid în fabrica doamnei Comandor da Tôrre, unde lucra ea pe atunci), îi dăduse pentru prima dată senzația că izbînda luptei ilegale se zărește la orizont. Dar înfrîngerea insurecției din 1935, după interzicerea Alianței, și, mai cu seamă, arestarea lui Prestes îi dăduseră din nou acea impresie de luptă fără sfîrșit, ca și cum, în loc să meargă înainte, ar fi bătut pasul pe loc. După ședințele de celulă, unde luau hotărîri în ceea ce privește munca practică, li se întîmpla uneori să discute perspectivele luptei. După înfrîngerea insurecției din 1935, cînd reacțiunea dezlănțuise în țară o teroare bestială, iar fascismul cîștiga teren în statele europene, unii tovarăși lăsau să se înțeleagă, printre fraze pline de pesimism, că este cu neputință o schimbare mai adîncă în Brazilia înaintea unei victorii comuniste în Statele Unite. În zilele acelea din 1937, Mariana simți, chiar și la unii tovarăși devotați, o oarecare descurajare ce se răsfrîngea în munca de partid. Ritmul activității scăzuse, poziția partidului față de candidaturile prezidențiale era criticată în șoaptă; această poziție era deosebită față de cele două candidaturi, dar prin ea se urmărea totuși crearea unui front democratic de luptă împotriva fascismului și integralismului, folosind campania electorală a celor doi candidați pentru a ridica steagul amnistierii lui Prestes și a celorlalți revoluționari din 1935. Unii socoteau că partidul ar fi trebuit să sprijine pe unul din candidați, printr-un cartel electoral. În acele discuții, Mariana apăra linia partidului și pe tovarășii de la conducere. Dar înainte de a lucra cu Ruivo, simțea că o cuprinde, că pune stăpînire pe ea, împotriva voinței ei, atmosfera de încordare pesimistă, șoaptele din umbra mașinilor și de la întîlnirile ilegale, despre o lovitură de stat fascistă ce urmărea asasinarea lui Prestes în închisoare și lichidarea partidului printr-o ofensivă fulgerătoare.

Într-o seară, la o mică petrecere ținută acasă la bătrînul Orestes (bătrînul sărbătorea pentru a nu știu cîta oară aniversarea zilei cînd, în portul Montevideo, fugise de pe vasul cu care trebuia să plece, expulzat de la Buenos Aires în Italia, imediat după primul război mondial), ea auzise de la ziaristul Abelardo Saquila o frază care i se întipărise în minte şi pe care se pomenea repetînd-o în gînd în cele mai felurite clipe, inconştient, aşa cum repeţi, fără să vrei, frînturi dintr-un cîntec absurd de carnaval. În seara aceea, aşezaţi ca întotdeauna în fundul casei, ca să nu li se audă glasurile în stradă, discutară despre politica naţională, vorbiră despre lovitura de stat care plutea în aer, despre războiul din Spania, despre pregătirile de război ale lui Hitler şi Mussolini. Cineva transmisese veşti rele din China, citite într-un articol dintr-o revistă nord-americană. Ziaristul confirmă: totul pare pierdut în Asia, şi dacă Spania ar fi înfrîntă, atunci cu siguranţă că fascismul se va revărsa din Germania şi Italia peste lume, cu un avînt irezistibil, înăbuşind mişcarea revoluţionară, aşa cum nimiceşte plantaţiile, drumurile, satele, un rîu ieşit din matcă. Ziaristul era de părere că în ţările semicoloniale mişcarea comunistă se află într-un impas: nu putea nici să învingă, nici măcar să progreseze, căci depindea în întregime de sfîrşitul capitalismului în ţările imperialiste care le dominau din punct de vedere politic şi economic. Spuneau toate acestea pe un ton doctoral, peremptoriu, scoţînd din cînd în cînd rotocoale de fum dintr-o pipă.

— Mişcarea noastră, aici, ca şi în celelalte ţări din America Latină, în ţările semicoloniale şi coloniale, în general — şi cu un gest larg schiţă aria pe care trebuia s-o cuprindă vorbele sale — seamănă cu un om care vrea să spargă cu capul unul din zidurile acelea groase de piatră de pe vremea coloniilor. Vrem să spargem zidul de piatră cu capul, dar nu facem decît să ne spargem nouă înşine capul...

După comparaţia aceasta, atît de pesimistă, se lăsă deodată tăcerea ca şi cum intelectualul, prin spusele lui şi prin gesturile care îi întăreau vorbele, ar fi ridicat acel zid de netrecut chiar acolo, în fața lor. O izbucnire anarhistă a bătrînului Oreste, însă, îi făcu să rîdă, risipind pesimismul lui Saquila :

— Dacă n-om putea cu capul, apoi o să dărîmăm zidul acesta *maledetto*[1] cu o bombă de dinamită... *Per Bacco*[2], să nu rămînă piatră pe piatră... și bătrînul se ridică în picioare, cu brațul întins, ca și cum ar fi fost gata să arunce bomba care să le asigure victoria.

Rîseră cu toții, iar unul dintre cei de față începu să discute cu Saquila, citînd pe clasicii marxiști, pe Prestes, și arătînd că oricît de greu ar fi momentul, nu există nici un motiv să-și piardă nădejdea. Ziaristul zîmbi, slobozind un rotocol de fum, și stărui asupra aceluiași tablou, de care era încîntat și pe care îl descria cu emfază și literar :

— Un zid medieval de piatră, un zid de nepătruns...

Într-una dintre convorbirile sale cu Ruivo, Mariana repetase spusele lui Abelardo Saquila. I le împărtășise mai mult în glumă, ca să-l facă să rîdă de replica bătrînului Orestes, de veșnica lui pasiune pentru fulminantele bombe cu dinamită. De cînd începuse să simtă răspunderea pe care i-o dădea noua sarcină încredințată de partid, din sufletul ei pierise orice urmă de șovăială și de descurajare. Repetă fraza lui Saquila, imitîndu-i gestul dramatic cu mîna deschisă, repetă și răspunsul lui Orestes, rîse — și se uită la Ruivo, așteptînd să rîdă. Dar el nu rîse, ci o asculta serios, iar fața lui aproape că se posomorî cînd îi răspunse :

— Ceea ce ți se pare o simplă frază, o frază sonoră de intelectual, dezvăluie ceva mult mai grav. În sînul partidului, Mariano, se duce o activitate dușmănoasă. Mai cu seamă aici. La São Paulo, unde este concentrat grosul industriei țării, unde clasa muncitoare este mai numeroasă şi mai dezvoltată. Conducerea a remarcat mai demult această infiltrare a unei ideologii străine, această activitate de subminare care încearcă să creeze o atmosferă de panică printre tovarăşi, să-i arunce în braţele deznădejdii şi să-i descurajeze. Bagă bine de seamă: duşmanul încearcă să împiedice în felul acesta, pe de o parte, întărirea partidului şi creşterea influenţei sale în rîndurile muncitorilor, în marile întreprinderi, unde trebuie să avem rădăcini adînc înfipte. Pe de altă parte, încearcă să strecoare în mijlocul nostru idei mic-burgheze, de deznădejde şi sinucidere. Există un grup de mic-burghezi, în general intelectuali, care au venit în mişcarea noastră din amatorism sau din oportunism pe vremea Alianţei şi care servesc de vehicul acestui joc al duşmanului. Saquila este unul din ei.

---

[1] Blestemat — în italienește în original.
[2] Pe Bachus. Exclamație uzuală italienească.

— Vrei să spui că e un duşman?

— Eu zic că face — conştient sau inconştient, nu ştiu încă, vom vedea mai tîrziu — jocul duşmanului. Partidul trebuie să fie gata să-i înfrunte pe oamenii aceştia, să-i demaşte fără cruţare, dacă ar încerca ceva mai serios.

— Dumneata crezi că vor încerca să facă ceva?

— Cred. Toate aceste critici îndreptate împotriva poziţiei noastre în campania electorală, această silinţă de a dezarma pe tovarăşi, de a descuraja partidul, de a discredita în acelaşi timp conducerea şi mişcarea comunistă internaţională nu sînt simple flecăreli fără nici o însemnătate. În dosul lor este ceva mai serios, ai să vezi. Este lucrătura duşmanului. El nu se mulţumeşte cu poliţia, cu închisoarea, cu bătaia... Asta e latura brutală a reacţiunii, dar mai există şi cealaltă, mai subtilă şi poate mai primejdioasă pentru partid...

Stătea în picioare în faţa ei, înflăcărat, cu obrajii aprinşi, ca şi cum i-ar fi fost ameninţată persoana cea mai scumpă din familie:

— Această frază tragică a fost pusă în gura lui Saquila de către aceiași oameni care au făcut pactul antikomintern și care l-au aruncat pe Franco împotriva Republicii spaniole. De către capitalism, Mariano, care se folosește de toate mijloacele pentru a împiedica drumul proletariatului către putere. Dar lucrul acesta nu-l vor putea împiedica nici cu tunurile, nici cu frazele, oricît de răsunătoare ar fi...

Și iar începu să tușească, o tuse seacă, al cărei sunet îi dădea Marianei un sentiment de nedreptate — i se părea nedrept ca un asemenea om să fie bolnav, ca vorbele lui să fie întrerupte de tuse.

— Să-ți spargi capul de un zid. Stupidă frază, Mariana. Neghioabă de tot, fetițo. Căci capul omului cugetă, și nu există vreun zid, oricît de tari ar fi pietrele lui, care să reziste voinței, gîndirii și acțiunii omului...

Și Ruivo îi vorbi de proletariat, de misiunea lui istorică, îi deszvălui perspectivele unui viitor apropiat și victorios. Uneori îi dădea cărți să citească ; ea își făcu rost de un dicționar spaniol-portughez, pentru că multe din aceste cărți erau în spaniolește, iar ea voia să pătrundă înțelesul fiecărei fraze și fiecărui cuvînt al lui Lenin. Adesea, seara, adormea pe carte, obosită de atîtea drumuri întortocheate — drumurile care duceau la îndepărtatele ascunzători ale membrilor comitetului regional și pe care ea le lungea și mai mult, făcînd ocoluri, ca să scape de urmărirea agenților. Citea și în sala de așteptare a cabinetului medical, dar nu cărți de teorie, ci romane și poezii ; îi plăceau mai ales poeziile. În vremea din urmă, cu toată greutatea sarcinii pline de răspundere și atît de primejdioase care îi fusese încredințată, se simțea mereu veselă, dornică de viață, și o speria pe mama ei, în ceasurile ce și le petrecea acasă, cîntînd frînturi de cîntece de dragoste. Mama se gîndea : „Te pomenești că s-o fi îndrăgostit. E și timpul, merge pe douăzeci și doi de ani și n-a avut niciodată nici un iubit.“ Ea nu bănuia că singurul motiv al veseliei primăvăratice ce se oglindea pe fața Marianei mai mult ca oricînd acum, de ziua ei, era munca de partid pe care o ducea, convingerea că e folositoare cauzei pentru care tatăl ei își jertfise viața.

Poate că tot datorită acestui sentiment al unei vieți trăite din plin, sentiment ce i-l inspirase bilanțul făcut în dimineața aceea la ea în odaie, Mariana privi, seara, cu interes pe tînărul tovarăș necunoscut ei, tăcut și timid, care, dintr-un colț al micii săli (ce se slujea în același timp și de bucătărie), o privea și el, cu o insistență ce i s-ar fi părut supărătoare în alte împrejurări. Îl adusese secretarul celulei din ultima fabrică unde lucrase Mariana. Îi spusese în taină că e vorba de un tovarăș cu răspunderi mari. Se întîlniseră după-masă și aflînd că are de gînd să meargă la Mariana de ziua ei, celălalt manifestase un interes deosebit:

— Merg și eu. Trebuie să vorbesc cu ea, așa că ai să mă prezinți dumneata...

Dar nu vorbise nimic pînă acum. Stătea tăcut, și doar din cînd în cînd scotea cîte o vorbă. Bătrînul Orestes sosise, și vinul de abacaxi fusese împărțit — dar nu ajungeau paharele pentru toți, căci veniseră tovarăși de la ambele fabrici, vecini și cunoscuți din cartier — așa că bătrînul Orestes se dusese acasă ca să mai aducă pahare. Tînărul — fusese prezentat Marianei sub numele de Joaquim — părea foarte obosit, iar Mariana simțea cum privirea lui o urmărește prin toată sala, în timp ce servea vinul și tortul. „Îi este somn — își zicea ea — și mă privește ca să nu adoarmă, ca să-și învingă oboseala.“ Dar și ea îl privea, zîmbindu-i; îi plăcea fața lui trasă, cu o expresie de mare oboseală întipărită pe ea, îi plăceau și mîinile nervoase în permanentă mișcare, și fruntea lată, brăzdată de cute adînci. Vorbea de fel de fel de lucruri, de viața grea și mereu tot mai scumpă, pînă ce au ajuns să discute despre războiul din Spania. Discuţia fusese începută de cumnatul Marianei, care stătuse numai vreo zece minute şi plecase, tîrîndu-şi nevasta după el. Manuel era un admirator al lui Franco. Cuvintele lui stîrniseră un val de proteste ; pînă şi mama, întotdeauna gata să evite orice conflict cu ginerele ei, protestase, sculîndu-se în picioare :

— Franco ăsta e călăul muncitorimii. Parcă-l văd într-o bună zi cu ştreangul de gît... Doamne-ajută !...

Cînd vorbi mama ei, ochii Marianei se întîlniră cu cei ai tînărului. El îi zîmbi ; pentru o clipă, faţa lui obosită se umplu de o caldă însufleţire văzînd-o pe bătrînă că se ridică în picioare ca să-şi verse focul. Mariana zîmbi şi ea, şi un moment privirile lor se contopiră într-un singur gînd şi o singură simţire. Ea lăsă ochii în jos ; pe buzele tovarăşului zîmbetul se stinse.

Muncitorii trebuiau să se scoale a doua zi dis-dedimineaţă, astfel încît începură să se retragă. Secretarul de celulă care-l adusese pe aşa-zisul Joaquim se sculă şi el să plece, dar mai întîi se duse spre scaunul de unde celălalt nu se mişcase :

— Plec...

— Eu mai stau... la revedere.

În scurt timp mica sală se goli. Mariana primi felicitări, se lăsă îmbrăţişată şi sărutată de bătrînul Orestes, care plecă ultimul, cu mustăţile mirosind a vin de abacaxi şi cu glasul încălzit de discuţie despre Spania. Avea un ton drăgăstos cînd îi spuse Marianei :

— Să trăieşti ani mulţi, *cara piccina,* să vezi cu ochii victoria noastră în toată lumea... cuvintele aproape că le şoptea la urechea Marianei, dar ieşi fluierînd *Bandiera rossa*[1], bizuindu-se pe neştiinţa gardianului de noapte.

---

[1] Steagul roşu — în italieneşte în original.

Mariana se întoarse în sală; rămăsese singură cu tovarăşul necunoscut, mama se dusese de mult la culcare. Briza nopţii aducea prin uşa deschisă frînturi din cîntecul revoluţionar. Numitul Joaquim se ridică, o clipă, ascultă melodia tot mai îndepărtată a bătrînului muncitor, se duse la uşă şi o încuie cu cheia. De undeva scoase repede semnul respectiv de recunoaştere şi-l arătă Marianei:

— Putem să stăm jos cîteva clipe?

Se aşeză lîngă ea. Mariana aştepta ca el să înceapă să vorbească, şi în acelaşi timp se întreba de ce legătura nu fusese făcută prin Ruivo.

— Tovarăşul Ruivo a trebuit să plece; eu sînt legătura dumitale pînă la înapoierea lui.

Şi o privi cu ochii lui obosiţi, ca să vadă ce efect aveau cuvintele sale. Ea încreţi fruntea; Ruivo nu-i spusese nimic. El îi ghici gîndurile şi o bătu uşor pe umăr, aprobator:

— Îmi place că eşti vigilentă, tovarăşă. Adevărul e că legătura dintre mine şi dumneata o făcea tovarăşul Ruivo... Tovarăşul Ruivo însă a trebuit să plece pe neaşteptate... Eu sînt tovarăşul João.

Ea îl privi ţintă. Acum începu să zîmbească. De cîte ori nu auzise vorbindu-se de tovarăşul João, socotit drept unul dintre elementele de mare viitor ale partidului, tovarăşul João pe care poliţia îl căuta cu atîta înfrigurare şi care se purtase atît de eroic în greva feroviarilor din Rio! Întrebă:

— Ruivo se simte cumva rău? Este bolnav?

— Nu. Nu, a primit o sarcină de partid.

Şi luînd de pe umărul ei mîna nervoasă, cu degete fine, adăugă:

— Tocmai mă gîndeam cum să intru în legătură cu dumneata, cînd un tovarăş mi-a spus că vine încoace. Am profitat de prilej.

— Şi cabinetul medical?

— Pentru Ruivo, care e clientul doctorului, e nimerit. Dar mie nu-mi foloseşte. La fiecare întîlnire stabilim alt loc. Pentru început, marţea viitoare ne vom întîlni într-o cafenea numită „Vasco de Gama", pe Largo das Perdizes. În cazul că nu mă găseşti în cafenea stai cinci minute; dacă nu vin, pleacă numaidecît şi aşteaptă să stabilim altă legătură. Cinci minute, mai mult nu...

— Prea bine...

Dar am o sarcină pentru dumneata, de împlinit chiar azi.

— Chiar azi?

João se uită la ceas:

— Încă nu e ora unsprezece, şi treaba trebuie făcută neapărat azi. Băgă mîna în buzunar, scoase un plic şi-l ţinu în palmă în timp ce vorbea: Ascunde-l în bluză. Un tovarăş e găzduit la Hotel Rialto etajul şase, camera 623. Repetă: etajul şase, camera 623. Intri prin uşa de pe strada Libero Badaró, ca să nu trebuie să treci pe la portarul hotelului. Ultimul ascensor nu are liftier, îl poţi pune în mişcare singură. Dar chiar dacă te urci cu altul, n-are importanţă. „Rialto" e un hotel cam deocheat, femeile trec neobservate, ştii, lumea crede că... În sfîrşit, înţelegi dumneata... Persoana este acolo, te aşteaptă. Bagă de seamă, ceea ce duci este foarte important.

Îi dădu Marianei plicul şi aşteptă ca ea să-l pună bine. Dar fiindcă era prea mare şi nu încăpea prin decolteul bluzei, Mariana trebui să iasă pe sală.

— Vin îndată.

— Lasă că plec. Dar să nu ieşi din casă numaidecît, aşteaptă un sfert de oră.

Se sculase şi vorbea în picioare, în faţa ei:

— Ai să-ţi dai seama şi dumneata, căci ai văzut pesemne fotografia asta de multe ori în ziare — şi-i arătă un clişeu tăiat din ziar, prins cu un bold de uşa micului dulap; clişeul reprezenta pe ofiţerii răsculaţi din Regimentul 3 Infanterie, părăsind braţ la braţ cazarma, după înfrîngerea din 1935 — dar mai bine să-ţi spun: persoana pe care ai s-o întîlnești este tovarășul Apolinário; a fost pus în libertate provizorie... Și cu degetul lui slab arătă pe fotografie un tînăr înalt, lîngă Agildo Barata.

— Locotenentul Apolinário?

Numele acela însemna pentru Mariana, ca și cel al tovarășului João, o lume întreagă. Atitudinea locotenentului Apolinário în timpul revoltei izbucnite în cazarma Regimentului 3 Infanterie era cunoscută de toți comuniștii și simpatizanții. Apoi purtarea lui la închisoare, admirabilele răspunsuri la interogatorii, cuvîntarea rostită înaintea judecătorului, la proces, tinerețea lui — erau lucruri știute de toată lumea. Marianei aceste cunoștințe i se păreau cele mai frumoase daruri primite de ziua ei.

— Păi, chiar el — spuse el rîzînd...

Apoi, devenind serios:

— Stai puțin... Scoate fotografia aceea de pe dulap. De ce o ții acolo? Atrage atenția poliției...

— Ai dreptate...

— Acum plec. Peste cincisprezece minute, pornești. Știi etajul și numărul camerei?

— Etajul șase, camera 623, intrarea prin strada Badaró, ultimul ascensor. Dacă sînt observată, am să trec înainte grăbită, ca o femeie care se duce la iubitul ei... Nu știu dacă am să știu să mă prefac, adăugă ea rîzînd.

El îi întinse mîna:

— Și marți, pe Largo das Perdizes.

Reținu mîna Marianei, se bîlbîi ca și cum ar fi încercat să alcătuiască o frază grea, iar ea văzu iarăși în ochii ei, în ochii lui obosiți, flacăra aceea arzătoare:

— Cîți ani ai împlinit azi?

— Douăzeci și doi...

— Nu pari...

— Așa de bătrînă arăt?

— Dimpotrivă, pari de nouăsprezece... și roși, ca și cum i-ar fi făcut o declarație de dragoste...

Apoi, dînd drumul mîinii, spuse:

— Noapte bună și succes în îndeplinirea sarcinii.

— Noapte bună.

Dar el, cu mîna pe cheie, gata să descuie ușa, întoarse spre ea fața lui trasă :

— Știi cine m-a adus pe mine în partid? Tatăl dumitale...

Zîmbiră amîndoi, uniți din nou într-un suflet și un gînd. João se făcu nevăzut în întunericul nopții ; Mariana îl urmări cu privirea, apoi închise ușa, ridică bluza și puse bine plicul în sîn. Intră în odaie; mama dormea. Își scoase din păr floarea roșie și-i privi petalele ofilite : „Cît de slab e tovarășul João ; și are cămașa ruptă în mai multe locuri... Ce grea e viața tovarășilor, dar și mai grea trebuie să fie a celor neînsurați, căci n-are cine să le poarte de grijă, să le facă de mîncare, să le cîrpească hainele, și nici un umăr de femeie pe care să-și plece fruntea ostenită..."

6

În fața ușii camerei 623, Mariana răsuflă ușurată : totul mersese bine. Cînd a pătruns în hotel, venind prin strada Libero Badaró, ascensorul tocmai pornise, încărcat de lume ; culoarul lung se golise. Putu lua ultimul ascensor singură ; nu întîlni pe nimeni nici pe culoarele etajului șase. Bătu ușor în ușă și auzi cum cineva se scoală de pe scaun și începe să umble prin cameră. Ușa se deschise și în cadrul ei apăru o față tînără și zîmbitoare de bărbat, cu înfățișare de copil. Dar zîmbetul se stinse numaidecît, ca și cum omul ar fi așteptat pe altcineva și Mariana ar fi nimerit acolo din greșeală :

— Ce doriți ?

Ea spuse parola încet și adăugă :

— Pot intra ?

Tînărul deschise ușa ; acum vorbea fără întrerupere, copleșind-o cu un torent de cuvinte, rîzînd într-una, cu aerul jovial al unui copil în vacanţă. Ea se întoarse într-o parte ca să scoată plicul de sub bluză, în timp ce-l auzea spunînd :

— Iartă-mă, tovarăşo, iartă-mă, dar nu ştiam că au să trimită o fată drăguţă. Mă înţelegi dumneata: aşteptam o mutră bărboasă şi urîtă, aşa cum sînt zugrăviţi şi comuniştii pe afişele poliţiei, şi cînd colo...

Ea îi dădu plicul :

— Trebuie să vă predau asta...

El îl făcu să dispară într-un buzunar :

— E în regulă — spuse şi-i arătă un scaun. Dar ia loc, odihneşte-te niţel. Vrei apă minerală ? şi-i arătă o carafă aproape plină. Uite un pahar curat.

— Am să iau un pic. Mulţumesc.

El se aşeză pe masă ; era înalt, cu părul tuns scurt de tot ; toată făptura lui exprima o tinereţe năvalnică, dornică de spaţii mari, libere, de mişcare neîntreruptă ; avea ceva fascinant. Era unul dintre oamenii aceia care îţi plac de cum îi vezi. Continuă să vorbească în timp ce ea bea apă ; punînd paharul jos, Mariana îl întrerupse :

— Şi închisoarea ? Cum te-ai simţit acolo, tovarăşe ?

— Nu par făcut pentru închisoare, aşa-i ? Nici nu sînt. Totul era să-ţi păstrezi voia bună, moralul ridicat. Ceea ce e neplăcut e să ştii că nu poţi pleca atunci cînd vrei... Dar ce să-i faci ?

Se ridică, se duse la fereastră şi se aplecă în afară ca să respire aerul călduţ al nopţii libere şi nemărginite. Petrecuse aproape doi ani în închisoare, fusese pus în libertate provizorie de mai puţin de o săptămînă, împreună cu alţi cîţiva ofiţeri, al căror proces urma să fie judecat. Partidul hotărîse să-i trimită în Spania, unde alţii, eliberaţi mai înainte sau refugiaţi în străinătate, îndată după insurecţia din 1935, începuseră să lupte în brigăzile internaţionale.

Se aşeză din nou pe masă :

— Am o soră cam de vîrsta dumitale... nouăsprezece ani... Sărmana, a trăit făcînd planuri pentru cînd voi ieşi din închisoare. La fiecare vizită planurile ei creşteau : băi de mare la Copacabana, excursii, plimbări prin oraşe... Mie îmi place să mă plimb, ştii ? De-ai şti cît de mult ţine la mine soră-mea !...

Mariana nu se miră. Ce soră n-ar iubi pe acest frate zîmbitor şi drăgăstos, pe acest băieţandru cu ochii vii, inteligenţi ? Trebuie să fie un frate bun, unul dintre aceia cărora le poţi încredinţa tainele cele mai intime, cu siguranţă că ai să găseşti înţelegere.

— Sărăcuţa... A aşteptat atîta şi m-a văzut doar cîteva ore. Cîinii aceia de la poliţie ne-au dat drumul de dimineaţă, şi a doua zi a şi trebuit să dispar... I-am făgăduit să mă întorc curînd, dar ştiu că n-a crezut.

Oare tovarăşul João o fi avînd vreo soră care îi poartă de grijă şi pe care n-a văzut-o de mult ? De aceea să-i fi părut Marianei atît de singuratic în oboseala lui ? Apolinário zîmbi din nou, ca şi cum ar fi vrut să-i alunge gîndurile care o copleşiseră.

— Greu e că multe lucruri ea nu prea le ştie, de pildă habar n-are de politică. Dar are încredere în mine ; asta o ajută să îndure mai uşor despărţirea... Şi s-o mîngîie pe mama... Bătrîna e tare, un singur lucru o doare nespus : excluderea mea din armată. Ştii, sînt dintr-o familie de militari : bunicu-meu a intrat în armată ca soldat şi a murit colonel în războiul împotriva lui Rosas ; tata a fost şi el ofiţer, a murit în serviciu pe frontieră, în Mato Grosso, unde m-am născut eu. Bătrîna era mîndră de uniforma mea şi a durut-o mult cînd m-a exclus. Închisoarea, procesul, de toate acestea nu prea s-a sinchisit ; ea are încredere în mine — sîntem dintr-o familie săracă, mama simte, deşi cam vag, că dreptatea e de partea noastră. Dar cu excluderea mea din armată nu se împacă de loc... A trebuit să-i mărturisesc unde mă duc acum... se întoarse către ea. Pentru dumneata e secret ? Dacă e secret, nu ţi-am spus nimic...

— E uşor de ghicit... zîmbi Mariana. Toată lumea ştie unde sînt ofiţerii eliberaţi mai înainte... Şi sîntem mîndri de ei — ea ghicise, simţind duritatea cartonului actelor false care îi apăsau sînul prin plic.

— Da, acolo continuă marea bătălie între proletariat şi capitalism.

Sînt mulţumit că plec. După doi ani de închisoare, printre gratii, cînd ai văzut numai agenţi şi paznici, e plăcut să te găseşti în foc, în mijlocul luptei... Ciudat, de mic visam pămîntul acela ; visuri născute din cărţi şi din filme : gitane, portocali înfloriţi, chitare şi castaniete...

— Acum peste tot nu vezi altceva decît puşti şi tunuri...

— Ticăloşii... Dar o să-i învăţăm noi minte... spuse el rîzînd. Nici unul din ei nu rostise cuvîntul Spania, dar cuvîntul le stătea nu numai pe buze, ci îl purtau ascuns şi în inimă.

— Internaţionalismul proletar..., zise el, ...este o idee mare şi nobilă. Nimic nu urăşte reacţiunea mai mult decît această solidaritate a muncitorilor de pretutindeni. De aceea i-au chinuit în aşa hal pe Berger * şi soţia lui la Poliţia specială. Pentru că la urma urmei, ei ştiau că această solidaritate internaţională are să le vină de hac... Acum eu simt asta personal... Ca şi cum prezenţa mea acolo le-ar spune spaniolilor : muncitorii din Brazilia sînt aici, lîngă voi. Vremurile sînt grele în patrie, sînt mii de arestaţi. Prestes al nostru stă într-o celulă infectă, despărţit pînă şi de tovarăşii lui ; soţia lui a fost trimisă în Germania. Dar, în mijlocul greutăţilor, noi ne gîndim la voi şi la însemnătatea luptei şi vă trimitem ce avem... Tu ştii că acolo, în fiecare oraş şi în fiecare sat, e o stradă cu numele lui Prestes ? Cînd mă gîndesc că sîntem milioane în lume și că există Uniunea Sovietică, mă simt fericit. Acesta a fost leacul meu în închisoare împotriva demoralizării. În zilele de vorbitor se întîmpla așa: vedeam rude, pe mama, pe soră-mea, auzeam vești despre prieteni, vești din lumea care trăia afară, dincolo de ziduri... E ziua cea mai rea în închisoare, dar în același timp cea mai bună... Dialectic, după cum vezi... În zilele acelea, cînd mă amenința demoralizarea, mă gîndeam la „bătrîna" (prin „bătrîna" înțelegea Uniunea Sovietică, după cum tot „bătrîna" o numea cu dragoste și pe maică-sa), la poporul care își construiește o lume fericită; îndată mă simțeam vindecat și mă duceam să le ridic moralul și celorlalți... minunat leac...

Mariana ar fi putut să stea și să-l asculte așa toată noaptea. Totuși, trebuia să plece, mama ei s-ar fi putut trezi și ar fi fost îngrijorată, lucru pe care ea voia să-l evite.

— Călătorie plăcută, tovarășe. Mult noroc și să faci cinste Braziliei și partidului nostru.

— Cred că nu trebuie să te însoțesc; tovarășii mi-au recomandat să ies cît mai puțin cu putință. Dar, dacă nu este secret, mi-ar place să știu numele și adresa dumitale, ca să-ți trimit într-o zi o carte poștală. Dumneata ești poate ultimul tovarăș pe care îl văd înainte de a pleca.

— Adresa e secretă. Am să-ți dau adresa altei persoane. Scrie pe plic „pentru Mariana". Îi spuse adresa; el o repetă de două-trei ori, ca s-o învețe.

O însoți pînă la ascensor; acolo schimbară o strîngere de mînă. Ea îi spuse, din inimă:

— Salută-i pe toți de acolo, pe soldați, salută din partea mea Spania.

— Cu bine.

Departe, într-un turn, un ceasornic bătu miezul nopții. De pe stradă, Mariana înălță capul și căută cu privirea o fereastră luminată, la etajul șase al imobilului. Deosebi în umbră pe cineva aplecat în afară, o mînă care-i făcea semne. Cum se afla sub un felinar electric, în bătaia luminii, Apolinário o putea zări bine. Mariana duse mîna la cap și salută milităreşte. Apoi porni pe Avenida San João, care la ora aceea era aproape pustie. În fața poştei, aşteptînd tramvaiul, simți noaptea tropicală învăluind-o cu miresme şi cu stele. Noaptea în care se născuse, noapte de emoții și bucurii, din această ultimă zi de octombrie. Întîlnise un frate, cu fața de copil, şi cu gînduri limpezi : acest ofițer înalt şi vesel, încercat în focul luptelor şi în bezna închisorilor. Dar numai un frate întîlnise în seara aceea? De ce se gîndeşte la tovarăşul João, la cămaşa lui ruptă, la fața lui atît de tristă, la ochii lui arzători, la viața lui singuratică și zbuciumată ?

7

În camera de hotel cu ferestrele închise, cu perdelele lăsate, cu luminile stinse, afară de mica lampă cu abajur de lîngă pat, Apolinário scoase din plic actul de identitate. Îl cercetă cu atenție și zîmbi : perfect ! Acum se numea Arlindo de Silveira, era ziarist şi trebuia să învețe să se adapteze noii identități sub care avea să se ascundă timp de cîteva zile, pînă va trece în Uruguay. Apoi vaporul spre Spania, şi după aceea, cine ştie ? nimeni nu putea bănui ce drumuri avea să străbată. Nu voia nici măcar să se gîndească, dorința lui era să ajungă cît mai curînd în Spania, la Madrid, să primească ordine, un loc de luptă, soldați de comandat, să se avînte împotriva fasciştilor în fruntea oamenilor săi, să se răzbune pe ei şi pentru înfrîngerea insurecției braziliene din 1935, căci lupta era una singură în toată lumea. Cercetă plicul înainte de a-l arunca în coşul de hîrtii, şi văzu în fund fițuica de hîrtie scrisă. Citi biletul şi recunoscu scrisul mărunt al tovarăşului João (îl cunoscuse la

Rio, cu cîțiva ani în urmă): „Pleacă mîine chiar la Santos, trage la hotelul „Dois Mundos“; acolo ți se vor aduce bani înainte de îmbarcare și un semn de recunoaștere pentru Porto Alegre. Călătorie plăcută“.

Făcu un ghemotoc mic din bucățica de foiță și o aprinse cu un chibrit. În timp ce dădea pe gît o înghițitură de apă minerală, își aduse aminte de un incident petrecut în închisoare — incident din care învățase să nu țină asupra lui nici una din acele micuțe și compromițătoare fițuici. Într-o zi de vorbitor, fratele unui tovarăș arestat îi strecură o bucată de hîrtie pe care el o ascunsese numaidecît în căptușeala pantalonilor. Citi apoi scrisorica, în celulă, dar nu o distruse imediat; era importantă și voia s-o mai citească din nou, mai tîrziu. Dar, așa cum se întîmpla uneori după vizitele săptămînale ale rudelor, „copoii“ Ordinii politice și sociale sosiră în număr mare, ca să percheziționeze celulele. Celula lui era prima de pe galeria mare și nu avu timp nici măcar să scoată hîrtia din buzunar. Agenții se împărțiră pe celule; cel care rămase în a lui era un individ mărunt, cu o mutră bleagă și mîini murdare. Apolinário îl cunoștea pe acest „copoi“, care îl însoțise de cîteva ori, de la penitenciar la Poliția centrală, în legătură cu procesul.

— Ridică brațele să te percheziționez... îi spuse polițistul.

Apolinário ridică brațele; creierul lui lucra cu febrilitate. Știa că în ochii poliției el trece drept un om curajos în stare de orice ispravă; chiar ministrul de război spusese despre el într-o zi că e o „fiară“. Cu brațele ridicate, se îndreptă spre agent și-i zise, încruntat, înainte ca acela să-l fi atins:

— Am o hîrtie în buzunarul drept. Dacă mi-o iei sau vorbești despre ea, să știi că într-o zi am să te ucid. Oriunde-ai fi, orice-ai fi, într-o zi am să te ucid. Dar dacă nu te atingi de ea și nici nu scoți vreun cuvînt cine știe dacă într-o zi nu-ți voi salva viața? Și se uită țintă la agent, cu o privire hotărîtă și amenințătoare.

Timp de o clipă, Apolinário trăi ca suspendat în văzduh. Îl văzu pe polițist cum îl privește, ca și cum i-ar fi cîntărit vorbele, și cum se trase înapoi încetișor, fără să spună nimic, prefăcîndu-se că ridică pătura de pe pat, că cercetează colțurile celulei. Și abia cînd agentul ieși, Apolinário răsuflă ușurat. Înghițise numaidecît hîrtia și de atunci nu mai păstrase niciodată, nici măcar un minut, vreo fițuică din acelea subțiri, pe care tovarășii din conducere își scriau ordinele.

Deschise din nou fereastra și privi în strada adormită. Din partea de sus a clădirii se auzea muzică de dans; la ultimul etaj se afla un cabaret. Apolinário încercă să deosebească prin noapte contururile orașului. Nu cunoștea São Paulo, trecuse acolo doar odată, în copilărie, călătorind din Mato Grosso spre Rio, după moartea tatălui său. Și nu avea să-l cunoască nici acum. Sosise de dimineață, își petrecuse toată ziua în hotel, așteptînd legătura partidului. Îi spusese portarului că e răcit, ceruse aspirine și masa în cameră. Îi părea rău că nu putea să colinde străzile orașului, să vadă zgîrie-norii, forfota din timpul zilei, să stea de vorbă cu muncitorii... Acum, cînd legătura sosise și putea ieși, era prea tîrziu; apoi lui Apolinário nu-i plăceau clădirile, străzile, magazinele și fabricile dacă nu erau pline de lume, dacă nu vedea agitația oamenilor. Peisajele nu-i reținuseră niciodată atenția pentru mult timp, iar în pictură nu-i plăceau naturile moarte.

Din São Paulo, nu-i rămăsese nimic altceva decît amintirea Marianei. Simpatică tovarășă, și ce simplă și modestă în frumusețea ei fără dresur!... Și sora lui era frumoasă, dar părea o păpușă gingașă pe lîngă Mariana, în care simțise o forță potolită, o siguranță plină de calm. Biata de ea, acum poate că plînge și se gîndește mereu la Apolinário, tremurînd pentru soarta lui. „Ah! surioară, nu e vina mea, de vină sînt cîțiva oameni ambițioși, stăpînii banilor și ai privilegiilor... Nu te teme, surioară, mă duc acolo și vin repede înapoi, e timpul să sfîrșim cu oamenii aceștia răi, fără inimă, cu acești exploatatori ai omului, și atunci am să te duc la plimbare, o să mergem pe plajă, o să umblăm prin oraș și am să-ți spun povești..."

Și, deodată, îl năpădi dorul, nu atît după ai lui, cît după Brazilia. Peste cîteva zile va fi pe alte meleaguri. Cînd se va putea înapoia? Va revedea oare acest cer plin de stele, acest popor din rase amestecate, va auzi din nou această muzică mulatră plină de ritm și pasiune? Cine știe dacă nu va rămîne pe pămîntul Spaniei, răpus de glonțul asasin al vreunui fascist? Nu-l speria moartea, dar îl năpădi dorul, pătrunzîndu-l ca vîrful ascuțit al unui pumnal.

Privirea lui pierdută se opri din nou asupra felinarului unde Mariana se oprise o clipă ca să-l salute. I se păru să o revede acolo, cu mîna ridicată la frunte, în poziție de drepți. Zîmbi; îi venise inima la loc. Gestul fetei, revăzut în închipuire, îi aminti de toată frumusețea misiunii pe care i-o încredința partidul: muncitorii Braziliei îl trimiteau să lupte cot la cot cu muncitorii spanioli. Nu va fi departe de Brazilia cînd se va afla în tranșeele din Teruel. Dimpotrivă, toată această lume braziliană această lume misterioasă de păduri și fluvii, de oameni asupriți care luptă pentru libertate, cu chipuri de toate culorile — oameni cu părul auriu ca grîul sau negru ca tăciunele. Toată Brazilia va fi cu el, va trăi aevea în inima lui, iar brațul lui va fi susținut de Marianele din toată Brazilia, de comuniștii din toată Brazilia, cînd se va ridica arma împotriva falangiștilor lui Franco, împotriva fasciștilor lui Mussolini, împotriva naziștilor lui Hitler. Valurile muzicii se pierdeau în noapte.

Plecă de la fereastră și ridică receptorul telefonului; de la loja portarului îi răspunse un glas somnoros.

— Scuză-mă. La ce oră pleacă primul omnibus spre Santos, mîine dimineață?

— La ora șase... răspunse glasul fără a șovăi, deprins cu asemenea întrebări.

— Te rog să mă scoli la cinci...

Se duse din nou la fereastră; cînd se va întoarce într-o zi, va veni să petreacă cel puțin o săptămînă la São Paulo, să se plimbe pe străzi, să stea de vorbă cu lumea. „Am să te duc, surioară, să descoperim orașul acesta, colțurile umbroase ale grădinilor unde bunicuțele își plimbă nepoțeii, agitatele cartiere muncitorești, unde trăiesc laolaltă italieni, polonezi, unguri, spanioli, portughezi, negri și mulatri și unde lupta crește pe zi ce trece. O să mergem s-o vedem pe Mariana și cînd vom ajunge la ea, o să iau poziție de drepți și o să-i spun: „Tovarășă, soldatul Apolinário și-a făcut datoria..."

8

O casă într-o suburbie îndepărtată. João împinse ușa, care nu era încuiată, și aprinse lumina; Zé Pedro — murdar, neras — dormea ghemuit pe divan. Carlos se întinsese pe jos, pe o manta de ploaie; privindu-l, lui João i se păru că era încă tînăr, tînăr de tot; așa cum dormea, părea un adolescent. Nu-i trezi numaidecit, se duse mai întîi în fundul casei, deschise robinetul chiuvetei din bucătărioara strîmtă, își vîrî capul sub robinet și lăsă să-i curgă apa pe ceafă. Asta, ca să-și alunge somnul, oboseala. Uitîndu-se la foc, văzu ibricul de cafea pregătit de Josefa, tovarășa lui Zé Pedro. Ea totdeauna avea grijă să lase cafeaua gata pregătită, în zilele cînd se adunau acolo; nu mai trebuia decît s-o încălzească. Scăpărînd un chibrit, João aprinse spirtiera și puse ibricul deasupra. Abia atunci se apucă să-i trezească pe ceilalți. Carlos zîmbea în somn; era un mulatru cu tenul aproape alb, născut dintr-un italian și o negresă. Zé Pedro era și el mulatru, dar mult mai amestecat. Țăran de origină, plecase de la plantațiile de trestie de zahăr din nord cînd împlinise vîrsta milităriei; la cazarmă învățase să citească, să scrie și se împrietenise cu cîțiva comuniști. După ce termină serviciul militar, intră ca muncitor într-o fabrică de încălțăminte. Dar, în scurt timp, viața de partid îl cîștigă cu totul și — după o lungă ședere la închisoare — intră în ilegalitate. Străbătuse tot nord-estul țării cu fel de fel de sarcini de partid, iar după evenimentele din 1935, cînd poliția cîtorva state din nord începuse să-l caute, fusese trimis la São Paulo. În vremea aceia, ei trei și cu Ruivo alcătuiseră secretariatul comitetului regional din São Paulo, care înlocui vechiul secretariat, arestat de poliție.

Pe cînd ceilalți se frecau la ochi și se întindeau, João se întoarse în bucătărie, turnă cafeaua în cești, luă și zaharnița, apoi, punînd totul pe o tavă de tinichea, se duse în odaie. Zé Pedro întrebă:

— Ei, ce se aude?

Amestecau cafeaua; stăteau așezați aproape unul de altul; Carlos întorsese cheia în broască.

— Cu indivizii ăștia n-o scoți la capăt... Se arată binevoitori, te îmbrobodesc cu fel de fel de șiretlicuri politice, rostesc cuvintele numai pe jumătate, și cînd îți spun lucrurile cele mai simple e ca și cum ți-ar împărtăși secrete înfricoșătoare — ăsta e deputatul Artur și nu știu mai cum, Carneiro da Rocha sau cam așa ceva... Îi tot dădea zor cu armata, de parcă n-ar fi știut că generalii sînt, aproape toți, înțeleși cu Getúlio sau cu integraliștii.

— Ce-a zis de propunerea de unire a forțelor antifasciste?

— N-a zis nimic. S-a ferit să răspundă, dar cînd i-am spus că muncitorii trebuie înarmați ca să apere libertățile democratice, era să-l apuce damblaua... N-am văzut niciodată atîta frică de popor... Ei n-au să primească nici un fel de alianță, nu se vor uni cu nimeni; nu se poate conta nici măcar un minut pe acești pretinși democrați. Ei știu că lovitura este iminentă, dar nu fac și nu vor face nimic concret ca s-o împiedice.

— Nimic — confirmă Carlos. Am primit azi vești de la Vítor din Bahia. A fost acolo cu oamenii lui Zé Americo. Guvernatorul are arme, are chiar multe arme, și are și prieteni printre ofițeri, nu mai vorbesc de trecerea de care se bucură printre soldați; Vítor i-a oferit oameni gata să lupte; știi ce i-a răspuns? „Nu vreau să vărs sîngele poporului din Bahia..." Și ăsta e unul care nu va rămîne în guvern, unul pe care Getúlio îl va mătura. Acum închipuiește-ți cum sînt ceilalți, cei care nădăjduiesc să rămînă și după lovitură...

— E o problemă de clasă... zise Zé Pedro. Ei știu că lovitura de stat se apropie, că în curînd vom avea un guvern fascist, dar preferă orice, chiar și pe integraliști, decît să se sprijine pe masele populare. Le e frică să înarmeze poporul, ca să nu piardă puterea. La urma urmei, toți trag nădejde să-și aranjeze situația după lovitură...

— Armandiștii conspiră, spuse João. Nostim a fost că deputatul, vorbind cu mine, făcea pe grozavul ca și cum ar fi ascuns un triumf neștiut de alții. Eu însă știam că ei pregătesc un „putsch". Dar n-au oameni, cel mult cinci-șase ofițeri antigetuliști... Nici oameni, nici timp. Iar Getúlio nu va întîrzia să dea lovitura...

— Trebuie să fim gata pentru orice eventualitate, spuse Carlos, aplecîndu-se pe scaun și privindu-și lung mîinile. Nu știu ce gîndește direcția regională, dar, după părerea mea, tratativele cu oamenii aceștia s-au terminat. În Rio Grande s-a și aflat că Armando în persoană i-a spus lui Flores da Cunha, referindu-se la propunerea noastră, că nici nu merită să se gîndească la un front comun cu José Americo... În Bahia situația este așa cum ne-a trimis vorbă Vítor ; la Rio se ascund de noi. Acum, aici...

— Trebuie să comunicăm la Rio și să așteptăm hotărîrile. Dar am putea să și facem sugestii... Am putea dezlănțui o mișcare grevistă.

— Nu știu, zise Zé Pedro. Pentru așa ceva ar fi nevoie de o vastă muncă de partid. Și nu știu cum va reacționa baza. Există o campanie continuă împotriva conducerii — campanie dusă de grupul Saquila. Individul ăsta nu poate rămîne în partid. E un troțkist învederat și s-a înconjurat de cele mai rele elemente, de oameni cu vederi mic-burgheze, care desfășoară o acțiune dușmănoasă, demoralizatoare, și profită de situația asta confuză, de zvonuri, ca să pescuiască în apă tulbure...

— Ruivo a fost la Rio ca să discute problema asta...

— Dacă nu curățim repede partidul de tipii ăștia, ne vor pricinui mari neajunsuri...

— Și, nu știu, parcă pregătesc ceva. Eu am impresia că printre ei sînt unii care au legături directe cu poliția. După mine, căderea lui Ricardo, a lui Orlando și a altora n-au fost deloc lucruri întîmplătoare. Au fost trădați de oamenii aceștia...

— Și eu sînt de aceeași părere. Dar nu putem aștepta pînă îi vom îndepărta din partid ; trebuie să începem să pregătim lumea pentru a înfrunta lovitura. Trebuie să începem numaidecît... Ne-am gîndit să facem rost de ceva material și să-l împărțim la iuțeală printre muncitori.

— E o măsură bună.

— M-am gîndit apoi să începem să prelucrăm oamenii. Cel puțin celulele din întreprinderile mari. Și să intensificăm propaganda, să dăm alarma în întreaga masă. Să scriem lozinci pe ziduri, să împărţim manifeste pe stradă, să vedem chiar dacă n-am putea organiza mitinguri fulger în centrele mai populate.

Zé Pedro adăugă :

— Socot că ar fi bine. Nu crezi că am putea fixa o şedinţă cît mai apropiată ca să discutăm toate acestea ? De pildă, poimîine. Carlos şi cu mine am studiat problema, am putea întocmi un plan concret... Şi acum să lichidăm chestiunile pe care le mai avem pentru astăzi.

— Desigur. Atunci rămîne pe poimîine. Dar unde? Fiindcă aici ne-am întîlnit de prea multe ori. Şi cu troţkiştii ăştia, e bine să fim cu ochii în patru.

Hotărîră locul şi ora. João îl întrebă pe Zé Pedro :

— Ai bani pentru călătoria prietenului nostru şi pentru cheltuielile lui ? Cred că a primit actul şi mîine urmează să plece. Mă gîndesc s-o trimit pe Mariana să-i ducă banii acolo. E mai bine să i se ducă banii decît să vină el să-i ia. Poliţia poate să-i miroasă urma, şi atunci, adio Spania...

— Şi treaba cu banii e cam încurcată. Doctorul ăsta care a fost numit casier ori e un escroc, ori un papă-lapte. Mi-a spus că deocamdată nu are un ban. Că simpatizanţii nu au plătit, că încasările celulelor scad... L-am zgîlţîit niţel, şi mi-a făgăduit banii pentru poimîine...

— E un om de-al lui Saquila, îl întrerupse Carlos. Sînt sigur că minte şi că a mîncat toţi banii. Tipul ăsta nu mi-a plăcut niciodată. Nu ştiu cum a ajuns casierul regionalei. Totdeauna mi s-a părut că trăieşte din banii partidului. Clienţi n-are, e unul dintre cei mai proşti doctori ; slujbă n-are, dar trăieşte pe picior mare, are o casă frumoasă, umblă îmbrăcat elegant. Trebuie văzut ce-i cu el.

— Am să mă duc chiar eu mîine după bani, le spuse João. Şi ori mi-i dă, ori îmi spune de ce nu mi-i dă. Am vorbit cu cîţiva secretari de celule, ştiu cîţi bani a încasat...

Începură apoi să discute despre tipografia clandestină a partidului. Zé Pedro socotea că trebuie să i se caute numaidecît alt adăpost, şi să fie schimbat şi tipograful; cel de acum fusese pus de Saquila, era omul lui, un fost muncitor de la atelierele ziarului unde troţkistul era redactor. Să se găsească un nou tovarăş, priceput în materie şi în stare să mînuiască singur maşina de imprimat, un tovarăş care să se poată izola oricînd de lume, să rămînă numai cu maşinile şi manuscrisele şi care să lucreze intens — iată o sarcină nu prea uşoară. Totuşi, problema ar fi putut fi rezolvată. Dar de unde să găseşti altă casă, sigură, nesuspectată de poliţie?

— E greu, zise Zé Pedro. E greu, dar trebuie. Dacă nu, într-o zi trădătorii ăştia sînt în stare să predea poliţiei tipografia.

— Şi treaba trebuie făcută cît mai repede. De mîine chiar, să începem să căutăm o casă şi un om capabil, demn de încredere. Carlos să caute omul, va lua legătură cu celulele ziarelor şi tipografiilor; Zé Pedro şi cu mine vom căuta o casă corespunzătoare.

Prin jaluzele începuse să se strecoare lumina alburie a zorilor; Zé Pedro stinse lampa. Rămaseră într-o penumbră care îi făcu să coboare şi mai mult glasurile.

— E vremea să plecăm... Peste puţin, lumea începe să se trezească. João se ridică. Eu plec primul, Carlos. Vreau să văd dacă pot s-o scot la capăt cu redactarea materialului de propagandă despre lovitură. Pentru ca lumea să-l poată discuta chiar de poimîine.

Le strînse mîinile celorlalţi şi, cînd să plece, zise:

— Am cunoscut-o azi pe Mariana şi mi-a plăcut; a fost ziua ei — e o veche luptătoare.

— Da, e o fată bună... întări Zé Pedro.

Iar João, care între timp se apropiase de uşă, mai spuse, aprinzîndu-şi o ţigară:

— Şi are nişte ochi frumoşi, negri.

Carlos izbucni în rîs. Numai la asta nu s-ar fi aşteptat.

— De cînd ai început să te uiţi la ochii tovarăşelor, João?

— Nu m-am uitat la ochii nimănui... mormăi el.

— Te-a dat gata... Dacă iese cu nuntă, pe mine să mă pui naş, auzi?

— N-am timp să mă gîndesc la asemenea lucruri.

Ajungînd afară, pe stradă, unde nu se vedea ţipenie de om, lumina zorilor îl făcu să închidă o clipă ochii. Porni spre staţie; va dormi în tren, în timpul celor patruzeci de minute de drum. Îşi va rezema capul de speteaza de lemn a băncii de clasa a treia. Ce bine ar fi să-şi poată rezema capul de umărul Marianei, sub privirile mîngîietoare ale ochilor ei negri. Într-un copac de pe drum, o păsărică saluta, cu un cîntec vesel, prima zi de noiembrie[1] şi lumina ei abia ivită.

9

Încă din tramvai văzură nenumărate becuri electrice din parcul de distracţii, împrăştiind pînă departe o lumină strălucitoare. Lumini colorate — albastre, verzi, roşii — învîrtindu-se o dată cu roata uriaşă, într-un curcubeu de culori, cu o înfăţişare atît de sărbătorească, încît noaptea pălea cu tot convoiul ei de ameninţări şi de temeri. Manuela rîse, ridică mîinile în sus, ca şi cum ar fi vrut să bată din palme, ca şi cum ar fi fost iar fetiţa veselă de odinioară, din vremuri mai puţin triste şi grele. Nu-şi termină gestul, dar zîmbetul i se revărsă de pe buze pe toată faţa ei sfioasă, cu trăsături fine, și cu pielea roză aproape transparentă. Nu fusese zîmbetul ei obișnuit, ascuns în colțurile gurii, aproape cerînd iertare că îndrăznește să nu fie tristă, cînd tot ce o înconjură este trist, melancolic. Lucas, care îi urmărise privirea și-i văzuse zîmbetul răsărind și înflorind, îi puse drăgăstos mîna pe umăr :

---

[1] În emisfera sudică anotimpurile fiind inversate, prima zi de noiembrie echivalează cu prima zi de mai de la noi.

— Frumos, nu-i așa ?

Manuela deschise ochii și mai mari, pentru a-l privi înainte de a-i răspunde. Lucas își apropiase fața bronzată de fața ei ; se aplecase ca să-i vorbească, și ea admiră încă o dată forța și hotărîrea întipărită pe chipul lui aspru, ca cioplit în piatră, dar care, uneori, cînd ochii i se umpleau de bunătate, părea de o nevinovăție fără seamăn.

— Drăguț... răspunse ea.

Rămase o clipă cu privirea ațintită spre fratele ei. Lucas părea prea mare pentru tot ceea ce îl înconjura. Se uită la haina veche, albastră, pe care o purta. Fusese a altcuiva, lui îi era cam scurtă, iar mînecile nu izbuteau să-i acopere brațele puternice, musculoase, păroase. Gulerul cămășii era jerpelit, pantofii scîlciați, iar stofa pantalonilor prinsese la genunchi lustrul vechimii. Pe banca tramvaiului se înșirase și restul familiei : bunicii, mătușa Ernestina cu înfățișarea ei fantomatică, lugubră, și copiii, atît de neastîmpărați încît atrăseseră privirile tuturor călătorilor. Manuela își privi familia o clipă, repede, cu ochii încă plini de luminile parcului întrezărit la cotitura liniei de tramvai, și-și văzu fratele cu lanțuri grele la picioare, el care se născuse — așa gîndea ea — ca să facă lucruri mari și să ducă o viață fără griji. Și iar o năpădi tristețea pe care i-o risipiseră luminile parcului, sub bolta cerească, atît de albastră după ploaie, în noaptea caldă. Vreme de o clipă, simți parcă izul respingător de mucegai al casei și toată existența ei mediocră.

Zîmbetul aproape că i se stinsese pe buze. Închise chiar, puțintel, ochii ei mari, limpezi și albaștri. Dar evadarea asta din valul de veselie care o cuprinsese, din ațîțătoarea noutate a parcului zgomotos și luminat, a vieții care se desfășura acolo tumultuoasă și emoționantă, nu ținu decît o clipă. Deschise iar ochii ca să vadă luminile parcului, pe care-l putea cuprinde acum în întregime cu privirile, și se lăsă furată de țipetele care ajungeau pînă la ea, de exclamațiile pierdute, de indescifrabila amestecătură de glasuri a mulțimii care intra prin poarta centrală, de acea căldură a vieții, atît de intensă încît alunga frigul de toate zilele în care trăia zgribulită inima ei tînără.

Și Lucas părea că se uită în aceeași direcție, dar el privea pierdut, dincolo de nori, dincolo de parc, chiar dincolo de cerul înstelat, stăpînit de visul unui viitor plin de ambiții.

Manuela zîmbi iarăși în fața spectacolului răpitor al parcului de distracții. Căută privirea energică a fratelui ei, dar n-o găsi. El călătorea departe, pe aripile visului său, și cine ar fi putut să-l oprească, cine ar fi avut destulă putere ca să-l oprească, să-l priponească de realitatea vieții lor triste ? Nici măcar Manuela, cu toată gingășia ei, cu trupul ei de trestie și cu sufletul ei melancolic. Nimeni nu era în stare să stăvilească ambiția lui Lucas. Și ea o știa prea bine. Îl admira, dar cînd se gîndea la el o cuprindea un simțămînt de teamă. Teamă de ce anume, n-ar fi putut spune precis ; poate îi era teamă ca el să nu plece și s-o lase singură cu bunicii bătrîni, cu bombănelile mătușii Ernestina, cu neastîmpărul obositor al copiilor. Părăsită, osîndită pentru totdeauna să ducă aceeași viață, fără vreo nădejde de a pleca și ea într-o zi. Cît timp Lucas rămînea la ei, cu puterea și bunătatea ce se ghicea în făptura-i greoaie, Manuela avea siguranța că în casa lor umedă, mucegăită, mai pulsa viața, că nu era totul pierdut și că mai exista o speranță. Dar pentru asta trebuia ca Lucas să nu-i lase, să nu plece singur, sătul de ei, ca să-și încerce norocul.

Glasul plîngăreț al mătușii Ernestina o smulse din gîndurile ei. Ajunseseră :

— Lucas ! Lucas ! Trebuie să coborîm.

Copiii se și repeziseră în mijlocul străzii, fără a lua în seamă țipetele bătrînilor care coborau scările cu băgare de seamă. Manuela își luă fratele de braț :

— Am ajuns, Lucas.

Tînărul tresări, readus brusc îndărăt dintr-o lume îndepărtată. Se ridică ; era înalt, atletic, avea umerii largi și pumnii puternici. Își luă de braț sora, o lăsă să treacă înainte, apoi o ajută pe mătușa Ernestina care stătea cocoțată pe scara tramvaiului, neîndrăznind să se dea jos. Manuela era și ea înaltă, dar mlădie și gingașă, cu părul revărsat pe umeri, cu niște mîini lungi străbătute de vine subțiri, albastre, mîini palide, ca și cum niciodată nu le-ar fi văzut soarele. Cînd coborî, un bărbat care aștepta în tovărășia unui prieten tramvaiul ce avea să-i ducă la vreun bar unde să-și mai omoare timpul comentă cu un glas vesel, plăcut surprins :

— Ai văzut-o pe fata aceea ?... Pe fata aceea de colo... Parc-ar fi o madonă veche, din alt veac. O frumusețe...

Manuela auzi, dar nici nu se întoarse ; nu fu curioasă să afle cine îi făcuse complimentul. Auzi și răspunsul celuilalt :

— Dar toată familia parcă ar fi scăpată de la muzeu... Uită-te la baba aia caraghioasă, gătită cu o pălărie cu flori, uită-te la redingota bătrînului. Și tînărul... Parcă-i o paiață în haina aia strîmtă...

O paiață... Manuela îl privi pe Lucas care ducea pe unul dintre nepoți în brațe și aproape o tîra pe Dora de mînă, în timp ce-i călăuzea prin mulțime pe bătrînii nehotărîți. O paiață... Pentru ea nu exista om mai frumos ca fratele ei, chiar și în haina aceea scurtă, ponosită, cu pantofii găuriți și cu cămașa jerpelită. Nu, nu era o paiață.

Și, atunci, întorcîndu-se spre cei doi bărbați, le strigă cu o voce agresivă — cu agresivitatea timizilor :

— Ehei, ați vrea voi să fiți paiață ca el !

Unul dintre cei doi bărbați izbucni în hohote de rîs, dar celălalt privi din nou cu interes fața Manuelei, aidoma unei miniaturi străvechi, din veacuri trecute : fața ei de un roz transparent, pielea fină, ochii mari, albaștri și neliniștiți, gura cu buzele palide. „O frumusețe", își zise el și vru să-i ceară scuze. Dar Manuela trecea acum strada, cu nepotul cel mic în brațe, spre poarta centrală a parcului distracțiilor, de unde bătrînii bunici și mătușa Ernestina o chemau de zor.

10

Manuela era sigură că pianul mecanic cu muzica lui tristă dirija toate luminile și mișcările din parcul distracțiilor. Familia se oprise locului, rezemată de gardul verde de lemn care împrejmuia călușeii, ca să admire instrumentul acela muzical necunoscut. Chiar și cei mici, întărîtați de caii, tigrii, lebedele, sirenele și balaurii pe care îi vedeau învîrtindu-se, încărcați cu copii, rămaseră tăcuți, privind lung pianul mecanic din care se înălța o melodie veche, romantică și tînguitoare.

Lucas ținea în mînă biletele pe care le cumpărase pentru cei trei nepoți și pentru Manuela — cineva trebuie să aibă grijă de cel mai mic. „Să-i fi adus ceva aminte melodia asta de dragoste ?" se întreba Manuela. Lucas nu-i vorbea niciodată de fete sau de femei, de parcă n-ar fi avut timp să mai asculte și glasul inimii. Nici Manuela n-ar fi avut multe de povestit în această privință. Totuși, fără ca inima să-i fi fost rănită vreodată, ea înțelegea deznădejdea din melodia aceea tînguitoare, ale cărei cuvinte o femeie, îmbrăcată într-un costum sumar de dansatoare, le cînta lîngă pianul electric, cu un glas aproape răgușit :

N-am să-ți spun adio, nu !
Din calea mea tu vei pleca
N-am să-ți spun adio, nu !
Chiar de-mi spui adio tu...

Odată, de mult — cine știe cîți ani vor fi fost de atunci ? o fată îl părăsise pe autorul cîntecului. Și iată că acum suspinul lui de dragoste, deznădăjduita lui chemare, mișca inima feciorelnică a Manuelei. „Oare Lucas ce-o fi simțind ?" se întrebă iarăși. I-ar fi plăcut să afle tot ce era în legătură cu viața fratelui ei, ce i se întîmpla cînd nu se afla acasă, cînd stătea la prăvălie — opt ore pe zi — sau pe stradă, cînd ieșea seara în oraș, fugind de tristul lor cămin. Ghicea, cu puterea iubirii ei de soră, multe din simțămintele, dorințele și visurile lui. Totuși, el se ferea să-i povestească ce are pe suflet ; din cînd în cînd doar își deschidea inima — și atunci, numai Manuelei — vorbindu-i de planurile lui vagi, de norocul pe care îl aștepta cu nerăbdare, mărturisindu-i în același timp și cît ura prăvălia de manufactură, patronii, colegii și mai ales clienții — „niște ticăloși", cum spunea el.

— Într-o zi am să dau dracului totul și-o să mă duc să cîștig bani.

Ochii i se întunecau, de parcă peste ei ar fi căzut perdeaua ambiției, în timp ce repeta cu siguranță în glas :

— Am să fiu bogat, Manuela. Dar bogat de tot, nu așa, ca un oarecare. Voi avea bănci, palate, servitori mulți, automobile, fel de fel de bunătăți și de lucruri scumpe. Fie ce-o fi, întîmple-se ce s-o întîmpla.

Manuela înțelegea că, vorbindu-i astfel, fratele ei nu voia altceva decît să exprime cu glas tare siguranța în propriile-i puteri. Era mai mult decît o spovedanie. Lucas repeta o hotărîre, ca și cum, povestindu-i Manuelei planurile, s-ar fi simțit și mai obligat să le realizeze. Ea îl încuraja. Da, desigur că într-o zi Lucas va fi bogat, va avea bănci, palate, automobile, servitori. Atunci vor pleca din casa igrasioasă în care locuiau ; și poate că printre parfumurile scumpe, va pieri și mirosul acela de mucegai care începuse să le intre în sînge...

— Cînd am să fiu bogat, am să te mărit cu un făt-frumos... încheia el și pleca de acasă, îmbătat de planuri, de visuri, și cu ochii mohorîți, brăzdați de fulgerul galben al ambiției.

Ea rămînea acasă, cu bodogănelile bunicii, cu guturaiul cronic al bunicului, cu nesfîrșitele rugăciuni și încurcatele făgăduieli ale mătușii Ernestina făcute sfinților atîrnați pe peretele odăii ei, cu obligația de a îngriji de copii. Uneori găsea răgaz să se așeze singură într-un ungher, ca să se gîndească la Lucas, la puterea lui nefolosită și — cîteodată — la făt-frumosul pe care i-l făgăduise.

Pe stradă, tinerii îi aruncau ocheade, unii glumeau și-i făceau complimente ; cineva îi trimisese o scrisoare cu o declarație de dragoste ; într-o seară, pe cînd se ducea la brutărie, un bătrîn îi făcuse o propunere nerușinată. Nici măcar nu se supărase pe bărînul care își începuse propunerea libertină cu vorbele : „dulcea mea fetiță". De fapt, nici nu simțise vreodată simpatie pentru un bărbat, nu răspunsese niciodată aluziilor sau scrisorilor ; pe bătrînul libidinos îl privise cu niște ochi atît de speriați, încît el își curmă firul vorbei și se îndepărtă fîstîcit. Ea nu avea timp să stea la fereastră, sau să umble pe stradă, să se plimbe. De cînd se lăsase de școală, în clasa a doua de liceu (după moartea tatălui ei, nu mai fusese cu putință să învețe), nu iubise niciodată pe nimeni.

În serile cînd Lucas i se spovedea, adormea foarte greu, și tîrziu de tot. Umezeala din casă devenea și mai pătrunzătoare; pereții triști ai odăii, spoiți cu var, și mirosul de mucegai care se degaja de pretutindeni aproape că o înăbușeau. Ce n-ar fi dat ea să-l vadă pe Lucas bogat... Nu trebuia să cîștige chiar atît de mulți bani cum plănuia el. Nu avea nevoie nici de bănci, nici de case, nici de automobile, nici de servitori. Doar de ceva mai mulți bani, ca să se mute într-un apartament cu oarecare confort, să-l poată băga pe ștrengarul cel mare într-un internat și să aibă pe cineva care să deretice prin casă și să spele vasele... Dacă Manuela ar fi fost evlavioasă, ar fi fost în stare să facă — așa cum făcea mătușa Ernestina — făgăduieli greu de îndeplinit, în speranța de a-l vedea pe Lucas cîștigînd ceva mai mulți bani. Dar ea de mult își pierduse credința. Și asta din pricină că citise unele cărți mai îndrăznețe, că fusese influențată de un profesor de la liceu și — mai ales — din pricina urîtului care îi apăsa viața.

Uneori își mai amintea de profesorul acela, căruia elevii îi spuneau „liber-cugetătorul". De altminteri chiar el își spunea așa, în timpul lecțiilor, cînd se încingeau discuții furtunoase — lecții deosebite de orele monotone și obositoare ale celorlalți profesori. În amintirea Manuelei rămăsese chipul unui bărbat frumos, destul de vîrstnic — părul începuse să-i încărunțească pe alocuri — cu glasul foarte sonor, mereu cu țigara între buze și cu ochii aproape întotdeauna nițel cam roșii, după nopțile pierdute prin cafenele, unde bea și discuta literatură cu prietenii. Despre el elevele șopteau, rîzînd, fel de fel de povești sumbre, deocheate; că bea mult, că se ducea pe la bordeluri, că avea nu știu cîte femei și că scria sonete. Era un dușman îndîrjit al bisericii și al portughezilor. Lecțiile lui aveau pentru elevi un farmec deosebit, pentru că îi plăcea să discute și, totodată, să istorisească poveşti, cu gesturi şi cuvinte exuberante. Povestea episoade dramatice de pe vremea inchiziţiei, care Manuelei îi dădeau fiori. Şi dacă nu izbutise s-o facă să-i urască pe portughezi — profesorul punea pe seama colonizării portugheze toate relele Braziliei, iar Manuela avea, pe atunci, nişte vecini portughezi foarte simpatici, oameni foarte de treabă — izbutise în schimb s-o îndepărteze de popi şi de biserici. Este posibil ca Manuela să fi fost cîtva timp îndrăgostită de el. Pe atunci cumpăra din economiile ei de şcolăriţă revista lunară care îi publica sonetele, şi le citea cu emoţia unei îndrăgostite, căutînd să înţeleagă ieftina filozofie a vieţii, pe care profesorul o ritma şi o rima cam stîngaci. Crezu că pentru ea fusese scris un anumit sonet, în care profesorul vestea că inima lui e prinsă în mrejele unei anume Margarida, dar în realitate aceasta era casieriţa pistruiată a unui local de noapte. În ziua următoare publicării acestui sonet, pe care îl citise de atîtea ori încît îl învăţase pe dinafară, Manuela începu să-şi îngrijească părul ; avea un păr lung şi deosebit de frumos, dar nu şi-l împletea, ci-l prindea doar cu o panglică roz, lăsîndu-şi cîrlionţii rebeli să-i fluture în vînt. Se gîndi să pună pe catedră un trandafir roşu, cules anume pentru el, ca răsplată pentru versurile din revistă.

Cînd ajunse la liceu, află că profesorul fusese destituit, în urma presiunii familiilor unor anumiţi elevi, ai căror părinţi nu erau de acord cu atacurile lui împotriva bisericii şi a portughezilor. Manuela, cunoscută pentru timiditatea şi cuminţenia ei, se revoltă în ziua aceea şi luă apărarea profesorului, spunînd că părinţii alarmaţi sînt nişte „habotnici", iar directorul liceului „un om de paie". Timp de cîteva săptămîni îl căută pe stradă pe „liber-cugetător", cînd se ducea sau venea de la şcoală, şi adormea avînd înaintea ochilor imaginea chipului lui obosit de boem.

Şi-acum îşi aduse aminte de el cînd în faţa căluşeilor auzi muzica tînguitoare a pianului mecanic şi glasul răguşit al femeii :

Te voi iubi mereu
Eşti viaţa mea...

Imaginea nici unui alt bărbat nu-i umpluse pînă atunci inima. Devenise femeie, lîncezea în casa aceea, îngrijind de bătrîni, de copii, şi nici măcar nu-şi dădea seama cît era de frumoasă, nu bănuia măcar dorinţa care întuneca ochii bărbaţilor cînd o vedeau trecînd pe stradă, alunecînd pe lîngă ziduri cu pasul grăbit. Dar astăzi melodia aceea veche, compusă de cineva care tînjea din pricina unei iubiri nefericite, îi umplea inima de dorinţa de a iubi. Fata îşi roti în jur ochii albaştri cu o privire atît de caldă şi de însetată de dragoste, încît un tînăr elegant, care tocmai trecea pe acolo, rămase cu ochii aţintiţi asupra ei. Tînărul părea că se îndreaptă grăbit spre o baracă unde era anunţată „marea, celebra dansatoare indiană Savaranah, în dansul pîntecului", dar Manuela avea o privire atît de dulce, atît de gingaşă, încît tînărul uită de toate făgăduielile aţîţătoare ale omului care ţipa, în partea cealaltă, printr-un difuzor :

— Veniţi cu toţii ! Veniţi cît mai repede ! Spectacolul începe imediat ! Savaranah, Venera indiană, frumoasa frumoaselor, fugită din haremul unui paşă, va dansa dansul pîntecului, absolut goală, *absolut goală, absolut goa-lă ! ! !*

Glasul răsuna mai departe, ispititor, amplificat de pîlnia difuzorului, dar mai atrăgătoare decît goliciunea orientală pe care o făgăduia era privirea Manuelei, fermecată de melodia veche a pianului mecanic.

N-am să-ţi spun adio, nu ;
Gîndul meu din depărtare,
Dragostea-mi nepieritoare
Te vor urmări mereu...

Căluşeii se opriră şi o dată cu ei se stinse şi melodia ce răspîndea în jur tînguirea ei de dragoste. Manuela zîmbi, aproape involuntar, tînărului bine îmbrăcat care o privea ţintă, admirativ, cu trupul încordat, încă aplecat înainte, căci se oprise brusc ca s-o vadă. Lucas îi dădu sorei sale biletele şi o împinse uşor spre intrare, unde un negru, îmbrăcat într-o uniformă veche de culoare roşie, se uita cu blîndeţe la copiii care se certau pentru cai — toţi mîndri şi focoşi. Tînărul diplomat Paulo Carneiro Macedo da Rocha, proaspăt sosit în seara aceea de la Buenos Aires, se răsuci scurt pe loc şi se duse să-şi ia bilet pentru căluşei.

11

Manuelei tare i-ar fi plăcut să se urce pe podiumul învîrtitor al căluşeilor şi să danseze, să născocească un dans pentru muzica aceea care începuse iarăşi să geamă în pianul mecanic, de îndată ce caii, sirenele, lebedele şi balaurii porniră în minunata lor aventură. Acum, aşezată între aripile unei lebede de o albeaţă imaculată, ţinîndu-l de mînă pe Gino, care se lipea de ea speriat şi totuşi cuprins de o bucurie fără margini, Manuela putu să contemple în întregime priveliştea scînteietoare a luminilor parcului. Dar de ce nu s-ar sui pe podium să danseze un dans al luminilor, pe care paşii ei cu siguranţă că îl ştiau ? Dacă ar fi în locul cîntăreţei, ar compune numaidecît un balet inspirat de lumini şi de melodiile pianului mecanic.

Becurile colorate şi reclamele luminoase cu neon defilau orbitoare prin faţa ochilor ei, în timp ce căluşeii se învîrteau vertiginos. Cînd era la şcoala primară născocise nişte paşi de dans, iar mai tîrziu, la liceu, profesorul de gimnastică mărturisi că nu văzuse încă o fată care să aibă o vocaţie atît de mare pentru dans. Dar toate acestea pieriseră încetul cu încetul în mirosul de mucegai al casei, între rugăciunile mătuşii Ernestina şi bombănelile răguşite ale bunicului. Copiii care pornesc pe caii nărăvaşi, pe balaurii misterioşi, pe sirenele submarine, pe tigrii fioroşi, ca să cucerească lumea, cu sabia scoasă din teacă, gata să lupte împotriva unor duşmani nevăzuţi, nu izbutesc să acopere cu glasurile lor întărîtate pianul mecanic, a cărui melodie reia pentru a nu ştiu cîta oară tînguirea amantului părăsit:

Intoarce-te, căci noaptea-i lungă,
Şi-i tristă că lipseşti de-aici,
Iubirea mea nemărginită...

Manuelei i-ar fi plăcut să treacă pe podiumul învîrtitor al căluşeilor, printre lebede şi tigri, printre cai şi balauri, ca să danseze. Poate că aşa, dansînd în sunetele melodiei îndurerate, ar izbuti să-şi întipărească pentru totdeauna în inimă frumuseţea mişcătoare a acelei clipe, cu goana fantastică a luminilor, cu inimile ce se unesc, cu feţele care îţi defilează repede pe dinaintea ochilor, cu muzica mîngîietoare şi plină de amintiri, lăsîndu-se furată cu totul, trup şi suflet, de nebunia căluşeilor care se învîrtesc neîntrerupt.

Incotro or fi călătorind aceşti căluşei, care sînt mai mult decît un tron, decît o corabie, decît un avion, cu ciudata lor încărcătură de peşti, fiare, lebede şi copii. Fără îndoială că necunoscutul ei destin va fi, pînă la urmă, o ţară nespus de frumoasă, unde un făt-frumos o va aştepta, ca să ducă împreună o viaţă fericită. Dacă ai întreba-o pe neaşteptate ce înseamnă să duci o viaţă fericită, Manuela n-ar şti ce să răspundă. Dar în ţara aceea fericită, oricum, n-ar mai exista case măcinate de igrasie, izolate de lume şi cufundate în amintirile trecutului.

Cu ochii deschişi, Manuela visează. Părul îi fîlfîie în vînt şi un zîmbet i-a înflorit pe buzele pale.

Poate că acești călușei, în goana lor neobosită, aleargă spre viitor. În jocul luminilor din jur, în ritmul cîntecului de dragoste repetat de pianul mecanic, ea întrezărește o altă lume, plină de blîndețe, de bucuria de a trăi. Lumea în care Lucas năzuiește să intre, după ce va cîștiga bani, cît mai mulți bani, și la care visează și ea. Și simte nevoia să danseze, să înceapă un dans născocit de mintea ei, un dans cum nu au mai văzut oamenii niciodată, dar pe care ea îl știe ; îi cunoaște toți pașii, toate mișcările. Ar vrea să alunece în zbor și să înveselească, așa cum făcea și odinioară, cînd era mică, fața tristă a mamei tuberculoase, fața posacă a tatei.

În spatele ei aude un glas ; un glas stăruitor care aproape că acoperă cuvintele cîntecului măcinat de pianul mecanic. Un glas de bărbat ce vine parcă foarte de departe. Dar Manuela nici nu aude cuvintele de laudă aduse frumuseții ei ; ceea ce o izbește este tonul în care vorbește, corect, civilizat, lăsînd să se simtă că aparține unui om dintr-un mediu deosebit de cel al casei igrasioase în care locuiește ea. Un glas rafinat, venit parcă din alte vremuri, ca și muzica desuetă a pianului mecanic, ca și dorința ei de a dansa. La început, Manuela nu făcuse nici o legătură între glasul acela amețitor și tînărul pe care îl zărise intrînd în grabă la călușei, tocmai cînd începuseră să se învîrtească. Văzuse că el încearcă să se așeze cu orice preț alături de ea, din care pricină fusese nevoit să se instaleze destul de prost — ca și cum ar fi fost un copil — pe un tigru cu botul însîngerat și cu niște ochi fioroși și holbați. Zîmbise amuzată văzîndu-l încălecat astfel pe un tigru. Părea nițel caraghios. Un tînăr atît de elegant, desigur bogat... dar cînd pianul mecanic începuse să-și depene iar tînguirile de dragoste, uitase numaidecît de el.

Apoi glasul o învăluise încet-încet, împletindu-se cu emoția ei ; părea însuși glasul viselor ei sfioase, al dorințelor ascunse a atîtor nopți albe, petrecute cu ochii țintă la stelele îndepărtate. Treptat, începuse să deslușească și vorbele, frazele.

Și se lasă învăluită, așa, de glas, de muzică, de lumini. I-ar plăcea să danseze. Să danseze înaintea tînărului, așa cum dansase cînd era mică, înaintea părinților. Să danseze, să-l facă să zîmbească vesel și s-o aplaude cînd va termina.

Și încet-încet o cuprinse dorința să-l privească, să i se uite o clipă în ochi, să-i păstreze chipul în minte, ca să și-l poată reaminti în nopțile ei de singurătate, căci Manuela e sigură că nu-l va mai vedea niciodată. Din cele cîteva priviri furișate spre el, nu izbutise să-i rețină figura — și acum, auzindu-i glasul plin de înțelesuri, simte că ar vrea să-i mai zîmbească o dată, nu ca o făgăduială, ci drept recunoștință, așa, cum ar zbura unul lîngă altul în vîrtejul nebun al călușeilor ce mînă din urmă visele ei descătușate și irealizabila dorință de a dansa.

Întoarce capul înapoi, îi zîmbește lui Paulo, îi scrutează chipul semeț. Aude glasul lui implorînd-o cu căldură :

— Unde ne putem vedea ? Pot să-ți vorbesc mîine ?

Nu-i răspunde, dar lui zîmbetul i se pare o încuviințare ; aventura mic-burgheză are ceva picant și neobișnuit în viața lui, în care nu întîlnise decît femei din înalta societate.

Manuela își îndreaptă privirea din nou spre vîrtejul amețitor al luminilor. Ah ! Dacă ar putea dansa, dacă ar putea povesti, dansînd, tot ce are în suflet, toată emoția intensă ce i-o dădea acest parc luminat și plin de viață. Dar cum să danseze, dacă familia e departe de toate acestea și soarta ei este să îngrijească de bătrîni și de orfani ? Nici din partea lui Lucas nu putea nădăjdui înțelegere pentru visul ei dezmierdat fără speranță încă de cînd era mică. Poate că tînărul care îi vorbește în șoaptă o va înțelege, căci fața și îmbrăcămintea lui trădează o altă lume, pricepută în teatru, în muzică, în balet. Poate că lui i-ar putea povesti... Dar nu e decît un necunoscut, şi mîine, după ce se va şterge amintirea acestor căluşei nebunatici, nici nu-şi va mai aduce aminte de Manuela ; femeile din lumea lui sînt multe şi frumoase. Şi atunci o năpădi groaza, siguranţa că niciodată, niciodată nu va dansa, niciodată nu-şi va lăsa picioarele să lunece pe o scenă, libere, într-unul din dansurile născocite de ea... Ochii albaştri i s-au umplut de lacrimi fierbinţi, gata să i se prelingă pe obraji. Băiatul vorbeşte, căluşeii îşi încetinesc mersul. Acum gălăgia copiilor acoperă melodia care se aude ca o şoaptă :

Te voi iubi mereu...

Manuela se ridică pe jumătate ameţită, cu Gino în braţe, căutînd pe ceilalţi doi nepoţi. Şi îl aude pe Paulo spunîndu-i :

— Uite-i pe frăţiorii dumitale.

Într-adevăr, copiii sînt lîngă tînăr. De unde o fi luat el ciocolata cu care le-a cumpărat complicitatea ? Manuela duce mîna la ochii încă orbiţi de luminile ce se învîrtesc, dar nu mai simte dorinţa de a dansa. Paulo întreabă :

— Pot să vă însoţesc ?

Şi adaugă, numaidecît, cu interes :

— Eşti tristă ?

De ce îi pune întrebarea asta ? Ea nu-l repede, cu una din vorbele acelea grele, cu care se apără o fată timidă. Îi spune doar :

— Scuză-mă. Sînt aici cu toată familia...

El îi făcu loc să treacă ; Lucas o aştepta la ieşire „Încîntătoare, gîndi Paulo. Trebuie să fie de o inocenţă divină, în stare de infinită duioşie. E tocmai ceea ce îmi trebuie mie acum."

Şi înainte ca ea să se piardă în mulţimea din parc, înconjurată de familie, fostul secretar al legației braziliene din Bogotá se repezi înainte, gata s-o însoțească pînă la capătul lumii, chiar dacă acest lucru ar fi însemnat să meargă într-un tramvai incomod, printre matroane grase, asudate, și copii nesuferiți, pînă într-o mahala de la marginea orașului...

12

Avionul internațional aterizase pe aerodromul din São Paulo la căderea serii. Negăsind nici un taxi, Paulo se văzuse silit să ia omnibusul companiei de transporturi aeriene. Ajungînd în sfîrșit acasă, nu găsise pe nimeni. Artur plecase la recepția soților Costa Vale. Feciorul care îi servi o gustare rece îl întrebă dacă nu se duce și el acolo.

— Nu, Pedro, nu mă duc, nu. Dacă m-aș duce, intrarea mea ar stîrni ceea ce cronicarii mondeni numesc „o mare senzație". Și prefer s-o evit. Mă duc nițel prin oraș.

Ieșind din barul în care se refugiase cînd începuse ploaia, se simți ispitit de mișcarea din parcul distracțiilor. Nu mai ținea minte de cînd nu mai trecuse pe acolo — de mic copil, cu siguranță. Forfota mulțimii, contactul cu lumea, cu lumea aceea asudată, cu preocupări mărunte, erau lucruri pe care Paulo se obișnuise să le ocolească. Viața lui se desfășurase întotdeauna în alt mediu, unde nu se simțea miros de sudoare, unde preocupările și subiectele conversațiilor nu aveau niciodată legătură cu grija zilei de mîine, cu munca anevoioasă. Aceste două lumi, mica-burghezie și proletariatul — pe care Paulo le contopea într-o singură denumire: sărăcimea — nu-l ispiteau și nu-l interesau. El privea săracii cu un fel de ironie și dispreț, fără ură, dar și fără nici o urmă de simpatie. Un dispreț amestecat cu milă, iată simțămîntul pe care-l avea față de toți oamenii aceia, a căror existență nu izbutea nici măcar să și-o explice. La Facultatea de filozofie, unde studiase literatura franceză, nu se împrietenise decît cu puțini colegi, proveniți ca și el din „înalta societate". Pe ceilalți, care spuneau despre el că e grosolan și înfumurat, nici nu-i lua în seamă. Fetele erau atrase mai ales de eleganța lui sobră, englezească, de numele lui boieresc, de o anumită faimă literară ce i se atribuia, dar nu-i puteau ierta nepăsarea și disprețul de om bine crescut cu care le trata. Unul dintre colegi, un anume Jacques, evreu de origine, căruia îi plăcea să-și dea aere de șef, îl caracterizase într-o zi, într-un grup, astfel :

— Paulo e o moluscă... îți lunecă printre degete... Și are întotdeauna o mutră îngrețoșată.

Dar el nici nu se sinchisea de ostilitatea pe care i-o arătau colegii. Era un om teribil de rece și de calculat, și în același timp incapabil de a rezista unor anumite porniri, unor anumite patimi de moment, care devastau în el tot ce avea mai echilibrat și mai chibzuit. Dar ceea ce îl caracteriza mai mult era că nu putea să ia în serios nimic, că nu socotea nici un lucru ca fiind important — amatorism moștenit de la tatăl lui, după cum de la tatăl lui moștenise firea temătoare și groaza de tulburări neașteptate, mai ales de sărăcie, de o viață fără bani, pe care el și-o închipuia meschină și degradantă. Era întruchiparea desăvîrșitului om de lume — „cu educație aleasă", cum scriau cronicarii mondeni — a băiatului destrăbălat, în stare să bea zile și nopți la rînd, și apoi, beat, să săvîrșească faptele cele mai nesocotite. Poziția politică a tatălui și numele său de familie îi dăduseră prilejul ca, de mic, să facă cunoștință și să aibă de a face cu oamenii care conduceau viața țării : bancheri, guvernatori de stat, miniștri, mari moșieri, ambasadori străini și literați. La început, toți credeau că el se va consacra literaturii — cîteva poeme de-ale lui, ermetice și cu un ritm lipsit de orice muzicalitate, fuseseră publicate, pe cînd era student, în niște reviste literare.

Poetul Shopel scrisese chiar un articol despre „această revelaţie a unui poet care sondează străfundurile eului ; un poet pentru cei puţini, pentru cei ce simt drama teribilă a omului modern, pus în faţa inutilităţii vieţii". Cînd pomeneau despre prezenţa lui la vreo petrecere, cronicari mondeni nu uitau să pună înaintea numelui său cuvintele „strălucitul poet al noii generaţii". Curînd însă se lăsă de poezie ; scria cînd şi cînd cîte un articol despre pictură, făcea parte din Comitetele de patronaj ale expoziţiilor moderne, discuta despre pictorii Bracque şi Picasso, Matisse şi Salvador Dali. Cronicarii mondeni îl supranumiră atunci „strălucitul nostru critic de artă". Între timp, terminase facultatea şi nu făcea nimic. Trăia între Rio şi São Paulo : recepţii, ambasade, weekenduri la moşiile prietenilor, în „atelierele" pictorilor, lungi conversaţii cu Cesar Guilherme Shopel şi cu alţi literaţi, cîteva aventuri cu nişte cucoane din anturajul lui, cîteva lovituri la mesele de joc din cazinouri, vagi proiecte privitoare la o piesă de teatru pentru un grup de amatori format din „crema" înaltei societăţi pauliste. Cheltuia mulţi bani şi nu căuta să afle de unde-i vin. Şi repeta, în zilele de beţie, lui Shopel (care cînd se îmbăta devenea de un romantism sordid şi, tremurînd cu toată osînza trupului său mătăhălos, cerea o fecioară curată, neatinsă nici măcar de un gînd rău, ca să-i răscumpere carnea „păcătoasă şi perversă"), cu ochii sticloşi, obosiţi de toate cele lumeşti :

— Viaţa asta nu face doi bani... Omul n-are decît o singură soartă vrednică de el : să se sinucidă...

Dar într-o zi, tatăl lui îl chemă pe neaşteptate să stea de vorbă cu el. Îl întrebă ce are de gînd să facă, pentru că venise timpul să-şi găsească şi el un rost. Şi îi aduse la cunoştinţă că situaţia lor financiară nu e chiar atît de înfloritoare : mica moşie nu aducea cine ştie ce venit, iar afară de asta, în întreprinderile lui Costa Vale nu mai aveau plasate decît cîteva acţiuni. Trăiau într-adevăr de pe urma politicii, din comisioanele primite pentru afacerile înlesnite bancherului și altor prieteni, din avantajele scaunului de deputat. Iar viața costisitoare pe care o duceau amîndoi înghițea toți banii cîștigați. Paulo trebuia să încerce să-și asigure o carieră, să înceapă o viață independentă, fiindcă el, Artur, într-o zi nu-l va mai putea sprijini — și atunci să nu fie silit să cerșească de la alții vreo slujbă...

Spectrul sărăciei îl alarmă pe Paulo. Niciodată nu se gîndise la aceasta. Zile întregi umblă îngrijorat — nu simțea nici o atracție pentru viața politică (tatăl lui îi deschisese această perspectivă, ar fi putut să-l pună candidat la deputăția locală în viitoarele alegeri), iar ca să intre în vreuna din întreprinderile lui Costa Vale nici nu se gîndea (Marieta îi vorbise de așa ceva, de un post de conducere într-o întreprindere oarecare) și nici măcar nu vedea cu care femeie bogată s-ar fi putut căsători, ca să urmeze sfatul lui Costa Vale:

— Dacă nu vrei să faci nimic, însoară-te cu o femeie bogată.

Eventualitatea de a fi sărac, de a fi nevoit să renunțe la croitorii de lux, de a fi silit să-și cumpere pantofi de la o prăvălie de încălțăminte oarecare, de a nu mai putea frecventa barurile elegante — toate acestea i se păreau ceva cu neputință de îndurat. Firea lui rece, calculată, fu copleșită de spaimă la gîndul unei asemenea grozăvii. Tocmai atunci poetul Shopel îl întrebă de ce nu intră în diplomație. Avea tot ce-i trebuia: nume ilustru, vorbea perfect franțuzește și englezește, era bun dansator, se pricepea în domeniul literaturii și artei, avea un titlu academic, tatăl lui era un om politic de vază. Fără îndoială că avea să reușească primul la concursul ce urma să se țină în curînd.

Se hotărî; tatăl său interveni pe lîngă prieteni, iar Costa Vale îi telefonă numaidecît ministrului. Reuși la concurs și fu numit imediat la Bogotá.

Venind cu avionul de la Buenos Aires, în după-amiaza acelei ultime zile de octombrie, era la fel de înspăimîntat. Scandalul din presă în jurul beției lui și zvonurile de destituire sosite la ambasada din Argentina îl făceau iar să prevadă, îngrozit, eventualitatea de a îndura sărăcia, de a cerși o slujbă de la prietenii tatălui său, de a duce o viață meschină. Și simți o ură neobișnuită temperamentului său, împotriva vicioasei soții a diplomatului chilian, acea Adela Reyes, cu ochi de cocainomană, care, mai beată decît el, îi ceruse s-o posede chiar acolo, pe loc, în sala de recepție, de față cu toată lumea. Își pierduse capul de tot, și încercase s-o dezbrace. Ea începuse să țipe, de parcă ar fi fost o pudică domnișoară jignită în nevinovăția ei. Și drept urmare, mîncase o bătaie soră cu moartea, fusese dat afară din sala de recepție, iar după aceea — scandalul, călătoria precipitată cu avionul care pleca de la Bogotá la Santiago a doua zi de dimineață.

Poate că Manuela îl interesase atîta tocmai că îi apăruse ca antipodul Adelei Reyes, timidă în gingașa ei frumusețe. Se convinsese în zilele acelea de spaimă, cînd îl bîntuia spectrul sărăciei, că nu i-ar fi adus mîngîiere decît iubirea romantică a unei fete duioase, care să vadă în el întruchiparea visurilor ei de adolescentă. O dragoste ca acelea mult cîntate de poetul Shopel în poemele lui :

Dă-mi, doamne, o sfioasă fecioară inocentă ;
Dă-mi, doamne, duioșia unei iubiri curate ;
Care să-mi smulgă trupul din mocirla păcatului,
A păcatului neîntrerupt săvîrșit împotriva legii tale...

Și se mai gîndi, contemplînd pe fereastra avionului priveliștea pămîntului, că — urmînd sfatul lui Costa Vale — trebuie să caute urgent, în hoinărelile lui prin São Paulo și prin Rio de Janeiro, o soție milionară, în stare să-l elibereze pentru totdeauna de spaima sărăciei, de groaza de a purta cămăși jilave, murdare, cu gulere roase, și de a se îmbrăca la croitori de duzină.

13

Lucrurile acestea se petreceau în 1937, în ultima zi a lunii octombrie, dată cînd începu şi extraordinara carieră a lui Lucas Puccini, ajuns în cîţiva ani dintr-un modest slujbaş comercial una din cele mai influente personalităţi ale Braziliei. Totul începuse acolo, în parcul de distracţii, unde bunicii beau guarana [1], copiii mîncau dulciuri, iar Manuela lua o băutură răcoritoare de abacaxi, urmărită de ocheadele aruncate pe furiş de Paulo, aşezat la o masă mai în faţă. Sătul de a tot chema chelnerul care nu mai pridìdea să-i mulţumească pe toţi muşterii, Lucas se ridică de la masă şi porni spre ieşire, cu gîndul de a grăbi plata modestei consumaţii, cînd deodată se întîlni nas în nas cu Eusébio Lima, un coleg de liceu, cu care fusese prieten nedespărţit. Eusébio dispăruse din São Paulo după evenimentele din 1930, * în care fusese amestecat, şi de atunci Lucas nu mai auzise nimic de el. Acum, aproape că nu-l mai recunoscuse, atît de bine îmbrăcat era ; fuma o ţigară groasă de foi şi vorbea cu glas tare, autoritar, unui grup ce şedea ceva mai departe, la o masă de lîngă balcon. Recunoscîndu-l, Eusébio se ridică îndată şi deschise larg braţele :

— Dragă Puccini, tu eşti ? Ce surpriză, măi băiete... Şi-l prezentă celorlalţi. Vă prezint pe vechiul meu prieten Lucas Puccini, mîndria liceului. Un băiat deştept foc, şi o forţă, măi copii, pe onoarea mea. Apoi, împingînd încă un scaun la cealaltă masă, adăugă : Dar stai jos, Lucas, să ne mai înecăm amarul cu un păhărel de vin bun...

Şi începu să se uite cu băgare de seamă la el, la hainele lui vechi, sărăcăcioase. Lucas se scuză :

— Sînt cu familia. Mă duceam la casă să plătesc...

Eusébio chibzui o clipă, se ridică şi le întinse celorlalţi mîna :

---

[1] Băutură dulce, din regiunile tropicale ale Americii, preparată din diferite plante.

— Scuzați-mă, eu mă duc cu Lucas. Nu ne-am văzut de aproape zece ani... Şi chiar mă gîndeam să-l caut...

— Şapte ani... rectifică Lucas.

Se întoarseră la masa lui Lucas, Eusébio salută pe toată lumea, lăudă frumusețea Manuelei, pe care nu o mai văzuse de cînd era copilă, și cum erau prea mulți la masă, îi propuse lui Lucas să se aşeze la o masă goală de alături, ca să poată sta de vorbă în voie. Bătu din palme și comandă chelnerului băuturi şi dulciuri pentru copii:

— Nu sînt copiii tăi, nu?

— Nu. Sînt orfanii celeilalte surori, nu știu dacă îți mai aduci aminte de ea; se numea Ruth. A murit; soțul ei locuieşte la o moșie, unde are o prăvălie; copiii stau la noi.

Eusébio făcu „hm! hm!", se uită din nou lung la Lucas, cercetîndu-i hainele și pantofii. Lucas, nițel cam stînjenit de acest examen indiscret, zise:

— Ai ajuns milionar...

— Nu-mi merge rău, slavă Domnului. Şi tu ce faci? Nu s-ar putea spune că o duci bine...

— Lucrez la un magazin de manufactură: „La ieftinirea vieții", ținut de niște turci...

— Hm! Hm! şi ce salariu ai? Un salariu de mizerie, probabil?

— Treizeci de milréis[1] pe lună... Dacă nu ne-ar mai trimite cumnatul ceva bani pentru întreținerea copiilor, nu știu cum am scoate-o la capăt... Manuela a trebuit să rămînă acasă ca să îngrijească de copii şi de bătrîni... Nu poate lucra...

— Păi, prietene, eu îți ofer dintr-o dată un conto de réis pe lună, ca leafă fixă, plus posibilitatea de a mai cîștiga ceva pe deasupra, și încă mult...

— Fără glumă... Unde este?

Înainte de a răspunde, însă, Eusébio îl întrebă:

---

[1] *Un milréis* sau o mie réis: unitate monetară braziliană, înlocuită recent prin *cruzeiro*.

— Ai făcut vreodată politică ?

— Nu, n-am făcut.

— Comunism, integralism, chestii de-astea...

— Nu. Sînt la noi în prăvălie vreo doi integraliști care mereu mă cheamă, dar eu nu mă amestec niciodată în lucrurile astea.

— Și cu sindicatul cum stai ? Voi, funcționarii comerciali, aveți un sindicat mare. Duci vreo activitate pe-acolo ?

— Chiar activitate, nu. Am ținut o dată niște cuvîntări despre salariul minimal, cînd s-a discutat asta, ceea ce mi-a creat oarecare simpatii ; la una dintre alegeri au vrut chiar să mă bage în comitet, dar eu n-am primit... Acum au să fie alte alegeri, și au venit iar să mă roage.

— Sînt mulți comuniști în sindicatul ăsta ?

— Habar n-am. Cînd e vreo ședință — dar eu nu mă prea duc pe la ședințe — sînt cîțiva tipi care vorbesc împotriva fascismului, împotriva integraliștilor, împotriva americanilor, despre grevă, chestii de-astea... Ceilalți spun că indivizii ar fi comuniști. Sînt mereu aceiași și acuma au o listă de candidați la alegeri. Mi-au cerut și mie votul...

— Mde, zi-le comuniști și pace ! Păi, amice dragă, mă vezi, uită-te la mine, știi cu cine ai de-a face ?

Lucas își apropie fața, atent. Eusébio zise :

— Cu un înalt funcționar din Ministerul Muncii. Sînt unul dintre cei însărcinați cu chestiunea sindicală. Și îmi trebuie oameni buni ca să mă ajute. Oameni curajoși și hotărîți, în stare să-i înfrunte și să-i lichideze pe comuniștii din sindicate. Înțelegi ? Ne trebuiesc conducători sindicali, funcționari de-ai ministerului, care să aibă grijă de sindicate și să facă din cuiburile astea de agitație socialistă niște pașnice asociații muncitorești. Dacă vrei să vii să lucrezi cu mine...

— Sigur că vreau. Cît ai spus, un conto de réis ?

— La început, dragul meu. Și dacă ai să te porți cum trebuie — aici coborî glasul — am să te învăț cum poţi să cîştigi mai mult. Ai instituţiile muncitorilor industriali, cele ale funcţionarilor comerciali. Casa de pensii şi ajutor... Tot atîtea vaci de muls, amice — fiecare e o vacă de muls, numai să-i laşi laptele să curgă...

Şi, chemînd chelnerul, plăti toată consumaţia de la ambele mese ; din rest, scoase un bilet de zece mii de réis şi-l dădu copiilor.

— Caută-mă mîine la trei, la adresa asta. Eu lucrez la Rio, dar cînd vin la São Paulo, aici am biroul — e o filială a ministerului — îi dădu o carte de vizită, dar i-o luă înapoi. Stai, să-ţi scriu cîteva cuvinte ca să-ţi dea drumul îndată ce soseşti. Atunci pe mîine.

Lucas îl văzu ieşind, pufăind cu un aer grav din ţigară — şi nici nu auzi măcar întrebarea îngrijorată a Manuelei :

— Ce-a fost, Lucas ? E o veste bună ?

La cealaltă masă, Paulo urmărea cu ochi curioşi toată scena. În sfîrşit, Lucas, stăpînindu-şi emoţia care îl gîtuia, aţinti asupra Manuelei nişte ochi atît de scăpărători, încît ea se sperie :

— Nu ţi-am spus eu, Manuela ? Într-o zi îmi va zîmbi şi mie norocul...

— Dar ce s-a întîmplat ?

— Lasă că îţi povestesc acasă. Acum, să mergem.

Dar în tramvai nu se putu stăpîni şi în cîteva cuvinte îi povesti convorbirea cu Eusébio, oferta de slujbă la Ministerul Muncii, salariul, perspectivele...

— Am să mă îmbogăţesc, Manuela, am să fiu atît de bogat, că n-am să-mi mai pot număra banii. Şi-o să-i arunc pe fereastră, am să cumpăr tot ce am să vreau, am să cumpăr şi oameni.

Manuela îl strînse de braţ ; era o veste minunată ! Aşa, dacă fratele ei va avea o slujbă bună, vor putea să se mute din casa umedă de la mahala şi vor putea închiria un mic apartament care să nu miroasă a mucegai, în care soarele să pătrundă în fiecare dimineață, și pe a cărui pardoseală lustruită ea să-și poată lăsa picioarele să lunece în voie, din cînd în cînd, într-un dans închipuit de ea... De atîta bucurie, simți că se înăbușă. Ar fi vrut s-o împărtășească cuiva, dar bunicii sforăiau, iar mătușa Ernestina așeza copiii pe bancă.

Atunci se uită înapoi, spre banca pe care se așezase acel tînăr simpatic și stăruitor care o urmărise în parc, și îi zîmbi din toată inima, ca și cum i-ar fi răspuns la întrebarea ce-i pusese el la călușei : „Ești tristă ?" Nu, nu mai era tristă, fratele ei va avea o slujbă bună, de-acum înainte nu va mai purta haina aceea albastră veche, moștenită, nu va mai încălța pantofi scîlciați, nimeni nu-l va mai putea asemui cu o paiață. Zîmbetul, chipul ei strălucitor de frumusețe, acum însuflețit și plin de viață, îl încîntară pe Paulo. Lucas, care urmărise privirea surorii sale, îl văzu pe Paulo cum îi răspunde la zîmbet. Se uită la el, îi observă eleganța, înfățișarea aristocratică și mîinile îngrijite. Simțind că Lucas îi urmărise privirea, Manuela se întoarse brusc, lăsînd capul în jos, cu surîsul unui copil poznaș, prins asupra faptului :

— Te uiți după băieți, ai ? spuse el și zîmbi, căci acum începuse să vadă totul în roz. Pare să fie de familie bună...

Ultimele lumini ale parcului se pierduseră în depărtare. Acum tramvaiul mergea încet pe niște ulicioare întortocheate, șinele țăcăneau, copiii, obosiți, adormiseră cu capetele rezemate de bunici, care și ei ațipiseră. Mătușa Ernestina ședea cu ochii la cer și număra stelele ; Manuela privea și ea în noapte, mîngîindu-l pe Gino, nepoțelul mai mic, care dormea cu capul pe umărul ei.

Deodată, de pe o bancă din fund se ridică un glas mîniat, glasul unui bărbat care punea capăt unei discuții :

— Lovitură ! Lovitură ! Ei, şi ? Preşedinte sau dictator, sanpaulian sau paraiban [1], toţi sînt o apă şi-un pămînt — o şleahtă de pungaşi. Toţi umblă după ciolan, să se ghiftuie, să-şi îmbogăţească rudele... Un singur om poate să îndrepte ţara asta, dar uite că e închis şi nu-i poţi rosti numele, de frica poliţiei... Dar dumneata ştii cine este, şi ştiu şi eu, şi tot poporul !

La prima staţie cel ce vorbise se dădu jos din tramvai ; era un bătrînel cu ochelari, care se făcu nevăzut după un colţ.

---

[1] Din Paraiba, stat federal brazilian (situat în nord-estul ţării).

CAPITOLUL AL DOILEA

1

Vestea loviturii de stat, Apolinário o află îndată după ce trecu frontiera. Era noaptea. Tovarășii din Pôrto Alegre îi stabiliseră o legătură complicată, în apropiere de Bagé, cu niște oameni care aveau la rîndul lor legătură cu un uruguayan, al cărui pămînt se întindea pînă la graniță. Unul dintre ei — așa i se explicase la Pôrto Alegre — se simțea îndatorat față de o tovarășă din partid care îi salvase odată viața, și de aceea se învoia din cînd în cînd să transporte cîte un ilegalist pe drumurile cunoscute numai de contrabandiști. Frontiera de la Santa do Livramento și Riviera, cea mai ușoară — un drum ca oricare altul, între două orașe — era cu neputință de trecut, căci în zilele dinaintea loviturii fasciste era păzită de o adevărată armată de polițiști. N-avea rost să riște degeaba ; era de preferat o trecere mai grea, dar mai sigură.

De la Bagé îl îndreptaseră spre o casă pierdută undeva în mijlocul cîmpului, nu departe de frontieră, unde așteptă cîtva timp în tovărășia omului însărcinat să-l însoțească, iar cînd se lăsă înserarea, porni în urma călăuzei. Deasupra pampei nemărginite se întindea un cer întunecat, de un albastru închis. Era o noapte adîncă, fără lună, cum nu se poate mai potrivită pentru planurile lor. Gaucho-ul mergea tăcut înaintea lui, cu pas ușor, ca al unei jivine de cîmp. Din cînd în cînd mugetul unei vaci sau tropăitul vreunui struț rătăcit întrerupea tăcerea greoaie a marșului. Mergînd, gaucho-ul era atent la fiecare zgomot; deseori se oprea ca să asculte; auzea zvonuri îndepărtate, pe care urechea lui Apolinário, trăit la oraş, nu le percepea de fel.

Fostul ofiţer avea calmul omului nervos care ştie, totuşi, să-şi stăpînească nervii, să-şi domine sentimentele. Cînd se oprea călăuza, se oprea şi el — şi aştepta fără să întrebe nimic pînă cînd celălalt îi făcea semn să pornească mai departe. Gaucho-ul, un indian tăcut, îl privea pe furiş la fiecare oprire şi la cotiturile drumului aproape inexistent. O singură dată îi vorbi, pentru a-i spune în jargonul ţinutului, o portugheză amestecată cu spaniolă:

— Acum, atenţie. Poliţia e pe-aici, pe-aproape...

Merseră tîrîş, ca şerpii, cîţiva metri, apoi se abătură din drum, trecînd printr-o păşune. În copaci ţipau sinistru bufniţe. La un moment dat, gaucho-ul se aşeză jos şi începu să imite, într-un ritm precis şi repetat, ţipătul înfricoşător al bufniţei. Apolinário se aşezase şi el jos şi auzi răspunsul venind dintre nişte arbori singuratici, de departe. Numaidecît după aceea, lumina unei lanterne străluci pe cîmp, amîndoi se îndreptară spre ea. Un om cu faţa arsă de soare, în pantaloni bufanţi şi cămaşă, cu un fular roşu la gît — costumul tipic de gaucho — îi aştepta. Indianul zise, strîngîndu-i mîna:

— Domnişorul e curajos, nu glumă!

Abia atunci Apolinário întrebă:

— Am ajuns?

Omul cu faţa arsă de soare îi întinse mîna şi răspunse:

— Sînteţi în Uruguay. Dar băgaţi de seamă, căci şi pe aici comuniştii o duc greu. La putere e guvernul lui Terra... Veniţi cu mine.

Cel ce-l însoţise se pregătea să se înapoieze. Bău o înghiţitură de „cachaca" [1] dintr-o sticlă pe care i-o dăduse celălalt, şi îşi luă rămas bun. Apolinário vru să-i dea ceva bani, dar gaucho-ul nu îngădui, spunînd brusc:

---

[1] Rachiu preparat prin fermentarea unor plante indigene.

— El lucrează pentru mine; lăsați că am să-l plătesc eu. Nu fac asta pentru bani, ci din recunoștință. Porniți, vă rog.

Îl mai văzu pe indian făcînd cale întoarsă, nepăsător și mut — o umbră rătăcită prin bezna adîncă a pampasului. Apolinário primi dușca de rachiu oferită de celălalt:

— Mă numesc don Pedro, sluga dumneavoastră...

Era vorbăreț și prietenos și — în timp ce mergea spre casa în care Apolinário trebuia să-și petreacă restul nopții, îi povesti că pe aceleași drumuri fuseseră transportate, în cursului anului, multe arme de contrabandă pentru guvernatorul statului, pe numele său Flores da Cunha, — „don Antonio", cum îi zicea el — de către contrabandiștii de pe frontieră.

— Bietul don Antonio, la ora aceasta se află la Montevideo; a sosit azi-dimineață cu un avion special.

— Flores da Cunha la Montevideo? De ce?

— A! Dumneavoastră n-ați aflat încă de evenimentele de la Rio... Azi de dimineață s-au întîmplat...

— Am stat toată ziua într-o colibă, în mijlocul pampasului, cu prietenul care m-a însoțit. Nu știu nimic.

— Adevărat, uitasem. Păi, să vă povestesc: don Vargas a dizolvat parlamentul, a anulat Constituția și a oprit campania electorală. A vorbit la radio, dar nu știu ce a spus, nu eram acasă. Don Getúlio ăsta e un drac, nu poate nimeni să-l înfunde...

Apolinário ceru amănunte; ar fi vrut să afle totul, dar don Pedro știa prea puțin. Fusese foarte ocupat toată ziua, și doar atît auzise la radio: că Getúlio Vargas dăduse o lovitură de stat, proclamînd o altă Constituție, că dizolvase parlamentul și că Flores da Cunha fugise în grabă din Pôrto Alegre la Montevideo cu avionul şi se refugiase în capitala uruguayană.

— Dar puteţi să ascultaţi ştirile la mine acasă. Am un aparat de radio. Veţi rămîne în noaptea asta cu noi, iar mîine după-amiază puteţi să luaţi de la Melo trenul de Montevideo...

Apolinário merse abătut tot restul drumului, ca şi cum noaptea s-ar fi prăvălit peste el şi mai grea, la auzul acelei veşti. Don Pedro mai adăugă un amănunt pe care uitase să i-l împărtăşească:

— La radio s-a anunţat că în toată ţara se fac arestări...

Ce s-o fi petrecînd oare la Rio şi la São Paulo, la Bahia şi la Pernambuco, la Pôrto Alegre şi la Curitiba? O fi existînd vreo mişcare de rezistenţă împotriva loviturii, să se fi realizat oare unitatea frontului antifascist pe care partidul căuta s-o stabilească între forţele democratice? Sosirea lui Flores da Cunha la Montevideo părea să indice contrariul, deoarece pentru rezistenţă tocmai pe Rio Grando do Sul şi pe Bahia se conta mai mult. Ce s-o fi întîmplînd la ora asta cu tovarăşii de pe tot întinsul Braziliei, cine o fi arestat, cum o fi reacţionat poporul faţă de lovitură? Iar integraliştii se vor menţine, desigur, la putere, dezlănţuind teroarea fascistă în ţară? Nerăbdător să afle cît mai multe veşti, se îndreptă în grabă spre casa în care exista un aparat de radio. Ce necaz îi era că în momentul acela nu se afla în Brazilia! Cine ştie dacă acum nu aveau nevoie de el; era ofiţer, ofiţer combatant, şi cine ştie dacă undeva în Brazilia nu se dădeau lupte? De ce îl trimiseseră în străinătate, cînd primejdia fascistă era atît de aproape şi putea în orice clipă să se abată asupra poporului, cum se şi abătuse?

Simţi o apăsare în piept, o dorinţă nelămurită de a face stînga-mprejur ca să străbată drumul imposibil care îl dusese dincolo de frontieră. Pentru a se liniști, pentru a-și stăpîni agitația ce-l cuprinsese, zise ca pentru sine :

— Partidul știe ce face, știe mai bine ca mine.

Iminența loviturii nu se putea să-i fi scăpat partidului, care era bine informat și în permanență vigilent. Abia trecuseră șapte zile de cînd Apolinário se îmbarcase la Santos pentru Pôrto Alegre ; dacă partidul ar fi avut nevoie de el nu l-ar fi trimis, ar fi putut să-l recheme de la Pôrto Alegre. Dacă tovarășii îl lăsau să-și urmeze călătoria, aceasta însemna, desigur că rezistența armată împotriva loviturii și unitatea dintre forțele celor doi candidați la președinția republicii nu fusese cu putință și că în momentul acela era mai important ca un ofițer din armată, cunoscător al meseriei armelor, să se găsească pe cîmpul de luptă din Spania.

Gîndurile acestea înăbușiră în el dorința de a-și părăsi călăuza și de a se înapoia la Bagé, în schimb setea de a afla știri, cît mai multe știri, nu i se potolise. Se gîndea la toți tovarășii lui, la primejdia care-i păștea, la Mariana ; își amintea cum îi făcea semne de adio pe cheiurile din Santos în timp ce vasul se depărta de țărm. Venise să-i aducă, în micul hotel din Santos, banii pentru drum și pentru cheltuieli. Sosise în dimineața zilei cînd trebuia să plece vaporul și rămăsese cu el pînă la ora plecării. Biletul de vapor ea i-l cumpărase ; așteptînd îmbarcarea, se plimbaseră împreună pe plajă. Iar cînd trecu pe pasarela vasului, cu cîteva minute înainte de plecare, ea îl salută milităresște, luînd poziție de drepți. Îi spusese mai înainte :

— Să lupți cu dîrzenie acolo, căci și la noi, aici, înfruntăm reacțiunea... La revedere...

— La revedere, surioară... îi repetase el, cu glasul sugrumat, punînd în acest rămas bun pe care și-l lua de la o tovarășă aproape necunoscută, toată emoția cuvintelor de despărțire, pe care nu i le spusese surorii sale.

Se gîndi la ea și la João, se gîndi la tovarășul din Pôrto Alegre care îi făcuse legătura pentru Bagé, se gîndi la toți cei care se aflau în ilegalitate, se gîndi la cei arestați, la tovarășul Agildo și Agliberto, la toți cei amenințați de grele primejdii. Și, mai ales, se gîndi la Prestes, izolat de lume în celula lui triunghiulară ; reacțiunea îl ura de moarte și viața lui atîrnă de un fir de păr. Integraliștii setoși de sînge își puseseră în gînd să-l asasineze dacă ar veni ei la putere. Aducîndu-și aminte de primejdia în care se afla Prestes, Apolinário se încordă tot, strîngînd pumnii, iar dinții îi clănțăniră în gură. Dar nu ! nu vor îndrăzni... își zise el. Se vor teme de popor, dragostea poporului îl va apăra pe Prestes. Și apoi, în străinătate, în diferite țări se ducea o campanie în favoarea lui ; solidaritatea internațională îl înconjura și-l ocrotea împotriva urii temnicerilor. Apolinário își repeta în gînd toate acestea, mergînd repede, atît de repede încît călăuza trebuia să alerge. În mijlocul cîmpului, se desluși umbra unei case, străjuită de eucalipți și chiparoși.

— Am ajuns... zise don Pedro.

O lampă cu petrol lumina un interior simplu ; masa era pusă : carne friptă și fructe. Auzind pași în casă, se ivi din altă odaie o metisă scundă și tînără, ținînd în mînă un evantai. Don Pedro făcu prezentările :

— Femeia mea... Un prieten...

Ea întinse vîrfurile degetelor și făcu o plecăciune grațioasă, de modă veche. Apolinário stătea cu ochii ațintiți asupra aparatului de radio cu baterie, așezat pe o măsuță acoperită cu o față de masă brodată. Don Pedro zise :

— Ia să dau drumul la radio...

Femeia îl pofti să se spele pe mîini. Alături pregătise un lighean cu apă ; le dădu și săpun, prosop. În timp ce don Pedro căuta un post brazilian, în treacăt se auzeau frînturi de muzică. Refrenul unui tango, cîntat nazal de un glas de femeie, umplu deodată încăperea :

...Desilusión de mi vida...[1]

În sfîrşit tangoul fu acoperit de o samba[2]; Don Pedro se întoase la masă şi se aşeză.

E postul Radio-Naţional, din Rio, zise el. După aceea urmează buletinul de ştiri...

Începură amîndoi să mănînce, în timp ce femeia, în picioare lîngă masă, îi privea fără să vorbească. Don Pedro turnă vin. Apolinário aştepta nerăbdător să înceapă buletinul de ştiri. Nu mîncă aproape nimic. Se duse lîngă radio, mestecînd o piersică. Nu peste mult urmară ştirile. După aceea, pînă noaptea tîrziu, ascultă şi celelalte buletine emise de posturile braziliene, argentiniene şi uruguayene. Toate repetau monoton aceleaşi fapte : Getúlio Vargas, cu sprijinul unor generali şi al integraliştilor, dăduse o lovitură de stat ; încercuise clădirile Camerei şi Senatului ; destituise pe guvernatorii din Bahia, Pernambuco şi Rio Grande do Sul, iar pe ceilalţi îi lăsase în posturile lor, transformîndu-i în rezidenţi guvernamentali ai statelor respective ; interzisese partidele politice ; proclamase o Constituţie inspirată după Constituţiile lui Mussolini şi Salazar şi intitulase regimul instaurat în ţară „Statul nou", definindu-l ca fiind o „democraţie autoritară". Unele ştiri erau contradictorii : vorbeau de arestarea guvernatorului din Bahia, în timp ce alte posturi de radio spuneau că i se făcuse o călduroasă manifestaţie populară ; vorbeau de miniştri integralişti, dar în acelaşi timp puneau Acţiunea integralistă alături de partidele politice interzise ; vorbeau de mii de arestări şi în acelaşi timp anunţau că în toată ţara domneşte o ordine absolută. Apolinário încercă să se orienteze printre ştirile contradictorii. Don Pedro se retrăsese în odaia de alături cu „femeia lui", nu înainte de a-i pune musafirului, într-un colț al odăii, un pat de campanie.

---

[1] Dezamăgirea vieţii mele — în limba spaniolă în original.
[2] Dans popular brazilian.

Posturile își încetau emisiunile. Apolinário răsucea butonul, căutînd mereu alte știri. Pînă la urmă, îi fu dat să asculte un discurs idiot și violent al unui anume doctor Alcebíades Morais, profesor de medicină la Universitatea din São Paulo, integralist după cîte părea, care amenința în gura mare pe Dumnezeu și lumea întreagă, Uniunea Sovietică și pe republicanii spanioli, pe comuniștii brazilieni și pe „putrezii politicieni armandiști". Spunea că sosise momentul ca țara să fie izbăvită de rele, iar incorigibilii dușmani ai societății, „oamenii Moscovei", să fie pedepsiți fără cruțare. După aceea făcu elogiul noii Constituții, care „avea să pună capăt, în sfîrșit, abuzurilor de libertate care împingeau Brazilia în prăpastie". Și le înșiră : libertatea presei, parlamentul, dreptul de grevă și de întrunire, partidele politice. Și încheie, slăvindu-i pe Getúlio și pe Plínio Salgado, „patrioți de mare calibru", despre care profesorul de medicină, după ce îi compară cu împăratul Pedro al II-lea și cu războinicul general Caxias, de la sfîrșitul veacului trecut, afirmă că „sînt din aceeași familie cu eroii moderni ai creștinătății : Hitler, Mussolini, Hirohito, Franco și Salazar..."

Unul cîte unul, posturile își întrerupseră emisiunile. Apolinário stinse lampa de petrol. Acum aveau să înceapă zile și mai grele în Brazilia, amenințările care pluteau în aer se concretizaseră, iar partidul trebuia să înfrunte condiții și mai aspre. Gîndul lui se îndreptă din nou spre tovarășii arestați ; trebuie să fi fost o zi agitată în închisori. Aveau să urmeze zvonurile, presupunerile, discuțiile. Și Prestes ? Așa cum era el de izolat, o fi aflat de lovitură ? Tovarășii vor fi izbutit să găsească mijlocul de a-i da de veste? Prestes era arestat, fără nici o posibilitate de comunicație cu restul lumii, izolat cu desăvîrșire de aproape doi ani. Dar cînd Apolinário se simțea neliniştit şi îngrijorat, la deţinutul chinuit se gîndea — şi siguranţa că trăieşte îi era de ajuns ca să-şi recapete încrederea şi stăpînirea de sine. Aşa se întîmplă şi în noaptea aceea în casa pierdută în pampasul uruguayan. Îşi spunea că partidul va şti să găsească un drum printre piedici, va şti să meargă înainte pînă va răsturna „Statul nou", instaurat astăzi. Apolinário se întreba cîte mii de bărbaţi şi de femei — din Amazonia pînă la Rio Grande — nu se gîndeau, în noaptea aceea, îngrijoraţi la Prestes? Şi cîţi, ca şi el, nu se simţeau pe dată încrezători, ca şi cum din închisoarea întunecată le-ar fi răspuns un glas al nădejdii şi al siguranţei...

2

Costa Vale sosise de la Rio în ajunul loviturii. Petrecuse în Capitala republicii zile de intensă activitate. Bancherul fusese la palatul Catete, unde avusese o convorbire îndelungată cu preşedintele republicii. Acesta îi ceruse părerea asupra situaţiei din Europa. Costa Vale vorbi cu căldură, îi împărtăşi impresiile sale în legătură cu perspectivele politicii internaţionale, lăsă să se înţeleagă că în jocul intereselor mondiale, viitorul era al lui Hitler. Se văzuse şi cu generali, cu fel de fel de oameni politici, dejunase la ambasada Statelor Unite, avusese o conferinţă cu un reprezentant al capitalurilor germane, sosit de curînd la Rio.

Cinase aproape în fiecare seară cu Artur, cu care discuta politică şi chestiuni de afaceri. Deputatul era posomorît, fără chef, părea îmbătrînit, nici chiar Shopel nu izbutise să-l facă să rîdă, într-o seară, cînd luase masa cu ei. Şi poetul era în mare vervă în ziua aceea, aflase o mulţime de poveşti piperate despre dragostea dintre un fost ministru şi o văduvă bogată. Nu era nostim că fostul ministru, mînat de patimă — şi pentru văduvă şi pentru banii ei, lămuri poetul — se închinase muzelor și scrisese un poem lung, grozav de plictisitor, pe care îl predase lui Shopel ca să-l editeze într-o plachetă de lux, pe hîrtie de Olanda, în tiraj limitat? El avea să-l editeze, se înțelege, căci era o ediție plătită — și încă bine plătită — de către autor și, afară de aceasta, fostul ministru era în foarte bune relații cu integraliștii și cu Getúlio; fusese, fără îndoială, principalul redactor al Constituției ce avea să fie în curînd proclamată, cînd se va produce lovitura... Dar versurile, ah! ce versuri... face să le citești, zău așa, știi ce caraghioase sînt... Shopel încercase să le retușeze — cu voia autorului, bineînțeles — ca să scoată din ele ceva, măcar să le salveze de ridicul. Degeaba însă: erau în așa hal de proaste, scrise într-un limbaj tipic de jurist, cu imagini atît de neroade, încît nici o cîrpeală nu mai putea salva salata aceea retorico-sentimentală. Și știi ce titlu i-a pus? *Noua Iliadă.* Să nu mori de rîs? Unei babe conservate cu alifii și masaje, cu cel puțin două operații de înfrumusețare la activul ei (ca să-și întindă pielea feței), să-i spui: Elena, frumoasa greacă, floarea Latiului, statuie ionică și alte asemenea nerozii...

Costa Vale rîse cu poftă, apoi comentă:

— Asta este nenorocirea țării noastre. Oamenii nu sînt serioși. Uitați-vă, un om ca ăsta, de mai multe ori ministru, inteligent, cult, cu un birou de avocatură care îi aduce o groază de bani, se apucă la bătrînețe să scrie versuri. Și asta cînd? Tocmai în clipa în care se pregătește să fie ministru al Justiției. Să vezi dacă n-o să piardă ministerul din cauza asta...

— Dar de unde — îl contrazise poetul. Lui Getúlio îi plac astfel de chestii. Anecdote, poezii, literatură, vorbe de duh... Cică sînt lucruri amuzante, care își au și ele rostul lor...

Artur nici nu rîse, nici nu se amestecă în vorbă. El nu scrisese poeme nici unei văduve bogate și, totuși, ministerul visat îi scăpa printre degete. Începuse să fie sigur că lovitura e de neînlăturat, iar bancherul îi slăbise încrederea în conspirația „armandistă", pregătită pentru a-l răsturna pe Vargas. Nu se retrăsese cu totul din conspirație, dar după bilanțul făcut în cursul acelei săptămîni, își putea da seama cît de șubrede erau bazele ei : în afară de statul Rio Grande do Sul, cu poliția militară și cu voluntarii lui, cu armele cumpărate de Flores da Cunha, nu mai exista nimic. Chiar și la São Paulo situația nu părea de loc sigură ; comandantul regiunii militare era omul de încredere al lui Getúlio, iar integraliștii se infiltraseră pretutindeni. Într-o conferință cu alți partizani ai candidaturii lui Armando Sales, el le dăduse sfatul sincer să renunțe la complotul militar, care nu ar fi avut alt rezultat decît că i-ar fi întărit poziția lui Getúlio. Dar ceilalți stăruiră, așa că el declară că nu se mai amestecă.

Costa Vale vru să-l ia cu el la São Paulo. Ca să-l convingă, îi destăinui că știe din izvor sigur data loviturii, care urma să aibă loc mult mai curînd decît bănuia Artur. Îi spuse încă o dată :

— Du-te la tine la moșie ; stai acolo liniștit cîteva zile, pînă se potolesc și se limpezesc lucrurile... Pe urmă o să-ți vină și ție vremea. Getúlio o să aibă nevoie de forțe pe care să le opună integraliștilor.

— Ce vrei să spui cu asta ?

— Am dejunat la ambasada americană... Am sondat atmosfera în legătură cu alianța dintre Getúlio și integraliști. Americanii sînt optimiști, ei spun că Getúlio se joacă cu integraliștii ca un motan mare cu niște șoricei flămînzi...

— Cum, nu mai ai încredere în integraliști ?

— A, nu de asta e vorba. Eu cred că în viitor ne vom uni cu toții, cînd va suna ceasul războiului și Hitler va intra în acțiune. Atunci o să fie loc și pentru integraliști. Dar acum cred că e încă prea devreme. Deocamdată mai poruncesc americanii, și americanii sînt cu Getúlio. Cred că după lovitură, Getúlio se va lepăda de integraliști. Cel puțin ca forță independentă...

— Ce porcărie!... exclamă Artur. Nu, să știi, îți spun foarte serios, am să mă las de politică și-o să mă apuc iar de avocatură; am obosit.

— Nu ești obosit de fel și nici nu ai de gînd să te lași de politică. Ești supărat pentru că trăgeai nădejde să fii ministru. Ce prostie! Cine ți-a spus că n-ai să fii ministru nițel mai tîrziu?

— Ministru în guvernul lui Getúlio? Niciodată!

— Vorbe. Ce-i lipsește lui Getúlio? Că nu e sanpaulian de patru sute de ani? Nici eu nu sînt, dragul meu. Getúlio e un om politic inteligent și știe să conducă această corabie mai bine ca oricare altul: îi păcălește pe muncitori cu legi muncitorești care vă fac pe voi, oamenii de un conservatorism retrograd, să strîmbați din nas; lucrează cu americanii, dar în același timp își dă seama de importanța nemților și nu le închide ușile. Este un om iscusit, băiete, poate chiar să ajungă împărat. Ți-am mai spus, nu numai o dată, că în Brazilia nu se mai poate duce o politică bazată pe interese engleze. Ce vrei, s-a învechit barca, trebuie să găsești alta mai bună. N-avea grijă, ai să mai fii ceva în țara asta. Pun acum la cale o afacere mare, o întreprindere în măsură să ne aducă bani cu ghiotura... În călătoria pe care am făcut-o am pus oarecare baze; am să le completez la São Paulo. Nădăjduiesc că doamna Comandor da Tôrre vrea să intre și ea în combinație. Am și vorbit cu americanii, și dacă ei nu vor, nemții sînt gata să participe și ei...

— Despre ce e vorba?

— Am să-ți povestesc totul mai tîrziu, cînd afacerea va fi mai bine pusă la punct. Dar deocamdată pot să-ți spun că e o afacere monumentală, o întreprindere uriașă.

Își șterse chelia. Luna noiembrie venise cu călduri mari, ochii lui reci se îndreptară spre deputat:

— Voi avea mare nevoie de tine, și te voi instala într-un înalt post politic. Vei avea de-a face cu multe lucruri și cu mulți oameni.

Fața lui palidă se învioră; pe buzele lui se ivi umbra unui zîmbet amuzat:

— Îmi mai trebuie și un om de paie, care, chipurile, să lanseze afacerea. Și cred că am găsit omul minunat...

— Pe cine?

— Pe Shopel...

— Poetul? Artur făcu un gest de îndoială.

— Poetul, băiete. Îmi place tipul ăsta. E un cinic fără de pereche și e în stare să facă orice pentru bani. Chiar și să fie loial...

Dar, cu toate argumentele lui, Costa Vale nu izbuti să-l ia pe deputat cu el. Artur îi explicase de ce trebuie să mai rămînă: s-ar fi demoralizat de-a binelea dacă ar fi părăsit camera în ceasul acela, dacă n-ar fi rămas pînă în ultima clipă. După aceea, da, se va duce la moșie. Dar acum, înainte de lovitură nu: i-ar strica viitorul.

— Se poate... zise bancherul. Chestiunile tale de onoare, prejudecățile nobiliare?... Mă rog, dacă vrei să rămîi, rămîi. Dar făgăduiește-mi că ai să pornești chiar a doua zi...

În seara zilei de nouă noiembrie, Costa Vale, înapoiat la São Paulo, stătea de vorbă cu Marieta. O întrebase ce treburi avea a doua zi. Ea îi înșiră cîteva: coaforul, croitoreasa, un ceai cu Paulo într-o librărie elegantă (cu salon de ceai în fund), deschisă de curînd de niște „persoane bine".

— Contramandează totul, scumpa mea. Cel mai bun lucru e să nu mai ieși din casă mîine. S-ar putea să fie tulburări în oraș. Mîine Getúlio dă lovitura de stat.

— Și Artur? se interesă ea.

— Nătărău, a ținut să rămînă la Cameră pînă la urmă. Aiureli de om politic învechit. În vremurile noastre nu-și mai au rostul asemenea prostii.

Uneori mă enervează cu așa-zisa lui onoare aristocratică. Dacă n-aș ști că toate astea sînt numai și numai o spoială, pe care o azvîrle cît colo atunci cînd este vorba de afaceri serioase, de mult i-aș fi făcut vînt. Să-l lăsăm „să cadă cu onoare", cum are să spună după aceea la toată lumea. Așa, i se urcă prețul. Fiecare vinde ce are, scumpa mea. El își vinde, cu prețul cel mai ridicat cu putință, fleacurile astea mici, onoarea...

— Și cu Paulo cum rămîne ?

— A ! e în regulă. Am vorbit cu ministrul ; i se dă o lună concediu, apoi rămîne la Rio cîtva timp, și pînă la urmă îl avansează.

În ziua loviturii, Costa Vale se duse ca de obicei la biroul lui de la bancă, la aceeași oră ca întotdeauna. Stătea închis în cabinetul lui, într-o importantă conferință cu doamna da Tôrre, cînd cineva bătu nervos în ușă. Se sculă ca să deschidă, lăsînd pe vizitatoarea sa, care studia cu mult interes o hartă împestrițată cu linii, puncte, semne, desenată de o mînă pricepută.

În ușa deschisă apăru fața speriată a directorului, care zise bîlbîindu-se :

— Posturile de radio anunță o lovitură de stat. Armata e pe stradă, patrulează prin oraș. Se zice că guvernatorul a fost arestat.

Bătrîna se întoarse spre el, întrebătoare :

— Lovitură de stat ? A cui ? Vorbește, omule, spune ce știi.

Dar Costa Vale opri valul de știri și zvonuri pe care directorul se pregătea să-l debiteze :

— N-are importanță, doamnă Comandor. Cine nu știa că Getúlio va torpila alegerile ?

Închise ușa și se întoarse liniștit lîngă harta întinsă pe biroul lui mare, arătînd cu degetul :

— Ce spuneți de afacerea ce vă propun ? Nu vi se pare că e o adevărată mină de aur, mai mult decît o mină — aur la suprafața pămîntului, numai să întinzi mîna și să-l aduni.

Comandoreasa își ridică ochii de pe hartă :

— Cine poate obține concesiunea ? Dacă doctorul Armando ar fi fost ales, era ușor ; Arturzinho ar fi luat-o asupră-și... Dar cu lovitura asta a blestematului Getúlio, cum facem ?

— Am o persoană care e intimă cu el, foarte influentă, interesată în afacere. N-aveți grijă de concesiune. Știu eu ce fac, și-apoi niciodată n-am crezut în alegerile astea...

3

Suzana Vieira povestea evenimentele cu înfrigurare, cu glasul întretăiat, ca și cum ar fi fost în ziua marelui premiu la cursele de cai. Stăteau în salonașul care dădea spre grădină, ceaiul fusese servit, fiecare avea cîte ceva de povestit. Glasul fetei domina conversația :

— Mi-a trebuit aproape o oră ca să ajung pînă aici... La fiecare colț soldații opreau mașina, cereau actele, ca și cum n-aș fi fost la mine în țară ; au scotocit chiar și sub pernele mașinii, ca să vadă dacă nu e ceva ascuns acolo. Și niște soldați atît de grosolani, fără educație... În centru n-au mai vrut să mă lase să trec mai departe... Dacă nu era un căpitan care tocmai venea — un bărbat foarte simpatic... aș mai fi stat și acum acolo, cu siguranță. O asemenea lipsă de considerație nu s-a mai pomenit...

Se uită la Paulo, așteptînd din partea lui un semn de încuviințare, dar tînărul zîmbi, cu zîmbetul lui obișnuit, nepăsător. Marieta urmărea scena și văzu privirea fetei, zîmbetul politicos al lui Paulo, tăcerea îngrozită a donei Henriqueta Alves Neto, soția renumitului avocat. Dona Henriqueta se plînsese mai înainte, ea adusese vestea loviturii de stat. Mașina ei nu fusese oprită de soldați : locuia pe aceeași stradă și venise pe jos ca să se refugieze în locuința lui Costa Vale. Soțul ei fugise de frică să nu fie arestat — îl sfătuiseră niște prieteni să nu rămînă acasă, căci poliția ar fi putut să vină și să-l deranjeze... De aceea, cînd intrase gîfîind, cu glasul pe jumătate vesel, pe jumătate speriat, întrerupsese convorbirea însuflețită dintre Paulo și Marieta, cu un gest larg :

— Fetițo, viu să-ți cer adăpost...

— Ce s-a întîmplat, Tonico te-a dat afară din casă ? și coborînd glasul, pe cînd o îmbrățișa, adăugă : A aflat ?

— Nu, nu-i vorbă de asta... acum i se adresa lui Paulo : Lovitura de stat... Getúlio, integraliștii... Arestează oameni pe capete, se zice că pe unii îi și împușcă... Bietul Tonico, a trebuit să fugă în grabă și m-a lăsat singurică... și se uită cu un aer provocator la Paulo, ca și cum i-ar fi cerut s-o ocrotească, acum, cînd soțul ei, ca un laș, fugise lăsînd-o singură în ceasul primejdiei.

Marieta se prefăcu mirată :

— Getúlio a dat o lovitură de stat ? Groaznic ! Și dumneata, sărăcuța... Bărbații ăștia n-au nici un pic de inimă...

Pîndea atentă la jocul celeilalte, cunoscută pentru nesățioasele-i pofte sexuale, se gîndea la scandalosul ei pomelnic de amanți care se succedau necontenit — ba uneori erau și concomitenți. Văzînd cu cîtă lăcomie îl privea pe Paulo, cu cîtă nerușinare și cinism i se oferea, nu se putu stăpîni să nu-i spună în gînd : „Tîrfă !“

Doamna da Tôrre, femeie bătrînă și cu experiență, avusese dreptate cînd spusese că scandalul lui Paulo va fi o momeală pentru femei. Henriqueta aproape că i se dădea, apoi îi veni rîndul și Suzanei Vieira să înceapă să-l mănînce din ochi. Și una și cealaltă o lingușeau pe Marieta, ca și cum ea ar fi putut să le ajute în ceea ce aveau de gînd, ca și cum ea ar fi fost mama binevoitoare a lui Paulo, care trebuia să-i înlesnească aventurile. Da, atît tînăra sportivă cît şi femeia nurlie de treizeci şi cinci de ani o priveau ca pe o bătrînă, ca pe o aliată posibilă, dar nici o clipă ca pe o rivală. Lucrul acesta o rănea şi o mîhnea, căci se ştia mai frumoasă şi mai ispititoare decît Henriqueta, deşi mai vîrstnică. Iar cît despre Suzana... Suzana era o semifecioară neastîmpărată, cu trupul fără îndoială mai trecut ca al ei...

Paulo părea indiferent la toate acestea. Se uita cînd la una cînd la cealaltă, plictisit, cu o plictiseală ce sporea pe măsură ce le auzea vorbind. Nu le putea oferi nimic altceva decît o amabilitate de om civilizat, care îl făcea să fie atent, obligîndu-l să zîmbească şi să spună fraze politicoase. Atîta tot. Şi lucrul acesta o înveselea pe Marieta, a cărei nelinişte se preschimbă în răutate, în dorinţa de a se răzbuna cu orice preţ. Aşa că, înainte ca Suzana Vieira să fi venit şi să le fi înşirat toată povestea cu automobile, soldaţi şi căpitani, ea năruise faţada teatrală a Henriquetei, lăsînd-o speriată şi dezorientată pe scaun, aproape plîngînd la auzul zvonurilor înfricoşătoare despre răzbunarea getulistă împotriva partizanilor lui Armando Sales şi mai ales împotriva susţinătorilor candidaturii lui şi a prietenilor lui intimi, cum era doctorul Antônio Alves Neto. Un lucru spunea că e sigur: averea celor mai compromişi va fi, cu siguranţă, expropriată... Nişte oameni de încredere ai lui Getúlio îi preveniseră: ceea ce dictatorul nu avusese curajul să facă în 1930, va face acum — moşiile, fabricile, ziarele, acţiunile, totul va trece în mîinile statului sau ale cercurilor guvernamentale... Averea lor, a soţilor Costa Vale, era garantată, José nu se compromisese în campania electorală, se ţinuse de o parte, plecase în călătorie în Europa, cu cîteva zile în urmă avusese o conferinţă cu Getúlio. Dar averea lui Artur şi cea a doctorului Antônio vor fi desigur confiscate. Artur, în sfîrşit, nu va rămîne pe drumuri, postul de avocat al băncii şi al altor întreprinderi ale lui Costa Vale îi ajungeau ca să trăiască din belşug, dar alţii...

Henriqueta holbă ochii uluită — pentru prima dată nu se prefăcea ; se îngălbenise la faţă, gura îi rămăsese întredeschisă, fără glas. Paulo nu înţelegea prea bine ce o făcea pe Marieta să joace comedia asta, dar o urmări amuzat şi, ca s-o ajute, adăugă amănunte, întărind aparenţa de adevăr a spuselor ei alarmate :

— De aseară, încă înainte de lovitură, armata a ocupat localul redacţiei *Estado,* unul dintre ziarele „armandiste". Familiei Mesquita i se vor confisca toate bunurile... Şi eu m-am refugiat aici, ca şi dumneata. Cred că la ora asta poliţia a şi venit acasă la noi, şi întocmeşte inventarul puţinului pe care-l mai avem...

— Nu se poate... bîigui Henriqueta, care acum nu se mai ostenea de fel să-l cucerească pe Paulo, ci se gîndea numai la proprietăţile ei, la casa minunată construită de curînd — nu trecuseră nici şase luni de atunci — de celebrul arhitect Marcos de Sousa, la întinsele lor plantaţii de cafea, la casele de închiriat pe care le aveau în centrul oraşului — o stradă întreagă — şi care aduceau ca venit lunar o avere. Nu se poate... Lucrurile acestea sînt sfinte, nimeni nu le poate lua...

— Fetiţo, ne aflăm într-un „stat nou" condus de un guvern fascist, nu mai e ca în 1930... Uită-te ce-a făcut Hitler în Germania : a confiscat bunurile tuturor evreilor...

— Dar noi nu sîntem evrei, doamne iartă-mă... Tonico e din una dintre cele mai vechi familii din São Paulo, iar eu sînt de origine engleză. Se poate dovedi, Tonico are acasă arborele genealogic al familiei, ne-a costat o groază de bani....

— Chestia cu evreii a fost în Germania, fetiţo. Aici Getúlio a dat lovitura tocmai împotriva sanpaulienilor cu patru sute de ani vechime...

Dona Henriqueta își acoperi fața cu mîinile; își pierduse tot farmecul, nu mai clipea pofticioasă din ochi — și dacă n-ar fi intrat atunci cu zgomot Suzana Vieira, ar fi izbucnit în plîns, văzîndu-se amenințată cu sărăcia.

Suzana se așezase lîngă Paulo. Îl întrebă de Artur:

— Nu i s-a întîmplat nimic?

— Pînă acum nu. Am vorbit cu el la telefon acum o jumătate de oră și ceva... A fost la Cameră, dar a găsit-o încercuită de trupe. Vine mîine încoace, dacă nu-l arestează azi...

Și încercă, însuflețit de perversul joc al Marietei, să-i repete Suzanei:

— Ai aflat că sîntem cu toții amenințați de cea mai neagră mizerie, că ne pîndește primejdia de a fi nevoiți să venim la Marieta ca să-i cerșim o bucată de pîine?

— Ce tot vorbești?

Paulo expuse încă o dată teoria exproprierii. Dar întrucît făcea lucrul acesta ca să se amuze, nu din răzbunare, născoci asemenea amănunte încît Suzana începu numaidecît să rîdă și ea:

— Ce glumă — e una dintre cele mai bune glume din cîte le-am auzit...

— Glumă? o întrerupse Henriqueta. Nu e nici o glumă, Suzaninha... Glasul ei era întretăiat de sughițuri stăpînite. Marieta și José au aflat din sursă sigură...

— Fugi d-acolo... Unde s-a mai văzut să se ia averea altuia? Comuniștii vor să facă asta. Ce, Getúlio e comunist?

— Fascist... răspunse Henriqueta.

— Și unde ai mai văzut ca fasciștii să ia proprietatea cuiva?

— Hitler a luat-o pe a evreilor...

— Bine, asta a fost altceva. Erau evrei.. Aici n-o să se întîmple asemenea lucruri... S-ar putea să aresteze pe unii oameni politici, dar de bani nu se atinge nimeni... Auzi vorbă!

Marieta şi Paulo rîseră şi ei, şi Henriqueta începu să înţeleagă că-şi bătuseră joc de ea. Vru să se supere, să se arate jignită, dar uşurarea pe care o simţise era atît de mare, încît rîse şi ea, redobîndindu-şi aerul pătimaş, provocator. Marieta lămuri că glumise ca s-o amuze. Henriqueta o îmbrăţişă şi se uită iar la Paulo, cu o tandră mustrare în privire:

— Vai cum m-ai speriat...

Marieta urmărea fiece mişcare a celor două femei care îl sorbeau din ochi pe Paulo. De cînd sosise el, de cînd venise s-o vadă a doua zi după recepţie, ea trăia într-o neîntreruptă agonie, gîndindu-se că în orice clipă o altă femeie ar putea să intre în viaţa lui. El îi povestise toată aventura de la Bogotá, viaţa plicticoasă şi stupiditatea acelei pasiuni pentru soţia ambasadorului republicii Chile, o femeie vicioasă şi smintită... Îi vorbise şi de golul vieţii lui, de năzuinţa după o dragoste duioasă — care să-l facă să uite ultima aventură. Dragostea asta duioasă, pe care Marieta i-ar putea-o da, dacă n-ar fi... Dacă n-ar fi ce? se întreba ea în nopţile fără somn, în patul enorm, în camera în care Costa Vale venea rar. Dacă n-ar fi unele prejudecăţi, nimic altceva decît prejudecăţi. Dar, totuşi, mai puternice decît cele conjugale, de care nu ţinea seama cînd se dădea altora, la São Paulo, la Rio, în Europa. Pentru că îl cunoştea de cînd era mic, pentru că Artur fusese logodnicul ei odinioară, pentru că Paulo crescuse în casa ei, pentru că ceilalţi o priveau ca pe o a doua mamă a lui... Dar nimic din toate acestea nu era adevărat, nimic nu era chiar aşa... Pe Paulo, numai ea îl cunoscuse cu adevărat, cînd devenise bărbat. Copilul care se veselea cînd i se căţăra pe genunchi nu avea nimic comun cu tînărul nepăsător aşezat în faţa ei... Ce slăbiciune, să se plece înaintea unor asemenea prejudecăţi, dacă între ei nu exista nici o legătură de sînge, dacă erau doar un bărbat şi o femeie, liberi să se iubească... La aceste lucruri se gîndea ea în nopţile de neurastenie, tăvălindu-se în pat, cu gîtlejul înecat de sughițuri, rozînd cu dinții dantela cămășii. Dar el ce gîndește oare, cum privește dragostea aceasta deznădăjduită, ce crede despre lucrurile peste care trebuia să treacă ? Îndoiala o chinuia și n-o lăsa să se ia la întrecere cu Henriqueta și cu Suzana, aruncîndu-i ca și ele ocheade, cuvinte cu două înțelesuri, rîzîndu-i în față provocator... Și dacă el ar îndepărta-o, îngrozit, indignat de această patimă deznădăjduită, dorința ei părîndu-i-se poate incestuoasă ? Sau dacă... ceea ce ar fi fost și mai îngrozitor — ar găsi că e bătrînă, o femeie ofilită, care nu-l interesa ? Se zbătea în toate aceste îndoieli, prizoniera lor, fără să poată lupta, ca Suzana, ca Henriqueta, ca toate celelalte femei, pentru dragostea ei.

Discutau tot despre lovitura de stat, despre urmările pe care le-ar fi putut avea în țară, despre politica statului, despre viața lor. Henriqueta întrebă zîmbind :

— Nu cumva o să trebuiască acum să-l invităm pe Plínio Salgado la recepții ? Dar e atît de caraghios și de mitocan....

Marieta, răscolită de dorința-i chinuitoare, aproape nici nu lua parte la conversație. Ochii ei se plimbau de la femei la Paulo, uneori ațintindu-se asupra lui, și nu știa cum să-și stăpînească focul din priviri, cum să-și ascundă patima din glas, să nu-i cadă în brațe, să nu-i spună tot...

Feciorul intră în salon și anunță :

— Doctorul Shopel întreabă dacă poate fi primit...

Fu o surpriză pentru toată lumea. Îl știau pe poet plecat la Rio, unde locuia și unde își avea și editura. Intră zgomotos, tîrîndu-și trupul obez, sărută mîinile cucoanelor, iar pe Paulo (pe care pînă atunci nu-l văzuse încă) îl îmbrățișă lung, șoptindu-i :

— O ! sublimă tinerețe, o ! suflet neprihănit, o vis al zeilor... Și eu care te căutam de zor pe străzile orașului, te găsesc stînd liniștit aici la un ceai, în această zi de sfîrșit de lume getulian...

Marieta vru să știe ce facea la São Paulo în această zi de „sfîrșit de lume getulian" el, care era omul zilei, editor al integraliștilor și prieten al prietenilor lui Getúlio, ce făcea în acest cuib de „politicieni putrezi", unde și ea se simțea în primejdie, deși era la ea acasă ? Poetul își așeză osînza într-un fotoliu, își dădu pe spate capul oacheș și declară că nici el nu știe nimic ; Costa Vale îi telefonase să vină urgent ; atunci, urcîndu-se într-un avion de curse, plecase din mijlocul evenimentelor senzaționale ce se petreceau la Rio și venise la São Paulo, unde trăsese la un hotel, ca un adevărat fugar. Bancherul îi ceruse să vină numaidecît și îl invitase la masă astăseară, iar el, nădăjduind s-o revadă pe frumoasa dona Marieta, ascultase de ordinul categoric al „patronului".

— Dona Marieta, ființelor de rînd li s-ar putea părea că mă aflu aici pentru că mi-a poruncit un bancher, stăpîn al banilor și al voinței oamenilor, patron al poeților și al politicienilor. Dar de fapt lucrurile stau altfel : dacă am venit, de vină e numai patima mea fără de leac pentru frumoasa soție a bancherului...

Și, zicînd acestea, privea cu ochii lui bulbucați trupul excitant al Suzanei Vieira, amintindu-și sînii zăriți în noaptea recepției și regretînd că ea purta în această după-amiază o bluză sport, închisă pînă la gît. Marieta rîse de compliment, mulțumită, ca și cum cuvintele poetului ar fi ridicat-o în ochii lui Paulo. Dar atît Henriqueta cît și Suzana cereau vești de la Rio, voiau să știe ce se petrece acolo, în ce măsură erau adevărate îngrozitoarele zvonuri sosite la São Paulo. Poetul se dezamăgi :

— Nu s-a văzut niciodată un oraș mai liniștit. José Americo e la el acasă, iar Arturzinho în apartamentul lui, unde își face bagajele ca să vină la São Paulo mîine... și, întorcîndu-se spre Paulo :

— Am luat masa cu el, e bine sănătos, teafăr şi nevătămat. N-a fost nimic, n-o să fie nimic... Aţi aflat numele viitorului ministru al Justiţiei ?

Nu ştiau ; poetul îi dădu gata dezvăluindu-le că era prietenul lui, faimosul jurist, a cărui plachetă de poezii se afla sub tipar la editura lui. N-aţi auzit că face şi poezii ? Şi le vorbi despre patima fostului şi actualului ministru pentru bătrîna văduvă, despre vîna lui poetică pe care dragostea o stîrnise abia la maturitate, ediţia de lux în pregătire :

— Şi să vă spun un lucru : ministrul e un poet autentic. Are ceva nou, deosebit, un fel de măreţie clasică, o forţă lirică puţin obişnuită — ceva în genul lui Camões...

Dar integraliştii ? Cîţi miniştri dau în noul guvern ? Care e poziţia lui Plínio Salgado ? Poetul deveni rezervat... Nu ştia, avea impresia că între Getúlio şi integralişti sînt unele frecuşuri. Din noul minister nu făcea parte nici un integralist. În general, rămăsese tot formaţia veche... Se spunea că gruparea integralistă va fi dizolvată, ca şi toate celelalte partide politice, dar nimeni nu ştia ceva sigur, nu erau decît zvonuri. În orice caz, în statul Bahia îşi asumaseră şefia guvernului, iar la Rio ieşiseră pe străzile oraşului, ca să sprijine lovitura. Fireşte, componenţa noului guvern era încă în studiu. Poetul aflase ceva despre o conferinţă care urma să aibă loc chiar în după-amiaza acelei zile între Plínio Salgado şi doi trimişi ai lui Getúlio, pare-se doi prieteni şi simpatizanţi ai integralismului. Poate că după conferinţă lucrurile se vor limpezi...

— Va să zică, nu s-au făcut arestări ? se interesă Henriqueta.

— Ba da. Dintre cunoscuţi, însă n-am auzit să fi fost vreunul arestat... Poate comunişti, cîteva sute. Atîta tot...

Paulo îl întrebă la ce hotel trăsese, şi dacă nu i-ar fi frică să stea la ei :

— Am multe să-ţi istorisesc...

— Îmi închipui... Aventura de la Bogotá...

— O, nu... și făcu un gest, ca și cum ar fi vrut să spună că are de povestit altceva, mai interesant, ceea ce o făcu pe Marieta să se întrebe neliniștită : oare ce s-o fi întîmplat cu Paulo ? De ce de cîteva zile este atît de însuflețit, de parcă ar trăi într-un vis ? Ochii lui se închideau voluptuos — oare la ea se gîndea ? Sau la alta, la una din cele multe, atrase de zgomotosul scandal diplomatic ?

Suzana Vieira se oferi să-i ducă cu mașina ei. În felul acesta, o vor feri de grosolăniile soldaților. Și apoi, în ziua asta agitată nu ar fi ușor de găsit un taxi. Poetul primi, la hotel avea doar o valiză mică. Suzana îl întrebă, malițioasă :

— Mică ? Nu cred, Shopel. Chiar dacă ți-ai adus numai un singur rînd de haine, tot îți trebuie un cufăr întreg ca să-l cari...

Henriqueta preferase să rămînă pe loc ; va dormi acolo, ca să fie mai în siguranță. Marieta le spuse lui Paulo și Suzanei să se înapoieze. Shopel va veni la masă și vor face după aceea o mică serată. Muzică, whisky, dans.

— Sau un pocheraș... propuse Suzana. Știți : Raulzinho de Mendonça a născocit acum un nou fel, delicios, de a juca pocher... Nu se mai mizează cu bani... Se mizează cu îmbrăcăminte... Zilele trecute Mucia dos Santos a rămas în pielea goală... A pierdut tot, pînă și chiloții... I-a mizat pe cravata lui Fred Muller, americanul acela drăguț de la consulat...

— Purta chiloți ? întrebă cu nevinovăție poetul Shopel.

— Ești porc... rîse Marieta.

— Nu, dona Marieta. Doar mirat...

Rămaseră singure, ea și Henriqueta. Soarele scăpăta, și pe stradă, dincolo de grilajul porții, se lăsase un amurg liniștit și limpede de început de vară, străin de frămîntările politice ale zilei. Marieta zise :

— Shopel ăsta are haz uneori...

— Îmi plac poeziile lui, sînt triste, pline de sentiment — răspunse Henriqueta. Dar el e un monstru, e gras ca un scapet, și — apoi mania asta a lui de a se repezi la orice femeie... În schimb, Paulo, hm ? ce drăgălaș e... Știi cu cine găsesc că seamănă, Marieto ? E la catedrală o icoană a lui Isus Cristos, un Crist gol, răstignit pe cruce. Are ochii tot așa, stinși-stinși, și o gură mică... Restul trupului nu știu, nu l-am văzut niciodată pe Paulinho gol...

Și rîse mișcîndu-și buzele :

— Adică, nu l-am văzut încă...

Marieta avea în gînd un singur cuvînt, pe care ar fi vrut să-l rostească tare, să-l azvîrle în obrazul celeilalte „Cățea !"

4

De pe terasa ultimului etaj al clădirii băncii, Costa Vale văzu soldații patrulînd pe strada pe care cele mai multe întreprinderi și instituții închiseseră porțile de frica tulburărilor. Ieșise nu demult din cabinetul său, unde avusese o lungă convorbire telefonică cu Rio de Janeiro. În birourile clădirii funcționarii băncii lucrau, dar sala ghișeelor pentru public fusese închisă, ca de obicei, la orele trei.

Înainte de a ieși pe terasă, se oprise în fața unei hărți mari, atîrnată pe peretele cabinetului său : regiunea fluviului Salgado, o vale cu păduri dese și cu nenumărate cursuri de apă. Acolo își aveau cuibul : malaria, tifosul, variola, jaguarii și șerpii veninoși. În mijlocul acelei lumi de arbori și liane, răspîndite pe o întindere fără sfîrșit, se aflau cîteva colibe țărănești. Oameni veniți din toate colțurile țării plantaseră mici loturi de pămînt, mai ales pe malurile fluviului, unde terenul era roditor și nu aparținea nimănui. Cîteva sute de familii sărace, poate cîteva mii, nimeni nu știa sigur, locuiau pe malurile fluviului neexplorat. Asta era o problemă neînsemnată în planul său, nici nu merita osteneala să-şi bată capul cu ea. Nu aveau nici un drept legal asupra acelor pămînturi ; judecătorii şi legile vor fi de partea sa. Şi soldaţii tot aşa, dacă va fi nevoie de ei.

Cu cîţiva ani în urmă, întorcîndu-se cu avionul dintr-o călătorie de afaceri în Statele Unite, zburase deasupra acelei regiuni. Desişul pădurilor virgine îl lăsase nepăsător, dar interesul deosebit arătat de un alt pasager al aeronavei, Mr. Thompson, tehnician yankeu ataşat la ambasada Statelor Unite, ai cărui ochi curioşi nu se dezlipeau de fereastra aparatului, şi ordinele date de el pilotului de a zbura la înălţime mică, atraseră atenţia lui Costa Vale. Înapoindu-se la São Paulo, intrase iarăşi în vîltoarea afacerilor, dar micul incident din timpul zborului nu-i mai ieşea din cap. Puse pe unul dintre funcţionarii lui să-i caute tot materialul existent despre valea fluviului Salgado. Nu era mare lucru : cîteva reportaje, două cărţi ale unor călători, una dintre ele interesantă, cealaltă o simplă poveste de aventuri, şi un studiu plin de amănunte preţioase publicat într-o revistă nord-americană de un profesor american, chemat la Universitatea din São Paulo şi care părea că acordă mult mai mult timp cercetării ţinutului de pe valea fluviului Salgado decît studenţilor săi. Faptul în sine părea ceva obişnuit, nu bătea cu nimic la ochi, dar pentru bancherul Costa Vale era grăitor. Înţelesese acum de ce tovarăşul său de drum arătase atîta interes ţinutului : în acea vale se aflau cu siguranţă preţioase zăcăminte de manganez, afară de multe alte bogăţii minerale.

Bancherul începu să-şi pună planul la punct. Bineînţeles, nu putea să înghită singur toată acea parte a ţării, dar i-ar fi fost uşor, dacă ar fi ştiut să tragă sforile cu îndemînare, să-şi asigure participarea într-o afacere care putea să ia fiinţă, fără îndoială, în orice clipă. Totul era să nu piardă timp, dar, din nenorocire, în momentul acela situaţia politică părea încurcată ; începuse campania electorală, ale cărei rezultate nu erau cu putinţă de prevăzut. Cînd apărură, timide, primele zvonuri în legătură cu o iminentă lovitură de stat, înainte de a pleca în Europa, Costa Vale se bucură nespus ; aveau nevoie în ţară de un guvern tare, de un om cu mînă de fier, aşa încît el contribui cu tot ce putu la uneltirile politice care se sfîrşiră cu lovitura de la 10 noiembrie. Nu numai îndepărtîndu-se de candidatura lui Armando Sales — ai cărei partizani nădăjduiau că el o va susţine din punct de vedere financiar — ci şi acordînd credite „Acţiunii integraliste" prin banca lui, finanţînd ziarele getuliste, totul din culise, fără să apară niciodată, după vechiul lui obicei. Apoi pornise într-o călătorie prin Europa, ca să nu-şi vadă numele amestecat în evenimentele ce aveau să se producă.

Şi care nu-i fu surpriza cînd, la Berlin, invitat fiind la o conferinţă economică cu nişte mari industriaşi nazişti, văzu pe masa în jurul căreia se aşezase cu nemţii o hartă a aceleiaşi regiuni a văii fluviului Salgado şi auzi vorbindu-se, într-o totală cunoştinţă de cauză, despre nenumăratele bogăţii ale regiunii şi, mai ales despre fabuloasele rezerve de manganez neexplorate pe care le conţinea. Bancherul nu ştia nimic despre rapoartele pe care se bazau nemţii ; abia atunci îşi dădu seama de valoarea nemăsurată a acelor pămînturi. Nemţii erau realişti, calculaţi — lui Costa Vale îi plăcea felul lor de a discuta afaceri. Îi spuseseră sincer : le trebuiau bogăţiile acelea, întîi şi-ntîi manganeziul pentru războiul apropiat şi inevitabil. Planul acelei uriaşe întreprinderi îl aveau gata organizat, le mai trebuia colaborarea braziliană, pentru că întreprinderea trebuia să fie germano-braziliană — începutul unor mari investiţii ale capitalului german în dezvoltarea economică a Braziliei. Costa Vale, de care auziseră (de unde ?) că se interesează şi el de valea fluviului Salgado, putea foarte bine să fie partea braziliană, fără de care planul n-ar fi fost cu putinţă.

Costa Vale avea strînse legături de afaceri cu americanii. El îşi începuse cariera de om de afaceri cu sprijinul englezilor (tatăl său fusese un mic funcţionar la căile ferate, şi chiar el lucrase cîtva timp ca funcţionar într-un birou al „Societăţii sanpauliene"), aşadar cu ei făcuse primele lui afaceri mai mari, dar observase la timp declinul capitalului britanic şi intrase în fel de fel de combinaţii cu americanii. Acum încerca să ghicească al cui va fi viitorul ; în Europa simţise în aer mirosul prafului de puşcă, asistase la parăzile militare ale nemţilor şi, reîmbarcîndu-se pentru Brazilia, era aproape gata să schimbe încă o dată macazul. Situaţia găsită la Rio îl pusese totuşi pe gînduri. Siguranţa yankeilor, stăruinţa lor calmă, apoi faptul că Statele Unite erau mai aproape de Brazilia decît Germania, toate acestea îl făceau să şovăie. După dejunul de la ambasada americană, stătu de vorbă cu consilierul comercial. Îi vorbi de valea fluviului Salgado, şi în ochii lui albaştri de anglo-saxon văzu o scînteiere. Vorbi ceva mai deschis şi trase în linii mari un tablou al proiectului său. Fură rostite nume, dar atît de şoptite, încît nu ajunseră pînă la perdelele grele de catifea ale sălii : Rockefeller, Dulles şi alţii. Consilierul comercial rămase să-l anunţe în cîteva zile cînd urma să aibă loc convorbirea definitivă. Costa Vale hotărîse, totuşi, să-şi înceapă lucrările şi să lanseze primele baze ale planului. În scurt timp, tot şovăind aşa — pe cine să sprijine : pe americani, sau pe nemţi — îi veni ideea să înceapă singur afacerea, urmînd ca mai tîrziu să-şi aleagă capitalul, în dolari sau în mărci, după ce situaţia mondială se va fi limpezit.

Cînd mizase pe lovitura de stat, jucase o carte sigură. Într-o zi îl întrebase pe un ministru care avea o poziție politică solidă ce credea despre viitor și ministrul îl lăsase să înțeleagă limpede ceea ce voise să afle. Bancherul îi răspunsese că se simțea măgulit să sprijine un guvern cu adevărat patriot, care voia să facă din Brazilia o mare putere mondială. Și el dorea să ajute guvernul în această operă măreață, ba chiar avea cîteva proiecte privitoare la regiunile nelocuite ale țării, care, cu ajutorul capitalurilor naționale, ar fi putut fi transformate în adevărate raiuri, ca, de pildă, valea fluviului Salgado, din statul Mato Grosso... Ministrul scoase un val de fum din țigara de foi pe care o morfolea în colțul gurii și-l întrebă, după un minut de tăcere:

— Dar capitalurile astea naționale investite în valea rîului Salgado de unde vor veni, dragă domnule Costa Vale, de la City Bank of New York sau de la Banca Germană? Pentru că, știi, și una și cealaltă mă cam indispun...

Privirea bancherului se îndreptă spre ministru:

— Nu știu încă... Dar cred că cel mai bun lucru ar fi să încep singur, să lansez întreprinderea și să aștept nițel... Așa, va fi cu putință să aleg propunerea cea mai bună... Și, totodată, voi vedea și cum evoluează situația internațională.

Ministrul mai pufăi o dată din țigară, după care îi spuse bancherului că e un om iscusit și că avusese o idee bună...

Costa Vale adăugă după aceea că se gîndește la un grup de capitaliști și de tehnicieni în vederea organizării întreprinderii și rosti cîteva nume, printre care unul apropiat și scump inimii ministrului. Acesta rîse auzind numele și îl întrebă ce mai face nostima doamnă da Tôrre — tot așa de glumeață e?... Și despărțindu-se de bancher, după ce mai vorbiră despre situația din Europa și despre scandalul lui Paulo îi zise:

— Mai treci pe la mine după ce pui afacerea pe picioare... Poate că atunci vom putea studia mai bine chestiunea... Sînt convins că e vorba de o întreprindere patriotică și de mare anvergură.

Apoi urmase lovitura de stat de la 10 noiembrie, soldații patrulau pe străzi, dictatura fusese instaurată. Nu mai existau ziare care să urle, care să ceară bani peste bani pentru o tăcere complice, deputații opoziției nu mai aveau tribune de la care să facă scandal, situația era mult mai bună, iar Costa Vale, de pe terasa ultimului etaj al clădirii băncii sale se uita cu simpatie la soldații care patrulau pe străzi cu baioneta la armă. După obținerea concesiunii și organizarea întreprinderii, americanii și nemții aveau să vină la el ca să-i facă propuneri, să-i plătească cît le va cere pentru manganezul ascuns printre ape și păduri, în ținuturi bîntuite de malarie. Și de ce n-ar fi și unii și alții, în același timp — și americanii și nemții — dacă mîine cu siguranță că vor fi uniți în războiul împotriva Uniunii Sovietice, iar manganezul le-ar putea folosi la lichidarea bolșevicilor ?

Sunetele marțiale ale unei fanfare îl treziră din gînduri. Răsunară comenzi, se apropiau pași de oameni în marș. Și coloanele integraliste își făcură apariția pe stradă, îndreptîndu-se spre piața catedralei. Mergeau în rînduri compacte, îmbrăcați în cămăși verzi și purtînd steagurile Braziliei și ale „Acțiunii integraliste". La fiecare zece metri scoteau un strigăt : „Anauê !" [1]

Bancherul își aținti ochii săi metalici asupra rîndurilor strînse care defilau, măsurînd amploarea paradei. Erau mulți. Fără îndoială, integralismul devenise o forță. Își aduse aminte de industriașii germani — unii din ei purtau ostentativ cămașă brună nazistă — aplecați pe o hartă mare a regiunii văii fluviului Salgado. Ei se bizuiau pe integraliștii ajunși la putere, ca să investească mari capitaluri în Brazilia, ca să se ia la întrecere cu yankeii în viața economică a țării. Cunoșteau bine problemele politice, iar unul dintre ei, mare industriaș și în același timp lider influent al partidului național-socialist, îl lăsase să întrevadă destul de limpede viitorul uriaș al unei Brazilii legate economicește de Germania, mîine, cînd, după terminarea războiului, „Marele Reich" se va întinde pînă în Ucraina, cu pămînturile ei fertile, și pînă-n Urali, va conduce o Franță supusă, va fi aliata și protectoarea Spaniei, Portugaliei și Italiei, și va fi, în sfîrșit, în măsură să înlăture de la afacerile mondiale pe verii nord-americani. Brazilia avea să fie o pîrghie de sprijin pentru înlăturarea acestei piedici din calea triumfală a lui Hitler și a imperiului german...

---

[1] Strigăt de luptă al indigenilor (indienilor) din Brazilia.

Se gîndi și la americanii de la ambasadă, la siguranța și optimismul lor, la anecdotele care circulau despre alianța lui Getúlio cu integraliștii. Și privind așa parada, de pe terasa băncii, i se păru că încă nu sunase ceasul Germaniei. Lui Costa Vale îi plăcea să povestească, în rarele lui spovedanii, că-și datorește cariera perspicacității cu care știa să calculeze și să mizeze pe viitor. Cînd, înainte de 1930, se despărțise de englezi ca să devină omul americanilor, ceilalți capitaliști îi plînseseră soarta. Și acum, el era cel mai puternic. Nu venise oare momentul de a miza încă o dată pe viitorul pe care îl întrezărise la Berlin, la defilările armatei germane, în convorbirile cu industriașii, la marea adunare a partidului nazist ? În același timp, însă, simțea sub picioare terenul sigur al dolarilor nord-americani, umbra apropiată, mai mult decît apropiată — prezentă — a Americii, hotărîtă să nu cedeze locul nici unui concurent. „Cine va fi mîine vătaf pe moșia asta ?" se întreba el încă o dată, privind parada integralistă. Cel mai bun lucru ar fi să înceapă singur, făcînd pe naționalistul, și să aștepte ca timpul să-i arate care e drumul cel mai bun. Se gîndi să dea un ordin ziarelor finanțate de el : o campanie despre nevoia de a dezvolta capitalurile naționale, de a avea întreprinderi braziliene pentru exploatarea bogățiilor „noastre", n-ar strica. Nițel patriotism acolo, nițică independență și progres — toate făcute cu cap — și gata propaganda pentru întreprinderea „Valea Fluviului Salgado" — ceva care să-i urce prețul și în fața americanilor, și a nemților... „Fiecare vinde ceea ce are, și eu am — voi avea cu siguranță — pămîntul acela imens, cu păduri și ape, cu fiare și oameni, cu plantații și minerale, cu manganeziul atît de rîvnit..."

De la înălțimea terasei, i se păru că recunoaște pe unul dintre comandanții coloanei integraliste. Își încordă privirea: da, el era, medicul lui, profesorul de la Facultatea de medicină, doctorul Alcebíades de Morais. Purta cămașă verde, cu galoane pe braț: trebuia să fi fost cel puțin comandant de brigadă sau colonel; fața lui preocupată avea o expresie de cruzime — era aproape caraghios. Bancherul nu rîse, dar asta numai fiindcă, în clipa aceea, profesorul ridicîndu-și privirea, îl văzuse sus, în clădirea băncii, și dăduse un ordin energic oamenilor; atunci plutonul ridică brațele pentru salutul integralist și strigă de două ori „Anauê" în cinstea lui Costa Vale. Profesorul Alcebiades se întorsese și el cu fața spre terasa clădirii, cu brațul întins, marțial. Bancherul șovăi o clipă. Dar apoi ridică brațul și el, iar glasul lui pogorî, ca o binecuvîntare, de la înălțime:

— Anauê!

Alt ordin strigat de medic, și plutonul porni mai departe, ca să-i ajungă pe ceilalți, care se și adunaseră în piața catedralei. Pe stradă, după ce coloana trecuse, cîțiva curioși se uitară la bancherul care stătea singur pe terasă. Se lăsase o tăcere în care mocneau teama și dușmănia. Dușmănia creștea, izvorînd parcă din ochii oamenilor opriți pe stradă și urcînd spre terasa clădirii băncii. Costa

Vale începu s-o simtă şi căută cu privirea soldaţii care patrulau, ca şi cum avea să se întîmple ceva rău. Dar nu se întîmplă nimic, în afară de tăcerea greoaie, care se făcea din ce în ce mai apăsătoare, de privirile mute aruncate spre terasa băncii. Bancherul dădu din umeri, alungîndu-şi cu un gest de dispreţ frica ridiculă care îl stăpînise, apoi intră în birou şi rămase iarăşi multă vreme în faţa hărţii. Se gîndi la ţări şi la oameni : la Germania şi la Statele Unite, la Anglia şi la Spania, la Roosevelt, la Hitler, la Mussolini şi la Franco. O singură clipă se gîndi la Brazilia : atunci cînd privirea lui rece se opri asupra punctelor roşii care indicau pe hartă zonele unde *sertanejosii*[1] şi *caboclosii*[2] plantaseră nişte loturi de pămînt, defrişînd cîte un petic de pădure. „Oameni bolnavi şi ignoranţi — gîndi el ; va trebui să-i izgonesc şi să pun în locul lor colonişti buni, nemţi sau japonezi..."

Nu uită să-l includă şi pe profesorul Alcebíades Morais în planurile sale : un medic renumit, care să conducă lucrările — „într-adevăr patriotice", şi zîmbi gîndindu-se la articolele de ziare — de asanare a regiunii, făcînd-o în stare să primească tehnicieni şi colonişti. Şi ochii lui, aţintiţi pe hartă, întrezăreau viitorul : casele germanilor sau japonezilor, care vor înlocui colibele ţăranilor, minele în plină activitate, vasele transportînd pe rîu minereul, un aerodrom pe care să aterizeze avioanele. Şi deasupra acestui pămînt, pe un stîlp înalt, un drapel va fîlfîi măreţ, semn al stăpînirii. Dar al cui ? Drapelul Statelor Unite, cu dungi şi cu stele, sau al Germaniei, cu crucea încîrligată ? Pe buzele lui se ivi un zîmbet ; îşi trecu mîna peste chelie. El va fi cel care va alege, puterea de a hotărî va fi în mîinile lui. Pe o clădire de peste drum, înclinat către bancă, un drapel brazilian fîlfîia în vînt. Costa Vale nici nu-l băgase în seamă și nu-l vedea nici acum, cufundat cum era în visul înfrigurat, în fața hărții complicate, pline de rîuri și de păduri.

---

[1] Locuitori ai stepelor din interior

[2] Locuitori metişi din interior.

5

Manuela veni cu o ceașcă de cafea și o puse pe masă ; mergea în vîrful picioarelor ca să nu-și tulbure fratele, care lucra. Dar Lucas o simțise venind și-și ridicase privirea de pe hîrtia pe care corecta cu creionul niște cuvinte :

— E greu, dar o să meargă...

Manuela zîmbi duios și-și trecu degetele subțiri, ca de porțelan, prin părul lui, mîngîindu-l cu drag :

— Pentru tine nimic nu-i greu...

Lucas întinse mîna, o cuprinse de mijloc și o trase spre el :

— Și cu dragostea cum merge ?

— Prostii... E un băiat bogat, aristocrat, un diplomat — n-o să iasă nimic din asta... Ce-i pasă lui de o pîrlită ca mine...

Cu mîna liberă, Lucas luă cafeaua și bău cîteva înghițituri mici, degustînd-o. Manuela își privi vîrfurile pantofilor :

— E atît de delicat, atît de deosebit de ceilalți... și cînd spuse ceilalți, se gîndi la oamenii de pe strada lor, la funcționarii comerciali, la bătrînul care îi făcuse propunerea necuviincioasă, la lumea care o înconjura. Nici nu știu cum să vorbesc cu el... Zilele trecute am discutat despre dans, se pricepe așa de bine, e așa de deștept, de învățat... și șovăi, neștiind dacă trebuia să-i împărtășească fratelui ei marea taină. Mi-a spus că, dacă vreau, poate să mă prezinte Mariei Ianova...

— Cine-i asta ? întrebă Lucas, punînd ceașca pe masă.

— O profesoară de balet, care are un curs particular. Pare cu neputință, nu-i așa ? Toate s-au schimbat în ultimul timp, Lucas, nu știu cum, parcă mi-e și frică...

— Frică de ce ?

— Acum tu ai o slujbă bună la minister, o să ne mutăm, s-a ivit tînărul acesta, e prieten cu toată lumea de la teatru, mă încurajează să dansez... Toate așa de repede...

Pentru Lucas era prea încet. De cum i se dăduse primul avînt, se aruncase cu capul înainte și-și făcea loc cu brațele și cu coatele :

— Tu chiar vrei să te faci balerină ?

— Cred că n-am să pot. Baletul trebuie să-l înveți de mic, și eu n-am învățat niciodată... Dar Paulo zice că totul depinde de vocație și că voi avea succes, fie în balet, fie în teatru... Nu știu...

— Peste cîtva timp, vom putea angaja o femeie care să îngrijească de copii, atunci ai să poți...

— Dar cît mai repede. La început voi avea cîteva ore, de trei ori pe săptămînă ; am s-c rog pe mătușa Ernestina să aibă grijă de copii... Tu ai fi de acord ?

Lucas se gîndi :

— Poate. Dacă vrei numai atît. Dar, în orice caz, teatru nu. Nu e o carieră pentru o fată cumsecade. În schimb, baletul... Și băiatul, ce are de gînd cu tine ?

— Pînă acum am stat de vorbă de cîteva ori... E altfel decît ceilalți, nu mi-a vorbit încă nimic...

— Nimic de dragoste ?

— Nimic. Din cînd în cînd mi-a spus lucruri drăguțe : că am păr frumos, mîini fine, că nu a mai văzut niciodată ochi ca ai mei...

— N-a încercat să te sărute ?

Manuela zîmbi :

— Nu... Încă nu...

— Bagă de seamă, Manuela. El îți oferă ceva ; ce-ți va cere în schimb ? Ia ceea ce vrea să-ți dea, dar bagă de seamă să nu-i dai ceea ce îți cere...

— Nu totdeauna poţi să fii stăpîn pe tine, cînd trebuie să-ţi dai sau nu inima.

— Aşa e. Dar nu vorbesc de inimă... Du-te, lasă-mă să-mi termin cuvîntarea, vorbim altă dată.

Fata ieşi din cameră, iar el nu se mai gîndi la această problemă. Îşi scria primul discurs. De-abia de o săptămînă intrase la Ministerul Muncii şi îl şi aleseseră să vorbească la radio în seara aceea, în numele funcţionarilor comerciali. Prietenul lui, Eusébio Lima, om al lui Getúlio, era mulţumit de el:

— Ai ştofă, tinere. Cu ideile tale, ai să ajungi departe.

Lucrînd din 1930 în minister, activînd în sindicate, Eusébio devenise un specialist în ceea ce cercurile guvernamentale numeau „politică muncitorească". Venise la São Paulo cu o misiune importantă: imediat după lovitură, Vargas urma să-şi facă apariţia tocmai aici, în centrul opoziţiei, şi Lucas avea sarcina de a pregăti terenul. Vizita trebuia să aibă loc în urma unei pretinse „chemări a oamenilor muncii" şi avea să culmineze cu o grandioasă manifestaţie făcută dictatorului. Vargas urma să rostească apoi un discurs în care să stabilească directivele politicii sociale a noului regim: „împăcare între clase", armonie între capital şi muncă. Manifestaţia trebuia să fie un avertisment adresat oamenilor politici adversari ai regimului şi să contribuie la lărgirea componenţei sociale a guvernului, lovind în acelaşi timp în agitaţia comunistă.

Încă dinainte de lovitura de stat, Eusébio desfăşurase o activitate înfrigurată, întîlnindu-se cu oameni de-ai poliţiei, cu integralişti, cu agenţi de-ai ministerului strecuraţi în rîndurile sindicatelor, menţinînd legătura cu proprietarii de fabrici şi cu americanii de la societatea Light. În prima seară după instaurarea noului regim, trebuia lansată ideea manifestaţiei, printr-o emisiune radiofonică. Urmau să vorbească „reprezentanţi" ai clasei muncitoare, care trebuiau să declare că sprijină regimul şi să-l invite pe Getúlio să viziteze oraşul São Paulo, ca să se convingă cît de solidari sînt cu el cei care l-au ales. Lucas avea să vorbească în numele funcţionarilor comerciali ; un fost salariat al unei fabrici textile — spion în timpul grevei şi acum agent al poliţiei — în numele muncitorilor textilişti ; diferiţi agenţi ministeriali — în numele altor ramuri ale industriei.

În aceste cîteva zile, Lucas ştiuse să se facă indispensabil lui Eusébio Lima. Nu rezolvase el cea mai mare dificultate în legătură cu manifestaţia plănuită ? Eusébio se temea că muncitorii nu vor veni. Împreună cu americanii şi cu patronii diferitelor întreprinderi pusese la cale oprirea lucrului în ziua manifestaţiei, şi se bizuia pe integralişti, pe agenţii poliţiei, pe funcţionarii ministerului, ca să completeze numărul spectatorilor, să conducă aplauzele, să strige „trăiască Getúlio !" Dar dacă oamenii muncii, pomenindu-se pe neaşteptate cu o zi de odihnă, în loc să se ducă la manifestaţie vor rămîne acasă, să se odihnească ? Manifestaţia ar eşua, ar avea un rezultat politic slab dacă oamenii muncii n-ar veni. Atunci Lucas veni cu o idee :

— Ce-ar fi să facem manifestaţia la un stadion de fotbal, cu un meci bun între două echipe cu popularitate, care să aibă loc după discursuri ? Stadionul se va umple pînă la ultimul loc, toată lumea se va duce să vadă meciul de fotbal...

— Bună idee. O echipă din Rio, alta din São Paulo. Dragă Lucas, să ştii că eşti un băiat deştept...

Şi Eusébio Lima adăugă cu entuziasm :

— Am să te prezint doctorului Getúlio personal. Ai să ajungi departe...

Cînd în sfîrşit îşi termină discursul, Lucas îl citi cu glas tare. Manuela se înapoiase şi, aşezată pe un scaun, îşi asculta fratele, privindu-l admirativ şi drăgătos. Cînd isprăvi, ea îl întrebă :

— Şi e chiar atît de bun Getúlio Vargas? Merită atîtea laude?

— Bun sau rău, ce-mi pasă... Ştiu că prin el voi ajunge. Acum, Manuela, el e omul cel mai tare din Brazilia, el singur, şi face ce vrea, mă înţelegi? Şi Eusébio mi-a făgăduit să mă prezinte personal lui Getúlio... Sau crezi poate că am să încremenesc pe loc la minister, cu un conto de réis pe lună...

— Cîteodată mi-e frică...

— Eşti o fricoasă. Bine, poţi să te duci cu tînărul acela la profesoara de dans, dacă nu e prea scump... Poţi să te duci şi la cinema cu el, dacă te invită... Cînd am să fiu bogat, am să te trimit să studiezi în Europa...

În seara aceea, pentru prima oară, numele lui Lucas Puccini răsună în São Paulo, cînd crainicul de la radio anunţă, după aplaudata cuvîntare a profesorului Alcebíades de Morais de la Facultatea de medicină:

— Şi acum are cuvîntul eminentul lider al funcţionarilor comerciali din São Paulo, domnul Lucas Puccini, care va saluta pe onoratul şef al guvernului, întemeietor al statului nou, Getúlio Vargas.

Dar numele necunoscut scăpă atenţiei multora dintre auditori. Doar Manuela, cu urechea lipită de aparatul de radio al unei familii vecine, zîmbi cu mîndrie cînd auzi vocea plină a crainicului rostind numele fratelui ei.

6

Discursul lui Lucas, rostit la unul dintre cele mai mari posturi de radio, printre cuvîntări de profesori universitari şi oameni politici, răscumpără în inima Manuelei mîhnirea resimţită în ziua tulbure a loviturii de stat, cînd Paulo nu putuse să vină (el venea totdeauna cu taxiul — trebuie să-l coste o avere) la întîlnirea din fiecare seară ce făcea acum parte din viaţa ei, căci era clipa cea mai frumoasă. O telegramă primită pe înserat o vestise că Paulo va lipsi și că-i dădea altă întîlnire: „Imposibilă venirea azi locul știut stop te aștept mîine negreșit orele trei la cofetăria Ideal strada Marconi stop vreau să-ți prezint un prieten stop te iubesc mult Paulo". Pentru prima dată îi spusese că o iubește, și îi spunea lucrul acesta într-o telegramă. Chiar așa, Manuela se simți năpădită de o dulce emoție. Erau zile de vis pentru ea. Băiatul acela atît de drăguț și distins, priceput în poezie și în pictură, și care îi vorbea de atîtea lucruri necunoscute și frumoase, cu ținuta lui mîndră și uneori parcă înfumurată, o fermecase cu totul. Manuela nu știa cum de putuse trăi atîția ani fără să-l cunoască, poate de aceea fusese atît de tristă viața ei pînă atunci. Era de ajuns ca Paulo să vină seara, să se plimbe un ceas cu ea pe stradă, sau să stea de vorbă cu ea pe o bancă din piațetă, pentru ca să nu i se mai pară casa atît de umedă, să nu mai simtă atît de tare mirosul de mucegai. Ea îi spusese că urmau să se mute, că fratele ei căuta un mic apartament în centru, că aveau chiar unul în vedere, în piața Mareșal Deodoro. Făcea planuri pentru cînd se vor muta: plimbări, expoziții, concerte. Și mai mult ca orice o însufleți faptul că, neavînd ce să-i mai spună, la a doua lor întîlnire îi vorbise despre dorința ei de a dansa, de a apare într-un balet. El cunoștea pe toată lumea, pe toți oamenii aceia misterioși și depărtați din teatru, din literatură, ale căror portrete Manuela le vedea în reviste.

— Eu te-am descoperit... zise el. Voi face din tine o stea mare. Voi fi Pygmalionul tău...

Ea nu știa cine era Pygmalion, dar se lăsă ispitită de planurile lui, în timp ce-i mîngîia mîna, privind-o ca pe un lucru de preț:

— Tu știi că ești foarte, foarte frumoasă? Una dintre puținele femei cu adevărat frumoase, din cîte am văzut...

Îi mai plăcea să-i netezească părul, să-l resfire în palmele lui. Şi în tot timpul acesta — nimic, nici cuvinte de dragoste, nici aşteptata şi clasica declaraţie, nici încercări de a o săruta. Era atît de ciudat, încît aproape că i se făcea frică. Şi dacă el nu o iubeşte, dacă nu-i vorba decît de un sentiment de prietenie ? Căci ea simţea că-l iubeşte cu tot focul inimii ei arzătoare de fată. Îl visa — visa faţa lui fină, glasul lui de om bine crescut, dar blazat, profilul lui aristocratic. Lumea şi începuse să vorbească de dragostea lor, mătuşa Ernestina o privea cu nişte ochi plini de mustrare, dar nu-i spunea nimic de frica lui Lucas, care o liniştise într-o zi, spunîndu-i că nu-i nici o primejdie la mijloc.

Mătuşa Ernestina îi dădu telegrama, bombănind. De cîte ori o recitise, de ajunsese s-o ştie pe dinafară, cuvînt cu cuvînt, repetînd cuvîntul simplu şi cutremurător „te iubesc" ? Manuela o vîrîse în sîn şi o păstra acolo cu sfinţenie, iar cînd Lucas isprăvi de vorbit şi aplauzele se stinseră în aparatul de radio, o mai citi încă o dată, cu nesaţ.

7

Îmbrăcîndu-se pentru dineul de la Costa Vale, poetul Shopel asculta spovedania lui Paulo. Îi ceruse să povestească ordonat, ca să-l poată urmări mai bine şi să poată gusta povestirea :

— Ia-o de la început, Paulinho. Începe-o de la Bogotá, floare a neamului Macedo da Rocha ; vorbeşte-mi de scandal, de beţia olimpică, de acel *catch as cath can* nudist cu doamna ambasadoare, în pudicul şi provincialul oraş Bogotá... Încetişor şi cu metodă, fiule, ca să aflu tot... După aceea vei ajunge la pasiunea nebună din cartierul italienesc din São Paulo... Să pornim de la sex spre a ajunge la inimă...

Paulo îi povesti încă o dată despre beţie, despre provocările donei Adela, despre bătaia cu ceilalţi oaspeţi. Poetul gusta, rîzînd cu hohote, fiecare amănunt picant al monumentalului scandal.

— Păi, fiule, Getúlio ar trebui să te avanseze. Fie numai şi pentru lupta pe care ai dat-o. Ce să-ţi spun, o performanţă sportivă formidabilă : un brazilian împotriva a peste zece columbieni, plus soţul chilian...

— Nu, soţul nu a intervenit, era şi mai beat decît mine, de-abia mai stătea pe scaun.

— Al doilea, pentru folosul pe care acest scandal l-a adus genialei politici getuliene. El l-a speculat împotriva „armandiştilor" în fel şi chip. Tu, timp de peste o săptămînă, ai apărut în presă ca simbolul corupţiei, decadenţei, falimentului oamenilor politici din São Paulo, ai fost simbolul lupanarului, al viciului, al lipsei de patriotism. Lui Arturzinho, săracul de el, îi venea să intre în pămînt cînd vedea scandalul din presă...

— Dacă e pe-aşa, atunci să mă avanseze, să-mi dea cel puţin consulatul din Paris.

— Şi-ţi laşi baltă aici dragostea ta romantică ?

— De ! Dragostea asta, dragă Shopel, e dintre cele care, de adînci ce sînt, durează puţin. Ştii, florile de cîmp sînt foarte frumoase, dar după ce le-ai cules, se ofilesc repede...

— Cum, ai şi cules-o ?

— Nu, încă nu, dar nici mult nu mai e. Tot farmecul e să-i cucereşti încetul cu încetul nevinovăţia, să-i recîştigi zi de zi încrederea, să vezi cum fata se transformă treptat... Dar sînt abia la început...

Şi-i povesti întîlnirea din parcul de distracţii, convorbirile de pe strada de mahala — şi îi propuse să se întîlnească toţi trei în ziua următoare, pentru ca poetul s-o cunoască, să-şi poată da seama de frumuseţea ei :

— E o frumuseţe cerească. O frumuseţe ca în picturile celebre ale Renaşterii. Perfectă. Şi mai are şi vocaţie pentru balet. Vrea să danseze, asta înseamnă totul pentru ea.

— Chiar vocaţie?

— În sfîrşit, n-am văzut-o niciodată dansînd, dar vorbeşte cu atîta patimă, încît se poate să fie ceva serios la mijloc... M-am gîndit s-o prezint Ianovei, să văd dacă pe ea o interesează...

Poetul se aşeză pe pat, strivind salteaua sub greutatea lui, şi-şi întinse gîtul gros spre Paulo:

— Ce Ianova... dă-o încolo, Paulinho. Hai să facem o treabă mult mai bună. Să lansăm această cerească frumuseţe şi să facem din ea o mare senzaţie artistică. Are s-o înveţe poate Ianova cîţiva paşi, dar lucrul cel mai de seamă este că facem în jurul ei o reclamă grandioasă. Articole şi note prin reviste şi prin suplimentele literare, s-o arătăm niţeluş pe aici şi pe la Rio, să-i facem atmosferă... După aceea, succesul e sigur...

— Să fabricăm o stea?

— Ce zici? Este un plan măreţ, o să murim de rîs... Ţara asta, dragă Paulo, e o ţară de ageamii şi şarlatani. Dacă cineva afirmă că ştie ceva, fie chiar şi lucrul cel mai greu din lume, totdeauna se găseşte cineva care să-l creadă. Totul e să ai curajul şi cinismul să afirmi. Închipuieşte-ţi mai ales ce se întîmplă dacă cei ce afirmă sîntem noi, elita ţării... Fetiţa o să aibă un succes nebun.

Paulo se aşeză pe scaun, ispitit:

— Da, e nostim... Dar fata? Săracuţa, ea o să ia lucrurile în serios.

— Nu trebuie să ştie că nu e ceva serios. Şi apoi, cine ştie? Poate să aibă chiar succes adevărat. Lucrul cel mai rău ce i se poate întîmpla este să ajungă într-un teatru de revistă de la Rio, ca figurantă, în piaţa Carlos Gomes. Şi faţă de ceea ce mi-ai spus despre viaţa ei, ar fi oricum un progres. Gîndeşte-te cum o să ne amuzăm...

— Ca şi atunci, cu Sibila...

— Ți-aduci aminte! Biata toantă era casieriță la librărie. Cine a avut ideea?... Nu tu? Eu acum nu fac decît să te plagiez...

Își amintiră de cazul Sibilei, o femeie de vreo patruzeci de ani, pe jumătate tîmpită, care era casieriță la librăria catolică, unde Shopel era director. Sărmana, avea ambiții intelectuale. Într-o zi, Paulo o convinse să se dedice picturii. Sibila nu știa să tragă o linie, dar se apucă numaidecît să facă tablouri peste tablouri, în timp ce Paulo, Shopel și alții vorbeau în cercurile artistice și literare de „marea revelație, de extraordinarul talent al pictoriței Sibila, o primitivă care-i bătea pe toți pictorii moderni ai țării". Casierița deschise o expoziție, se lăsă de slujbă și trăia acum pe picior mare, răsfățată de cercurile artistice.

— Dar au fost și mulți critici care au luat-o în serios... Ce țară, Paulinho! Știi că acum vreo cincisprezece zile a apărut un articol amplu al lui Silva Neto, criticul de la ziarul, *A Noticia*[1], despre pictura Sibilei, pe care o compară cu icoanele rusești?

Și continuă cu însuflețire:

— Nemaipomenit... Noi credeam că toată lumea are să moară de rîs la expoziția Sibilei, și cînd colo a fost un cor de laude... În materie de ignoranță, dragă Paulinho, țara asta întrece și Coasta de Aur și Angola... Să știi că dansatoarea ta o să aibă un succes colosal. Dar să judecăm lucrul cu calm. Să-l organizăm în toate amănuntele... Ah! ce-o să mai rîdem! E tot ce ne mai rămîne acuma, Paulinho: fiecare să încerce să se distreze. Cu Getúlio la putere pe veci, distracția va fi obiectivul general. De altfel, nu facem decît să urmăm pilda președintelui...

Și se sculă de pe pat, ca să se îmbrace. Paulo, care urma să se ducă la Costa Vale abia după-masă, se întinse în locul lui pe pat:

---

[1] Vestea.

— Ce-ai zice dacă ar interpreta niște dansuri negre ?

— Nu, fiule, nu. Nimic despre negri acum, nu mai e la modă, avem un guvern fascist. Acum trebuie să fim nițeluș rasiști, cu integraliștii la putere... Mai bine să ne gîndim la niște dansuri indiene. E mai naționalist, și naționalismul e din ce în ce mai prețuit, în statul nou. Să-i găsim și un nume răsunător... Fiindcă veni vorba, cum o cheamă ?

— Manuela...

— Hm, nu merge, e prea portughez.

— Portugheză după mamă și italiancă după tată...

— Nu. Ne trebuie ceva mai brazilian, ceva indigen de tot : Iracena... strîmbă din nas. Nu, e prea învechit... Bătrînul Alencar e răsuflat... Jandira.. Ce zici de Jandira ? Ascultă : „Jandira, zeița junglei, în dansurile religioase ale indienilor... Ce indieni ?

— Aiurezi, poate...

— Nu, indienii xavanți, care sînt antropofagi ; chiar acum de curînd au mîncat niște exploratori și misionari englezi... E mai impresionant...

Și isprăvind cu îmbrăcatul :

— Mai gîndește-te și tu, și-o să mă gîndesc și eu ; cînd plecăm la Costa Vale, punem la punct toate amănuntele. Și, Paulinho, ai idee cam ce vrea de la mine Costa Vale ? Mor de curiozitate. Mi-a telefonat pe un ton categoric : vino neapărat cu primul avion ca să iei masa cu mine azi. Ce dracu vrea ?

Paulo făcu un gest de totală ignoranță.

— Nu știu nimic altceva decît că sînt îndrăgostit. O patimă cam prostească, dar e de un farmec...

— Ah ! copile, femeile mic-burgheze, sînt delicioase... și apoi, sînt de o fidelitate, de un devotament...

— Tocmai asta e partea cea mai proastă...

Poetul oftă :

— Și eu, care nu am noroc în dragoste... Iubesc și nu sînt iubit, doresc și ei nici nu-i pasă de mine.

— Tot Alzira ?

— Tot. Și o voi iubi de-a pururi. Pînă la urmă, o să mă însor cu ea, dar și-atunci o să-mi pună coarne. Văd primejdia cu ochii, însă n-am puterea s-o ocolesc... Știu că mă așteaptă o soartă tristă... Dar ce să fac ?

— Poate că am să mă însor și eu...

— Tu ? Cu neputință...

— Mai mult : voi fi însurat !... Marieta urzește un plan, știi că ea mi-a fost întotdeauna întrucîtva ca o mamă. Acum i-a intrat în cap să mă însoare cu o nepoată a doamnei Comandor da Tôrre... Chiar azi mi-a spus — aproape o oră m-a dăscălit...

— Dar, fiule, înțelegi tu ce însemnează asta ? O ploaie de milioane — e una dintre cele mai mari averi din Brazilia....

Și, dînd ochii peste cap, spuse cu invidie :

— Ce va să zică să te naști aristocrat... Băiete, nu mai discuta ; pune mîna pe milioane, du-te de fă o călătorie în jurul lumii și ia-mă secretar...

Și înșiră avantajele :

— Cînd ai să te plictisești de nevastă, am s-o duc la teatru, la croitorese, la ceaiuri...

— Prefer s-o iau pe Manuela secretară... E mai comod și mai puțin primejdios pentru liniștea mea de soț. N-am izbutit încă să prețuiesc plăcerea de a fi înșelat...

Poetul își rostogoli iar ochii uriași și plescăi din limbă :

— Ah ! e o plăcere rafinată pentru cunoscători... Doare, dar e plăcut... Spun pentru că știu... și ieși declamînd, ca rămas bun, versurile unui recent poem al său :

Al umilinței pahar, eu vreau să-l sorb pînă-n fund
În patul cel murdar să vin să te caut plîngînd.
Atunci am să te iert, dar știu că e tot în zadar :
Din nou vei pleca, și-n genunchi veni-voi la tine, iar !

8

Reuniunea intimă de la Costa Vale ţinuse pînă noaptea tîrziu. Numai bancherul se retrăsese devreme, luînd cu el hîrtiile şi rapoartele aduse de la bancă. Voia să lucreze înainte de a se culca. După cină, însufleţit de conversaţiile despre lovitură, de noutăţile aduse de la Rio de poetul Shopel, bancherul se dusese cu musafirul la el în birou, în timp ce Marieta şi Henriqueta îi primeau pe Paulo şi pe Suzana Vieira. Convorbirea dintre capitalist şi poet nu ţinuse mult. Dar cînd se iviră din nou în salon, Shopel avea un aer atît de grav, atît de demn şi de preocupat — nu mai avea înfăţişarea aceea a lui de om neserios, fără răspunderi mari — încît Henriqueta îl întrebă:

— Ce-i cu dumneata, domnule Shopel ţi s-a întîmplat ceva?...

— Am avut o convorbire serioasă, de afaceri, — zise Costa Vale. Poetul nostru are un plan interesant, dar deocamdată e secret.

Îndată după aceea, bancherul se retrăsese, lăsîndu-şi musafirii cu soţia, muzica şi băuturile. Conversaţia începuse să lîncezească. Musafirii beau whisky, din cînd în cînd Paulo punea cîte o placă la pick-up, iar Marieta, tolănită într-un şezlong — bucuroasă de seara aceea intimă şi de prezenţa lui Paulo pe care acum putea să-l privească în voie, la lumina discretă a lămpii cu abajur, singura care ardea — fredona frînturi de melodii, toropită de o dulce lene. Henriqueta şi Suzana discutau despre samba şi rumba. Poetul Shopel, după conferinţa cu Costa Vale, îşi pierduse veselia obişnuită. Adîncit în gînduri, urmărea nepăsător firul conversaţiei, răspundea din cînd în cînd la întrebări şi nu se învioră decît atunci cînd Henriqueta, aţîţată de discuţie şi de whisky, se hotărî să-i arate Suzanei cum se dansează adevărata samba, a negrilor şi a mulatrilor, samba din Favela şi Mangueira, într-un vîrtej frenetic.

Plecară în zori; Marieta nu se mişcase de pe scaun. Cîtva timp, Paulo şezuse pe jos, la picioarele ei, în timp ce ea îi mîngîia părul. Henriqueta rămăsese ca să se culce acolo, dar de fapt şi adormise pe canapea, beată turtă. Suzana Vieira, în a cărei maşină se îmbarcară Paulo şi Shopel, era destul de veselă, iar poetul protesta violent împotriva felului ei de a conduce maşina: în zig-zag pe stradă, „ştergînd" stîlpii. Pînă la urmă, Suzana se văzu nevoită să oprească şi să-l lase pe Paulo la volan, iar ea se mută pe bancheta din spate, lîngă poet, căruia începu să-i istorisească o poveste fără cap şi coadă, o încurcată aventură de dragoste cu un necunoscut, pictor peisagist, pe o plajă din Santos. Deşi povestea avea unele amănunte picante, poetul nu izbutea să fie atent; se uita pe strada pustie, cu gîndul dus departe şi repetînd în sinea lui propunerea fantastică pe care i-o făcuse bancherul.

Deodată, Paulo opri maşina şi, întorcînd capul, zise:

— Uitaţi-vă! Uitaţi-vă!

— La ce?

— Pereţii...

Suzana, cu limba încleiată de beţie, silabisi literele scrise cu vopsea neagră:

Jos sta-tul nou!

Intr-un elan de entuziasm, strigă:

— Trăiască São Paulo! Trăiască doctorul Armando! Aţi văzut? Sanpaulienii au şi început să se mişte... Şi ăsta nu e decît începutul...

Dar poetul Shopel citi mai departe:

Trăiască Prestes! Trăiască P.C.B.!

— A! comuniştii...

Paulo dădu din cap:

— Sînt grozavi, nu ? Trebuie să ai ceva curaj ca să vopseşti pereţii într-o noapte ca asta...

Poetul şopti :

— Trebuie lichidaţi oamenii aceştia. Cît timp mai există, nimeni nu poate avea linişte...

Paulo rîse, pornind motorul :

— Vorbeşti ca un burghez bogat şi nu ca un poet catolic, a cărui datorie este să ierte duşmanilor săi...

Poetul nu răspunse, dar în fuga maşinii se uita mereu la pereţi, căutînd să descifreze frazele ameninţătoare ce se repetau, citindu-le pe jumătate şi ghicindu-le sfîrşitul :

Moarte integraliştilor !

Îl cuprinse frica, o frică apăsătoare, frica de oamenii aceia asupriţi şi stăruitori, care lucrau în ilegalitatea cea mai adîncă, ameninţînd statornicia averilor celor bogaţi ; o primejdie pentru societate, ca şi pentru proiectele lui Costa Vale, acele măreţe proiecte ce trebuiau să-l prefacă pe poetul Shopel dintr-un mărunt editor, cu buzunarele veşnic goale, într-un om de afaceri, temut, respectat şi linguşit... Ah ! comuniştii ăştia ! Iată-i prezenţi chiar în ziua loviturii de stat, tulburînd noaptea oraşului, luptînd împotriva regimului instaurat chiar în ziua aceea, de parcă noua Constituţie, Constituţia fascistă, nu i-ar speria de loc, de parcă n-ar fi citit ediţiile speciale ale ziarelor, cu puţine ştiri şi cu puţine informaţii despre amănuntele loviturii, dar unanime în a considera că starea de lucruri instaurată în ţară era o necesitate imperioasă pentru a pune capăt agitaţiei comuniste, „pericolului roşu", acţiunii subversive a „elementelor extremiste". Generali şi oameni politici, moşieri şi industriaşi, un cardinal şi şeful poliţiei din Rio de Janeiro foloseau aproape aceleaşi cuvinte pentru a slăvi statul nou, în care vedeau sfîrşitul definitiv al comuniştilor în Brazilia. Șeful poliției federale rezumase toate acestea într-un violent avertisment, publicat în „manșetă", cu litere mari, într-un ziar de după-amiază: „Nu voi lăsa un singur comunist în libertate. Statul nou va curăți pentru totdeauna Brazilia de ciuma roșie".

Totuși, chiar în prima noapte, comuniștii se dovediră a fi prezenți peste tot. Mărturie erau lozincile scrise cu litere enorme, neregulate, pe zidurile orașului. Și tot așa trebuie să fi fost și în celelalte orașe ale țării, la Rio, Bahia, Pôrto Alegre, Belo Horizonte, Recife și Belém, deși integraliștii se dedaseră la acte de violență pe străzi, deși pretutindeni circulau patrule militare, deși poliția politică era într-o permanentă activitate. Și, într-adevăr, nimic nu i-ar mai fi putut salva dacă ar fi fost prinși asupra faptului și arestați pe cînd executau operația aceasta primejdioasă de a acoperi zidurile caselor cu lozinci. Îngrozit de ce vedea, poetul se lipi de spătarul banchetei; ce lucruri înfiorătoare vor mai fi plănuind comuniștii, strecurați prin fabrici, în birouri și în conștiința a mii de oameni? Suzana Vieira sforăia; poetul se piti în adîncul grăsimii lui, cu inima zvîcnind de spaimă. Dar glasul lui Paulo îl chemă din fundul mașinii, în timp ce intrau în piața João Mendes:

— Ia te uită, Shopel, au atîrnat banderole roșii pe firele electrice. Curajoși oameni...

Shopel ridică privirea, îndoindu-și gîtul ca să vadă mai bine; pe firele electrice fluturau stegulețe roșii, susținute de niște pietricele legate cu sfoară. Agenții poliției politice străbăteau piața cu revolverele în mîini; alte mașini ale poliției sosiră, întrerupînd liniștea cu sirenele lor asurzitoare. Deasupra agenților, mașinilor, sirenelor și revolverelor, deasupra spaimei lui Shopel, steguletele roșii, mici pete colorate, fîlfîiau vesel în adierea dimineții.

9

În timpul celor patru ani cît fusese activistă, Mariana scrisese multe lozinci pe pereți, mai cu seamă în vremea Alianței naționale de eliberare. Îi plăcea sarcina asta : micul grup care mergea prin întuneric, ducînd căldările cu vopsea și pensulele, tovarășii postați la capetele străzii ca să dea de veste dacă vine cineva, lozincile scrise la iuțeală, secera și ciocanul desenate din două linii, ca un strigăt de luptă azvîrlit în obrazul burgheziei. Sarcină de bază, abecedarul activiștilor, dar care cerea calm, prezență de spirit, curaj și hotărîre ; adesea se întîmpla să cadă un grup întreg de „zugravi", iar poliția îi bătea groaznic înainte de a-i trimite în judecată. Agenții îi urau pe acești ciudați vopsitori de ziduri, și cînd izbuteau să prindă pe cîte unul asupra faptului își descărcau furia asupra lor. Cîți tovarăși nu muriseră încercînd să scape din ghearele poliției, cînd erau surprinși scriind lozinci pe pereți ! Așa murise un tînăr muncitor textilist, un tovarăș de muncă de-al Marianei, din întreprinderea văduvei comandorului.

Ea însă avusese întotdeauna mult noroc. De cîteva ori era s-o pățească ; o dată fusese cît pe-aci s-o prindă poliția. Tocmai scria lozinci pe una din străzile principale, iar paznicul unei bănci îi văzuse și telefonase la poliție. Ei nu știau că fuseseră zăriți, așa că își văzuseră mai departe de lucru. Polițiștii încercuiseră străzile din jur, și dacă întîmplarea n-ar fi făcut să fie o reprezentație extraordinară la un cinematograf pe care și ei îl credeau închis (era după ora unu noaptea), ar fi fost arestați cu toții. Dar se amestecaseră printre cei invitați la vizionarea filmului, astfel încît poliției îi fu cu neputință să-i mai găsească prin valurile zgomotoase ale mulțimii. Altă dată, cu siguranță că n-ar fi scăpat, dacă n-ar fi avut prezență de spirit. Era o mică echipă de trei, Mariana și încă doi tovarăși, din care unul rămăsese de pază, plimbîndu-se pe stradă, de la un colţ la altul. Se întîmplase însă ca strada să fie cam lungă, iar cînd poliţia se ivi la un colţ, tovarăşul cu paza se afla tocmai la celălalt capăt al străzii. Noroc că maşina în care se aflau poliţiştii mergea încet. Mariana aruncă pensulele şi căldarea cu vopsea într-un gang, îi dădu tovarăşului braţul şi o luară amîndoi în susul străzii, braţ la braţ, ca nişte îndrăgostiţi, trecînd astfel chiar prin faţa maşinii poliţiei. Al doilea tovarăş scăpase, fugind pe la celălalt colţ al străzii.

De multe ori lucrul era întrerupt de fluieratul tovarăşilor care făceau de pază; fluierau un cîntec dinainte convenit; atunci ei ascundeau vopseaua şi bidinelele şi dispăreau în întuneric. Lozincile rămîneau uneori neterminate, dar îndemnînd la luptă şi încurajînd poporul să reziste împotriva teroarei fasciste, să se ridice împotriva mizeriei. Marianei îi plăcea să privească din tramvaiul care o ducea la birou cuvintele scrise pe pereţi în taina nopţii, sub permanenta ameninţare a poliţiei. Urmărea privirea curioasă cu care pasagerii şi trecătorii citeau frazele şi lozincile:

Libertate lui Prestes! Amnistie!

La 10 noiembrie 1937, Mariana ieşi din nou pe străzi să scrie lozinci. Ajungînd acasă, după primejdioasa ei excursie, era neliniştită: ce aveau să zică tovarăşii din conducere, cum va reacţiona Ruivo cînd va afla? Şi cum îi va privi tovarăşul João fapta, ce-o să zică despre actul acesta de indisciplină? Indisciplină, da, şi încă una gravă. Nu fusese ea oare îndepărtată din toate aceste sarcini şi nu i se interzisese chiar să se întîlnească cu vechii tovarăşi de la bază, să ia parte la şedinţe? Nu purta ea acum pe umerii ei o sarcină cu mult mai însemnată şi mai gingaşă? Nu ştia că arestarea ei ar fi pus în primejdie toată regiunea de partid din São Paulo? La toate acestea se gîndi ea după ce se întorsese acasă şi se întinsese în patul ei. Dar cum ar fi putut să rabde ? Ah ! Nădăjduia că tovarăşii o vor înţelege, că nu vor fi prea severi cu ea, că zîmbetul acela binevoitor de pe buzele lui Ruivo nu va păli, că tovarăşul João n-o va întîmpina cu una din frazele lui repezite, de care Mariana se temea mai mult ca de orice. Acuma ţinea legătură cu amîndoi şi, deşi Ruivo se înapoiase de la Rio de Janeiro, uneori se întîlnea direct cu tovarăşul João ca să primească hîrtiile sau comunicările pe care le avea de transmis. Chiar în ziua aceea se văzuse cu el şi din însărcinarea lui se dusese să caute alte cadre, pentru a se lua primele măsuri impuse de starea de lucruri din ţară. Fusese o zi agitată : ziarele le citise în grabă, în tramvai, şi-apoi ura care îi sugruma gîtlejul, odioasele defilări integraliste de pe străzile oraşului, patrulele militare, maşinile poliţiei care treceau în mare viteză. În după-amiaza aceea Mariana fusese în toate cele patru colţuri ale oraşului, ca să împartă ordine. Tovarăşul João îi spusese, în casa sărăcăcioasă în care îl întîlnise, lîngă ediţiile speciale ale ziarelor :

— Bagă bine de seamă, Mariana. În aceste prime zile ei sînt în stare de orice. Principalul acum e să organizăm un răspuns la lovitură, să unim toate forţele democratice din ţară ca să barăm calea fascismului. Muncitorii trebuie să arate că resping noua Constituţie şi că împotriva ei se formează un front unic al tuturor forţelor democratice. Trebuie ca reacţiunea să simtă împotrivirea oamenilor muncii. Trebuie să se scrie lozinci pe străzi chiar azi şi să se atîrne steaguri roşii pe firele electrice, pînă cînd vom pregăti ceva mai important : o grevă în masă. Altfel nu-i vom putea urni din loc pe oamenii politici aşa-zişi democraţi, care cred că totul e pierdut.

Ea îl asculta vorbind şi inima i se umplea de încredere. João îi făcuse în ziua aceea o impresie de forţă şi de voinţă neînfrîntă, mai puternică decît altădată. Pe fața lui nu se vedea nici urmă de oboseală, deși cu siguranță că nu dormise nici o clipă toată noaptea. Mariana se silea să rămînă calmă și să nu-și trădeze neliniștea. Se gîndea mereu la tovarăși, mai cu seamă la tovarășul João, a cărui responsabilitate pe linie de partid îl făcuse să coboare de multe ori în mase, să trateze cu oameni politici din diferite partide, ajungînd astfel să fie cunoscut de multă lume. În zilele ce urmară după seara cînd își sărbătorise ziua de naștere, simțise cum creștea în ea, în ciuda silinței ce-și dădea ca s-o stăpînească, o caldă duioșie pentru tovarășul acesta atît de tînăr și care totuși avea o atît de mare răspundere, a cărui față severă nu izbutea să ascundă inima lui bună. Și uneori ghicea că și el simte o înclinare deosebită pentru ea, ca și cum și el ar fi fost răscolit de aceleași simțăminte, și încerca să-și alunge din minte gîndurile de dragoste care începuseră să încolțească în ea.

Se pregăti să plece, după ce ascunse bine în sîn bucățelele de hîrtie și după ce își întipări bine în minte mesajul către Ruivo. Îi întinse mîna ; el o povățui iar.

— Bagă de seamă. Înainte de a lua legătura în vreunul din „punctele" indicate, asigură-te că n-ai fost urmărită și că poliția nu e prin apropiere... Nu e în joc numai libertatea dumitale, ci și a conducerii de partid.

— Am să bag de seamă.

El o privi, așa cum o privea din cînd în cînd, cu o duioșie plină de sfială :

— Ești tot atît de curajoasă ca și tatăl dumitale.

Ar fi vrut să-i spună multe alte lucruri ; de pildă, că o va urmări cu gîndul pretutindeni. Tovarășul João însă nu se pricepea de loc în ale dragostei — nici nu-și închipuia măcar că Mariana s-ar putea uita la el. Și căuta, ca bun comunist ce era, să n-o lase să bage de seamă simțămîntul care pusese stăpînire pe el, ca să n-o jignească sau să n-o tulbure. Şi apoi, nu era momentul să te gîndeşti la asemenea lucruri. Într-o zi, cînd situaţia politică se va îmbunătăţi, iar Mariana se va fi obişnuit cu el, poate că atunci îi va spune că ar dori să se însoare cu o fată ca ea...

În pat, Mariana revedea scena: după ce João isprăvise ce avusese de spus, se lăsase între ei o tăcere încărcată de duioşie, de cuvinte dulci nerostite, de vorbe rămase în adîncul inimii. De aceea se şi temea acum de judecata lui— mai mult ca oricînd: primise ca o uşuratică propunerea secretarului de celulă din ultima fabrică în care lucrase, de a intra într-o echipă care trebuia să scrie lozinci pe pereţi. Cum ar fi putut refuza? Nu găsise cuvinte să răspundă, ca şi atunci cînd îi aruncase privirea aceea duioasă tovarăşul João.

Tovarăşul venise la ea după cină. Chiar după ce Mariana părăsise celula, el mai venise din cînd în cînd să stea de vorbă cu ea, să-i spună cum o duc oamenii, dacă şi-au îndeplinit sau nu sarcinile; era un tovarăş bun, plin de avînt şi de devotament. Nu ştia în ce organizaţie activează Mariana acum, dar ştia că ea cîştigase încrederea partidului. În seara aceea era îngrijorat. Mozolea nervos între dinţi o ţigară. Primise, ca şi celelalte organizaţii, dispoziţia de a scrie lozinci pe pereţi; celula lui avea în sarcină lozincile de pe anumite străzi. Primise însă legătura foarte tîrziu; nu mai putuse să-i anunţe pe toţi tovarăşii (celula număra numai opt membri), doi dintre ei spuseseră că nu pot veni — unul într-adevăr nu putea, deşi ar fi vrut, iar celălalt se temea — un al treilea era în concediu, şi nu avea cum să dea de el, aşa că echipa pentru noaptea aceea se redusese la trei persoane. Şi ar fi trebuit cel puţin patru: doi care să scrie lozincile şi doi pentru paza la colţuri, căci nu era cu putinţă să activeze pe străzi atît de bine păzite fără doi oameni de siguranţă. Omul îi expuse Marianei problema, aşteptînd, fireşte, ca ea, ca tovarăşă încercată și pricepută, din cele care nu refuzau sarcinile, să se ofere să meargă cu el. Văzînd însă că fata tace, nu avu altceva de făcut decît să-i propună :

— N-ai vrea să vii și dumneata cu noi ? Plecăm după ora unu noaptea, nu e nici o primejdie... Nu știu ce faci dumneata, nici nu vreau să știu, dar o mică sarcină în munca de bază nu poate să-ți strice...

Ordinele erau categorice, Ruivo îi spusese în repetate rînduri că trebuie să se ferească de orice activitate în care ar fi putut să fie descoperită. Nu trebuia să meargă. Se simțea ispitită, desigur, propunerea secretarului de celulă o preocupa, știa că o persoană în plus ar garanta siguranța echipei. Păcat însă că nu-i putea împărtăși tovarășului adevăratele motive ale refuzului :

— Nu merg, nu. Azi nu pot...

El nu-și ascunse dezamăgirea. Se bizuia pe ea, fusese sigur că-și va completa cu Mariana echipa trebuincioasă, ca să-și ducă la îndeplinire sarcina și nu se aștepta la un refuz :

— Nu vrei să te expui ? mormăi el îmbufnat. Omul, cum se înalță un pic, numaidecît începe să-și păzească pielea...

— Dumneata știi că nu-i adevărat, știi că a scrie lozinci pe pereți nu e lucrul cel mai primejdios. De ce ești nedrept ? Afară de asta, eu nu m-am înălțat cîtuși de puțin, fac muncă de jos ca și dumneata, dacă nu și mai de jos... Se poate să vorbești așa, dumneata care ești comunist ?

Tovarășul se scuză, tulburat, căindu-se de vorbele răutăcioase și nedrepte pe care le spusese :

— Ai dreptate, dar nu-mi găsesc pacea. De cînd cu lovitura de stat, îmi vine să turbez de ciudă, aș fi vrut să trag cîteva focuri în adunătura asta integralistă în orătăniile astea verzi care umblă pe străzi. Și culmea este că n-am izbutit să-mi formez o echipă bună pentru deseară... Dacă dumneata spui că nu poți să mergi, înseamnă că ai motive.

Așa sînt eu, cam neghiob de felul meu, ar trebui să mă îndrept...

Ea îi zîmbi prietenos:

— Știu ce simți... Și eu am simțit același lucrul astăzi, cînd am văzut defilarea integraliștilor. Acum fiecare dintre noi va trebui să facă de două ori mai mult.

— Mai cu seamă că oportuniștii vor da bir cu fugiții, ca Salú, azi, cînd l-am convocat pentru sarcina asta. A îngălbenit de frică, a născocit ceva, că are o soră bolnavă, ori mai știu și eu ce... Ăsta e unul dintre cei care vor face cale-ntoarsă.

— Vor veni alții, mulți din cei care nu și-au dat încă seama de primejdie. Și vor veni cei mai buni, care vor fi în stare să reziste în zilele grele.

— Așa să fie. Bine, eu plec. Oricum, trei sau patru, sarcina trebuie îndeplinită. Dacă vom cădea, nu e nimic, înseamnă că așa a fost să fie.

Își luă pălăria veche, decolorată de ploi și de soare. Mariana nu putu să rabde: parcă-și vedea tovarășii prinși de poliție și asta fiindcă nu avuseseră pe cineva care să stea de pază la un colț al străzii.

— Așteaptă-mă, merg cu dumneata...

Din fericire, nu se întîmplase nimic rău. Străzile erau pustii; o singură dată trebuiră să-și întrerupă lucrul, căci se ivise pe neașteptate o mașină, dar era o mașină particulară. Ea se înapoiase pe jos, luînd-o pe străzi mai neumblate, ca să taie drumul și ferindu-se de bețivani și de trecătorii întîrziați, în căutare de aventuri. Cînd ajunse acasă, răsuflă ușurată. Cît stătuse pe teren, îi fusese frică să nu cadă; tot așa și în drum spre casă. Era pentru prima oară cînd îndeplinise o sarcină cu teama de a nu fi arestată. Dar propriu-zis nu-i fusese frică, ci avusese conștiința că săvîrșește o greșeală și că primejduiește astfel — pentru că cedase unui simțămînt personal — siguranța unei legături a conducerii regionale.

Acum iat-o în pat, cugetînd. Vede în minte lozincile de pe pereții caselor bogate, numele lui Prestes înălțat ca un steag, secera și ciocanul tulburînd somnul ghiftuit al complicilor loviturii. Era ceva frumos, pentru care merita să-ți riști pielea de o mie de ori. Dar, în același timp, vedea stingîndu-se zîmbetul de pe buzele lui Ruivo, fața obosită a tovarășului João o privește sever, fără nici o urmă de duioșie. Da, săvîrșise o greșeală și trebuia să-și facă autocritica, îndată ce se va întîlni cu unul dintre ei. Somnul i se lasă greu peste pleoape. Prin minte îi trec fel de fel de imagini : integraliști defilînd, soldați patrulînd, secretarul celulei luîndu-și pălăria veche ca să plece, literile crescînd uriașe pe ziduri, zîmbetul tovarășului Ruivo — și fața lui João, glasul lui rostind frazele ghicite în clipa de tăcere ce se lăsase între ei, atunci, cînd se despărțise ultima oară de el. Adormind, văzu cum buzele lui se deschid într-un zîmbet. Da, lucrul cel mai bun pe care-l avea de făcut era să-i mărturisească greșeala săvîrșită, să-și facă autocritica. „Tovarășe João, sînt o activistă nedisciplinată, care se lasă călăuzită de porniri nechibzuite ; am făcut o poznă, m-am dus să scriu lozinci pe pereți, riscînd în fiecare clipă să fiu arestată... Așa sînt, și trebuie să mă îndrept, să mă pregătesc mai bine. Poate că o dată și o dată, dacă am să ajung o adevărată comunistă, am să fiu vrednică de dragostea ce ți-o port — o dragoste atît de mare, încît niciodată n-ai să poți măcar să ți-o închipui..."

10

Cîteva zile mai tîrziu, Mariana se întîlni cu amîndoi deodată, într-un bloc cu apartamente luxoase, situat undeva în centrul orașului. Probabil că era locuința unui simpatizant ; pereții camerei în care stăteau de vorbă erau acoperiţi de tablouri. João îi dăduse adresa aceea pentru întîlnirea următoare; cînd sosi ea, el era acolo, împreună cu Ruivo. Era o cameră frumos mobilată, cu fotolii largi de piele; în unul dintre ele şedea Ruivo. Arăta mult mai rău; slăbise în aceste luni de muncă intensă şi tuşea aproape într-una. Din cînd în cînd scuipa în batista în care Mariana putu zări o pată roşie de sînge. João stătea în picioare şi se plimba prin cameră, uitîndu-se la tablouri. Clătină din cap în faţa unui tablou suprarealist în ulei, un talmeş-balmeş de linii şi culori, de neînţeles. Ruivo spuse cu glasul răguşit:

— Stai jos, Mariana.

João se îndrepta spre un tablou, cînd deodată, ajungînd lîngă fotoliul în care se aşezase ea, îi spuse în şoaptă:

— Şi aşa, care va să zică, scrii mereu lozinci pe pereţi...

— Cum, ai şi aflat? Tocmai mă gîndeam să-ţi spun... Cred că a fost o prostie, nu înţeleg cum de-am fost în stare... Dar n-am putut răbda cînd am văzut echipa descompletată, pericolul în care s-ar fi aflat... şi m-am dus. Cînd mi-am dat seama, era prea tîrziu, mă apucasem de lucru, şi nu mai puteam da îndărăt.

— N-a fost o prostie — zise João aşezîndu-se pe marginea unui scaun cu coatele pe genunchi şi cufundîndu-şi faţa în mîini. A fost mai mult decît o prostie — o gravă încălcare a disciplinei de partid. Dumneata ai pus în primejdie siguranţa întregii conduceri. Un comunist cu răspundere nu săvîrşeşte fapte necugetate. Un comunist adevărat trebuie să ştie ce face şi de ce face.

— Un lucru e sigur, tovarăşe João: dacă m-ar aresta n-aş vorbi...

— Dar sînt tovarăşi legaţi de dumneata, care vin la dumneata acasă, care ar putea să nu ştie că ai fost arestată şi să intre astfel într-o casă pusă sub observaţie iar apoi să fie urmăriţi şi să ducă agenţii după ei pînă la conducere. Dar la sarcina pe care o îndeplineşti dumneata nu te-ai gîndit? Sau îţi închipui că există sute de persoane care pot ocupa postul dumitale, care pot ţine în mîinile lor adresele responsabililor? Cine ţi-a dat dreptul să primejduieşti libertatea unei ştafete a conducerii regionale? Sau ai uitat de răspunderea ce ţi-a fost încredinţată?

Mariana ridică privirea:

— Adevărat. Abia acum îmi dau seama de greşeala pe care am făcut-o. E mult mai mare decît credeam. N-am fost la înălţimea încrederii pe care partidul mi-a arătat-o. (Era sigură că avea să-i fie luată sarcina de răspundere pe care o avea şi că i se va încredinţa alta mai puţin însemnată — ceea ce ei i se părea just. De abia acum îşi dădea seama de urmările grave pe care le-ar fi putut avea fapta ei nechibzuită.) Singurul lucru pe care-l pot spune este că n-am vrut să fac rău, dar ştiu că asta nu micşorează de loc gavitatea abaterii. Acum îmi dau seama de tot şi de azi înainte voi încerca să-mi stăpînesc pornirile, să mă gîndesc întîi şi-ntîi la interesul partidului. Am fost uşuratică.

Ruivo zîmbi. Cu o voce întretăiată, puţin gîfîită din pricina respiraţiei greoaie, spuse:

— Greşeala constă mai cu seamă în faptul că dumneata nu te-ai gîndit că, primejduindu-ţi libertatea, o primejduiai şi pe aceea a unei ştafete a conducerii. Învaţă să gîndeşti la persoana treia, Mariana; e o metodă bună, şi eu o folosesc mereu. Cînd vreau să fac ceva, totdeauna mă gîndesc la un al treilea, la un alt conducător, şi mă întreb: oare aşa ar fi făcut şi el?

João urmă:

— Conducerea a hotărît să-ţi fac o mustrare severă. Şi nădăjduieşte că o asemenea faptă nu se va mai întîmpla.

— Nu se va mai întîmpla. Cît privește mustrarea, sînt gata s-o primesc. O merit din plin.

Ruivo zîmbi din nou:

— A și fost făcută și încă bine făcută, de João. Acum trebuie să știi să tragi o învățătură din greșeala săvîrșită; așa ajunge omul un bun comunist: învățînd și din succese și din greșeli...

— Vrei să spui că voi fi și mai departe ștafetă?

— Bineînțeles, zise João. Sau găsești că ar trebui să te trimitem îndărăt la bază și să căutăm pe altul, care mîine ar săvîrși aceeași greșeală? Dumneata ai făcut-o și acum ai învățat că nu trebuie s-o mai faci și sînt sigur că n-ai s-o mai faci. Partea pozitivă a greșelii este că te-a făcut să înțelegi pe deplin răspunderea sarcinii pe care o ai acum. Nu-i așa?

— Da, într-adevăr. Acum sînt sigură că voi fi mult mai prudentă și am să și gîndesc la persoana a treia.

— Prea bine... Și-acum, la lucru.

Ruivo începu să vorbească. Mariana se aplecă înainte, ca să-i audă mai bine glasul, deși în odaie era liniște. Și cum stătea așa, aproape de el, îi auzi răsuflarea și-și dădu seama că boala îi rodea pieptul. Din cînd în cînd începea să tușească. Atunci se oprea și-și ștergea buzele cu batista. La un moment dat, Mariana văzu iar în batistă o pată de sînge. Ea trebuia să preia sarcina de a organiza o ședință a secretariatului. Trebuia să se ducă să-i anunțe pe José Pedro și pe Carlos, să le aducă la cunoștință data și adresa. Mai avea, de asemeni, sarcina să se ducă să deschidă casa (o casă nelocuită, pusă la dispoziție de un simpatizant) și să-i aștepte acolo.

— Dacă ai putea face cîte o cafeluță, n-ar fi rău, spuse João zîmbind.

Ruivo îi dădu cheia:

— E o casă singuratică, așezată undeva pe drumul ce duce la Santo Amaro. Poate că o vom putea închiria după aceea, ca s-o folosim pentru tipografie... vorbi el în numele lui João, care dădu din cap, în semn de aprobare.

Se despărţi de ea rîzînd :

— La revedere, şi sperăm că n-ai să mai umbli noaptea pe străzi cu bidineaua în mînă...

João le arătă tabloul suprarealist de pe perete :

— Litere pe ziduri ştii să zugrăveşti, dar un tablou complicat ca ăsta, mă îndoiesc...

Mariana se apropie de peretele pe care era atîrnată pînza încadrată într-o ramă lată de lemn lustruit :

— Eu nu mă pricep de loc la pictură. N-am căderea să judec tabloul, dar tare aş vrea să ştiu ce-o fi vrut pictorul să arate în încurcătura asta...

João privi pînza încă o dată :

— Întîi şi-ntîi, n-a ţinut să arate realitatea... Este, cum să spun, unul dintre modurile de a face artă împotriva poporului.

Ruivo avu un acces mai violent de tuse. Pieptul lui slab, scobit, i se cutremura tot, de-ţi era mai mare mila. Mariana lăsă tabloul, se duse spre el şi-i puse o mînă pe spate.

— Mi-a trecut. Mulţumesc.

— N-ai fost la doctor. M-a întrebat de dumneata. Zice că aşa nu-şi poate lua răspunderea să te vindece...

— Zilele astea n-am avut timp. Am fost foarte ocupat.

— Gîndeşte la persoana a treia, tovarăşe Ruivo. Un conducător al partidului nu are dreptul să se sinucidă...

— Întocmai, zise João. Şi eu i-am spus acelaşi lucru...

Mariana plecă, mîndră că era membră de partid şi tovarăşa de luptă a unor astfel de oameni. Dar trebuia să vegheze asupra sănătăţii lui Ruivo ; dacă avea să meargă mai departe aşa, muncind fără odihnă şi fără să se ducă la doctor, nu putea s-o ducă mult.

După ce Mariana plecă, cei doi conducători se priviră zîmbind.

— E o fată bună, zise Ruivo. A avut o atitudine justă față de critică.

— Foarte bună, da — încuviință João, și se așeză în fața tovarășului său, însuflețit de zîmbetul care îi înflorise pe buze. Așa de bună, încît eu, dacă m-aș hotărî să mă însor, i-aș cere să se mărite cu mine...

— Și de ce nu te hotărăști ?

— E greu. Astea nu sînt vremuri de însurătoare.

— Și de ce nu ? Ceea ce mă mai leagă de viață este tocmai căsnicia ; dacă n-aș fi fost însurat, de mult mă curățam... Olga mă silește să mănînc ; la orice oră aș veni acasă, găsesc de mîncare ; ea mă trimite la doctor...

— În orice caz, ca să se lege doi inși, trebuie să vrea amîndoi... Nu ajunge numai unul...

Ruivo îl întrerupse, puțin enervat :

— Dar cum, n-ai băgat de seamă că Mariana n-are ochi decît pentru dumneata ? Și mai îndrăznești să spui că te pricepi la oameni...

— Crezi ?

Dar convorbirea se întrerupse, deoarece în clipa aceea se auzi soneria de la intrare, João spuse, ridicîndu-se de pe fotoliu :

— A venit... și se duse să deschidă ușa.

În odaie își făcu apariția un bărbat înalt, puțin cam chel, cu o lulea în gură și cu niște ochelari pince-nez, sub care se ascundeau doi ochi mici, pieziși. Era Saquila. Noul venit îi strînse mîna lui Ruivo — între timp João se înapoiase de la ușă — apoi stînd așa în picioare, scoase o tabacheră și după ce-și curăță bine luleaua începu s-o umple atent cu tutun :

— Saquila, dumneata care te pricepi în literatură și artă explică-i te rog lui João ce însemnează tabloul acela de pe peretele din față... E năuc de admirație, dar nu înțelege nimic.

Saquila își îndreptă privirea spre tablou, în timp ce cu degetul mare îndesa tutunul în lulea :

— Este un tablou al unui suprarealist englez : Cícero l-a adus din Europa anul trecut. Are mari calități plastice și un colorit original. E un pictor de o mare virtuozitate tehnică...

— Dar ce-a vrut să arate în tablou ? repetă João întrebarea Marianei.

— A ! E vorba de un sentiment duminical — reacția artistului față de o sărbătoare religioasă. Întregul tumult de emoții bune și rele pe care le provoacă viziunea mic-burgheză...

— Duminică, sărbătoare religioasă, reacțiunea artistului... Cam încurcat, prietene. Ceea ce văd eu aici sînt pete și linii, atîta tot, oricît m-aș sili...

— Dar în jocul acestor culori și al acestor linii, în aparență lipsite de armonie, s-au oglindit emoțiile artistului. Dumneata nu simți melancolia, singurătatea, instinctele primare, frica telurică și dorul de libertate pe care le exprimă tabloul ?

— Nu simt nimic din toate astea, absolut nimic — și, ca să-ți spun drept, cred că nici dumneata nu simți, nici Cícero, nici pictorul...

— De ! Trebuie să ai gustul cultivat...

— Nu, dragă prietene, părerea mea e că doar unui om putred pot să-i placă asemenea lucruri. Numai că eu nu cred că celor mai mulți dintre voi le place cu adevărat. E o modă ; vă luați după curent, ca să nu păreți înapoiați...

Ruivo îi arătă alt tablou :

— Și cel de colo, făcut ca de un copil de opt ani ? Strada aceea, cu niște bețe întruchipînd oameni...

Saquila își scoase pipa din gură :

— Este una dintre cele mai bune picturi în ulei ale unei primitive braziliene, Sibila. O capodoperă. O capodoperă. Sibila are o sensibilitate poetică extraordinară...

— Prietene, asta poate să fie orice, numai pictură nu. Cel puţin aşa judec eu, cu simţirea mea de muncitor...

— Dragul meu, dumneata eşti un reacţionar în artă, un academist fără gust, nu simţi forţa revoluţionară a artei moderne.

— Se prea poate. Dar eu zic altceva. Că dumneata confunzi noţiunea de „modern" cu ceea ce e „revoluţionar" şi vrei să faci să treacă drept revoluţionară pictura asta care nu e altceva decît produsul unei clase descompuse. Clasa muncitoare nu va accepta niciodată asemenea tablouri. Clasa muncitoare este sănătoasă, iar tablourile astea sînt morbide ; clasa muncitoare priveşte spre viaţă, iar tablourile pe care mi le lauzi ocolesc viaţa ; clasa muncitoare are simţămintele curate, iar tablourile dumitale sînt rodul unor simţăminte josnice...

Cu un gest de dispreţ faţă de spusele lui João, Saquila tocmai se pregătea să înceapă un lung discurs :

— Afirmaţiile acestea simpliste...

Dar Ruivo îl întrerupse :

— Dragă Saquila, să lăsăm pe altă dată discuţia despre pictură. Acum avem de discutat lucruri mai serioase. Din nefericire, nu numai în ceea ce priveşte pictura apar divergenţe între noi...

Iar João adăugă brusc :

— Nici nu e de mirare, cu asemenea gusturi...

— De aceea am venit. De altfel, de mult doream să stăm de vorbă şi să punem la punct lucrurile. Iar acuma, după lovitura de stat, discuţia mi se pare esenţială.

— Şi nouă...

Ruivo luă cuvîntul. Vorbea răguşit şi rar, din pricină că respira greu, dar pe măsură ce vorbea se însufleţea. Îl învinui pe Saquila că e diversionist, că duce o activitate antipartinică, neprincipială, că agită oamenii împotriva conducerii de partid, că împiedică îndeplinirea normală a sarcinilor, sabotîndu-le — în ultima instanță — prin confuzia pe care o seamănă printre tovarăși. Linia politică de urmat în campania electorală fusese discutată pe larg înainte de a fi aprobată de Comitetul Central al partidului. Și de vreme ce a fost aprobată, activiștii au datoria s-o ducă la îndeplinire. Iar dacă vreunul mai are ceva de obiectat, să-și spună părerea pe față în cadrul organizațiilor, și nu să ducă o activitate fracționistă, să învrăjbească oamenii, vorbind în șoaptă, pe la colțuri, în mici ședințe particulare, unde pînă și viața intimă a tovarășilor este obiect de intrigi și mîrșăvii de tot soiul. Iar acum, în primele zile după lovitură, activitatea acestui grup parcă sporise. În loc să-și ajute tovarășii să pornească la luptă împotriva regimului instaurat cu forța, unii susțineau că lovitura de stat se datora liniei politice greșite a partidului, îngreunînd sarcina — și așa destul de grea — a tovarășilor de la conducere, creînd o atmosferă primejdioasă, de pesimism, în organizațiile de bază ale partidului. Și, după toate semnele, se părea că Saquila e capul acestui grup, conducătorul lui. Tovarășul Saquila era membru în comitetul regional, avea un post de conducere, cuvîntul lui cîntărea greu în fața tovarășilor din întreprinderi ; deci, cum se putea explica activitatea lui, care avea un caracter net troțkist ?

Saquila nu explică, ci tăgădui. Declară că nu era de acord cu linia politică trasată în vederea campaniei electorale ; că era pentru o înțelegere cu forțele lui Armando Sales ; că lovitura de stat ar fi putut fi evitată, dacă o asemenea alianță s-ar fi înfăptuit. După părerea lui, grupul de politicieni sanpaulieni era cel mai democrat din țară, avea o anumită tradiție liberală ce nu putea fi disprețuită, iar dacă și comuniștii ar fi luat parte la campanie, acest grup s-ar fi întărit, ar fi putut ține piept lui

Getúlio. Așa gîndea el, dar de cînd Comitetul Central aprobase linia politică dezbătută în sînul partidului, nu o mai combătuse, spuse Saquila. Nu întreprinsese nimic împotriva ei, și dacă uneori stătuseră de vorbă, el și alți tovarăși care gîndeau ca și el, discuțiile acestea nu fuseseră decît niște flecăreli fără importanță, simple comentarii întîmplătoare. Era gata să discute acțiunea lui în prima ședință a comitetului regional și chiar să-și facă autocritică în cazul cînd i se va dovedi că săvîrșise o greșeală concretă, dar refuza cu hotărîre să accepte învinuirea că ar fi troțkist. Debita cu ușurință valuri de cuvinte, fraze alese, curățindu-și atent luleaua și uitîndu-se cu coada ochiului cînd la João cînd la Ruivo. Încheie spunînd că e gata să discute problema, dar nu așa, într-o convorbire obișnuită, cu doi membri ai biroului de partid. Ci în fața comitetului regional, sau măcar în fața întregului birou de partid, lărgit cu membrii regionalei care se aflau în capitala statului São Paulo.

Și scoțînd tutun dintr-o pungă își umplu pipa. João și Ruivo schimbară între ei o privire. Saquila adăugă :

— Ceea ce cred că trebuie să discutăm urgent (și de aceea am cerut această ședință), e poziția pe care trebuie s-o luăm acum. Eu am ceva concret de transmis partidului : „armandiștii" se pregătesc de răscoală ; e ceva serios și au o parte din armată cu ei. Vor lichida regimul și vor convoca din nou corpul electoral... M-au sondat și pe mine, ca să afle ce gîndește partidul... Eu cred că...

— Comitetul Central e la curent cu această problemă, a studiat-o și a luat hotărîri asupra ei...

— Cînd ?

— Materialul a sosit astăzi. Mîine vom începe să-l comunicăm organizațiilor.

— Și ce zice ?

— Comitetul Central atrage atenția partidului să nu se lase tîrît în aventuri cu lovituri politice, care nu ar avea alt rezultat decît că ar consolida dictatura. Şi trasează planul de luptă împotriva „statului nou" : agitaţie, greve, demascarea lui Getúlio în sindicate şi printre toţi oamenii muncii, tratative pentru formarea unui front democratic, care să împiedice instaurarea unui regim fascist...

— Un regim fascist a şi fost instaurat...

— Este o Constituţie de tip fascist, care ar putea să fie pusă în aplicare, dacă poporul nu va lupta împotriva ei. De fapt, regimul lui Getúlio este o dictatură sud-americană, plină de contradicţii, unele din ele foarte ascuţite, cum e contradicţia dintre Getúlio şi integralişti. Contradicţii imperialiste, contradicţii între grupurile politice naţionale. În loc să ne băgăm în lovitura armandistă, care ar fi în stare să păstreze Constituţia lui Getúlio dacă ar izbîndi, noi trebuie să încercăm să grupăm toate elementele democratice, în baza unui program minimal : lichidarea Constituţiei fasciste, întoarcerea la Constituţia din 1934, amnistie, lupta împotriva integralismului. Şi acest front nu poate fi realizat decît în timp, pe măsură ce lupta maselor împotriva dictaturii va spori în intensitate. João tăcu.

— Toate astea — răspunse Saquila — mie mi se par vagi, lipsite de consistenţă. Front democratic cu cine ? Partizanii lui Zé Américo sînt un conglomerat amorf. Cei mai mulţi dintre ei îl sprijină pe Getúlio. Rămîn „armandiştii". Cu aceştia poţi face treabă. Dar ei sînt mult mai realişti decît partidul, ei pregătesc singurul lucru care poate să-l lichideze pe Getúlio : o lovitură armată. Şi dacă noi nu luăm parte la ea, atunci înseamnă că vrem chiar să dispărem de pe arena vieţii politice... Prilejul e unic. Repet : oamenii sînt bine organizaţi. Sînt cîţiva generali care nu-l înghit de loc pe Getúlio, pe alţii îi nemulţumeşte situaţia armatei în urma loviturii ; Juracy Magalhães a fost prelucrat, Flores de Cunha va intra pe la frontiera statului Rio Grande... E ceva temeinic, o lovitură rapidă şi hotărîtoare. Şi nu o poveste, cu lupta maselor, cu greve... mai ales acum, cînd greva, după noua Constituţie, este crimă. Toate astea sînt bune ca material de publicat în *Clasa muncitoare*, dar nu au sorţi de izbîndă...

Ruivo îl privi ţintă pe ziarist :

— De mult n-am mai auzit atîtea absurdităţi la un loc. Va să zică, după dumneata, un „putsch" e mai important decît lupta de masă ; a merge în coada burgheziei e ceva mai sigur decît a încredinţa frînele conducerii luptei în mîinile clasei muncitoare, iar minerii, muncitorii şi ţăranii sînt mai prejos decît Flores da Cunha şi Armando Sales ? Dumneata, Saquila, eşti un om care l-ai citit pe Marx, pe Engels, *Capitalul* în întregime, operele lui Lenin şi Stalin, tot ce poţi aduna prin librării în materie de marxism şi tot ce comanzi din străinătate. Ai citit şi n-ai înţeles nimic, prietene. Ţi s-a aplecat. Asta este boala voastră, a intelectualilor rupţi de viaţă, care învăţaţi marxismul în birou, departe de clocotul maselor. Învăţătura e bună ca să poţi lucra mai bine în practică, dar vouă vi se apleacă, şi pe urmă faceţi numai boroboaţe... Hotărîrea conducerii este justă, lovitura armandistă va nimeri în gol, singurul care va cîştiga va fi Getúlio. Trebuie să facem totul ca s-o evităm. Iată ce trebuie să faci dumneata : să stai de vorbă cu oamenii cinstiţi care sînt amestecaţi în complot (nu cred să fie mulţi, dar trebuie să fie totuşi cîţiva) şi să-i faci să înţeleagă ce este greşit şi primejdios într-o asemenea politică...

— Dragul meu, n-ai să mă convingi cu ironii. Fac abstracţie de tot sectarismul îngust pe care-l manifeşti faţă de intelectuali, şi cer un singur lucru : să mă duc la Rio, ca să discut cu Comitetul Central sondarea „armandiştilor". Sînteţi de acord ?

— Trebuie să întrebăm mai întîi la Rio. Să vedem dacă Comitetul Central vrea să discute cu dumneata. Putem să întrebăm.

— Eu cer să faceți acest lucru cît mai repede cu putință...

Aici, João interveni :

— Încă un lucru. Problema tipografiei. Dumneata ești responsabilul ei. Secretariatul a hotărît s-o mute în altă casă. Cea de acum nu mai este sigură.

— De ce ?

— E într-un loc amenințat. Lumea a aflat de existența ei, tovarășul care lucrează acolo a cam fost luat la ochi... Trebuie mutată. Am făcut rost de o casă sigură... Dumneata trebuie să-i spui tovarășului să demonteze mașina de imprimat și să împacheteze literele.

— Foarte bine, am să iau măsuri. Și casa cea nouă pe ce stradă e ?

— Lucrul nu este definitiv stabilit. O să-ți spunem noi mai tîrziu și o să schimbăm și tipograful. Căutăm alți tovarăși. Cel vechi a fost îngropat acolo cu mașina de mai bine de un an. I-o fi și lui dor de lumina soarelui...

— Pot să preiau sarcina de a căuta altul.

— Desigur, caută și dumneata, căutăm și noi. După aceea vom vedea pe cine alegem.

După ce plecă Saquila, João se duse iar în fața tabloului suprarealist :

— Ai auzit, Ruivo : „putsch" și nu luptă de masă ; conducerea s-o aibă burghezia, nu proletariatul... Între ideile lui politice și gusturile artistice nu e nici o deosebire. Dimpotrivă, e o perfectă armonie : troțkismul și suprarealismul sînt forme ale luptei burgheziei pe planuri diferite. A voi să situezi arta deasupra criticii clasei muncitoare e o absurditate E ca și cum am admite că marxismul e valabil pentru anumite lucruri și pentru altele nu. Eu nu mă pricep la pictură, dar sînt muncitor și marxismul pentru mine nu e o dogmă, ci o călăuză în acțiune...

Ruivo clătină din cap :

— Important este ca activiștii mișcării muncitorești să învețe, ca să nu poată fi duși de nas de asemenea intelectuali care propovăduiesc ideologii străine partidului.

— Într-o zi, cînd o să am timp, o să citesc ceea ce s-a scris despre felul acesta de artă. Trebuie, dacă vrem să ajutăm masa de oameni cinstiți dar dezorientați, dacă vrem să-i ajutăm pe tineri...

Ruivo însă se gîndea la aspectul politic al problemei ; convorbirea cu Saquila îl făcuse să-și dea în întregime seama de primejdia pe care o reprezenta grupul acela pentru toată organizația regională.

— Trebuie lichidat de urgență focarul ăsta troțkist. Dacă nu, o să avem mari neplăceri... Pe drumul pe care a apucat-o, Saquila e în stare de orice.

— Întîi și-ntîi, să mutăm tipografia...

— Gata, eu plec. Mă duc să văd dacă-l mai prind pe doctor la cabinet. Bună fată Mariana. Felicitările mele...

— Lasă glumele.

João rămase singur. Așteptă cîtva timp, ca să nu plece numaidecît după Ruivo. Trecu de la tabloul suprarealist — și mai ciudat acum, cînd primele umbre ale amurgului pătrunseră în cameră — la cel al pictoriței lansate de Shopel și Paulo :

— Și asta îndrăznesc s-o numească artă...

Amurgul cobora încet, în dangătul clopotelor ce vesteau slujba de seară. Pe străzi se aprindeau luminile. În clipa asta — își zise João — Mariana a ajuns în mahalaua îndepărtată în care locuiește Zé Pedro. Poate că cinează acolo, înainte de a porni în căutarea lui Carlos. Și, aducîndu-și aminte de chipul Marianei, zîmbi. Ce gravă era cînd își făcea autocritica... În noaptea loviturii de stat, chiar și el, João, trebuise să dea o adevărată luptă cu sine, ca să nu se ducă să scrie lozinci pe zidurile orașului. Ce fată bună și curajoasă ?

11

În orașul străin, zărit deocamdantă numai de la ferestrele hotelului, Apolinário răsfoiește cu înfrigurare ziarele cumpărate la gară. Lovitura de stat din Brazilia nu mai ocupa primele pagini ale ziarelor. În locul ei, acum se vorbea despre un renumit jucător de fotbal care fugise din țară, cu avionul, ca să joace într-o echipă din Venezuela.

Citi lacom telegramele : fostul senator Venâncio Florival trecuse de partea lui Vargas, sprijinind noul regim și declarase, într-un interviu acordat ziarelor, că cea mai mare problemă a țării este lupta împotriva comunismului. Apolinário se strîmbă de scîrbă cînd citi numele acestui mare moșier, vestit pe cîmpiile din Mato Grosso și Goiás : moșierul care snopea din bătăi țăranii, cînd nu-i omora, și al cărui bun plac era lege pe nesfîrșitele întinderi de pămînt. Altă telegramă vorbea de divergențele dintre Getúlio și integraliști. Acțiunea integralistă fusese interzisă, ca și toate celelalte partide, iar generalul Newton Cavalcanti, ale cărui legături cu partidul fascist erau notorii, părăsise comanda militară a orașului Rio de Janeiro. Totuși, adăuga corespondentul unei agenții americane, noul ministru al Justiției mai încerca o formulă prin care să-l împace pe Vargas cu integraliștii. După acest corespondent, Ministerul Educației fusese încredințat lui Plínio Salgado, iar „Acțiunea integralistă", dispărînd ca partid politic, urma să fie transformată într-o mare organizație paramilitară, sub forma unei societăți sportive. Altă telegramă vestea eliberarea cîtorva oameni politici arestați în ziua loviturii de stat și sosirea la Rio a fostului guvernator al statului Bahia, în vederea reintegrării sale în rîndurile armatei. O mică depeșă, tipărită cu litere mici în colțul unei pagini, vorbea despre arestarea unor elemente comuniste la Rio, în timp ce scriau lozinci pe străzi. Un proces, primul întemeiat pe litera noii Constituţii, fusese deschis împotriva lor. Şi, pe trei coloane, cu litere de-o schioapă, ţîşnind din pagină, o telegramă senzaţională: într-un interviu acordat agenţiei United Press, Vargas expunea politica externă a noului său regim. Vorbea de panorama confuză a lumii şi afirma că guvernul lui va rămîne credincios prieteniei tradiţionale dintre Brazilia şi Statele Unite, garanţia securităţii continentului în aceste vremuri în care războiul sta gata să izbucnească în Europa. Făcea, în termeni entuziaşti, elogiul lui Roosevelt, arătînd cît de mult datorează Brazilia capitalurilor şi tehnicienilor nord-americani, factori de seamă ai progresului brazilian. Şi termina definind noul regim instaurat de el ca pe o democraţie de tip înalt, în care va domni o atmosferă de colaborare între patroni şi salariaţi şi în care vor dispărea agitaţiile extremiste, dăunătoare sănătăţii patriei. Într-un comentariu la interviu, agenţia telegrafică încheia arătînd că declaraţiile lui Vargas sînt un răspuns concludent la temerile Departamentului de stat şi ale cercurilor financiare din Wall-Street, cărora le fusese frică în primul moment să nu se adeverească zvonurile despre intrarea Braziliei în pactul antikomintern, ceea ce ar fi însemnat stabilirea unei legături strînse cu politica germană şi o colaborare cu capitalurile naziste. Interviul lui Vargas venise să dezmintă aceste zvonuri şi se aştepta dintr-un moment în altul ca Statele Unite să recunoască noul regim politic brazilian, deşi avea un caracter totalitar şi antidemocratic. Într-un ziar catolic, Apolinário citi încă un editorial care comenta lovitura. Ziaristul analiza noua Constituţie şi, deşi recunoştea că anumite articole şi paragrafe ar fi putut, la prima vedere, să impresioneze neplăcut mentalitatea democratică a poporului uruguayan, nu se putea opri să nu-i facă elogiul, căci în definitiv Constituţia apăra integritatea morală, economică şi politică a Braziliei împotriva nefastei acţiuni a comuniştilor, ştiut fiind că lumea ajunsese într-un moment cînd nu li se mai putea lăsa „complicilor Moscovei" — în numele unui liberalism perimat — posibilitatea de a-și înfăptui opera de dezagregare socială. Editorialul prezenta noul regim brazilian ca pe un model vrednic de imitat de celelalte țări ale continentului, dacă aveau de gînd cu adevărat să salveze civilizația creștină de pericolul bolșevic. Era de ajuns să te uiți la Spania, ca să-ți dai seama de primejdie. În continuare, îl proclama pe Vargas „un mare bărbat de stat", pildă pentru oamenii politici latino-americani, și îi garanta aprobarea lui dumnezeu „supremul ziditor al universului", pe care don Vargas năzuiește a-l salvgarda prin Constituția statului nou.

Isprăvind de citit și editorialul acesta, Apolinário se mai strîmbă o dată și șopti : „Ce ticăloși !" Apoi, lăsînd ziarele pe pat, se îndreptă spre fereastră și privi afară, la forfota străzii peste care se lăsase seara.

Ploua ; o ploaie măruntă, interminabilă. Ce tovarăși vor fi arestați la Rio ? Cum va evolua situația politică din Brazilia, cum se va sfîrși lupta surdă dintre Getúlio și integraliști ? Cum avea să răspundă partidul la lovitură, ce acțiuni noi va întreprinde ? Copleșit de gînduri, se îndepărtă de fereastră și se apucă să citească telegramele în legătură cu războiul din Spania. Citi despre bătălii, despre mișcări de trupe, despre eroica apărare a Madridului. Pe cît se părea, Franco înainta. Totuși, republicanii rezistau bine, în ciuda ofițerilor și soldaților germani și italieni și a armelor trimise de Hitler și Mussolini. Ah ! de ar ajunge o dată în Spania, să se vadă în mijlocul bătăliei îndîrjite, să simtă mirosul prafului de pușcă, să se simtă înconjurat de soldați ! În prima noapte petrecută aici, la Montevideo, fără să fi stabilit încă nici o legătură, se simțea singuratic și neliniștit. Nu mai era în Brazilia, și nici în Spania nu ajunsese. Evenimentele de la Rio și de la São Paulo nu-l mai priveau, cele de la

Madrid și de la Barcelona nu-l priveau încă. „Un comunist — își zise — își poate îndeplini datoria de revoluționar în orice colț al lumii." Dar aici era doar în trecere, mergea de la un loc de luptă la altul. Iar situația i se părea pretutindeni atît de încordată, mai ales în Brazilia și Spania, încît stînd așa la Montevideo i se părea că-și pierde timpul degeaba. Ardea de dorința să se bată, nemișcarea îi măcina nervii. Cum să te mulțumești cu niște știri aflate din gazete, cînd în Brazilia tovarășii sînt arestați, cînd în Spania tovarășii mor sub gloanțele naziste? Mîine va ști ziua plecării, data cînd vasul va ridica ancora. Mîine nu va mai fi un fals ziarist brazilian, va avea un nume nou și altă meserie. Dar în seara aceea ploioasă se gîndea la Brazilia, la violenta reacție stîrnită de lovitură, la greutățile sporite ivite în fața partidului. Ar fi vrut să aibă un tovarăș cu care să stea de vorbă, pe cineva cu care să poată ieși în oraș și cu care să discute despre situația din Brazilia, despre perspectivele războiului din Spania. Se simțea singur, nespus de singur în orașul acela necunoscut, în odaia de hotel, rece, neprimitoare. Pînă la urmă se hotărî să iasă în oraș ca să cineze; altceva mai bun n-avea de făcut.

Luă masa într-un restaurant modest, unde niște spanioli exaltați discutau în gura mare. Ascultă schimbul de argumente și zîmbi prietenește unui om scund, cu bască, pe care îl auzise numindu-l pe Franco „trădător scîrbos". Discuția era atît de aprinsă, încît amenința să degenereze în conflict. Un franchist gras îi vîrî pumnul sub nas spaniolului scund. Apolinário își zise în gînd: „Dacă se atinge de republican, am să-l satur eu de fascism; o să încep chiar de aici să mă bat pentru Spania", dar numaidecît își dădu seama că-i era cu neputință să intervină, fie în discuție, fie în conflict; înainte de a ajunge în Spania, nu avea voie să întreprindă nimic care i-ar fi putut întrerupe călătoria. Dacă ar fi început un conflict între spaniolii republicani și franchiști, la restaurant, tot ce avea mai bun de făcut era să se îndepărteze în grabă, înainte de sosirea poliției. Dar nu izbucni nici o luptă, doar înjurăturile deveniră mai tari, în timp ce omul cel scund repeta cuvintele Passionariei, strigînd pătimaș și cu un aer de triumf :

No pasarán! Los falangistas no pasarán! [1]

Singurul ajutor pe care putu să i-l dea Apolinário fu un zîmbet de încurajare. După ce plăti consumația, ieși în ploaie pe străzile iluminate. Se uită la vitrine, la trecătorii adăpostiți sub umbrele, la tramvaie și autobuse. Unde o fi sediul Comitetului Central al partidului din Uruguay? Ar fi vrut să treacă prin fața lui, să-i simtă prezența solidară, în această seară de singurătate. Dar nu știa unde este, nu știa nici care dintre cei ce mergeau grăbiți în ploaie erau tovarăși, cu inima bătînd pentru aceeași cauză, a libertății omului. Nu s-ar fi simțit, desigur, atît de singuratic, dacă amintirea Braziliei, greu încercată de lovitura de stat fascistă, nu l-ar fi urmărit, de dincolo de frontiera apropiată, făcîndu-l să se gîndească la suferințele îndurate, la primejdiile care îi pîndeau pe ceilalți, la închisorile pline cu eroii revoluției din 1935, la temnița în care se afla Prestes. Libertatea lui, deocamdată inutilă, aici, pe străzile Capitalei Uruguayului, îl apăsa ca o povară. Ce-ar fi să intre într-un cinematograf? Zărise, în drum spre restaurant, afișul atrăgător al unui film francez. Își îndreptă pașii spre bulevardul unde era cinematograful. Dar, văzînd un chioșc de ziare, cu ilustrate în vitrină, se opri. Cîtva timp privi cărțile poștale, alegîndu-le pe cele mai frumoase și comparîndu-le unele cu altele. Se hotărî pentru două dintre ele, cumpără și mărci, scrise pe loc adresele și cîteva cuvinte de salut surorii sale şi Marianei. Iscăli indescifrabil ; sora lui şi tovarăşa Mariana vor ghici uşor de unde vine cuvîntul de dor. Sora lui va fi bucuroasă ştiindu-l pe pămînt străin, departe de închisorile din Rio, de urmăririle poliţiştilor şi de procesul ce trebuia să se judece curînd. Mariana va fi şi ea bucuroasă ştiindu-l de cealaltă parte a frontierei, în drum spre Spania. În acele zile tulburi, cartea poştală îi va sluji ca stimulent, va fi ca o strîngere de mînă în mijlocul luptei grele.

---

[1] Nu vor trece! Falangiștii nu vor trece! — în limba spaniolă, în original.

Nu mai avea chef să se ducă la cinema. Căută o cutie poştală, ca să arunce ilustratele. Picăturile de apă i se prelingeau pe faţă ; mergea pe Calea 18 Iulie, cînd deodată zări privirea curioasă a unei femei ce şedea adăpostită într-un gang ; ochii ei îl măsurară din cap pînă-n picioare, dar el îşi urmă firul gîndurilor, care îl purtau spre îndepărtata şi chinuita lui Brazilie. Se simţi singur în mijlocul mulţimii ; circulaţia era intensă, în ciuda ploii mărunte care cădea. Atunci auzi un zgomot surd, care venea dinspre piaţa ce se afla în faţa lui, un zvon de aplauze şi strigăte de „trăiască" ! Zgomotul creştea pe măsură ce înainta pe bulevard şi sfîrşi prin a-i atrage atenţia. Grăbi pasul ; în mijlocul gălăgiei şi al strigătelor puternice, i se păru că aude un nume familiar. Pătrunzînd în piaţă, dădu peste un miting. De pe balconul unei clădiri vorbea un orator, tema discursului era Brazilia. Apolinário îşi croi drum prin mulţimea adunată sub umbrele şi se apropie.

Se afla peste drum de Ateneul din Montevideo. Cu toate că era seară şi aerul se răcorise din pricina ploii care nu mai contenea, mii de oameni se adunaseră ca să-şi exprime solidaritatea cu antifasciştii brazilieni în ceasul acela greu pentru ei, cînd o dictatură cu caracter fascist se abătuse asupra ţării lor. Oratorii se perindară unul după altul — muncitori, intelectuali, reprezentanţi ai partidelor şi organizaţiilor de masă. Toţi vorbeau despre semnificaţia dictaturii instaurate şi despre primejdia pe care ea o reprezenta pentru toate forțele democratice de pe continentul latino-american.

Vorbiră despre încrederea pe care poporul uruguayan o avea în poporul brazilian, în liderii lui antifasciști și, mai ales, în Luís Carlos Prestes. Cînd numele iubit al deținutului fu rostit, un tunet de aplauze făcu să se cutremure văzduhul, iar mulțimea repetă în cadență :

Pres-tes — da... Var-gas — nu...

Apolinário stătea nemișcat ca o statuie, de parcă ar fi avut picioarele țintuite de pămînt. Cuvintele vorbitorilor, aplauzele care le întrerupeau, strigătele de aprobare cînd se rosteau fraze mai tari, și numele lui Prestes repetat de mii de guri, toate acestea îi spulberaseră neliniștile. Nu se mai simțea singur. Nu, nu fusese și nu va fi niciodată singur, nu avea dreptul să se creadă izolat, părăsit ; în jurul lui, oriunde s-ar afla, vor fi sute și mii de oameni care să-i strîngă mîna cu căldură, bărbătește. Și repetă, fără să-și dea seama, în cor cu mulțimea :

Pres-tes da ! Var-gas nu !

Nici un comunist nu este singur în mijlocul bătăliei, nici chiar atunci cînd se află în trecere printr-un oraș străin, mergînd de la un cîmp de luptă la altul. Niciodată nu ești singur, pierdut sau părăsit, nici chiar în temnița cea mai grea, nici chiar în carcera cea mai strașnică, despărțit de ceilalți ca o fiară primejdioasă. În jurul tău, înconjurîndu-te solidari, sînt milioane și milioane de oameni, care te apără și te ajută. Fostului ofițer parcă i se spărsese un abces ; bucuria convalescenței îi dădea aripi, alinîndu-i durerea, neliniștile. Ploaia măruntă îl răzbise pînă la oase, dar nu mai simțea nimic ; un fior cald, primăvăratic i se urcă din piept spre ochi, împăienjenindu-i de emoție. Un muncitor care se afla lîngă el îi făcu semn, poftindu-l să se adăpostească sub umbrela lui. Apolinário îi mulțumi cu un zîmbet și se adăposti sub umbrelă. Prins în valul mulțimii, glasul lui răsună liber, strigînd numele iubit al lui Prestes, în timp ce o lacrimă îndărătnică ce-i umflase pleoapa i se rostogolea încet pe obraz.

Văzu apoi mulțimea plină de încredere plecînd din piață și răspîndindu-se spre străzi și bulevarde. Prin fața lui defilară pancarte cu lozinci : „Jos statul nou", „Amnistie lui PRESTES", „Libertate Braziliei", portretele liderilor, unul al lui Prestes cu barbă, de pe vremea marșului Coloanei. Oamenii se împrăștiau liniștiți prin ploaie, iar el mai rămase în piață mult timp, în fața ferestrei de la care vorbiseră oratorii. În cîteva zile va fi în Spania, de cealaltă parte a Oceanului. Acolo va apăra totodată și libertatea poporului brazilian, pe tovarășii arestați, partidul lui comunist. În orice tranșee s-ar găsi luptînd împotriva fascismului, își va îndeplini datoria de patriot. Toate acestea le simțea acum cu o deosebită tărie, în timp ce în urechi îi mai răsunau încă strigătele oamenilor muncii din Uruguay, mesajul lor trimis poporului brazilian.

Pres-tes da ! Var-gas nu !

În drum spre hotel, privea cu drag trecătorii, vitrinele iluminate, tramvaiele pline... Și cum privea așa, îi veni să le spună acestor oameni simpli de pe stradă, în semn de recunoștință : „Fraților, fraților..." Nu mai era singur. În jurul său avea o lume întreagă.

CAPITOLUL AL TREILEA

1

Fluviul curgea năvalnic şi tulbure. Lacomii piranhas[1] îi brăzdau spinarea vălurită. Tîrîte de puhoi, trunchiuri de copaci, hoituri putrezite, frunze uscate şi pene colorate străbăteau pe apele fluviului jungla, călătorind spre ocean. Fel de fel de păsărele ciripeau prin arborii enormi, stufoşi, în care săreau sprintene, dintr-o creangă în alta, maimuţe speriate de ţipetele ascuţite ale papagalilor de toate mărimile, neamurile şi culorile. Flori de o rară frumuseţe creşteau pe plantele parazite de pe trunchiurile copacilor — orhidee cu un colorit fantastic — iar florile de cîmp roşii, albastre, galbene, pestriţe umpleau desişul umed al junglei. Ciuperci monstruoase apăreau şi creşteau văzînd cu ochii, sub zborul fluturilor de toate culorile, unii de un albastru întunecat, aproape negru, alţii de un azuriu deschis, ca cerul senin. Fel de fel de animale veneau din junglă la malurile fluviului ca să se adape ; porci spinoşi şi tapiri, cotii repezi şi paca[2] sperioşi, cerbi cu mersul elegant, şerpi argintii cu dinţi ascuţiţi şi veninoşi, temutul jaguar cu gheare neîndurătoare, oricînd gata să-ţi sară în spate. La vărsarea micilor afluenţi, crocodilii se încălzeau la soare, iar fălcile lor uriaşe se închideau uneori înghiţind sumedenie de peşti. O viaţă ca de început de lume pulsa sub soarele arzător, prin lianele încurcate ce legau copacii ca într-o rețea, în aproape nelocuita vale a fluviului Salgado.

---

[1] Numele unui peşte carnivor de apă dulce.
[2] Mamifere rozătoare din America de Sud.

Cînd și cînd, rar de tot, o luntre primitivă, cioplită dintr-un trunchi de copac, urca fluviul, speriind păsările și fiarele, trezind crocodilii leneși, alarmînd maimuțele neastîmpărate și curioase, care săreau nebunește prin copaci, într-o goană smintită, azvîrlind de departe nuci de cocos înspre îndrăzneața ambarcație, ca și cum i-ar fi interzis să mai treacă vreodată prin acele primejdioase meleaguri. Păsările își încetau cîntecele melodioase, caimanii piereau sub apă, broaștele se scufundau, cerbii se pierdeau în desiș, cobrele se făceau ghem, gata să sară și să-și arunce veninul. Numai peștii prădalnici, lacomi de sînge, săltau în jurul bărcii, în bancuri nesfîrșite. De obicei, ursuzul caboclo care vîslea nici nu-și ridica privirea ; spectacolul îi era cunoscut. Înainta, ferindu-și barca de trunchiurile ce veneau în jos și de vecinătatea primejdioasă a crocodililor.

Și totuși, într-o bună zi, pe la sfîrșitul anului 1936, o luntre venea în susul fluviului, ducînd un om pentru care priveliștea acelor locuri era nouă și ispititoare și omul privea cu nesaț jungla plină de taine, florile minunate, capetele întunecate și solzoase ale crocodililor. Chiar și acum, deși a trecut un an de cînd a văzut pentru întîia oară locurile acestea, Gonçalão[1] tot mai încearcă senzația imensității, a puterii de neînvins pe care i-o dau jungla și fluviul. De cîte ori n-a străbătut cu luntrea lui iute fluviul ; de cîte ori nu și-a descărcat carabina în șerpi și tapiri — și ochii care s-au obișnuit să deosebească șerpii veninoși de cei neveninoși și urechile care au învățat să cunoască de departe pasul ușor al jaguarului !... Totuși, în fiece zi descoperă ceva nou și frumos sau îngrozitor, în această lume necunoscută în care se ascunde de poliție. Aici a desțelenit un petic de pămînt pe malul fluviului și l-a semănat cu manioc și cu porumb. Despre îndepărtata lume a litoralului, de mult nu mai știe nimic. Ecourile ei nu ajung pînă în adîncul acestor păduri virgine — cea mai bună ascunzătoare pentru un om osîndit la patruzeci de ani de închisoare: zece ca extremist și cap de răscoală și treizeci ca ucigaș.

---

[1] Formă derivată din *Gonçalo,* alintare prietenească.

E drept că muriseră cîțiva jandarmi, dar Gonçalão nu știe dacă sub focurile lui căzuseră. Cu toate acestea, fusese osîndit ca și cum el i-ar fi ucis pe toți, ca și cum ar fi fost atacați pe la spate și n-ar fi căzut luptînd împotriva unor bieți indieni fără apărare.

Denumirea de „ucigaș", cu care îl înfierase justiția, nu-l supără. Dacă s-ar duce cineva din colibă în colibă, pe micile plantații risipite de o parte și de alta a fluviului, printre oamenii bolnavi de friguri, și ar întreba dacă nu se ascunde cumva pe-acolo un ucigaș fioros, o namilă cu brațele cît crăcile groase ale unui copac, cu mîinile aspre și bătătorite, cu fața arămie, arsă de soare, băștinașii i-ar răspunde că da, locuiește la ei un astfel de uriaș, care își lucrează pămîntul, o mică plantație de porumb și manioc, dar că omul e nițel medic și nițel infirmier, că știe să citească și să scrie, că se pricepe la rădăcini și la ierburi, că e de o bunătate nemăsurată, că nu-i în stare să facă rău nici unei furnici și că, de bună seamă, nu el e ucigașul căutat. Îi zicea José; nimeni nu-i știa numele de familie; unii îi spuneau, cînd se întîlneau la vînătoare, „Amigao"[1], cuvînt pe care Gonçalão îl rostea des, cînd se adresa cunoscuților și necunoscuților. Cînd cineva spunea „Amigao", toată lumea știa că este vorba de omul singuratic de la capătul văii fluviului Salgado. Și cu siguranță că dacă poliția ar fi aflat într-o zi că șade ascuns aici și ar fi venit să-l caute, toți locuitorii ținutului s-ar fi unit ca să-l apere. De un an de cînd ședea în junglă, Gonçalão ajunsese să fie respectat și iubit de toți.

---

[1] Cuvînt derivat din *amigo*, prieten.

Nu rămînea multă vreme pe pămîntul lui. Îşi lua luntrea şi se ducea din plantaţie în plantaţie, îngrijind bolnavii, recomandînd fierturi de rădăcini şi frunze, învăţate de la indieni, ajutîndu-i pe caboclosi să doboare copaci şi să-şi ridice colibe, vînînd cu ei, încercînd să-i înveţe să citească, vorbindu-le de alte lumi, în care cei ce lucrează pămîntul duc o altfel de viaţă. Cînd apărea în luntrea lui era salutat cu strigăte şi în întîmpinarea lui veneau bărbaţi, femei, copii. Cei care aveau fete de măritat se pizmuiau între ei, căci fiecare trăgea nădejde să-şi mărite fata cu Gonçalão. El însă purta în deget un inel de logodnă, iar în inimă amintirea unui obraz oacheş, şi părea că nu doreşte să-şi ia o femeie în coliba lui de lemn de pe malul fluviului.

Gonçalão ştia că dincolo de vale, de cealaltă parte a muntelui, se întindeau păşunile crescătorilor de vite, plantaţiile, casele coloniştilor şi muncitorilor. Şi uneori, în ciuda primejdiei, se aventurase pînă la acele pămînturi — proprietatea faimosului senator Venâncio Florival, al cărui nume făcea să tremure sate întregi. Deşi n-avea legătură cu nici o organizaţie de partid, pierdut în junglă cum era, Gonçalão începu să ducă printre ţăranii de pe moşie o muncă de lămurire. Aşa hotărîseră tovarăşii : trebuia să dispară fără urmă şi să rămînă mult timp ascuns într-un loc retras, fiindcă era cu neputinţă să mai stea la oraş ; poliţiile tuturor statelor federale îl căutau şi aveau ordin să-l ucidă dacă ar fi dat de el. Aşadar nu i se mai putea încredinţa nici o sarcină. El înţelesese lucrul acesta şi, străbătînd munţi, cîmpii, rîuri şi păduri virgine — un drum nemaipomenit de greu — ajunsese în valea fluviului Saldago, unde nimănui nu i-ar fi trecut prin minte să se ducă să-l caute.

Din cînd în cînd, cîte un ziar din capitala statului Bahia amintea de el, punînd pe seama lui agitaţiile politice din ţinut. Unele afirmau că intrase în banda de *cangaceiros*[1] a lui Lampião, altele spuneau că fusese văzut prin orașele de provincie. Ori de cîte ori erau în criză de știri senzaționale, gazetarii își aduceau aminte de Gonçalão, și atunci îl întrebau pe șeful poliției, în articole cu litere groase: „Pe unde umblă Gonçalão ?" Șeful poliției dădea numaidecît un interviu: Cercetările continuă nu numai în Bahia, ci în toată țara; arestarea „banditului" este o chestiune de zile. Dar în Brazilia un singur om știa unde se află Gonçalão: tovarășul Vítor, din secretariatul de nord-est, responsabil de partid în regiunea Bahia. Vítor îi arătase lui Goncalão pe hartă valea îndepărtată:

— Iată un ținut pustiu. Și să știi, e foarte bogat; chiar acum de curînd am citit despre el un articol într-o revistă americană. Parcă-i văd pe americani întinzîndu-și ghearele asupra lui. Sînt multe zăcăminte de mangan acolo. De ce nu te duci să-i aștepți la fața locului? Fiindcă vor veni — ei sau nemții, căci și nemții au interese.

Gonçalão măsurase cu degetul gros distanța pe hartă:

— E o bucată de drum...

Și rîse, cu rîsul lui de uriaș:

— Chiar mîine am să plec într-acolo...

Judecarea procesului său se isprăvise și sentința fusese dată: patruzeci de ani închisoare. Gonçalão rîdea, cu o spaimă prefăcută:

— Am treizeci și doi; dacă mai stau patruzeci la închisoare, cînd am să ies, am să fiu un hodoroq bătrîn...

— Dacă te prinde, te execută, ca să bage frica în oameni. În Brazilia, lupta indienilor a fost prima mișcare serioasă împotriva moșierilor, și le e teamă să nu se repete.

Uneori, vorbind cu locuitorii de pe valea fluviului Salgado, Gonçalão își aducea aminte de indienii din Ilhéus. Aveau aceeași caldă încredere în el, îl priveau cu aceiași ochi prietenoși. O rămășiță de trib, scăpată din măcelul organizat pe vremea colonizării, lucrînd pămînturi moștenite din tată-n fiu; o mică misiune a Serviciului pentru protecția indienilor, funcționînd pe lîngă colonie. Gonçalão era infirmierul coloniei; îi plăcea munca printre indieni, făcea uneori pe profesorul, îi învăța alfabetul, trezindu-le totodată și conștiința politică.

---

[1] Țăran sărac trăind în haiducie.

Tovarășii îi găsiseră locul acela după ce fusese luat la ochi din pricina grevei pe care o condusese într-o fabrică de uleiuri vegetale. Meseria de infirmier o învățase în armată, cînd își făcuse serviciul militar. La spitalul unde se angajase după ce s-a eliberat, deveni comunist. Un medic îi dădu să citească primele broșuri, și numaidecît ajunse un activist înfocat. De la spital trecu la fabrică, unde greva a fost pentru el o școală folositoare. După aceea, nu mai avu liniște: poliția îl considera primejdios și căuta de fiecare dată motive să-l aresteze. Atunci, prin mijlocirea aceluiași medic care îi făcuse legătura cu partidul, izbuti să fie numit infirmier al coloniei Paraguaçu.

O dată cu venirea lui Gonçalão în sînul coloniei, activitatea de partid crescu nu numai printre indienii din colonie. El găsea timp să ajute și organizațiile din Ilhéus, Itabuna, Pirangi, Agna Preta, și să stea de vorbă și cu lucrătorii de pe plantațiile de cacao. Curînd, el ajunse cunoscut în tot ținutul, iar indienii din colonie îi purtau o dragoste nețărmurită. Le plăcea să-l învețe tainele medicinei lor, cu ierburi și rădăcini, îi aduceau în dar animale, papagali vorbitori și minunați jacuși negri domesticiți. Gonçalão, în schimb, se ducea pe pămînturile lor, punea mîna pe topor și pe seceră, cot la cot cu ei, dobora copaci, culegea fructe, săpa, convins că acesta e cel mai bun mijloc de a le cuceri încrederea. Bătrînul sergent care conducea colonia era un biet om care nu avea altă plăcere decît să pescuiască în apa pîrăului; practic, viața micii obștii se afla în mîinile comunistului.

Și cum pămînturile erau roditoare, producția lor creștea în urma muncii fără preget a indienilor. Într-o bună zi, un politician oarecare descoperi că locuitorii acelor ținuturi nu aveau nici o concesiune legală și că pămînturile nu aparțineau nimănui. Cu binevoitorul concurs al guvernatorului statului, el ceru Cadastrului înregistrarea pe numele lui a unei anumite întinderi de pămînt fără proprietar, pentru care prezentă o măsurătoare. Atît cei de la postul din Paraguaçu cît și indienii aflară de lucrul acesta abia cînd politicianul veni la ei într-o zi și le arătă titlul de proprietate, gata să-și ia în stăpînire pămînturile și să „ajungă la o oarecare înțelegere cu localnicii". Gonçalão îl sili pe bătrînul sergent să se îmbrace și să plece la Rio, ca să înfățișeze cazul Serviciului pentru protecția indienilor, al cărui șef suprem era un general din armată. Serviciul se puse în mișcare și se adresă justiției. Procesul ținu cîtva timp; generalul șef părea că pune suflet în această chestiune. Cînd se întoarse sergentul, Gonçalão se duse la Bahia ca să discute problema cu conducerea de partid. Vítor îi spusese, cu glasul lui tăios, ciupindu-și mustățile stufoase și zbîrlite:

— Ar trebui să nu-ți faci iluzii în ceea ce privește hotărîrea justiției. E o justiție de clasă, o justiție a moșierilor. Și cu toate că acesta e cel mai răsunător scandal, cel mai dezgustător furt de pămînt, tribunalul suprem nu va da cîștig de cauză indienilor. A-ți face iluzii în problema asta, înseamnă să-i dezarmezi pe agricultorii săraci și pe coloniști...

— Indienii sînt gata să-și apere pămîntul cu armele... Sînt curajoși, spun că pămîntul acela e tot ce au și că nu-l dau de bunăvoie; preferă să moară cu pușca în mînă...

— Vom discuta problema la conducere și vom lua hotărîre pe loc — i se răspunse.

In timp ce așteptau sentința tribunalului, Gonçalão pregătea rezistența. Adună cît mai multe arme cu putință, cercetă cu de-amănuntul drumurile, stătu îndelung de vorbă cu indienii. Sergentul își vedea mai departe de pescuitul lui. El spunea că toată lumea are încredere în tribunal, iar generalul îi garantase că scandalul nu va fi consfințit de justiție, că indienii își puteau lucra liniștiți pămîntul moștenit din străbuni.

Dar, după cum prevăzuse Vítor, tribunalul dădu cîștig de cauză politicianului, care se întoarse însoțit de comisarul poliției din Ilhéus și de niște *jagunços*[1]. Văzînd aceasta, sergentul lăsă capul în jos, amărît că fusese înșelat în buna lui credință ; de vreme ce justiția hotărîse așa, pămîntul era acum al noului proprietar. Politicianul se arătă mărinimos ; era gata să-i păstreze nu numai pe indieni, în schimbul unei dijme, dar și postul de protecție, care pretindea că-l va ajuta să-și îndeplinească sarcina. Toate păreau că se rezolvaseră prin bună înțelegere, numai că indienii dispărură și, o dată cu ei, și Gonçalão. Politicianul, însoțit de comisar, de bătrînul sergent și de cîțiva jagunços, plecă să-și vadă pămînturile. Dar fu primit de o ploaie de gloanțe. Așa începu lupta de la postul Paraguaçu, care ținu mai bine de o lună. Pînă la urmă, politicianul se văzuse nevoit să mobilizeze aproape toată jandarmeria statului, ca să-i lichideze pe indieni.

La prima întîlnire, politicianul fu rănit, iar un jagunço căzu ucis. Ceilalți trebuiseră să se retragă în grabă. Seara, cînd se întîlni cu Gonçalão, bătrînul pescar părea trist. Incercă să-l convingă că orice rezistență e de prisos :

— Omul sărac nu are nici un preț pe pămîntul acesta, omul sărac nu e nimic ; ce pot cîștiga indienii răzvrătindu-se, dacă nici generalul, cu toate stelele și cu toată trecerea lui nu poate face nimic? Asta înseamnă moarte curată...

---

[1] Mercenari înarmați.

Nu înțelegea de ce Gonçalão se încăpățîna să reziste. Plecă în zori, luîndu-și undițele, cu inima împovărată de o durere nemărginită pentru pămînturile pe care le părăsea și pentru acei indieni blînzi, biete făpturi ale lui dumnezeu. Cînd ajunse la Ilhéus, fu arestat și rămase închis vreo opt zile, pînă ce polițiștii se convinseră că nu are nici o vină. La spital, unde i se extrăsese glonțul din șold, politicianul se sfătui cu autoritățile locale și organiză o expediție de pedepsire.

— Sînt ultimul *bandeirant*[1] din Brazilia...

Expediția de pedepsire, la care participară jandarmi din garnizoanele din Ilhéus și Itabuna și jagunços recrutați de pe moșii, nu avu nici un rezultat. Indienii se apărau bine, erau înarmați și nu-și greșeau ținta. Alte întăriri veniră de la Bahia, și o dată cu ele un colonel de jandarmi, însoțit de un grup de ziariști. Numele lui José Gonçalo dobîndi o rapidă și înfricoșătoare faimă în toată țara. Și cum ziariștii nu știau despre trecutul lui aproape nimic, născociră fel de fel de povești sumbre, legară numele lui de banditismul care domnise pe plantațiile de cacao cu ani în urmă, zugrăvindu-l ca pe un criminal fără scrupule, aflat în solda comuniștilor. Doar un singur corespondent de ziar, un tînăr scriitor mulatru, arătă în reportajele sale dreptatea cauzei pe care o apărau indienii. Dar direcția ziarului îl rechemă numaidecît și, cînd se întoarse la Bahia, agenții poliției îl luară în primire, snopindu-l în bătăi. Nu descrisese el, abuzînd fără îndoială de încrederea ziarului, chinurile la care colonelul și subordonații lui îl supuseseră pe un indian făcut prizonier? Chinuri îngrozitoare, care aminteau de vremurile coloniale, cînd nobilii portughezi și călugării iezuiți ardeau pe rug indienii, în cursul înaintării faimoaselor *bandeiras*[1].

---

[1] Cuceritor, conchistador, colonizator.

În același timp, în tot ținutul, printre miile de muncitori agricoli, se desfășura o campanie de solidarizare cu indienii. Oamenii își riscau viața, noaptea, străbătînd terenurile supravegheate, ca să transporte muniții la postul Paraguaçu ; unii nu se mai întorceau și treceau de partea răzvrătiților. Sub comanda lui Gonçalão, indienii ținură piept peste o lună de zile jandarmilor. La Bahia erau îmbarcate noi și noi întăriri. Pămînturile coloniei fură încercuite ; în zadar, rubrica rezervată luptei sîngeroase creștea zilnic ; indienii cădeau unul cîte unul, dar rezistența continua. Fiecare pas cîștigat de moșier era plătit cu sînge. Auzind împușcăturile, muncitorii și argații de pe moșiile din jur parcă se trezeau la viață. Lupta indienilor era pentru ei un exemplu, iar numele lui Gonçalão căpătase în conștiința lor un înțeles, așa cum ajunsese să aibă și pentru marii proprietari de pămînt — însă cu totul altul.

Cercul se strîngea din zi în zi, pînă cînd indienii se văzură înghesuiți pe teritoriul postului și reduși numai la cîțiva oameni. În ziua aceea Gonçalão fu nimerit de un glonte, iar indienii, printr-un act de mare îndrăzneală, pe care numai ei l-ar fi putut săvîrși, deoarece cunoșteau drumurile din ținut ca în palmă, îl ascunseră într-o casă, departe, la niște prieteni, nu înainte de a da foc plantațiilor și colibelor după sfatul lui. A doua zi, politicianul puse piciorul pe un pămînt pustiu și pîrjolit, stropit cu sînge.

Apoi, prin pampas, Gonçalão fu dus la Bahia ; călătorie în etape scurte, străbătute noaptea, căci poliția bătea drumurile în urmărirea lui. Lucrătorii de pe moșii, coloniștii, micii agricultori îl primeau cu voie bună, îl ascundeau, îi dădea de mîncare...

---

[1] De la *bandeira*, steag. Aici în înțelesul de armată neregulată, bandă de cuceritori de pămînt, luptînd sub același steag.

Şi cum Gonçalão lăsase să-i crească barba, toţi îl priveau ca pe unul dintre sfinţii ce răsar cînd şi cînd din foamea şi sărăcia care bîntuia *caatinga*[1] din nord-est. Numai că sfîntul acesta nu le vorbea de sfîrşitul lumii, de moarte, de pedeapsa lui dumnezeu; ci de luptă, de viaţă, de un viitor fericit ce trebuia cucerit.

La Bahia, stătu ascuns cît ţinu procesul. Cîţiva indieni fuseseră arestaţi, cei mai mulţi muriseră în lupte, iar restul o apucaseră care încotro, refugiindu-se pe la alte moşii, unde muncitorii agricoli le dădură adăpost. Poliţia izbutise să stabilească identitatea lui Gonçalão; era unul şi acelaşi cu primejdiosul comunist José Gonçalo, cel cu greva de la fabrica de uleiuri, uriaşul care doborîse dintr-o lovitură, la o adunare, pe delegatul guvernamental al Ordinei politice şi sociale. Serviciul pentru protecţia indienilor se puse în mişcare (ceea ce nu făcuse în tot timpul luptei), astfel încît întreaga răspundere fu aruncată în spinarea lui Gonçalão. Indienii, bătuţi la închisoare într-un chip îngrozitor, fură iertaţi, iar José Gonçalo osîndit la patruzeci de ani detenţiune. Cînd se citi sentinţa, unul dintre indienii arestaţi îi zise avocatului, care era membru de partid:

— Dacă există un om bun pe lume, acela e Gonçalão. A-l arunca pe el în puşcărie e ca şi cum le-ai lua oamenilor pămîntul care îi hrăneşte... Dar eu ştiu că nu-l vor prinde niciodată. Poliţia nu se poate măsura cu el.

Da, poliţia era neputincioasă în faţa forţei partidului. Stăpînii pămîntului nu erau mulţumiţi: nu era de ajuns condamnarea, ei voiau capul răzvrătitului, capul îndrăzneţului care se ridicase împotriva puterii moşiereşti. Poliţia din Bahia părea că nici nu mai are altceva de făcut decît să-l caute pe cel care condusese lupta indienilor de la Paraguaçu. Poliţiile din celelalte state fură mobilizate, ziarele afirmau că arestarea lui este o chestiune de zile, că-i luaseră urma în mai multe locuri. Gonçalão trecea din casă-n casă, deşi locuinţele comuniştilor şi simpatizanţilor erau iscodite, porturile şi gările păzite, staţiile de autobuse şi drumurile supravegheate. Agenţii aveau ordin să tragă dacă îl întîlnesc, urmînd să spună după aceea că nu se lăsase arestat şi că încercase să fugă. Într-o zi, Gonçalao îi zise lui Vítor:

---

[1] Regiune stearpă în care cresc numai cactuşi.

— Am ajuns o povară pentru partid.

Atunci Vítor îi arătă pe hartă bucata aceea de pămînt din fundul Braziliei şi îi vorbi de americanii şi de nemţii care urmăreau să cotropească valea fluviului Salgado.

— Să izbutesc eu să ies din oraş, că pe urmă nu-mi pasă. Am prieteni prin tot ţinutul, iar mai departe, îmi voi găsi alţii.

Nu plecă nici cu vaporul, nici cu trenul, nici cu autobusul şi nici cu maşina, ci cu o corabie — ascuns în cală, printre nişte grămezi de cărămizi, şi acoperit cu o bucată de pînză. Se îmbarcase pe micul chei pentru şalupe din faţa elevatorului, la miezul nopţii, iar Manuel, căpitanul corabiei, care îl transporta rugat fiind de un prieten al său, un docher negru pe nume Antônio Balduíno, cînta la plecare un cîntec marinăresc:

Omul moare numai cînd soseşte ziua
Ce i-a hotărît-o-n carte Yemanjá[1]
Mai devreme nu cutează nici furtuni, nici gloanţe
Pe viteaz să-l culce, viaţa să i-o ia...

Cu pînzele albe întinse sub bolta înstelată a cerului, cu luleaua de lut a căpitanului Manuel scînteind în noapte ca o stea, corabia spinteca apele mării bahiene, îndreptîndu-se spre oraşul Cachoeira. De pe chei, ca un rămas bun, răspunzînd la cîntecul corăbierului, răsună glasul profund al negrului Antônio Balduino, care primise sarcina să-l îmbarce pe fugar. Cinta balada lui Gonçalão compusă de un bard anonim și al cărei text se vindea pe chei și pe la tîrgul muncitorilor, docherilor, țăranilor și mulatrilor :

---

[1] Personaj din folclorul brazilian.

Indienii ce-l iubesc,
Căpitan și l-au ales ;
Colonel, cei ce trudesc ;
Iar vitejii — general.
Zé Gonçalo, Gonçalo,
Răzvrătitul,
Prigonitul,
Se ascunde la Bahia
Păcălind jandarmeria.

. . . .

Dar oricît l-ar căuta,
Nu-l vor prinde niciodată
Pe Gonçalo, Gonçalo !

Trebuia să ajungă în valea fluviului Salgado ; și nu după mult timp ajunse. Îi spusese lui Vítor că are mulți prieteni în ținut, dar constată că avea mai mulți decît bănuia. Călători cu cele mai felurite mijloace, trimis de la un țăran la altul. Mare parte din drum o făcu mînînd turme de vite, împreună cu niște *vaqueiros*[1] îmbrăcați în straie de piele ; cîteva zile însoți căruțele țiganilor nomazi, ascultînd cîntece într-o limbă străină și spoind tingiri ; într-un *rancho*[2] singuratic, într-o seară, stătu de vorbă cu niște cangaceiros, care îi povesteau isprăvile — cum atacaseră moșii, tîrguri, orașe. Străbătu drumuri deschise de Coloana Prestes, pe vremea marșului din 1925 și 1926. Țăranii își mai aduceau aminte și-acum de trecerea revoluționarului. Rămase cîteva zile într-o mină, în mijlocul unei lumi de aventurieri de toate rasele și de toate culorile. De la un anumit punct al drumului, începu să audă vorbindu-se despre valea fluviului Salgado și de taina ei de nepătruns. Se zicea că acolo în pădurile acelea nestrăbătute, își găsiseră adăpost, un adăpost sigur, indienii xavanți, nomazi și primejdioși și alte triburi necunoscute, încă primitive. Oamenii vorbeau de malarie, de molimi cumplite, de țînțari care transmit boli de nelecuit ; în schimb, despre populația risipită pe maluri nu se știa mai nimic ; se vorbea vag de niște caboclоși pierduți pe întinsul acelor ținuturi neumblate.

---

[1] Văcar, păzitor de vite.
[2] Fermă din pampas.

Așezările omenești se răriseră. Din cînd în cînd doar, întîlnea cîte un drumeț pe cîmpiile nesfîrșite. Se apropiase de păduri și de mlaștini ; zile și zile în șir călători fără să vadă țipenie de om. Credea că se pierduse în labirintul acela verde ; avea trupul umflat de pișcături de țînțari, mîinile zgîriate, picioarele pline de răni. Dar cu o încordare supraomenească a voinței, merse înainte, mereu înainte și străbătu pădurea de la un capăt la altul. Cînd ajunse la malul fluviului, arăta ca o umbră : zdrențăros, murdar, cu pușca pe umăr, cu pistolul la brîu, cu fața rătăcită.

În scurt timp, îi cunoscu pe toți oamenii care locuiau pe malurile fluviului. Acolo nimeni nu te întreba de unde vii, ce trecut tulbure te făcuse să te retragi în acel fund de pădure, în care viața omului nu se deosebea aproape cu nimic de cea a animalelor. Erau acolo sertanejos, goniți de pe pămînturile lor de secetă sau de „colonei", și un cearan [1] mic de stat și vorbăreț, care avea o ghitară, singurul instrument muzical din tot ținutul. Lui Gonçalão îi plăcea să spună că cearanul, care știa să cînte *emboladas* [2] și *tiranas* [3], era reprezentantul artei și literaturii în valea fluviului Salgado, după cum el, care învățase de la indieni fel de fel de leacuri făcute din plante medicinale, era reprezentantul științei. Cînd își dezlega luntrea ca să se ducă pe fluviu în jos, să-l vadă pe cearan, își zicea vesel:

---

[1] Din statul *Ceará*

[2] Cîntec popular scurt, un fel de strigătură.

[3] Cîntec popular de origină spaniolă.

— Știința se duce în vizită la artă...

Erau acolo mai cu seamă caboclоși, fugiți de pe moșii, unii cu familii foarte numeroase, galbeni de friguri, dar mulțumiți că aveau un petic de pămînt al lor. Și în centrul acestei vieți primitive se afla un sirian — un sirian cu pieptul tatuat: el reprezenta comerțul. Avea o dugheană ca vai de lume, în care vindea zahăr, *cachaça* [1], chibrituri, tutun, îmbrăcăminte ieftină, lopeți, topoare, seceri, undițe, și mai ales gloanțe și carabine. Prăvălia o avea departe, dar el locuia cea mai mare parte din timp într-o luntre, cu care se ducea din plantație în plantație, schimbîndu-și marfa pe porumbul, cafeaua și făina indigenilor. La fiecare două sau trei luni pleca cu măgărușii lui, peste munți, la tîrg. Si se înapoia aducînd zahăr, chibrituri, cachaça, tutun, gloanțe, lopeți și uneori cîte o pălărie sau o oglinjoară pentru nevasta vreunui caboclo. Era un om tăcut și posac; vorbea o portugheză stricată, cu accent arab și presărată de expresii franțuzesti. Odată, cînd se îmbătase, îi povestise lui Gonçalão un crîmpei din viața lui: din pricina unei crime pasionale săvîrșită la Marsilia, unde locuia, fusese osîndit la închisoare pe viață și trimis în Guyana franceză. Izbutise să evadeze din Cayenne și ajunsese la Manaus după ce străbătuse pădurea amazonică. Rămăsese acolo cîțiva ani, hoinărind de-a lungul fluviului, pînă ce fu descoperit într-o zi și arestat din nou, la cererea autorităților franceze. In timp ce aștepta formalitățile de extrădare, mitui un paznic al închisorii și fugi iarăși. Coborîse atunci spre valea fluviului Salgado, unde şi rămăsese nădăjduind să-şi petreacă acolo în pace restul vieţii. Îşi înşira povestea cu un glas monoton, cu faţa împietrită, cu mîinile încremenite, aşezate pe genunchi, fără să schiţeze vreun gest. Făcu o mişcare abia atunci cînd vorbi de femeia pe care o ucisese în noaptea cînd simţise pătrunzîndu-i adînc în inimă ghimpele geloziei :

---

[1] Băutură alcoolică.

— Era *blonde* şi se numea Ginette, dar eu îi spuneam Ginou — şi deschizîndu-şi cămaşa de cit, îi arătă tatuat pe piept numele femeii, scris dedesubtul unei inimi străpunse de o săgeată. *C'est ça...*[1] De ce zicea că mă iubeşte şi se ducea să se culce cu altul cînd eu eram la lucru ?

Rămase tăcut, strîngîndu-şi capul între mîini, apoi zise :

— Uneori mă gîndesc că nu făcea într-adins, că aşa îi era firea. *C'est ça...* Dar cînd am aflat, am văzut negru înaintea ochilor şi i-am deschis gîtlejul cu un *rasoir*[2]... Era *blonde,* Amigao (pronunţa cu accent franţuzesc : Amigon), o visez noaptea...

Şi dînd pe gît paharul de cachaça, zise iar :

— *C'est ça.*

Cînd Gonçalão căzu doborît de friguri, sirianul se duse numaidecît la el. Faţa pîrlită de soare a uriaşului se făcuse galben-verzuie din pricina febrei, şi slăbise mult. Sirianul aduse chinină, şi i-o dădu în doze ca pentru cai, spunînd :

— Încă un client pentru chinină... La început nu cer niciodată plată. *C'est ça...*

El nu avusese friguri niciodată, şi-i explică lui Gonçalão că în viaţa lui nu fusese bolnav. De cînd fluviul scăzuse, frigurile seceraseră jumătate din populaţia ţinutului ; sirianul se ducea din plantaţie în plantaţie cu luntrea, împărţind doze de chinină pentru care cerea multă cafea şi mult porumb. Gonçalão, care se mai întremase, îl însoţi peste tot, dînd sfaturi medicale bolnavilor şi lecuindu-i cu ierburi şi cu rădăcini. Uneori ajungea prea tîrziu, bolnavul fusese îngropat la poalele unui copac sau pur şi simplu aruncat în fluviu, dacă n-avea rude care să-i sape o groapă.

---

[1] Asta este — în limba franceză, în original.
[2] Brici.

La începutul anului 1938, sirianul străbătuse încă o dată munţii cu măgăruşii lui, ca să-şi vîndă cafeaua, porumbul, făina, departe, în ţinuturile civilizate. La înapoiere adusese, ca de obicei, chibrituri şi tutun, cachaça şi zahăr, cîrlige de undiţă şi gloanţe. Şi mai adusese şi nişte ziare vechi, comandă mereu reînnoită a lui Gonçalão. Abia atunci revoluţionarul şi ceilalţi locuitori ai văii aflară — cu peste trei luni întîrziere — de lovitura de stat din 10 noiembrie 1937. Locuitorii văii, afară de Gonçalão, nici nu se sinchisiră. Puţin le păsa cine stătea în palatul Catete de la Rio de Janeiro şi ce regim politic avea ţara. În schimb, o altă ştire citită în ziarele mai noi aduse de sirian îi tulburase pe toţi. Unul dintre ziare aducea la cunoştinţa publicului că un anume Cesar Guilherme Shopel, poet şi editor din Rio, obţinuse de la guvern o concesiune asupra pămînturilor din valea fluviului Salgado şi că organiza o mare întreprindere care să asaneze ţinutul, să deschidă drumuri, să tragă fire de telegraf pînă acolo, să ridice fabrici, uzine, să scoată din măruntaiele pămîntului minereuri — o întreprindere nobilă, spunea ziarul, nobilă şi patriotică.

Gonçalão citi şi reciti ştirea ; era singur ; sirianul plecase cu luntrea lui călătoare, ca să vîndă tutun şi zahăr, cachaça şi gloanţe. Se duse pînă la malul fluviului şi, învăluind într-o privire jungla nemărginită, apele umflate, micile plantaţii din jur, şopti ca pentru sine :

— Vítor avea dreptate. Vor veni. Dar cine — americanii sau nemţii ? Apoi, înălţîndu-şi trupul uriaş, strînse cu hotărîre din pumni şi zîmbi liniştit. Fie ce o fi, eu sînt aici, gata să-i primesc; am obosit de cînd tot stau degeaba...

Fluviul curgea la vale nepăsător, tîrînd trunchiuri, crăci uscate, trupuri de animale; pădurea dormea în bătaia soarelui arzător, plină de fiare, şerpi şi mister

2

Bombănelile mătuşii Ernestina îl scoteau din fire pe Lucas. Unele cuvinte îi răsunau în urechi stridente, enervante. Mătuşa, care rămăsese fată bătrînă, nu se simţea de loc bine în apartamentul cel nou. Ca şi cum i-ar fi lipsit atmosfera igrasioasă a întunecatei case de mahala şi permanentul miros de mucegai. Ca şi cum nu s-ar fi putut obişnui cu razele soarelui de vară ce pătrundeau prin ferestrele întredeschise, luminînd puternic apartamentul modern din piaţa Mareşal Deodoro. Parcă n-avea încredere în belşugul ivit peste noapte; se uita chiorîş la nepotul ei, îmbrăcat în haine noi, croite pe măsură; strîmba din nas, presimţind o nenorocire, cînd Manuela trecea prin odăi, cîntînd, făcînd paşi de balet, cu o veselie primăvăratică. Bunicii se duceau în grădina din apropiere cu copiii. Lor, da, le plăcuse schimbarea; stăteau amîndoi, rezemaţi unul de altul, ceasuri întregi, pe o bancă din grădină, mulţumiţi că pot privi forfota de pe strada principală. Lucas îi scrisese cumnatului său că primise o slujbă importantă, care avea să-i schimbe viaţa, îi înfăţişa perspectivele ce i se deschiseseră, şi totodată îi propuse să-l trimită pe băieţaşul cel mare intern la liceu. Mătuşa Ernestina părea veşnic speriată şi mereu se închina Maicii Domnului ca toate cîte le vedea şi belşugul neaşteptat (inexplicabil pentru ea) să nu se termine cu vreo nenorocire. Şi bodogănind prin ungherele unde se ascundea de lumina violentă a soarelui, îşi blestema nepotul, nepoata, pe toţi oamenii şi veselia din casă. Dar mai ales dragostea o ura: avea pentru chestiunile sentimentale aversiunea femeilor care n-au fost niciodată iubite, către care nu s-a înălțat niciodată o privire duioasă, o vorbă dulce de dragoste. De aceea, severa ei dezaprobare era îndreptată în cea mai mare parte împotriva Manuelei, în a cărei veselie descoperise semnele dragostei. Cînd nepoata pleca de acasă, după-amiază sau seara, spre a se întîlni cu Paulo, după ce întîrzia mult în fața oglinzii ca să se gătească, să fie cît mai frumoasă, mormăia printre dinți:

— Du-te, descreierato, du-te de te tăvălește cu pușlamaua, cu filfizonul ăla... Pentru că are mașină și bani, pentru că îți dă parfumuri și-ți spune fleacuri, crezi că o să se însoare cu tine? Are să-ți dea cu piciorul — și ce-am să rîd după aceea... Du-te, stricato, du-te de te giugiulește cu el...

Umbla așa prin casă, furișîndu-se pe lîngă pereți și lăsînd în urma ei o dîră de venin. Era sigură că Lucas o auzea și bombănea într-una:

— Și frate-său nu-i zice nimic, nu se gîndește decît la bani. O să-l mănînce pușcăria, și o să ne nenorocească și pe noi... De unde are atîția bani, ca să plătească și casa asta, și profesoara ei de dans? Nu-i lucru curat, zău, să ne ferească Dumnezeu — tare mi-e frică...

La început Lucas rîdea, glumea cu ea; dar în cele din urmă glasul ei de cobe începu să-l scoată din fire. Nu-l supărau atîta insultele pe care i le arunca lui, cît felul cum îl privea, pieziș, răutăcios, bodogănelile pline de subînțelesuri; dar mai cu seamă îl enervau ce spunea despre Manuela, a cărei purtare îl îngrijora uneori și pe el. De cînd începuse să ia lecții de balet și se împrietenise cu tînărul diplomat, sora lui se schimbase de tot. Nu mai era melancolică, devenise independentă și-și făcea mereu planuri, mai îndrăznețe chiar decît ale sale. Acum Manuela cunoștea o sumedenie de oameni din cercurile literare și artistice, apărea cu

Paulo la micile petreceri din „atelierele" pictorilor și pe la reuniunile din saloanele scriitorilor, poza pentru un portret unui maestru al picturii moderne, folosea în conversație cuvinte alese — ca și cum, prin simplul fapt că se mutase în altă locuință, căpătase o altă personalitate. Nu mai avea nimic comun cu Manuela de altădată, fetișcana sfioasă din maghernița cu iz de mucegai, pitită în fundul unei mahalale. Pe Lucas nu-l îngrijora noul mediu al surorii sale. Înțelegea că dacă ea voia cu adevărat că ajungă dansatoare, trebuia să pătrundă în mediul acela de literați și artiști. Ceea ce îl îngrijora uneori, umbrindu-i fericirea în care trăia de cîteva luni, era patima Manuelei pentru Paulo. Simțea că sora lui se lăsa furată cu totul de acea iubire, fără să-i opună nici cea mai mică împotrivire. De Paulo vorbea ca de un dumnezeu și ar fi fost gata să facă pentru el orice. Iar Lucas se întreba dacă nu trebuia să intervină, să-i interzică Manuelei să-l mai vadă pe Paulo, s-o prezinte noilor lui prieteni din minister, unor tineri cu viitorul asigurat și dispuși să-și întemeieze un cămin. Clevetirile mătușii Ernestina, bombănite prin colțuri, începuseră să-l cam pună pe gînduri. Dacă se vor adeveri ? Și nu știa nici măcar ce să creadă despre iubirea lor. Manuela lipsea zile întregi de acasă ; doar noaptea venea, tîrziu de tot, cu ochii obosiți, dar lui Lucas îi era întrucîtva rușine s-o întrebe ce făcuse, s-o descoasă... Tăcea, în timp ce ea îi vorbea despre planurile în curs de înfăptuire pentru lansarea ei la Rio de Janeiro ca dansatoare. Sarcina aceasta și-o luase un poet, pe nume Shopel, despre care, de altfel, Eusébio Lima îi vorbise foarte elogios, spunînd că e o mare personalitate din lumea literelor, prieten cu ministrul de Justiție, om de paie al bancherului Costa Vale și prieten intim și cu Paulo. Manuela studia cu profesoara de balet dansuri indigene, urmînd să fie prezentată publicului ca o „autentică dansatoare braziliană", descoperită printre indienii din valea fluviului Salgado — ținut care îl interesa în cel mai înalt grad pe poet, întrucît acolo avea să ia ființă o mare întreprindere — o rivală a lui Eros Volúsia, ceva extraordinar și nemaivăzut. Începu o abilă campanie de presă ; însuși bancherul Costa Vale se arătă interesat de cariera Manuelei, deoarece era încredințat că povestea cu dansul avea să facă o bună reclamă întreprinderii de curînd lansate. Lucas o vedea pornind, ca și el, spre un viitor strălucit. Și făcea socoteala dacă prețul pe care ea avea cu siguranță să-l plătească lui Paulo — dacă nu i-l și plătise — este sau nu prea mare... Șovăia între un anumit cinism, dobîndit în zilele de sărăcie și de ambiție (căruia îi spunea „realism"), și prejudecățile moștenite de la o familie religioasă și moralistă. În timpul zilei, cînd o auzea pe mătușa Ernestina bodogănind, jura să vorbească seara cu Manuela, să discute cu ea, să-i dea sfaturi, să ia în sfîrșit o măsură prin care să-și împiedice sora de a apuca o cale greșită. Dar seara nu-i spunea nimic. Nu-și putea înăbuși interesul pe care planurile poetului și ale lui Paulo îl trezeau în el. Uneori făcea chiar sugestii, dictate de inteligența lui vie și îndrăzneață. Cînd Manuela, ea însăși nițel cam speriată de viitorul ce se deschidea în fața ei, îi vorbi de campania care avea să înceapă cu o lună înainte de premieră — premiera urma să aibă loc la iarnă, la Rio de Janeiro — de pregătirile pentru sosirea ei în capitala țării, direct, cu avionul, din valea fluviului Salgado, lui Lucas i se părea că cinstea de fecioară a surorii sale era un preț destul de mic pentru atîtea posibilități. Oricum, îi era totuși greu să renunțe la ideea pe care și-o făurise despre viitorul Manuelei, în zilele cînd dădea frîu liber visurilor : o căsătorie cu un băiat bun, cu situație, în stare să-i ofere Manuelei un trai tihnit, fără griji. Așa își închipuise el întotdeauna viitorul surorii sale, singura ființă pentru care avea o afecțiune adevărată. Și acum o vedea prinsă într-un vîrtej de planuri, intrată în lumea aceasta a literaturii și artei, o lume fără îndoială strălucitoare și puternică, dar cu obiceiuri suspecte, cu o moralitate îndoielnică și fără nici un respect pentru convențiile statornicite. Ce se va întîmpla cu ea ? Are el oare dreptul să se amestece ca un dictator în viața ei, să-i strice cariera, s-o împiedice de a dansa, de a-și face un nume, de a se umple de glorie și de bani ? Și — își mai zise el — n-ar putea ea, dacă devine o artistă cunoscută, să-i fie de folos în afacerile lui, în cariera pe care și el o începea ? Gîndul acesta îl făcea să ocolească numele lui Paulo cînd stătea de vorbă cu ea.

Făcuse cunoștință și cu Shopel, pe care i-l prezentase Manuela cu prilejul uneia din călătoriile lui Shopel la São Paulo, în ultimul timp foarte dese. Cu Paulo, Lucas se purta rece. Cînd îl întîlnea în apropiere de blocul în care locuia, așteptînd-o pe Manuela să coboare, îi strîngea mîna, schimba două fraze banale și pleca, nițel cam stînjenit de tînărul elegant, cu manierele lui aristocratice, de aerul lui superior. În schimb poetul îi plăcea, îi părea un om mai din mediul lui, deși toate ziarele vorbeau de el, deși publicase cărți și era prieten cu oameni suspuși. Shopel discutase mult cu el despre funcția pe care o avea în minister ; cunoștea bine tainele administrației superioare, afacerile grase care se puteau realiza, știa cum trebuiau mînuite în mod inteligent fondurile Casei de pensii și ajutor, bani strînși din lefurile muncitorilor și funcționarilor. Avea impresia că și poetul îl simpatizează pe el ; îi făgăduise lui Lucas, cînd avea să vină la Rio, să-l prezinte cîtorva oameni de vază, care ar fi putut să-i fie de folos mai tîrziu. Și discutaseră mult despre viitorul Manuelei. I-a spus că ea are mult talent pentru dans, că profesoara e uimită, că va face fără îndoială o carieră strălucită ; totul depindea oarecum de premieră, de ziua cînd va fi lansată, dar de lucrul acesta se va ocupa el, căci îi plăcea să descopere talente noi, să le ajute ; știa, din proprie experiență, cît de greu este începutul pentru un scriitor sau pentru un ziarist. Manuela avusese noroc că-l întîlnise pe Paulo, care era un om foarte bine văzut în cercurile literare. Pînă și celebrul sociolog Hermes Rezende se interesase de ea. Și, în afară de toate acestea, Manuela era o fată foarte frumoasă, de o frumusețe fecioreInică, fața ei avea trăsături pure, clasice... Lucas lăsă capul în jos, cugetînd ; înțelegea tot ce îi spusese Shopel, pe față și pe ocolite. „Trebuie să fiu realist", își zise.

Poetul vorbise și despre întreprinderea pe care o lansase, marea organizație patriotică pe care toate ziarele — acum supuse cenzurii guvernamentale prin mijlocirea departamentului de presă și propagandă, poate cel mai puternic minister al noului regim, al cărui director era prieten cu Shopel — o lăudau într-un glas, ca pe o inițiativă naționalistă și îndrăzneață. Lucas citise în ziare frazele despre „admirabila întreprindere pentru asanarea fluviului Salgado, înjghebată exclusiv cu capital național, care, în același timp, va civiliza și va face să propășească un întreg ținut al țării, un ținut imens și nelocuit, deschizînd, în cadrul spiritului naționalist al statului nou, un drum nou în economia braziliană, eliberînd-o de influența străină". Eusébio Lima, atunci cînd discutaseră despre poet, îi spusese, vorbind de întreprinderea de pe valea fluviului Salgado :

— În spatele borțosului se află Costa Vale. El și grupul lui : doamna da Tôrre, conții Calepi, familia Mendonça... Cine stă în spatele lor, asta nu prea știu — e un mister. Unii spun că americanii, alții că nemții... Eu cred că americanii... Shopel e doar un paravan, omul de paie, însă are să se îmbogățească din afacerea asta. E în stare pînă și să se lase de poezia lui neghioabă...

Poetul sfîrşi prin a-i oferi o slujbă bună în noua întreprindere. Le trebuiau în acel sertão împădurit oameni îndrăzneţi, curajoşi, şi Lucas i se păru foarte nimerit. Dar Lucas îi mulţumi şi refuză. Nu voia să fie funcţionarul nimănui. Ceea ce căutase el, lucrînd la Ministerul Muncii, era tocmai o posibilitate de a lucra singur, într-o afacere în care el să fie patronul. Poetul îl încurajă, bătîndu-l pe umăr cu mîna lui grasă şi asudată, făgăduindu-i să-l prezinte la Rio de Janeiro. La despărţire, îi oferi o ţigară de foi şi-i spuse:

— N-avea grijă de Manuela. De ea mă ocup eu, şi se prea poate ca mîine-poimîine să ajungă să-ţi fie ea de folos...

Aşa gîndea şi Lucas cînd, enervat de bombănelile mătuşii Ernestina, simţea că începuse să-l mustre conştiinţa. Da, îşi lăsase sora în părăsire, şi ea intrase într-o lume necunoscută, în care umbla singură şi în care oricînd putea să se poticnească, fiindcă nu avea ochi decît pentru a descoperi calităţi în tînărul acela rece, nepăsător, după părerea lui Lucas, incapabil de un sentiment adînc, de o iubire trainică. Şi apoi, cum să-şi mustre sora, cînd nici el n-ar fi putut să i se înfăţişeze ca un model de moralitate? Noţiunile lui morale se reduceau aproape numai la prejudecăţile familiare, iar lumea afacerilor o socotea ceva deosebit, supus altor legi, în care moralitatea se afla într-o strînsă legătură cu profitul urmărit. De pildă acum, abia trecuseră trei luni de cînd lucra în minister, şi ajunsese să cîştige pe lună de trei ori sau de patru ori mai mult decît salariul, prin hatîruri făcute patronilor sau industriaşilor care aveau chestiuni de rezolvat în domeniul justiţiei muncii — litigii, plata concediilor muncitorilor — şi prin fel de fel de combinaţii urzite pe la comitetele sindicale. Eusébio Lima îl iniţiase în dedesubturile cunoscute de mulţi colegi de-ai lui, oameni care aveau legături cu poliţia secretă, cu cabinetul preşedintelui republicii şi cu cel al guvernatorului statului, şi care se pretindeau cu toţii conducători sindicali, fiind în realitate un amestec de vătafi, politicieni şi escroci. Lucas profita, ca şi ceilalţi, dar găsea că toate acestea însemnau prea puţin pentru ambiţia lui şi aştepta să i se ivească marea afacere visată, uşor de dibuit de la excelentul observator care era Ministerul Muncii. Ceea ce nu era de loc cu neputinţă. Alţii, înaintea lui, lucrînd la acelaşi minister, făcuseră averi mari. În timp ce aştepta nerăbdător să i se ivească în cale prilejul mult visat, profita de prietenia lui Eusébio Lima, de pe urma căreia cîştiga bani cu uşurinţă.

Nici despre lucrurile acestea nu vorbea cu Manuela. Ea avea în privinţa chestiunilor băneşti aceeaşi prejudecată pe care el o avea în legătură cu iubirea, cu viaţa sentimentală a femeii, însă într-o măsură cu mult mai mare. Dacă el i-ar fi spus că o parte din venitul lui lunar se întemeiază pe anumite mici tranzacţii, pe anumite hatîruri făcute proprietarilor de fabrici, care aveau nevoie de ocrotirea ministerului împotriva muncitorilor, Manuela s-ar fi scandalizat, s-ar fi simţit înşelată, şi-ar fi pierdut cu totul încrederea în el. Ea ar putea săvîrşi greşeli — îşi zicea Lucas — aşa, din neştiinţă, dar niciodată n-ar fi în stare să accepte, ca cinstite şi drepte, aceste tranzacţii cu justiţia muncii sau procentele cîştigate, procurînd unora anumite împrumuturi de la Casa de pensii şi ajutor, ceea ce echivala cu deturnarea banilor cuveniţi potrivit legii, muncitorilor bătrîni care nu mai puteau lucra sau celor care suferiseră accidente de muncă. Lucas ştia că dacă ea ar fi aflat asemenea lucruri l-ar fi privit cu groază, ca pe un om dezgustător. Chiar şi el se simţea aşa uneori: respingător, ca şi cum ar fi avut mîinile mînjite de noroi. Dar senzaţia asta se datora faptului că rezultatele „loviturilor" erau cîştiguri slabe. Dacă ar fi cîştigat bani mulţi, nu i-ar fi păsat de nimic, măcar de s-ar fi bălăcit pînă la gît în mocirlă. Banii spală orice murdărie — asta era teoria lui. Dar aceşti doi contos de réis sau doi contos şi jumătate pe lună, cît îi produceau „ciubucurile", reprezentau prea puţin faţă de ceea ce ar fi dorit el, ca să se simtă un om puternic. Ambiţia lui era mult mai mare decît cea a lui Eusébio Lima, care era fericit să-şi aibă micile lui învîrteli, să primească ordine de la preşedinte sau de la ministru, să fie linguşit de funcţionarii mai modeşti — şi mult mai mare chiar decît aceea lui Shopel, care era pe cale să se îmbogăţească de pe urma manevrelor lui Costa Vale. Rîvnea şi el să fie asemenea unui Costa Vale, în vîrf, să poruncească politicienilor şi literaţilor, să aibă sub ordinele sale oameni ca Eusébio Lima şi Shopel. Ca să ajungă acolo, era gata să treacă peste orice, să întrebuinţeze orice mijloace şi să se folosească de orice, chiar de Manuela, de dansurile ei, de frumuseţea ei.

Şi, ca pentru a-i da prilej să-şi liniştească pe deplin conştiinţa, Paulo plecă la Rio, deoarece îşi terminase concediul şi era obligat să se ducă în fiecare zi cîteva ore la Ministerul de Externe, unde îl numiseră într-o vagă comisie de frontieră. Venea numai la sfîrşitul săptămînii, şi Manuela îşi petrecea cu el sîmbăta şi duminica. Dar Lucas nu avea nici măcar vreme să se gîndească la ea ; era ocupat toată ziua cu pregătirea venirii dictatorului la São Paulo pentru manifestaţia plănuită, de atîtea ori amînată şi acum definitiv fixată pentru cealaltă săptămînă. Eusébio Lima îi telefonase într-o zi şi-i dăduse sarcina de a forma un corp de securitate personală pentru şeful guvernului, căutînd oamenii cei mai buni, cei mai credincioşi, din minister şi din sindicate, căci în poliţie erau multe elemente introduse de „armandişti" şi de integralişti, elemente în care nu se putea avea deplină încredere. Lucas se devotase acelei munci, în speranţa că va fi băgat în seamă de preşedinte, că va stabili o primă legătură cu omul acela care acum era stăpînul netăgăduit al Braziliei și care poruncea în țară ca un rege absolut, atotputernic.

Cicălelile mătușii Ernestina îl scoteau din fire. Fata asta bătrînă, bigotă și isterică, trăia pe spinarea lui fără să facă nimic, nici măcar să deretice prin casă; se văieta veșnic de junghiuri și boli și ar fi trebuit să-i fie recunoscătoare că are unde dormi și ce mînca. Dar zgripțoroaica asta se credea în drept să critice purtarea lui și a Manuelei, să-i amenințe cu pedepse și blesteme! Cum să nu-ți pierzi răbdarea? El încerca să se stăpînească; la urma urmei era mătușa lui, sora mamei lui — biata mamă bolnavă, a cărei iubire era una dintre rarele sale amintiri frumoase din trecut. Mama pe care o revedea în Manuela: aceeași frumusețe fină, aceeași gingășie, aceeași bunătate sfioasă, aceeași dragoste arzătoare, fără margini. Cît de mult se deosebea de mătușa Ernestina!

Toată familia, afară de Manuela, îl supăra și îl enerva. Bunicii bătrîni care începuseră să se ramolească și care umblau ca niște umbre prin casă; copiii părăsiți aici de cumnatu-său, care se considera eliberat de obligațiile de tată prin faptul că îi trimitea cinci sute de mii de réis pe lună pentru întreținerea lor. Oameni care nu au nimic comun cu el, lanțuri care îl leagă de lumea mediocră din care vrea să scape, care o leagă și pe Manuela, silind-o să le fie mamă tuturor, chiar și nefericitei mătuși Ernestina... De ce să nu-i bage pe bătrîni la un azil, de ce să nu-i trimită pe copii la tatăl lor, de ce să n-o mute pe mătușa Ernestina într-o cameră mobilată cu pensiune? Manuela spune că va pleca la Rio; Shopel are atîtea planuri în vederea premierei!... Iar el, Lucas, nu va putea trăi fără sora lui în mijlocul acestei familii de care nu se simte legat cu nimic. Trebuie să rezolve problema. Manuela însă nu va îngădui niciodată să-i trimită pe bătrîni la azil. Sau pe copii la moșia unde cumnatul lor e vătaf. Poate că n-ar fi rău să ia o guvernantă, îndată ce va cîştiga mai mulţi bani, pe cineva care să îngrijească de bătrîni şi de copii? Dar, pînă atunci, mai trebuie să aştepte.

Un lucru, totuşi, devenise urgent: să se termine cu bodogănelile mătuşii Ernestina, cu croncănelile sinistre ale acestei fete bătrîne, care îi amăra viaţa. Şi într-o zi Lucas îi spuse, aţinîndu-i calea în mijlocul coridorului:

— Ascultă, mătuşă Ernestina, şi deschide-ţi bine urechile, pentru că n-am să-ţi mai spun a doua oară ceea ce îţi spun acuma: ori sfîrşeşti cu bombănelile şi cîrtelile împotriva mea şi a Manuelei, ori te dau afară de aici, să piei în focul iadului... Nu mai vreau să te aud bodogănind într-una în casa asta...

— Mă ameninţi, o ameninţi pe mătuşa ta, pe sora mamei tale, numai pentru că n-am din ce trăi şi sînt silită să mănînc pîinea pe care mi-o dai?... Eu care mă rog toată ziua pentru voi, să nu vi se întîmple vreo nenorocire sau Manuela să n-apuce pe calea pierzaniei şi să ajungă o tîrfă, iar tu să n-ajungi la puşcărie... şi izbucni într-un plîns isteric, cu ţipete, ca şi cum Lucas ar fi bătut-o sau ar fi vrut s-o strîngă de gît.

Lucas scrîşni din dinţi de necaz, dar se stăpîni. Ridică numai puţin glasul ca să acopere hohotele ei de plîns:

— Nu te mai sinchisi de ceea ce ni se poate întîmpla nouă, mie şi Manuelei. Vezi mai bine de copii, de bătrînii care sînt părinţii dumitale şi cărora nu le dai nici o atenţie. În loc să plîngi toată ziua şi să te rogi...

În loc de răspuns, ea începu să ţipe şi mai tare: era cît pe ce să leşine. Dar Lucas, păstrîndu-şi şi de astă dată calmul, zise:

— N-am să-ţi mai vorbesc de asta. Dar dacă te mai aud vorbindu-ne de rău, pe Manuela şi pe mine, ţi-azvîrl catrafusele în stradă şi pe dumneata o dată cu ele...

N-o văzuse pe Manuela intrînd. Fata rămăsese locului, ascultînd, mirată, glasul înecat de ură al fratelui ei. Venea de la lecția de balet, cu inima în sărbătoare: Paulo avea să sosească în după-amiaza aceea, iar seara urma să vină la ea. Zărind-o, mătușa Ernestina începu să-și smulgă părul din cap și să țipe și mai tare:

— Om fără suflet ce ești! Răutate...

— Ce se întîmplă? întrebă Manuela.

Lucas se întoarse, nu prea mulțumit de venirea surorii sale. Nu se putu stăpîni, cum ar fi vrut:

— Zgripțoroaica asta bătrînă toată ziua e cu gura pe noi, nu știu ce are împotriva noastră, că numai vorbe rele aud de la ea. I-am spus că dacă nu termină, o dau afară. Și chiar o dau...

Manuela îl privi cu un aer mustrător și blînd în același timp:

— Dar, Lucas, mătușa Ernestina e bolnavă, săraca de ea. Dacă vorbește cum vorbește, n-o face din răutate — asta e firea ei, totdeauna a fost așa... Nu te certa cu ea, te rog.

Mătușa Ernestina era gata-gata să se tăvălească pe jos, într-un acces de isterie. Acum nu mai plîngea, țipa, țipa într-una. Manuela se apropie de ea, vrînd s-o ducă spre odaia ei. Dar fata bătrînă, cînd o văzu venind, fugi într-un colț, zbierînd:

— Nu pune mîna pe mine, nerușinato; nu mă atinge; ce, nu știu eu de unde vii, pe unde ai umblat?... Să nu mă atingi, spurcato... și țipa din ce în ce mai tare, cu fața schimonosită de ură.

Manuela dădu îndărăt, palidă de tot; Lucas trînti un pumn în perete, urlînd:

— Să ieși chiar acum, ticăloaso...

Era orb de mînie; o apucase pe Ernestina de braț, gata s-o azvîrle pe ușă. Dar Manuela îi atinse ușor umărul:

— Lasă, Lucas, lasă... N-are unde să se ducă... Te rog gîndește-te la mama...

Atunci Lucas îi dădu drumul bătrînei și zise cu glasul tremurînd de furie :

— Ești prea bună...

Mătușa Ernestina fugi în odaia ei, încetînd deodată să mai țipe. Manuela îi spuse fratelui ei :

— Sînt atît de fericită, Lucas, atît de fericită, încît nimic nu mă poate întrista...

Sîngele îi reveni în obraji ; Lucas îi mîngîie părul lung, bălai :

— M-a scos din fire bătrîna asta blestemată... Dar a întrecut măsura. Lecția are să-i servească... Ei, eu plec, am treabă.

Manuela îi aduse pălăria :

— Viața mea sînteți numai voi : tu și Paulo. Cînd eram mică îmi plăcea să dansez pentru tăticu și mămica. Acum, cînd am să dansez cu adevărat, numai pentru tine și pentru Paulo am să dansez. Chiar dacă are să fie lume multă la premieră, chiar dacă voi doi nu veți fi de față, tot numai pentru voi doi am să dansez...

Lucas o sărută pe obraz ; ea închise ușa și rămase o clipă rezemată de perete. De ce Paulo nu-i vorbise niciodată de căsătorie ? De dragoste, da, îi vorbise — și cu cîtă înflăcărare ! Schimbaseră multe sărutări, multe mîngîieri — și ea abia aștepta ziua cînd el avea s-o ceară în căsătorie. Dar Paulo părea că nu se grăbește de loc. Peste tot pe unde apăreau, era tratată ca logodnica lui. Numai că el nu-i vorbea nici de logodnă, nici de căsătorie. Vorbea de balet, de apropiata ei plecare la Rio ; o ducea la el, stăteau după-amiezile pe divanuri moi, unul lîngă altul, ca niște logodnici înaintea nunții. La urma urmei, ce mai aștepta el ca să-i dea inelul de logodnă, astupînd astfel gura mătușii Ernestina și punînd capăt fricii ce o cuprindea uneori, noaptea, cînd rămînea singură în camera ei ? Dacă o iubește, dacă e liber, dacă are din ce trăi, atunci de ce nu se căsătoresc ? Manuela se depărtă de ușă, nu voi să se mai gîndească la lucrurile astea. Nu e de ajuns că o iubește, că face totul pentru ea, că vine s-o vadă în fiecare săptămînă, că-i spune atîtea lucruri frumoase, că-i mîngîie părul și mîinile, că o sărută cu patimă? Într-o zi el îi va vorbi, desigur; numai că ea se grăbește; la urma urmei, abia au trecut trei luni de cînd s-au cunoscut... „Firește — își zise ea — el așteaptă să mă ceară în căsătorie în ziua premierei. Acesta ar fi cel mai frumos dar pe care mi l-ar putea oferi în momentul acela de triumf și de veselie. Desigur, asta e." Manuela zîmbi și se duse spre odaia mătușii Ernestina. „Biata bătrînă! Ea n-are nici o bucurie..."

3

La ora ceaiului, în casa bancherului Costa Vale, o discuție însuflețită se încinsese între fostul deputat Artur Carneiro Macedo da Rocha, dona Henriqueta Alves Neto, Suzana Vieira și fostul senator Venâncio Florival, în legătură cu apropiata vizită a dictatorului la São Paulo. Numai Marieta Vale ședea de-o parte, tăcută, palidă la față, mistuită parcă de o tainică boală. Cufundată în gîndurile ei, neluînd în seamă musafirii, soția bancherului uitase cu desăvîrșire de îndatoririle ei de amfitrioană.

Știrea că doamna Comandor da Tôrre își va deschide saloanele splendidei ei reședințe — un palat ascuns printre arbori, înțesat de prețioase obiecte de artă — pentru a-l primi pe dictator, fusese fitilul care făcuse să explodeze nobila indignare a donei Henriqueta Alves Neto. Soțul ei nădăjduise să-i urmeze lui Armando Sales la cîrma guvernului statului São Paulo, astfel încît el era unul dintre politicienii cei mai păgubiți. Dona Henriqueta era scandalizată la culme, rănită în mîndria ei de aristocrată.

— O casă sanpauliană deschizîndu-și porțile pentru a-l primi pe omul care umilește statul São

Paulo! Se vede cît de colo că doamna Comandor nu are tradiţii, nimeni nu-i cunoaşte bunicii... spunea ea, repetînd fără îndoială cuvintele auzite de la soţul ei, care conspira împotriva guvernului.

Fostul senator Venâncio Florival îşi îndreptă privirea inexpresivă spre cucoana exaltată: dezaprobarea ei îl amuza. Suzana Vieira, ciugulind un pişcot muiat în vin de Porto, încercă s-o liniştească:

— Henriqueta, fetiţo, nu te pierde cu firea... Cel mai bun lucru e să faci ca mine: să-ţi comanzi o nouă rochie de seară... Eu mi-am comandat una la madam Berta. E formidabilă... Getúlio vine să se-mpace cu São Paulo. Aşa spune toată lumea.

— Nu, Suzaninha, ai răbdare... Cît despre mine, eu nu mă duc. Comandoreasa n-are decît să creadă ce vrea, dar cît timp acest... şi şovăi, căutînd un cuvînt cît mai tare prin care să-l înfiereze pe dictator... cît timp acest nelegiuit se va afla la São Paulo, eu nici măcar ferestrele casei nu le voi deschide...

Moşierul Florival rîse grosolan, aducînd o notă stridentă de vulgaritate în atmosfera elegantă a reuniunii.

— Nu-i nimic de rîs, domnule senator...

— Nu mai sînt senator, dona Henriqueta, doctorul Getúlio a închis Senatul, sînt concediat... şi rîse iar.

— Noi am pus ceva la cale — un grup de doamne dintre cele mai distinse din São Paulo: ne vom îmbrăca în doliu cît va ţine vizita. Doliu mare... Toate doamnele de familie bună sînt de partea noastră... Mendonça, Cerqueira, Modesto, Prado... Ne-am şi comandat rochiile. Cine e cu adevărat sanpaulian se îmbracă în negru zilele acestea...

Suzana Vieira tresări:

— Şi eu care n-am ştiut nimic... În negru, zici? Are să fie şic, nu?! De ce nu m-aţi anunţat?

— Voi sînteţi de partea dictatorului... Tatăl tău n-a fost numit procuror general al statului?

— A ! asta nu înseamnă nimic, fetițo. Tăticu poate să se ducă să-l primească, și eu să mă îmbrac în doliu... Acum sînt chiar la modă neînțelegerile politice în familii. Uită-te la Almeida : bătrînul e „democrat", el ține cu doctorul Armando ; fratele lui, doctorul Ambrósio, este integralist ; fiul mai mare, Mundinho, getulist ; iar Cícero, comunist...

— Mundinho nu e cîtuși de puțin getulist... îi luă apărarea Henriqueta. Tînărul d'Almeida era actualul ei amant.

Suzana spuse cu răutate :

— De ! dumneata oi fi știind mai bine ca mine, dar am auzit că e candidat la postul de rezident al statului São Paulo...

— Zvon... El e hotărît, și cînd va suna ceasul...

— Ce ceas, dona Henriqueta ? întrebă moșierul.

Henriqueta luă un aer conspirativ :

— Habar n-am, mai bine să-l întrebăm pe Arturzinho. Tot ce știu e că São Paulo nu se va lăsa umilit cu una, cu două...

Fostul senator se adresă fostului deputat :

— O conspirație, dragă Artur ? Ce prostie mai e și asta ?

— Nici eu n-am habar. M-am retras la moșie încă din ziua loviturii ; nu ies și nu primesc pe nimeni. Sînt împotriva regimului, toată lumea o știe. Eu sînt un om cu principii liberale, nu accept totalitarismul, ori de unde ar veni... Dar nici nu cred că e patriotic să te ții de conspirații în clipa de față. Situația internațională e cît se poate de complicată, și Brazilia are nevoie de pace, pentru a nu cădea în mîinile dușmanilor...

— Cum așa, Arturzinho ? se sperie Henriqueta. Și dumneata dai înapoi ?

— Eu rămîn cum am fost, Henriqueta. Credincios mie însumi. Sînt împotriva guvernului, dar nici conspirațiile nu le admit... după care, îmblînzindu-şi glasul în vederea argumentului decisiv, adăugă: O lovitură neizbutită n-ar face decît să întărească guvernul... Cel mai bun lucru e să-l lăsăm să putrezească şi să cadă de la sine... Cu scandalurile care se ţin lanţ cu toţi aceşti prieteni ai lui Getúlio, care se reped ca nişte corbi asupra hoitului, ca să-şi împartă Brazilia, nici nu va trebui mult timp...

— Mult timp, pentru ce? Ca să cadă Getúlio? Venâncio Florival se arătă sceptic. Domnule, eu sînt ţărănoi din Mato Grosso, dar asta n-o cred. Scandaluri au fost şi vor fi întotdeauna... Cînd ai pus mîna pe-un os, roade-l pînă nu mai poţi; asta e legea politicii, dragă Arturzinho... Şi apoi, cine mai ştie ceva de scandaluri acum, de cînd cu cenzura presei? Ziarele scriu ce le porunceşte DIP-ul[1], iar poporul nu ştie nimic... Eu cred că doctorul Getúlio rămîne la cîrmă pe viaţă. Generalii sînt de partea lui; poate face faţă oricărei lovituri, e om iscusit. Cît despre mine, nu mi-e ruşine să spun: sînt de partea lui. Am aici în portofel o telegramă prin care îmi mulţumeşte pentru sprijinul ce i-am dat. Şi am venit de la moşie ca să-l aştept aici...

— O! Henriqueta era gata-gata să se sufoce de indignare. Şi dumneata, domnule senator, şi dumneata te-ai dat de partea lui? Dar asta e o adevărată trădare...

Fostul senator vru să răspundă, desigur cu una din obişnuitele lui trivialităţi, cînd Marieta interveni, pentru a evita o scenă neplăcută.

— Păi atunci, Henriqueta, voi lansaţi o modă nouă: negrul la rochiile de vară... Şi pe mine mă interesează, deşi José nu se amestecă în politică...

Venâncio Florival, care se stăpînise auzind glasul Marietei, începu iar să rîdă:

---

[1] *Departamento de Imprensa* e *Propaganda* (Departamentul de presă şi propagandă).

— Costa Vale nu se amestecă în politică... Asta-i bună, dona Marieta...

Dona Henriqueta, în culmea exaltării, începu să dea amănunte despre rochiile negre comandate, despre nişte „minuni" de şic înfăptuite de croitoresele de lux. Şi dezvălui taina:

— Mariúcia Soares de Macedo s-a gîndit chiar să organizăm un bal, în aceeaşi zi cu recepţia doamnei Comandor, la care toată lumea să vină îmbrăcată în negru, dar ştiţi, în negru, aşa, de doliu... Şi lucrul cel mai senzaţional: muzica de dans va fi funebră; Bertinho Soares o să aranjeze programul...

Moşierul tot mai rîdea:

— Hai să ne-mpăcăm, dona Henriqueta... Cît timp daţi petreceri făcîndu-vă rochii de doliu, toate-s bune. Ceea ce nu e bine, e să duci activitate conspirativă. Asta e primejdios...

Suzana Vieira se arătă curioasă:

— Dar măcar există vreo conspiraţie?

— Între armandişti sînt unele divergenţe. Şi cine profită de toate acestea? Comuniştii... Numai ei pescuiesc în apă tulbure, numai ei trag foloase de pe urma dezbinării noastre... Eu am spus şi repet: e just să-l sprijinim pe doctorul Getúlio împotriva comuniştilor...

Henriqueta îi dădea Marietei amănunte despre petrecerea plănuită: bărbaţii vor veni îmbrăcaţi în alb, dar cu panglică de doliu la reverul hainei; femeile, cu văl negru pe faţă; Bertinho Soares, unul dintre tinerii din familiile cele mai de vază ale oraşului São Paulo, aduna toate plăcile de muzică rituală şi funebră, ca să aibă după ce dansa; arhitectul Marcos de Souza le împrumutase *Cînturile gregoriene,* într-o înregistrare magnifică.

— Bine, dar ăsta e pur şi simplu un sacrilegiu... zise Artur.

Suzana Vieira şovăia între eleganţa rochiilor negre şi recepţia comandoresei:

— Sînt aproape de acord cu planul vostru...

— Să vezi ce-o să se supere tatăl dumitale...

În momentul acela, un fecior o anunţă pe doamna Comandor da Tôrre. Bătrîna apăru, caraghioasă, încărcată de bijuterii ; toţi se ridicară în picioare ca s-o salute. Ea se plînse de căldură, de această „climă africană a Braziliei, o climă sălbatică, bună pentru negri şi mulatri". Şi căldura asta înăbuşitoare vestea ploi mari, furtuni care poate că se vor dezlănţui tocmai în săptămîna vizitei lui Vargas, compromiţînd astfel grandoarea întrunirii.

— Eh, întrunire... mormăi Henriqueta lăsînd buza în jos în semn de dispreţ. Dacă n-ar fi meciul de fotbal, nu s-ar duce nimeni... Şi se mai spune că dictatorul e un om popular...

Guralivă, Suzana Vieira începu să sporovăiască, destăinuind planurile potrivnice statului nou, urzite de politicienii din São Paulo, scoşi din guvern.

— Aţi auzit, doamnă Comandor ? Nu numai ploile îi ameninţă vizita... Se mai pregătesc şi alte lucruri care îi vor strica lui Gegê şederea pe-aici... Se zice că studenţii în drept vor declara grevă şi vor înmormînta tabloul lui Getúlio chiar în ziua cînd va sosi la São Paulo. Iar adineauri, Henriqueta spunea că ea şi multe alte doamne din înalta societate se vor îmbrăca în negru, în doliu mare, cît timp stă el aici...

Doamna da Tôrre îşi aţinti ochii mici şi vioi asupra Henriquetei :

— Bagă bine de seamă, Henriqueta, la vîrsta dumitale negrul îmbătrîneşte mult... Te face cu cel puţin cinci ani mai mare... Ai să arăţi ca o bătrînă de cincizeci de ani...

Henriqueta roşi :

— Dar n-am decît treizeci şi doi...

Comandoreasa spuse, malițioasă :

— Dar ce, te-ai măritat la zece ani ? Cîţi ani are băiatul dumitale ? N-a împlinit douăzeci ?

— Douăzeci ? Vai, Dumnezeule ! Nhozinho n-are decît cincisprezece ani... Şi eram foarte tînără cînd ne-am căsătorit... Marieta e aici. Ea ştie. Nu-i aşa, Marieto ?

Trezită din visările ei melancolice, Marieta aprobă.

— Da, erai tînără de tot cînd te-ai măritat...

— Tăticu nici n-a vrut să mă lase... adăugă dona Henriqueta, mînioasă şi cu un aer sfidător. Chiar dacă arăt bătrînă, nu-mi pasă. Am să mă îmbrac în doliu ca să protestez împotriva dictatorului care a jignit statul São Paulo.. şi îşi îndreptă privirile spre Artur, căutînd parcă un sprijin. Nu, Arturzinho ?

— Ba da, Henriqueta. E o mare jignire adusă statului São Paulo această vizită, la trei luni după lovitură. Eu am să mă retrag la moşie...

Doamna Comandor da Tôrre bombăni :

— Înmormîntarea e fleac, greva e fleac... Sînteţi toţi nişte încăpăţînaţi... Ce cusur are Getúlio ? Că i-a luat-o înainte doctorului Armando ?

— Chiar aşa... îi sări în ajutor Venâncio Florival.

— O ! făcu Henriqueta.

— Eu nu sînt sanpauliană de patru sute de ani, fetiţo ; nu mă numesc nici Macedo da Rocha, nici Alves Neto. Pentru mine e un preşedinte bun, şi mai curînd sau mai tîrziu soţul dumitale va gîndi la fel, şi Arturzinho tot aşa...

Artur se ridică, foarte demn :

— Doamnă, nu fiţi nedreaptă cu mine... Eu mă gîndesc la São Paulo, la mîndria statului nostru jignită de omul acesta fără trecut, care a pus mîna pe putere... Nu zic că nu ar avea însuşiri de om de stat, n-am tăgăduit aceasta niciodată, nici chiar la Cameră, în discursurile mele parlamentare. Dar una e să ai asemenea însuşiri, şi alta să vrei să guvernezi împotriva intereselor sanpauliene... Iată, de pildă, preţul cafelei : n-a fost niciodată atît de scăzut. Cultura cafelei e în pragul ruinei, și guvernul... ce face guvernul ?

Venâncio Florival interveni :

— Nu fi nedrept, Artur. Guvernul nu stă cu mîinile în sîn, pot să-ți spun. Chiar acum a întocmit un proiect pentru cumpărarea întregului rest de recoltă...

Vestea păru să-i intereseze mai mult decît tot ceea ce se discutase înainte ; se cerură amănunte, confirmări ; toți aveau plantații de cafea și un rest de recoltă de vînzare. Dar fostul senator nu vru să dezvăluie secretul, zise că nu-l cunoaște în amănunt, știa sigur doar că există un proiect în studiu, proiect ce urma să fie înfăptuit în curînd. Suzana Vieira se hotărî în cele din urmă pentru recepție :

— N-am spus eu că vine să se împace cu São Paulo ? Eu mă duc la recepția doamnei Comandor... Și toată în alb, fără nici un pic de negru pe mine...

Începură să plece. Întîi Henriqueta, șocată de bădărănia comandoresei. Apoi moșierul și Suzana Vieira. Marieta rămase în tovărășia lui Artur și a bătrînei, care se apucă s-o bîrfească pe Henriqueta.

— Își dă aere de cucoană mare... Și taică-său nu era decît un mic negustor... Dacă ține atît de mult la onoarea nobilimii sanpauliene, de ce tîrăște numele bărbatului ei prin paturile tuturor băiețandrilor din São Paulo ? Cînd se culcă, uită de blazonul familiei și de tot...

Artur zîmbi și întinse brațele, rugător :

— Fie-vă milă, doamnă Comandor, fie-vă milă de biata Henriqueta ! Ea este Maria Magdalena noastră, iar Cristos a iertat-o încă dinainte...

Doamna da Tôrre se întoarse spre el :

— Și dumneata ești cam uituc... Ce-i cu fiul dumitale, parcă era vorba să vii cu el la mine la masă ? Nu-ți mai aduci aminte ?

— Doamnă Comandor, lovitura de stat a încurcat totul. Lunile astea am stat retras la moșie, și acum tot acolo mă duc... Iar Paulo e la Rio, la minister...

— Dar vine la São Paulo în fiecare săptămînă, umblă cu o fetişcană ; am aflat, Shopel mi-a povestit... Îţi dau termen opt zile : ori aduci băiatul la mine, ori renunţ la el...

Marieta tresări, brusc interesată :

— Doamna Comandor are dreptate, Artur. Paulo trebuie să se însoare. Umblă hai-hui, s-a încurcat cu o aventurieră, e în stare să vină într-o zi gata însurat, fără să ştii măcar cu cine. O fată săracă, fratele ei e un mic funcţionar la Ministerul Muncii, ceva mai mult decît un portar, iar ea, după cîte ştiu, e un fel de *girl* de cabaret ieftin, sau are de gînd să devină... Şi Paulo e atît de orbit, că nici nu mai dă pe aici...

Artur se arătă îngrijorat :

— Dar eu n-am ştiut nimic... Am crezut că nu e ceva serios... Însă dacă e aşa, se schimbă lucrurile... Am să vorbesc cu el. Şi tu ar trebui să vorbeşti cu el, Marieta, ţine mult la părerea ta...

— Nu-l mai văd... Cînd vine, stă cîteva minute şi nu vorbeşte decît de balerina aceea, de planurile în legătură cu debutul ei la Rio, curată nebunie...

Marieta abia vorbea ; se simţea nefericită ; Paulo i se părea definitiv pierdut.

Comandoreasa plecă :

— Vino cu el la mine, şi-o să-i scoatem din cap blonda... Nepoata mea mai mare e şi ea blondă. Nu-i balerină, dar cîntă foarte bine la pian...

Artur o însoţi ; fixă ziua vizitei : una din duminicile viitoare. Marieta rămase singură în faţa ceştilor de ceai şi a cupelor în care fusese servit vinul de Porto. Paulo sosise în oraş ; ea ştia că el sosea de obicei cu avionul la două după-amiază. Ar fi putut să vină să ia ceaiul la ea : înainte vreme aşa făcea totdeauna. Dar acum venea în goană la sfîrşitul săptămînii, şi o chinuia vorbindu-i despre Manuela — despre frumuseţea fetei, despre duioşia ei de mic-burgheză devotată, despre dragostea ei caldă care îl umplea de bucurie. Marieta încerca să măsoare, din conversaţie, tăria sentimentelor lui Paulo pentru Manuela. Uneori era convinsă că e vorba de o aventură fără urmări, care îl ameţise pe băiat numai prin noutatea acelei iubiri fecioreInice, cu care el nu era obişnuit. Atunci se simţea mai liniştită. Totuşi, cînd îl auzea vorbind de frumuseţea Manuelei în cuvinte atît de poetice, o cuprindea teama: tînăra aceea, ieşită dintr-un mediu sărac, n-o fi oare o aventurieră iscusită, cu un plan bine ticluit dinainte, urmărind să-l încurce pe Paulo printr-o dragoste fabricată în mod calculat, ca să-l împingă la căsătorie şi să-l domine în întregime? Marieta ştia că Paulo nu putea fi stăpînit cu totul. Planurile ei, prin care voia să se facă iubită de Paulo, erau şi ele nelămurite, vagi. Ştia doar că-l iubea mai presus de puterile ei. Nu avea nici o importanţă dacă se însura. Dorea chiar ca el să se însoare, de pildă, cu una din nepoatele doamnei Comandor da Tôrre; o căsătorie bogată şi fără dragoste. O asemenea soţie nu i-ar fi împiedicat de loc planurile; dimpotrivă: un Paulo însurat şi plictisit de soţie ar fi fost mai aproape de ea. Primejdia era o căsătorie din dragoste, care ar fi fost osîndită de toată lumea, şi astfel l-ar fi legat pe Paulo de soţie, îndepărtîndu-l de mediul lui, îndepărtîndu-l de ea, de Marieta.

Marieta se gîndeşte la el, dar, spre deosebire de Manuela, nu-l zeifică, nu-l idealizează; ştie cît se teme el de sărăcie, ştie că-i e frică să nu rămînă fără banii trebuincioşi tuturor capriciilor lui. Marieta însă îl iubeşte şi aşa, poate că-l iubeşte chiar mai mult pentru că e plin de cusururi, rece, nepăsător, fricos şi cinic. Îi seamănă ei, amîndoi sînt produsul aceluiaşi mediu. „Trebuie — îşi repetă ea sieşi, în căutarea unui mijloc prin care să-l elibereze de Manuela — să-l sperii cu perspectiva sărăciei, a vieţii amare şi mediocre care îl aşteaptă dacă săvîrşeşte nebunia de a se însura cu fata aceea necunoscută, fără nume şi fără bani. Povară grea pentru umerii gingaşi ai lui Paulo Carneiro Macedo da Rocha..."

Intrarea lui Costa Vale îi întrerupse şirul gîndurilor. Bancherul se aruncă într-un fotoliu, ceru whisky feciorului care îşi făcuse apariţia ca să primească ordine, şi-i explică Marietei :

— Shopel ăsta e un om admirabil... Conduce cu o îndemînare extraordinară propaganda Întreprinderii de pe valea fluviului Salgado. A ştiut să-şi dozeze bine pilula : accentele de naţionalism i-au alarmat pe prietenii noştri nord-americani. Se tem că Getúlio să nu se sprijine pe nemţi, iar lovitura cu concesiunea acordată lui Shopel i-a năucit. Consilierul comercial a venit încoace anume ca să vorbească cu mine : el încă nu aflase că în realitate eu conduc Întreprinderea. I-am explicat că am luat-o înainte, ca să împiedic intervenţia nemţilor. Are să vorbească cu New York-ul la telefon ; să vedem ce propunere îmi fac... La drept vorbind, de data asta m-a privit cu un respect... şi, dînd pe gît o înghiţitură de whisky, vorbi mai departe, ca pentru sine : dar a venit vremea să facem puţină linişte în jurul afacerii cu valea fluviului Salgado. De acum înainte, cu cît se va vorbi mai puţin despre ea, cu atît va fi mai bine... Trebuie să-l vestesc pe Shopel.

Dar Marieta nici nu-l auzi. În clipa aceea, Paulo se ivise în pragul uşii, fără să se anunţe. Văzîndu-l, se ridică repede în picioare şi alergă spre el, cu mîinile întinse.

4

Lumea afaceristă a băncilor, întreprinderilor, fabricilor, societăţilor, moşiilor imense, în al căror centru oamenii întreprinzători şi capabili, cum era Costa Vale, trăgeau sforile, manevrînd oamenii politici, ziariştii, funcţionarii, poliţiştii, avocaţii — îl ispitea pe Lucas Puccini, îl atrăgea cu forţa unei ambiţii nemăsurate. O lume mai presus de legi, lumea puterii asupra oamenilor, această lume a cîtorva privilegiaţi vrednici de pizmuit, după părerea lui Lucas, îi apărea tînărului fost funcţionar comercial ca un fel de centru al întregii vieţi. Năzuia să pătrundă în acest univers închis, să fie unul dintre acei cîţiva oameni care trag sforile unor marionete ca Shopel sau Eusébio Lima. De la fereastra biroului său contempla visător zgîrie-norii în care erau instalate societăţile şi băncile. Cea mai apropiată era clădirea de beton armat a „Băncii de agricultură şi industrie" unde, uneori, apărea pe terasa ultimului etaj capul palid şi chel al lui Costa Vale, scrutînd cu ochii strada, ca un proprietar care îşi cercetează proprietăţile. Cînd îl zărea, Lucas se scula de la masa de lucru, se ducea la fereastră şi stătea tăcut, cîntărind parcă forţa pe care o emana bancherul, ale cărui gînduri le ghicea: „Acum se gîndeşte la Întreprinderea de pe valea fluviului Salgado, rezolvă probleme, socoteşte milioanele pe care le va cîştiga".

Milioanele pe care le va cîştiga... Erau fel de fel de afaceri de pe urma cărora ai fi putut cîştiga o groază de bani. Lucrul cel mai însemnat, socotea Lucas, era să înceapă, să se lanseze, cum îşi spunea el în gînd. Dar pentru asta îi trebuia un prilej şi, mai ales, proptele. Nu vedea ivindu-i-se în faţă nici un asemenea prilej, iar cît despre proptele, nu-l avea decît pe Eusébio Lima şi făgăduielile vagi ale lui Shopel. Ceea ce însemna prea puţin, sau aproape nimic, faţă de năzuinţele lui. Parcă ar fi fost în faţa unui şanţ mare, cu norocul chemîndu-l de pe malul celălalt şi cu banii curgînd pe jos, numai să-i aduni. Trebuia să treacă şanţul, să ajungă la partea cealaltă — dar cum ? Cînd îl vedea pe Costa Vale ieşind din birou pe terasă, cu paşi măsuraţi, gîndindu-se la afacerile lui importante, Lucas se simţea mic şi neputincios. Cum să facă să ajungă şi el la ultimul etaj al unui zgîrie-nori, în clădirea băncii „sale", stăpînind oraşul şi oamenii ?

Aşa îl găsi Eusébio Lima, sosit de la Rio pentru ultimele pregătiri în vederea vizitei dictatorului : cu ochii aţintiţi spre terasa clădirii de peste drum, îngîndurat. „Tehnicianul politicii muncitoreşti" era, ca întotdeauna, vorbăreţ şi jovial. Îi îmbrăţişa pe funcţionari cînd trecea pe lîngă ei, îi bătea cu palma pe obraji, uşor, prieteneşte, îi întreba de nevastă, de copii...

— Şi tu, prietene, ce mai faci ? Ce stai acolo la fereastră, îl admiri pe domnul Costa Vale ?... şi, zicînd acestea, îşi scoase pălăria şi-i făcu o plecăciune bancherului, care, neatent, nu-l văzu de pe terasa lui.

— Nu-l admir, îl invidiez...

— E o forţă, fără îndoială. Are o avere colosală : societăţi, fabrici, e omul de încredere al americanilor... Taie şi spînzură în ţara asta... „Patronul" (aşa îi zicea lui Getúlio Vargas) ţine la el ; el a manevrat din culise lovitura de stat tot timpul. În schimb, a pus mîna pe valea fluviului Salgado ; e cea mai mare afacere din ultima vreme... De n-ar fi fost, băiete, drăguţa de cenzură, să fi văzut ce-ar mai fi urlat ziarele — scandal, afacere veroasă — ar fi cerut anchete, comisii. Pe cînd aşa, toată lumea are lacăt la gură, ne aflăm într-o ţară ideală, cu un regim minunat...

Apoi, coborînd glasul, adăugă confidenţial :

— Acum deschizi gura doar ca să mănînci, amice dragă, să mănînci pe săturate...

Şi izbucni într-un rîs cu hohote scurte, savurîndu-şi spusele, mulţumit de regim, de situaţia lui, de bunul mers al afacerilor :

— Totul e să fii înăuntru, nu afară, dragă Puccini, şi să fii la putere. Noi sîntem la putere... Să trăiască statul nou şi şeful lui, marele brazilian, doctorul Getúlio !

— Tu ești la putere, dar eu nu sînt decît cel mult un biet portar, sau un valet care servește musafirii. Mie îmi rămîn doar rămășițele ospățului, firimiturile...

— Te cam pripești, tinere. Abia ai început, și gata, vrei să te și îmbogățești. Eu lucrez în direcția asta din 1930, și deși n-am de ce să mă plîng, încă nu pot spune că mi s-a aplecat de prea mulți bani.

Și apucîndu-l pe Lucas de braț, spuse din nou pe același ton confidențial :

— Abia acum am pus mîna pe o afacere din care aș putea să cîștig vreo cîteva sute de contos de réis, ceva gras de tot. O combinație care, dacă se prinde, ne va face independenți, pe mine, Eusébio Lima, și pe domnul Lucas Puccini...

— Pe mine ? De ce ? întrebă Lucas, curios.

— Pentru că îți sînt prieten și vreau să te iau tovarăș... Azi luăm masa împreună, și la masă îți expun tot planul... Acum, hai să vedem cum merg lucrurile, dacă au fost puse la punct pregătirile în vederea sosirii patronului și prietenului nostru care a binemeritat de la patrie, șeful nostru, doctorul Getúlio Vargas, zis „Gegê" în cercurile cele mai intime — și rîse, văzînd înfrigurarea lui Lucas, care îl urmărea cu ochii sclipind de lăcomie. Liniștește-te, prietene, liniștește-te, că e destul pește în baltă...

Lucas așteptă nerăbdător ora mesei. Discutase cu Eusébio planurile în vederea vizitei lui Vargas la São Paulo. Totul era gata, publicitatea pentru mitingul ce urma să aibă loc era uriașă, zeci de mii de persoane aveau să umple pînă la refuz stadionul unde, după cuvîntarea dictatorului, cluburile campioane de fotbal din Rio și São Paulo urmau să-și dispună întîietatea. Fusese organizată o gardă personală, aleasă pe sprînceană. Oameni siguri, tot unul și unul, devotați cu trup și suflet șefului guvernului. Integraliștii le cam dădeau de furcă, nu voiau să ia parte la manifestație din pricina șefilor lor, care erau nemulțumiți de interzicerea partidului fascist și de faptul că nu fuseseră primiți și ei în guvern. Îl criticau pe Vargas, atît pentru politica lui internă de acceptare a sprijinului foștilor partizani ai lui Armando Sales și José Américo, cît și pentru politica externă despre care spuneau că este șovăitoare, că respinge proiectata adeziune la pactul antikomintern, făcînd concesii americanilor și închizîndu-le nemților porțile. Totuși, integraliștii nu erau cu toții de aceeași părere. Lucas tratase, în acele zile, cu mulți dintre ei. Și pe lîngă cei mîniați împotriva lui Getúlio, care se simțeau înșelați, fiind convinși că statul nou avea nevoie de alt șef, de cineva care să-i înlăture pe vechii politicieni „democrați" și să încheie o alianță cu Germania, mai găsise și pe alții, gata să colaboreze, cum era doctorul Alcebíades de Morais, profesorul de la Facultatea de medicină, care făgăduise să-i aducă la miting studenți și prieteni de-ai lui, foști integraliști mulțumiți de Vargas. Profesorul îi spusese, în cabinetul său, unde îl primise :

— Doctorul Getúlio a înfăptuit un vechi vis de-al meu : un regim tare, anticomunist, de apărare a instituțiilor creștine. Dacă se numește integralism sau nu, puțin îmi pasă. De vreme ce corespunde ideilor mele, eu îl slujesc.

Îi mai spuse că ține să-i exprime personal dictatorului solidaritatea sa, în momentul cînd va veni la São Paulo :

— Vreau să am onoarea de a strînge mîna acestui mare patriot și, dacă se poate, să-i vorbesc de problemele universității. Pentru că, dragă prietene, această universitate din São Paulo are nevoie, în fruntea ei, de un om capabil, tare și cu idei ca ale noastre. Comunismul s-a infiltrat printre studenți, chiar și printre profesori, și sînt și mulți armandiști, dușmani ai doctorului Getúlio...

Destăinuirile acestui medic renumit, care parcă îi cerea să intervină pe lîngă dictator ca să-l numească rector al Universității din São Paulo îl măguliră pe

Lucas. Nu-i spuse că nici el, Lucas Puccini, n-avea cine știe ce trecere și că și el căuta „proptele" ca să răzbească mai sus. Îi făgădui însă să facă tot ce-i va sta în putință ca să-i ușureze întîlnirea cu Vargas. Discutînd acum chestiunea cu Eusébio, acesta se arătă foarte interesat :

— Tipul e un savant, o celebritate în materie de medicină... Și cred că ar fi nimerit să-l salute pe doctorul Getúlio la adunare... Ne trebuie un intelectual de vază. Și care să fie din São Paulo... O să stăm cu el de vorbă despre asta mîine.

Eusébio se declarase mulțumit de pregătirile care se făcuseră pentru manifestație, și plecase la o ședință cu șeful poliției din São Paulo. Trebuie, în ajunul venirii dictatorului, să se facă o razie prin tot orașul, ca să fie puși la răcoare, în beciurile poliției centrale, toți comuniștii care se mai află în libertate. Nu de altceva, dar să nu iasă adunarea cu bucluc... Urma să vină pe înserat, să-l ia pe Lucas la masă. Atunci vor pune la cale împreună marea lovitură...

Lucas murea de nerăbdare cînd, după ora șapte, veni Eusébio. Ceilalți funcționari plecaseră de mult, iar Lucas, singur în birou, încerca să ghicească ce afacere poate fi în stare să le dea sute de contos de réis. Cine știe dacă nu era acesta prilejul cel mult așteptat ?

Eusébio îl duse la un restaurant scump, cu separeuri luxoase, și se instalară în unul din ele. După ce comandară dineul, „liderul muncitorimii" începu să-i explice :

— Nu știu dacă ai aflat că plantatorii de cafea sînt pe marginea prăpăstiei. Recolta a fost foarte mare, și americanii, aruncînd pe piață cafeaua din Columbia, au făcut să scadă prețurile. Plantatorii sînt cu lațul de gît ; există un rest de recoltă de vînzare, iar exportatorii oferă un preț de nimic. Zilele trecute am stat de vorbă cu Florival, un mare crescător de vite și plantator de cafea — Venâncio

Florival, care a fost senator... Se plîngea, îi înjura pe americani; cafeaua e culeasă și zace acolo, fără cumpărător... Și discutînd așa, mi-a venit deodată ideea că restul ăsta de recoltă ar putea fi vîndut guvernului. Eu m-aș angaja să fac legătura cu oamenii de la cabinetul președintelui. Am început numaidecît să mă mișc. Treaba pare să meargă. Era însă o întrebare: ce să faci cu atîta cafea? S-o pui pe foc, sau s-o azvîrli în mare nu se putea de astă dată, pentru că sînt mulți care conspiră împotriva regimului: comuniștii, armandiștii, integraliștii: toți ar fi profitat și ar fi început să facă gură. Știi cum e: poporul nu poate cumpăra cafea, iar guvernul arde cafeaua sau o aruncă în mare... Dar un prieten al meu care e și el în afacere — îți spun în secret că e cineva sus-pus de la departamentul de presă și propagandă — a avut o idee strașnică: guvernul nostru, care este, după cum știe toată lumea, anticomunist, poate face un dar de cîteva sute de duble de cafea generalului Franco, pentru soldații lui, care curăță Spania de comuniști... Lucrurile s-au pornit așa... Guvernul cumpără de la moșieri restul de recoltă, plătește prețurile mari de odinioară, îi dăruiește o gură de cafea lui Franco, noi punem mîna pe un comision gras de la moșieri și ne mai rămîn și cîteva mii de saci fiecăruia, să-i vindem detailiștilor... Ce zici? M-am gîndit și la tine; prietenul meu Puccini trebuie să se înfrupte și el din cozonac... tu ai putea să te ocupi de primirea cafelei de la moșieri, aici, să ai grijă de încărcarea în vapoare, la Santos, a părții care merge la generalul Franco și, știi tu, să vezi să rămînă ceva și pentru noi... Partea care rămîne o vindem pe din două, dar ai să primești ceva și din comisionul moșierilor. Comisionul va fi cam de un milion de cruzeiros — acum e drept că trebuie împărțit între mai multe persoane, dar tot ți-ar rămîne și ție vreo douăzeci de contos.

Apoi, rîzînd, cu rîsul lui obişnuit, plin de viclenie :

— Vezi ce prieten ai ? Aşa sînt eu, dragul meu : nu-mi place să mănînc singur. Cînd îmi pică o bucăţică bună, nu pot să nu mă gîndesc şi la prieteni...

Lucas îl ascultase tăcut, fără să-l întrerupă măcar o dată. În tot timpul cît Eusébio îi împărtăşise planul, chibzuise adînc în sinea lui, şi la un moment dat îi veni şi lui o idee :

— Îţi mulţumesc din suflet, îmi eşti mai mult decît un prieten. Dar am să-ţi spun un lucru : eu cred că din afacerea asta am putea cîştiga mai mulţi bani, dacă am şti s-o întoarcem...

— Mai mulţi bani ? Cum aşa, dragă Lucas ?

Avea încredere în deşteptăciunea lui Puccini. Aplecîndu-se peste masă, îl întrebă :

— La ce te gîndeşti ?

— Ascultă : de ce trebuie să se ducă guvernul de la un moşier la altul ca să cumpere restul de recoltă ? De ce să n-o cumpere de la unul singur ?

— Nu prea înţeleg...

— E uşor... Cineva cumpără, la un preţ bun dar mai scăzut decît cel pe care îl va plăti guvernul, restul de recoltă de la moşieri... Şi guvernul cumpără apoi de la persoana aceea toată cafeaua ; din diferenţa de preţ, se poate cîştiga o avere...

Eusébio Lima rămase cu gura căscată :

— Dragă Lucas, eşti un geniu ! Eu totdeauna am fost de părere — încă din liceu — că eşti un geniu... Asta e cea mai grozavă idee pe care mi-a fost dat s-o aud... Noi cumpărăm cafeaua, putem chiar s-o cumpărăm în numele guvernului, şi o vindem cu cîţiva gologani mai scump la kilogram. Ai să faci, dragă prietene, un munte de gologani, mai mare ca Himalaia. Dragă Lucas, felicitările mele. Să fi avut eu mintea ta, astăzi eram mai bogat decît Costa Vale...

— Dar mai e ceva... zise Lucas.

— Ce?

— Ne trebuie o sumă de bani respectabilă, ca să finanțăm operațiile.

— Bani ca să le plătim moșierilor cafeaua?

— Întocmai... Trebuie o groază de bani...

Eusébio se lumină la față, într-un zîmbet de triumf:

— Aici intră în scenă Eusébio Lima și înlătură greutatea. La ce mai există, dragă Puccini, Casa de pensii și ajutor, precum și Eusébio Lima, care e cineva în Ministerul Muncii? Bănuții sînt acolo, ne așteaptă. Îi luăm frumușel, facem afacerea și pe urmă îi punem la loc...

Chelnerul veni să schimbe farfuriile și să întrebe ce desert doresc. După ce plecă, cei doi prieteni începură să discute amănuntele întreprinderii. Se făcuse tîrziu cînd sfîrșiră de pus la cale afacerea. În restaurant nu mai erau clienți, chelnerul care îi servise moțăia pe un scaun, casierița citea un ziar de după-amiază. Eusébio Lima făcu plata și dădu un bacșiș gras. Rîdea singur, frecîndu-și mîinile:

— Grozavă idee, dragă Lucas, grozavă idee... Și rămîne între noi doi, cincizeci la sută fiecare... Bașca comisionul moșierilor și cafeaua pe care o vom vinde detailiștilor... Trăiască doctorul Getúlio!

5

Pe înserat, o ploaie torențială, prevestită și însoțită de tunete și fulgere, se abătu asupra orașului, potolind zăpușeala ce se lăsase. În cartierul muncitoresc, copiii jerpeliți se bălăceau cu picioarele în apa ce se scurgea pe lîngă trotuare spre gurile de canal. Mariana văzu bărcuța de hîrtie lansată de un băiețaș cu privirea isteață, cum pleacă repede luată de șuvoi și cum naufragiază mai la vale. Băiatul, care bătea din palme privindu-și bărcuța călătoare, oftă adînc cînd o văzu aplecîndu-se pe-o rînă şi preschimbîndu-se într-o simplă foaie de hîrtie:

— S-a scufundat...

Mariana mîngîie capul băieţelului, ocoli băltoaca şi-şi văzu înainte de drum. Fusese să-l vadă pe bătrînul Orestes, care zăcea în pat doborît de o criză de reumatism. Acum, că nu mai putea să se mişte, să se ducă seara de colo pînă colo, să stea de vorbă cu vecinii, bătrînul italian era îmbufnat, supărat pe toată lumea, şi-şi răsucea mereu mustăţile-i lungi, iar vechile lui porniri anarhiste ieşiră din nou la iveală, făcîndu-l să cîrtească împotriva actualelor metode de luptă ale clasei muncitoare; pentru el, bombele cu dinamită, atentatul erau singurele mijloace de luptă vrednice de luat în seamă. Dar vizita Marianei îl înseninase; ţinea foarte mult la ea, o cunoştea încă de pe vremea cînd era fetiţă şi i se aşeza pe genunchi, ca să-i cînte în spanioleşte cîntece anarhiste, învăţate la Buenos Aires:

Spune-mi: încotro te duci de zor,
Cu pachete, dis-de-dimineaţă?
— La Congresul anarhiştilor,
Care-şi cer şi ei dreptul la viaţă.

Spune-mi: anarhist ce este oare?
Stai, te rog, o clipă şi mă-nvaţă.
— Este-ntreaga lume muncitoare
Care-şi cere dreptul ei la viaţă.

Mariana îi aduse aminte de vremea cînd partidul abia îşi începuse activitatea în São Paulo, cînd din rîndurile lui nu făceau parte decît un mic grup de oameni îndrăzneţi, unii dintre ei veniţi din mişcarea anarhistă, printre care şi Azevedo, tatăl Marianei, despre care Orestes avea obiceiul să spună că „fusese cel mai bun dintre toţi". Urmărise zi de zi creşterea tinerei muncitoare, vedea în ea însăşi dezvoltarea clasei sale, maturizarea ei politică, mersul ei înainte. Acum era bătrîn și bolnav, nu mai putea lua parte, în mod activ, la toate luptele, ca pe vremuri, dar își simțea inima încă tînără; vorbea cu oamenii din cartier, și glasul lui înflăcărat îl auzeai de departe; apoi se ocupa de munca financiară în cadrul Ajutorului Roșu, al cărui responsabil de raion fusese numit, urmărea cu dragoste și interes creșterea cadrelor tinere. Uneori mai făcea cîte o ispravă din cele care îi duseseră faima printre proletarii din Argentina, Uruguay și Brazilia. Cu puțin înainte de lovitură, asistînd la o conferință despre dreptul penal, ținută de doctorul Antônio Alves Neto, scandalizase întreg auditoriul, alcătuit din oameni din înalta societate, prin faptul că-l întrerupsese pe conferențiar. Soțul Henriquetei declarase că „un cetățean care ucide un rege este un regicid", cînd din fundul sălii se ridică glasul lui Orestes, întrebînd:

— Dar un rege care ucide un popor, cum se cheamă?

Mariana îi liniștea nervii, îi aducea vești despre războiul din Spania. Primise de la Paris niște note muzicale — cîntece de-ale republicanilor spanioli. Cu siguranță că Apolinário le trimisese din Franța, nevrînd să i le trimită de-a dreptul din Spania, unde stătuse două luni și luase parte la lupte, cu gradul de căpitan. Bătrînul Orestes trăia intens drama războiului spaniol. Avea o hartă a Spaniei, pe care însemna cu ace de gămălie pozițiile republicanilor și ale franchiștilor:

— Ziarele astea burgheze, *cara piccina*[1], se plînse el, nu făceau doi bani nici înainte; dar acum, cu cenzura, publică știri din Spania numai cînd au de spus că Franco a înaintat. Despre victoriile republicane nu spun nimic, că ți-e și ciudă să citești, *per Bacco!*

---

[1] Dragă micuțo.

Se aşeză în capul oaselor, în pofida durerilor reumatice :

— Aş fi vrut să fiu acolo, la Madrid sau în Catalonia, să le arăt eu falangiştilor ce-nseamnă un vechi comunist... Tare mi-e necaz că nu mai sînt flăcău...

Mariana îl încuraja, îi vorbea de lupta din Brazilia, care era din ce în ce mai aspră şi mai grea. Politicienii burghezi intraseră în panică, alarmaţi de Vargas ; partidul era unica forţă pozitivă în lupta împotriva dictaturii lui Getúlio. Nu aflase el de răspunsul pe care un om politic din Bahia i-l dăduse tovarăşului Vítor, responsabil pentru acea regiune, cînd acesta îl căutase ca să trateze înfiinţarea unui front democratic în stare să împiedice mersul ţării spre fascizare deplină ? Orestes nu ştia, dar spuse că-şi putea închipui cu uşurinţă.

— Nu, nu-ţi poţi închipui, e ceva care pare absurd. I-a răspuns lui Vítor că orice mişcare serioasă în Brazilia e de prisos. Că Brazilia e putredă. Şi nu vede decît o singură soluţie : ca ţara să fie transformată în dominion englez, care să facă parte din imperiul britanic, auzi dumneata...

— El judecă poporul prin prisma burgheziei josnice, pe care o cunoaşte. Oamenii ăştia n-au patrie, *carina mia* [1], îşi vînd ţara cui dă mai mult. Lor numai cu o bombă le poţi veni de hac... Alt leac nu e...

Cînd se despărţiră, el o luă de mînă şi o întrebă duios :

— Ce-i cu tine ? Pari îngrijorată.

— Nimic... zîmbi ea.

— Dacă ai vreun necaz, vino-ncoace şi povesteşte-mi...

Nu-i povesti nimic, îi spuse că nu se simte bine, că n-are alte griji decît cele pe care i le dă situaţia politică. Dar în timp ce păşea pe trotuarul ud, respirînd aerul jilav al ploii, îi păru rău că nu-şi deschisese inima bătrînului şi bunului Orestes. El ar fi ştiut desigur s-o mîngîie, s-o linişteaseă. Privi băltoacele de apă şi văzu oglindindu-se în ele faţa palidă a tovarăşului João ; i se păru că îi aude glasul, luîndu-şi rămas bun ca atunci, cu aproape două luni în urmă :

---

[1] Scumpa mea.

— Nu ştiu cînd am să mă întorc. Am de îndeplinit în altă parte o sarcină dată de Comitetul Central. O lună, două, nu ştiu...

Îi luase amîndouă mîinile şi o privise ţintă în ochii ei negri :

— Cînd mă întorc, vreau să te întreb ceva...

Ea aproape că voise să-i ceară s-o întrebe pe loc, ghicea ce era, îi cunoştea simţămintele, de cînd le descoperise pe ale ei. Ar fi vrut să-i răspundă înainte de plecare, dar se sfiise şi nu spusese nimic, lăsase doar ochii în jos, zîmbind.

Unde plecase el, prin ce primejdii trece acum, de cîte nopţi nu şi-a mai pus capul pe o pernă ca să se odihnească, de cînd nu mai găseşte vreme pentru cîteva ore de somn ? Cînd se va înapoia, cînd va putea ea să-i revadă chipul slab, ochii ageri, pătrunzători ? De mai multe ori voise să-l întrebe pe Ruivo dacă are veşti de la tovarăşul João. Dar se stăpînise mereu ; în viaţa ilegală, cu cît întrebi mai puţin, cu atît e mai bine ; João plecase ca să îndeplinească o sarcină de partid : se va înapoia cînd o va fi îndeplinit. Şi o va găsi gata să-i dea răspunsul dorit. Chiar dacă el ar cădea, dacă ar fi arestat şi osîndit, ea îl va aştepta, şi dragostea ei cu atît mai mult va creşte, dragostea de care nu vorbiseră niciodată, dragostea fără cuvinte, cu rare priviri mute, cu fugare zîmbete sfioase. De ce să se nelinişteaseă, de ce să-şi facă griji ? El îndeplinea o sarcină, aceasta este viaţa de toate zilele a comuniştilor — şi în dragoste ea trebuie să găsească un îndemn mai mult, pentru munca de partid. Dorul ei, dorinţa de a-l revedea, nu trebuie s-o facă să nădăjduiască vreodată că el se va întoarce înainte de a-și fi îndeplinit sarcina încredințată de partid. Nici o clipă, în dragostea ei, nu uită că bărbatul pe care-l iubește e întîi și-ntîi comunist. Altfel nici nu s-ar putea, fiindcă ea gîndește ca o comunistă. Cînd el se va înapoia, ea îi va spune:

— Mi-a fost tare dor, dar n-am lăsat ca dorul să-mi stînjenească munca.

Intrînd în casă, zîmbi. Mai bine că nu vorbise nimic cu bătrînul Orestes. Ar fi fost în stare să creadă că e mîhnită; că îi e frică de ceea ce i s-ar putea întîmpla lui João, confundînd dorul ei cu dorința de a-l feri de primejdiile ce pîndesc pe un conducător comunist care luptă în ilegalitate. Dorește ca el să se înapoieze, da, dorește intens și fierbinte acest lucru. Dar să se înapoieze după ce își va fi îndeplinit misiunea încredințată de partid. Fără ca vreun simțămînt să-l tulbure sau să-l grăbească. Și tot astfel și ea: îl va aștepta liniștită și veselă. Cînd va sosi el, mîine sau într-o zi oarecare, atunci ea îl va întreba:

— Toate bune?

— Toate bune — va răspunde el, cu un zîmbet fugar luminîndu-i chipul aspru.

Ea îi va căuta în ochi, în ochii lui ageri, flacăra aceea mocnită și îi va spune:

— Ce-ai vrut să mă întrebi înainte de a pleca? Întreabă-mă chiar acum, fiindcă nu mai vreau să aștept nerăbdătoare, cînd ai să mai pleci altă dată...

Acasă îl găsește pe medicul simpatizant în al cărui cabinet lucrează. A venit să-i aducă un mesaj urgent de la Ruivo și, așteptînd, studiază cu interesul unui om din alt mediu locuința muncitorească. Mariana uită de toate: trebuie să se petreacă ceva grav dacă Ruivo l-a folosit pe medic ca legătură. Acum, o singură nerăbdare îi dă ghes: să vadă ceasul întîlnirii cu Ruivo, să afle de ce au nevoie de ea, ce primejdii sau munci stau în fața partidului în zilele acestea. Luîndu-și rămas bun de la ea, medicul o priveşte ţintă şi i se pare că o vede pentru întîia oară; o faţă gravă, hotărîtă, plină de viaţă şi de o luminoasă frumuseţe: o faţă atît de hotărîtă nu mai întîlnise niciodată, dar nici o asemenea frumuseţe nu-i fusese dat să vadă. „Nu cumva asta e ceea ce se numeşte frumuseţe sufletească?“ se întrebă el, trecînd pragul uşii şi ieşind afară în strada umezită de ploaie, unde copii jerpeliţi se bălăceau în apa murdară din şanţuri.

6

Cu o săptămînă înainte de venirea dictatorului la São Paulo, toate maşinile poliţiei — turisme, maşini de patrulat, dube — străbătuseră noaptea oraşul São Paulo şi suburbiile sale, făcînd razii şi descinderi. Cartierele muncitoreşti trecuseră prin momente de panică: străzile Mooca, Belènzinho, Penha, Vila Pompéia, Alto do Pani fuseseră trezite noaptea de sirenele poliţiei, care mergea din casă în casă, căutînd comunişti şi simpatizanţi. Familii întregi erau trezite în zori, agenţii sculau cu sila muncitorii din paturile lor sărăcăcioase, îi suiau în maşini şi-i azvîrleau cu sutele în beciurile poliţiei centrale. În oraşele industriale din apropiere — Santo André, São Caetano, Sorocaba, Campinas, Jundiaí — apărură agenţi veniţi din Capitală, cu ordinul de a face o „curăţenie“ deplină. Noctambulii vedeau maşinile străbătînd străzile în mare viteză, fără să ţină seamă de stopuri, şi ghiceau cine erau arestaţii pe care îi transportau. Pe ziduri, afişe colorate vesteau marele miting la care dictatorul urma să vorbească în faţa cetăţenilor oraşului. Oamenii se adunau în grupuri, pe trotuare, ca să comenteze: unii, din proprie iniţiativă, rupeau afişele după ce maşinile poliţiei se îndepărtau.

Mulți dintre cei arestați nici nu erau măcar membri de partid; cei mai mulți erau muncitori trecuți pe „lista neagră" datorită activității lor greviste, sau oameni care luaseră parte la mișcarea de masă a Alianței naționale de eliberare, în 1935. Fuseseră arestați și unii intelectuali, printre care Saquila și Cícero d'Almeida. Cîțiva evrei, al căror nume străin și origine rusă erau de ajuns pentru a-i face suspecți, se văzură deodată învinuiți că ar fi agenți ai Internaționalei a III-a. Prin oraș umblau zvonuri alarmiste, care băgaseră în sperieți mica burghezie: cine nu vine la miting, va fi notat de poliție drept comunist; poliția exercita un control sever asupra întregii populații.

Bătrînul Orestes fu sculat cu forța din patul lui de suferință la două dimineața, de un grup de patru agenți cu revolverele în mîini. Bătrînul italian avea faima unui om curajos. Polițiștii îi înconjuraseră patul cu niște mutre atît de fioroase, încît îl făcură să rîdă:

— Parcă aș fi Lampião...

În duba în care îl urcaseră, mai erau cîțiva oameni. Agenții se urcaseră într-o mașină mică ce staționa în spatele dubei. Un agent îl îmbrîncise cu putere pe Orestes și închisese ușa după el. Bolnav cum era, cu un picior înțepenit din cauza reumatismului, bătrînul nu-și putu ține echilibrul și se prăbuși peste un om care stătea pe bancă. În cădere, îl recunoscu numaidecît, chiar pe întuneric: era un muncitor din Santo André, membru de partid. Lîngă el se afla un tînăr aproape imberb, cu fața încruntată. Muncitorul peste care căzuse Orestes îl ajută să se așeze:

— Păi ăsta e bătrînul Orestes...

Tînărul îl privi curios pe italian, părul lui alb luminat de razele ce se strecurau prin ventilatoarele mașinii. Și, aplecîndu-se spre cei doi muncitori, le șopti printre dinți, ca să nu fie auzit de ceilalți arestați:

— Dacă mai opresc o dată, evadez... trebuie să scap...

Muncitorul din Santo André îi explică lui Orestes :

— A venit de la Rio de două zile — l-am ținut ascuns la mine...

Tînărul mai schimbă cîteva cuvinte cu ei, apoi se așeză tocmai la celălalt capăt al băncii, lîngă ușă. După cîteva minute, duba frînă brusc, aruncîndu-i unii peste alții. Un agent deschise ușa și rămase de pază. Automobilul dindărăt, în care mergeau ceilalți polițiști, era gol ; în el rămăsese numai șoferul, care își aprindea o țigară. Dintr-o casă din apropiere se auzea o larmă de glasuri și plînsul unei femei. Tînărul iscodi cu băgare de seamă strada : se aflau aproape de un colț, la vreo zece metri depărtare. Agentul care păzea ușa dubei se întoarse ca să schimbe cîteva cuvinte cu șoferul automobilului. În clipa aceea, tînărul sări asupra lui și-l doborî la pămînt. Muncitorul din Santo André și Orestes săriră și ei din dubă ; voiau doar să provoace confuzie. Șoferul automobilului strigă ceva și scoase revolverul. Agentul se sculă și, văzîndu-l pe bătrînul Orestes în fața lui, îl apucă de braț. Polițiștii ieșiră din casa unde plîngea femeia, tocmai în clipa în care tînărul dispărea după colț. Șoferul, care-l ținea sub amenințarea revolverului pe muncitorul din Santo André, arătă spre colțul străzii cu o mișcare a capului :

— A fugit pe acolo...

Agenții porniră în goana mare. După cîteva minute, din depărtare răsunară cîteva împușcături. Orestes și muncitorul din Santo André ședeau acum lipiți cu spatele de dubă, sub amenințarea revolverelor. Bătrînul simțea o durere ascuțită în piciorul drept. Abia se stăpînea să nu cadă. „Au să ne snopească în bătăi, dar planul a izbutit — flăcăul a șters-o ; de bună seamă că are o misiune importantă de îndeplinit."

Agenții care porniseră în urmărirea tînărului se înapoiară cu revolverele în mîini. Unul dintre ei, care părea să fie șeful expediției, se apropie de dubă și-l întrebă pe cel care rămăsese de pază :

— Care din ei a fugit ?

— Băiețandrul acela...

Polițistul se întoarse spre muncitorul din Santo André :

— Cel care era la tine, ai ? Cine e ?

— V-am mai spus că n-are nici o legătură cu toate astea. E un nepot al meu, care a venit din provincie ca să caute de lucru aici ; era mort de frică, de-aia a fugit...

— Ai să explici totul la poliție, adăugă polițistul și-l măsură cu privirea pe bătrînul Orestes. Și dumneata, moșule, ai vrut să fugi... O să-ți arătăm noi, chiar în noaptea asta... Te vindecăm noi de boală, avem niște leacuri...

Apoi, întorcîndu-se iarăși spre muncitorul din Santo André :

— Nepot, ai ? Lasă că ți-arăt eu nepot, banditule !

Și, ridicînd brațul, îi trase o palmă cu toată puterea. Pe urmă le făcu semn altor doi sau trei ciraci de-ai lui, să se ducă din nou în casa unde și acum se auzeau plînsetele femeii. Plînsetele sporiră, iar zarva care se iscase alarmă vecinii.

Focurile trase mai înainte treziseră toată strada. La ferestre apărură chipuri de muncitori care priveau cu ură mașinile poliției. Uitîndu-se printre jaluzele, văzuseră scena petrecută cu puțin înainte — palma trasă muncitorului din Santo André. Curînd apărură și în pragul ușilor oameni aspri, cu fețe somnoroase, cu părul ciufulit. Acum glasul femeii, înecat în sughițuri, se auzea limpede :

— Nu-mi luați bărbatul, n-a făcut nimic, nu-i nici hoț, nici ucigaș, nici n-a omorît, nici n-a furat... Lăsați-mi bărbatul în pace...

Agenţii ieşiră însoţind un bărbat chel, cu ochelari, scund şi îmbătrînit înainte de vreme. Numărul curioşilor răsăriţi în pragul uşilor sau pe trotuare sporise. Şeful agenţilor o cam băgase pe mînecă. Împingîndu-l din urmă cu revolverul pe muncitorul din Santo André, zbieră o dată:

— Intraţi în dubă, nemernicilor...

Ceilalţi agenţi se apropiară cu noul arestat. Cineva de pe stradă strigă:

— Jos poliţia!

Şeful agenţilor văzu oamenii de la uşi, de pe trotuare, apropiindu-se de el pas cu pas. Atmosfera era încărcată de ură. Strigă unuia din oamenii lui:

— Mai repede...

Muncitorul din Santo André scoase capul pe uşa dubei şi începu să vorbească: „Ne-au arestat fiindcă sîntem comunişti, fiindcă luptăm pentru binele tuturor..." Un agent trînti uşa retezîndu-i la mijloc fraza. Poliţiştii, cu revolverele îndreptate spre lumea adunată în jur, se retraseră spre maşină. Un murmur de protest se înălţă printre cei de faţă. Duba porni, cu turismul după ea. Şeful agenţilor întinse braţul prin portieră şi-şi descărcă revolverul spre oamenii care şedeau pe trotuar şi care acum alcătuiau o ceată strînsă, clocotind de mînie. Un muncitor strînse pumnul cu un gest ameninţător, îndreptîndu-l spre maşina care dispărea:

— O să ne-o plătiţi într-o zi, tîlharilor...

7

Înainte de a da colţul, mai întorsese o dată capul şi-l văzuse pe bătrînul Orestes stînd în faţa agentului, care se sculase de jos şi-l înşfăcase zdravăn de braţ. „De treabă, bătrînul — îşi zise — mi-a înlesnit fuga." De treabă tovarăş şi muncitorul acela din Santo André, în a cărui casă fusese arestat în timpul nopții. Aveau să se explice la poliție ; se prea poate chiar să fie bătuți — agenții turbau de furie. Dar el nu trebuia să fie arestat, pentru el arestarea nu însemna doar cîteva zile de închisoare — timpul cît ar fi stat dictatorul la São Paulo. Dacă ar fi încăput pe mîna poliției, ar fi fost numaidecît recunoscut și timp de ani și ani de zile ar fi fost nefolositor partidului. Tocmai acum, cînd i se încredințase o sarcină atît de importantă ! Așa că trebuise să-și sacrifice tovarășii. Dar, în timp ce fugea, se gîndea : numai de nu li s-ar întîmpla nimic rău, mai cu seamă italianului, care, deși om bătrîn, cu păr alb în cap, era încă atît de viteaz !

Dînd colțul străzii, nu avea nici un plan. Nu cunoștea orașul, abia sosise de trei zile. Fugi mai departe și o apucă pe prima stradă la stînga, apoi, după ce merse puțin, coti pe altă stradă, unde o pereche de îndrăgostiți îl urmăriră cu privirea, speriați, văzîndu-l cît de repede aleargă. În depărtare se auziră împușcături : trebuie să fi fost agenții care îl căutau. Se depărtase de strada unde îl văzuseră îndrăgostiții, cînd deodată se pomeni într-o fundătură, cu un zid la capăt. Cît timp avea să-l mai urmărească poliția așa ? Își aruncă ochii în jur : nimeni. Escaladă zidul și se lăsă jos într-o grădină de zarzavat. În depărtare zări conturul alb al unei case. Rămase rezemat cu spatele de zid, de teamă să nu-l simtă vreun cîine, fiind atent în același timp la zgomotele ce se auzeau pe stradă. Se uită îndelung la ceasul-brățară, să vadă cît e ora ; era trei și jumătate dimineața. Curînd avea să se crape de ziuă...

Trebuia să-și facă un plan de acțiune. Nu voia să rămînă prea mult acolo ; în zori, proprietarul ar fi putut să vină să-și vadă grădina, și l-ar fi descoperit. Dacă l-ar fi luat drept un hoț? I-ar fi fost foarte greu să explice ce căuta acolo, ascuns printre straturile de zarzavat. Și după aceea ar fi nimerit iar la poliție, ar fi fost recunoscut, și n-ar mai fi putut să ajungă la postul pe care i-l încredințase partidul. Să vii tocmai de la Rio, după o călătorie plină de peripeții, și să cazi așa, prostește... Cînd apăruseră agenții în casa tovarășului care îl găzduise, îl cuprinsese o mînie surdă. Ce ghinion, abia sosise, și să-l și aresteze! Cînd tovarășii de la Rio îi propuseseră să plece la São Paulo ca responsabil al tipografiei clandestine a partidului, misiunea îl entuziasmase. Trăia într-o continuă agitație, între cei patru pereți ai odăii în care stătea ascuns; n-avea voie să pună piciorul pe stradă, și nu putea face nici o muncă folositoare. Nu se simțea numai ca un om încolțit, silit să se ascundă, să trăiască doar pe cei cîțiva metri pătrați ai odăiței în care-l adăpostiseră prietenii. Ci și ca un om fără rost — și asta îl mîhnea cel mai mult. În ceasul acesta hotărîtor pentru soarta țării, cînd partidul își unea toate forțele ca să facă față situației, el era nevoit să stea degeaba, să citească ziarele, să asculte știrile aduse de gazde și să discute numai cu ele. Cînd lui îi plăcea să se miște, să muncească... Era încă foarte tînăr și părea și mai tînăr, căci în vinele lui curgea sînge năvalnic și fierbinte, de mulatru. Avea douăzeci de ani, dar nimeni nu i-ar fi dat mai mult de șaisprezece sau optsprezece. Părul negru și lins îi atîrna în șuvițe pe tîmple, iar fața îi era ușor bronzată, cu trăsături dure. Se numea Jofre Ramos. Tribunalul îl osîndise nu de mult la opt ani închisoare, pentru că luase parte la răscoala din 1935. Dacă ar fi fost dus la poliție, ar fi fost numaidecît recunoscut (după condamnare, fotografia lui fusese trimisă tuturor polițiștilor din țară) și ar mai fi făcut încă șase ani și jumătate de închisoare, șase ani și jumătate de zile pierdute, nefolositoare pentru lupta partidului. Nu, nu trebuia să cadă arestat, făcuse bine că fugise, chiar dacă în felul acesta îi pusese în încurcătură pe cei doi tovarăși.

Dar nu putea nici să rămînă, acolo, lîngă zid, culcat în stratul de varză. Trebuia să chibzuiască, să găsească repede o soluție: cum să ia din nou contact cu partidul, cum să anunțe conducerea regională despre fuga lui și cum să i se pună la dispoziție? La Rio, i se dăduse adresa tovarășului din Santo André, în a cărui casă trebuia să stea și să aștepte. Acolo venise să-l întîlnească fata aceea, al cărei nume nu-l cunoștea, ca să-i aducă vestea apropiatei întîlniri cu un conducător. Cum nu cunoștea orașul São Paulo, ea urma să vină să-l ia după două zile, ca să-l însoțească. Gîndindu-se la toate acestea, își aduse aminte că întîlnirea urma să aibă loc chiar în ziua aceea. Fata avea să vină și nu avea să-l găsească. Mai rău: poate că poliția înconjurase casa, așteptîndu-l să se întoarcă. Iar fata — Dumnezeule! o legătură a conducerii de partid! va fi arestată... Gîndul acesta îl făcu să sară ca împins de un resort. Da, trebuie să se întoarcă repede la Santo André, să facă de gardă în apropierea casei, să împiedice fata să nimerească acolo, ca să nu cadă în mîna poliției.

Primele raze ale soarelui luminară strada. După ce sări îndărăt zidul, se apucă să-și curețe hainele de pămînt. Casele din fundătură încă mai zăceau cufundate în somn, cu ferestrele închise. O luă iute la picior — știa că din Piața Catedralei pleca un autobus spre Santo André. Dar în ce parte a orașului se afla? Departe sau aproape de Piața Catedralei? Cît fusese dus cu duba, nu putuse să vadă nimic, așa că nu-și mai dădea seama de locul unde evadase. Ajungînd pe bulevardul larg, fu cît pe ce să roage un trecător să-l îndrumeze. Peste orașul pustiu lumina se revărsa din ce în ce mai puternic; din cînd în cînd, rar, trecea pe stradă cîte o mașină.

S-o împiedice pe fată să bată la ușa casei, care cu siguranță că e supravegheată... Gîndul acesta îl împingea înainte; aproape gonea, fără să-și dea seama că merge la întîmplare, fără să știe măcar dacă se apropie sau se depărtează de Piața Catedralei. Dacă ar lua un taxi pînă la Santo André? Era însă departe și avea foarte puțini bani la el. Apoi, fata nu era să vină în zorii zilei, așa că avea tot timpul să meargă cu autobusul. Întîlni, în sfîrșit, un om care stătea pe trotuar și care îi dădu lămuririle dorite. Piața Catedralei era aproape, la zece minute de mers pe jos. Omul era cam amețit de băutură și se întindea la vorbă, încîntat că poate ajuta un cetățean străin de orașul său. Jofre scăpă de el cu oarecare greutate și se îndreptă în direcția arătată. Curînd ajunse în piață, și găsi un autobus cu tăblița Santo André. Șoferul sforăia la volan. Jofre se așeză în fund, după ce își cumpărase un ziar în dosul căruia să-și ascundă fața. Autobusul se umplu curînd cu pasageri somnoroși, în majoritate muncitori. Oameni care locuiau la São Paulo și lucrau la Santo André. În zadar căută Jofre în ziar vreo știre despre arestările făcute în ajun. În schimb, găsi fel de fel de știri despre plănuitele serbări ce urmau să aibă loc cu prilejul vizitei dictatorului, cînd „proletariatul din São Paulo îi va arăta stima și recunoștința sa".

În timp ce aștepta plecarea autobusului — „blestematul ăsta de autobus, nu mai pleacă o dată...", își zise el nerăbdător — citi telegramele despre războiul din Spania, un editorial care îl lăuda pe Franco, un articol al „unui tehnician militar nord-american" despre Armata Roșie, în care militarul yankeu, prezentat de ziar ca o mare autoritate, afirma deosebita slăbiciune a armatei și aviației sovietice, incapabile, după părerea lui, să reziste vreunui atac al unei adevărate armate moderne. Cînd sfîrși de citit, Jofre spuse în sinea lui: „Ce dobitoc..." Și ca să-și mai alunge urîtul căută rubrica literară, unde se cufundă în citirea unui articol enorm, pe trei coloane, semnat de un anume domn Cesar Guilherme Shopel. În articol erau proslăvite extraordinarele însușiri poetice ale autorului unui volum de versuri intitulat *Noua Iliadă,* autor al cărui nume era identic cu cel al domnului ministru de Justiție. Jofre nu întîrzie să constate că era vorba chiar de ministru ; acesta debuta în ale scrisului cu un poem liric care, după spusele autorului articolului, reînnoia în literatura braziliană cele mai bune tradiții ale *Sonetelor* lui Camões și ale *Maríliei* lui Tomás Antônio Gonzaga. Lăsă articolul la jumătate ; lingușirile astea politice îl scîrbeau. Începu să citească anunțurile — „nu mai pleacă o dată autobusul ?"

Întoarse pagina ziarului și privi, aproape fără s-o vadă, fotografia unei femei frumoase asasinată de soțul ei ; gîndul lui era acum departe, anunțurile societăților de navigație îl făcuseră să-și amintească de vremea cînd era marinar.

Își începuse viața vînzînd ziare și reviste într-un oraș din extremul nord al țării ; tot din acele ziare învățase să citească. Era un copil plăpînd și sprinten ; pe străzile unde crescuse învățase să sară ca un artist de circ și, în zori, în timp ce aștepta să se termine tipărirea ziarelor pe o rotoplană învechită, îi înveselea pe tipografi cu giumbușlucurile lui. Astfel își cîștigă simpatia patronului vechiului atelier grafic, precum și un loc de ucenic. Învăță repede literele și casele, și învăță tainele bătrînei mașini de imprimat. Era un mic atelier de modă veche, fără linotipuri și fără rotative, care tipărea reclamele cinematografelor locale, anunțurile de înmormîntare și un bisăptămînal, chipurile de „informații și literatură" ; dar în ochii băiatului orfan, crescut pe stradă, atelierul era în același timp o lume și un cămin. Iubea atelierul, și cei doi ani petrecuți acolo fură cei mai fericiți din viața lui. Își cîștiga doar hrana, dreptul de a dormi noaptea sub regale și cîțiva gologani ce-i dădea bătrînul proprietar, dar îngrijea de mașină cu aceeași dragoste cu care ar fi îngrijit de o făptură omenească ; îi plăcea s-o curețe, s-o lustruiască — și cînd i se dădu voie pentru întîia oară s-o pună în mișcare, crezu că-l apucase pe Dumnezeu de-un picior. Cu timpul patronul îi dădu voie să se uite prin cărțile lui: cîteva zeci de volume, printre care romanele lui Alexandre Dumas, broşuri anarhiste... Stăpînul atelierului, tipograf şi el, îşi petrecea o mare parte din timp compunînd sonete. În fiecare săptămînă scria cîte unul (pe care totdeauna îl publica în mijlocul paginii întîia a ziarului, în chenar, pe două coloane, sub pseudonim) atacînd popii şi cîntînd natura într-un panteism cu rime sărăcăcioase, sau redacta informații în care înălța osanale judecătorului de ocol ori prefectului oraşului (ziarul primea de la prefectură o subvenție ce constituia cea mai mare sursă de venituri a lui). Dar nu era niciodată mulțumit, şi veşnic mormăia împotriva orînduirii sociale, aşteptînd momentul în care avea să curgă sîngele tuturor burghezilor şi, mai ales, al tuturor popilor. Uneori îi zicea lui Jofre:

— Lumea nu se va îndrepta decît în ziua în care vor fi împuşcați toți bogătaşii, începînd cu popii...

Totuşi, nu era pe lume om mai paşnic, mai puțin războinic, mai temător de Dumnezeu şi mai respectuos față de autorități, ca el. Jofre îndrăgi romanele lui Dumas şi broşurile anarhiste. În închipuirea lui de copil, el atribuia celor *Trei muşchetari* idei de libertate şi cucerea tîrgul în care trăia, omorînd cu spada pe toți bogătaşii, aşa cum visa patronul tipografiei. Într-o zi, însă, o criză de inimă îl doborî pe bietul ziarist în timp ce-şi compunea sonetul săptămînal, iar familia vîndu titlul ziarului şi tipografia cuiva dintr-un oraş din apropiere. Jofre se pomeni iarăşi pe stradă, fără lucru, fără adăpost.

Hoinări cîtăva vreme din loc în loc, cu vagi planuri de călătorie spre oraşe mai mari, unde ar fi putut să lucreze ca tipograf. Sosirea în orăşel a unui om care recruta tineri pentru şcoala de marinari din Capitala statului îi întrerupse hoinăreala şi planurile. Preotul din localitate, cu care răposatul poet anticlerical juca nesfîrşite partide de table, îl recomandă — şi aşa fu primit.

Regimul din şcoală era aspru, dar Jofre se născuse pe ţărmul oceanului şi marile vase de război îl ispiteau. Nu fu un elev model şi mereu se ridica împotriva nedreptăţilor; nu era în stare să-i linguşească pe sergenţi şi pe ofiţeri, care îl pedepsiră de multe ori; cînd sfîrşi şcoala şi ajunse marinar, pe un distrugător cu baza la Rio de Janeiro, îşi căpătase o faimă de om colţos, răzvrătit, ceea ce îl făcu repede popular pe vas. Curînd după aceea intrase în partid; luase parte la o acţiune de protest în legătură cu hrana, dovedind cu acest prilej însuşiri de conducător şi multă combativitate. Astfel atrase asupra lui atenţia comuniştilor. În timpul evenimentelor din 1935, tînărul marinar fu unul dintre conducătorii organizaţiilor Alianţei naţionale de eliberare în marina militară. Ofiţerii integralişti îl luaseră de mult la ochi şi, îndată după prăbuşirea insurecţiei din 1935, îl dădură pe mîna poliţiei, împreună cu alţi comunişti. Dat afară din marină, biciuit şi trimis în judecată, stătu închis un an şi jumătate şi scăpă din ghearele poliţiei pe la mijlocul anului 1937. Rămase la Rio, legat încă de munca de partid din marină, cînd, în decembrie, judecîndu-i-se procesul, se pomeni osîndit la opt ani închisoare. Partidul îl ascunse, şi aşa o duse cîteva săptămîni, într-o nerăbdare crescîndă, pînă cînd, cunoscîndu-i vechea lui meserie de tipograf, tovarăşii îi propuseră să plece la São Paulo, ca responsabil al tipografiei clandestine de acolo — cea mai bună din cîte avea partidul în toată ţara — unde se tipărea pe atunci organul central al partidului: *Clasa muncitoare*.

Abia sosise de trei zile şi îl şi arestase poliţia. Noroc că izbutise să evadeze. În autobusul care în cele din urmă plecă, Jofre, cu ziarul în faţa ochilor, îşi aduse aminte de vasul de război, de marea nemărginită, de tovarăşii lui şi de discuţiile cu integraliștii. Cînd se va putea urca din nou pe coverta unui vapor, cînd își va roti ochii peste necuprinsul mării, cățărat sus, în vîrful unui catarg? Mai rău ar fi fost să trebuiască să stea ascuns, nefolositor cauzei. Și ce-i dacă trebuie să stea tăinuit într-o casă, printre regale de litere și o veche mașină de imprimat, culegînd ziarul partidului, manifestele, foile volante? Cînd va începe să lucreze, colaborînd cu ceilalți tovarăși, toate vor fi bune, nu va mai simți nici o neliniște, nu va mai umbla neîncetat de colo pînă colo, ca în odăița de la Rio. Femeia grasă de lîngă el, cu un coș de zarzavat în brațe, comentează, arătînd ziarul cu degetul:

— De paisprezece ori a înfipt cuțitul în ea... Ce nelegiuire...

Abia atunci văzu Jofre titlul care ocupa toată partea de sus a ultimei pagini a ziarului și subtitlurile ce comentau crima pasională. Vecina de bancă citea cu lăcomie știrea, așa că Jofre sfîrși prin a-i împrumuta ziarul. Trebuie să bage de seamă, ca să vadă unde să coboare, cînd autobusul va intra în Santo André. Nu trebuia să atragă atenția celorlalți, poate că poliția e pe acolo, în așteptarea lui. Dar nici gînd nu-i trece să renunțe; trebuie să riște, cum să lase ca fata să fie arestată? e o legătură a conducerii, arestarea ei ar pune în primejdie toată organizația superioară a partidului în acel stat. Jofre simte cum inima începe să-i bată mai tare în piept. Autobusul se umple tot mai mult la fiecare stație: e primul care merge la Santo André în ziua aceea și e înțesat de muncitori. Jofre cercetează fețele necunoscute — oameni de rase diferite; cîți dintre ei n-or fi tovarăși și prieteni din partid? Cu siguranță că unii sînt; dacă i-ar ghici, ar putea să stea de vorbă cu ei, și așa i-ar fi mai ușor s-o vestească pe fată...

Autobusul se oprește la o stație; aproape că au ieșit din São Paulo. Și Jofre zărește fata luînd autobusul, făcîndu-și loc, rezemîndu-se cu mîna de o bancă. Este ea, da, i-a văzut bine chipul. Ce devreme vine să-l ia, cu primul autobus! Jofre oftează uşurat. Se ridică de pe bancă şi încearcă să se apropie. Schimbă amîndoi o privire fugară şi coboară la prima staţie: ea merge înainte, el o urmează, şi abia după ce autobusul a dispărut, Jofre se apropie:

— Am fost arestat ieri...

— Ştiam... Dar nu ştiam că ţi-au dat drumul.

— Da' de unde, am fugit...

Ii povesteşte pe scurt cum a evadat. Ea îl priveşte cu admiraţie, apoi şopteşte:

— Bătrînul Orestes, săracul de el. Ce l-or mai fi bătut... Dar e tare, bătrînelul...

— Mi-era frică să nu fii arestată cînd ai fi venit azi să mă iei. De aceea m-am întors, ca să te aştept în apropiere de casă.

— Nu veneam să te iau. S-a aflat de arestarea dumitale. Acum trebuie să le spun că ai fugit, cred că ei nu ştiu încă. Dar am altceva de făcut mai întîi. Lucrul cel mai urgent e să te pun undeva la adăpost...

Mergînd, chibzuieşte în sinea ei. Apoi, hotărîndu-se brusc, îi şopteşte o adresă:

— Întoarce-te la São Paulo. Spune la adresa asta că Ruivo te-a trimis să aştepţi acolo. Şi aşteaptă pînă vin eu. E un loc sigur. Acum la revedere şi noroc. Eu trebuie să iau alt autobus.

Jofre se depărtă cu paşi mari. Avusese noroc. Începuse ziua cu bine, întîlnind fata în autobus. Altfel ar fi petrecut ore întregi aşteptînd-o şi riscînd să fie din nou arestat; aşteptînd degeaba, pentru că ea, informată de arestarea lui, n-ar fi venit. Începuse ziua cu bine... Întîlnirea lui întîmplătoare cu fata chiar în autobus îl pusese din nou în legătură cu partidul. Acum nu se mai simţea pierdut într-un oraş necunoscut, putea să se gîndească la casele cu litere şi la maşina de imprimat care îl aştepta undeva, într-un loc ascuns din marea Capitală, un loc din care vor ieşi afişe, manifeste, ziare, purtînd cuvintele de ordine, un loc din care va porni glasul lămuritor al partidului.

Găsind o brutărie deschisă, cumpără o pîine caldă şi începu să mănînce, în timp ce aştepta tramvaiul. Se făcuse ziuă de-a binelea. Prin suburbii începuse forfota.

8

Mariana mergea grăbită ; întîlnirea cu Jofre o făcuse să întîrzie; voia să ajungă la Zé Pedro cît mai repede, înainte ca străzile oraşului să se fi trezit la viaţă. Ce noroc că se întîlnise cu Jofre — fericită întîmplare ! Avea o veste bună de transmis tovarăşilor, vestea evadării lui Jofre. Văzuse faţa îngrijorată a lui Ruivo cînd, în zori, sosise responsabilul organizaţiei din Santo André cu lista arestărilor operate în noaptea din ajun. În ultimele zile, Mariana ţinuse permanent legătura cu Ruivo, de cînd o chemase prin medic şi-i spusese să plece de-acasă, ca să nu fie cumva arestată în timpul descinderilor ce aveau să aibă loc cu siguranţă înaintea venirii dictatorului. Îi făcuseră rost de o cameră chiar în apartamentul în care se găsea Ruivo. Ea avusese mult de lucru zilele acelea ; conducerea trebuia să păstreze un contact neîntrerupt cu bazele.

Valul arestărilor nu găsise partidul nepregătit. Conducerea regională prevăzuse măsurile poliţieneşti şi luase contramăsuri, ca să garanteze siguranţa elementelor celor mai primejduite. Se găsiseră locuinţe noi pentru conducători, iar cadrele de legătură cu conducerea, cum era Mariana, primiseră ordinul să-şi schimbe domiciliul pentru cîteva zile.

Cînd sosi responsabilul din Santo André, Mariana lucra cu Ruivo. Era încă dis-de-dimineaţă, şi tovarășul venise obosit ; făcuse o bună parte din drum pe jos, noaptea, fără mijloace de locomoție.

— N-a căzut nimeni din cei cu răspunderi mari. Cîțiva tovarăși, foarte puțini... Cei mai mulți sînt greviști, dintre cei care au intrat în grevă atunci, în octombrie. Au arestat pe drept și pe nedrept... Dar a căzut și Josué...

— Josué ? exclamă Ruivo, ridicîndu-și fața suptă de boală, cu obrajii scobiți, încinși de febră. Și tînărul care era la el ?

— A fost ridicat și el...

— Ei, drăcie... arestarea aceasta părea că-l îngrijora mai mult decît toate celelalte la un loc.

Tovarășul din Santo André se așezase pe un scaun, și își ștergea cu o batistă murdară sudoarea de pe față :

— Arestările astea sînt numai așa, provizorii... Ține cît stă Gegê pe aici... Pe urmă le dă drumul la toți...

— Băiatului ăstuia n-o să-i dea drumul... E condamnat.

Tovarășul din Santo André nu venise numai ca să-i comunice lista arestărilor. Mai trebuia să-i înfățișeze și raportul asupra situației din regiunea lui. Acum vorbea rar, măsurîndu-și cuvintele ; Ruivo asculta, cu capul nițel înclinat, cu ochii înroșiți de nopțile nedormite. Mariana îi privi mîinile slabe ; oasele umerilor și coastele i se vedeau prin cămașă. Cum putea rezista la atîta muncă, cum putea să-și învingă slăbiciunea, boala care îi rodea pieptul ? Tovarășul din Santo André își prezenta raportul cu un glas monoton :

— Nu avem deocamdată condițiile necesare pentru o grevă. Șleahta de la Ministerul Muncii le făgăduiește muncitorilor marea cu sarea... Spun că Getúlio va anunța la miting noi legi muncitorești, și asta îi face pe oameni să șovăie... Apoi, au mai făcut o grevă în octombrie, și știm care au fost urmările... Noi credem că a face acum cu tot dinadinsul o grevă înseamnă a compromite toată munca. Condiţiile încă nu sînt coapte. Încă o lună, poate două, şi vom putea avea o mişcare mare... Acum, după arestările astea, am putea face ceva: să ducem, de pildă, o muncă de lămurire... Nu avem un motiv concret pentru grevă... Multă lume mai crede încă în Getúlio...

Ruivo compară în gînd informaţia cu celelalte, auzite în ultimele zile: era încă prea devreme ca să fie dezlănţuită greva şi unii muncitori înclinau să dea crezare făgăduielilor demagogice ale lui Getúlio. Pe de altă parte, faptul că noua Constituţie considera greva ca ilegală îi speria pe unii. Se vedea la mulţi dintre ei tendinţa de a nu lua poziţie înainte de cuvîntarea dictatorului la mitingul anunţat cu prilejul venirii sale. Veştile sosite din celelalte state vorbeau de o atmosferă identică. Interzicerea acţiunii integraliste era folosită de agenţii Ministerului Muncii, în sînul sindicatelor, ca argument în faţa muncitorilor, ca să-i convingă că noul regim, cu toată Constituţia lui turnată după tiparul celei italiene şi al celei portugheze, cu tot caracterul lui dictatorial, nu avea nimic comun cu fascismul. Totuşi, partidul simţea că e nevoie să răspundă la lovitura de stat cu o puternică mişcare a maselor muncitoare, o mişcare în stare să împiedice noi măsuri ale dictatorului pe drumul aplicării Constituţiei fasciste, şi în stare, pe de altă parte, să ajute formarea Frontului democratic, necesar pentru răsturnarea dictaturii. Munca mergea însă încet şi, la São Paulo, acţiunea elementelor troţkiste şi scizioniste îngreuia şi mai mult situaţia.

— Ceea ce-i important — zise Ruivo — e să continuăm să pregătim mişcarea. Nu vom fixa o dată anume pentru începerea grevelor, nu le vom lega de venirea lui Getúlio. Într-o zi se va ivi prilejul, împrejurarea care va deschide ochii masei şi va face să rodească munca noastră. Oricum, nu trebuie să pierdem vremea... Trebuie să răspundem la campania demagogică a lichelelor de la Ministerul Muncii. Getúlio vine încoace ca să cumpere sprijinul plantatorilor de cafea, nu ca să facă legi pentru muncitori. Trebuie explicate toate acestea masei. Cuvîntarea lui Getúlio va arăta că avem dreptate...

Se sculă ; părea tot îngrijorat :

— Trebuie să facem ceva în timpul vizitei lui. Ceva prin care să-i demascăm demagogia. Nu ajunge să acoperim pereții cu lozinci și să atîrnăm stegulețe pe firele electrice. Important e acum să-l demascăm pe Getúlio. Să începem o mișcare de solidarizare cu cei arestați, o campanie pentru eliberarea lor. Pe baza asta, cred că vom putea ajunge chiar să pregătim ceva prin care să zădărnicim vizita lui Getúlio... Trebuie să discutăm problema în cadrul secretariatului.

Tovarășul din Santo André plecă. Ruivo îi spuse Marianei :

— Poliția e dezorientată. Nu izbutește să dea de urmele partidului, ceea ce e o mare izbîndă. Credeau că e de ajuns să dea lovitura de stat, și gata, partidul se va prăbuși. Arestează oameni care n-au nici o legătură cu partidul, ca să arate că fac ceva. Dar dacă tovarășii vor lucra bine, arestările nu vor avea alt rezultat decît acela de a dovedi că guvernul este absolut neputincios.

— Și tînărul care a venit de la Rio ?

— A fost un ghinion... E condamnat la opt sau zece ani închisoare, nu știu exact. Acum va trebui să stea în închisoare, și ce e mai rău, e că avem nevoie de el aici. Va fi greu de găsit un om care să-l înlocuiască. Din toate arestările astea, numai două mă neliniștesc : a lui și a lui Saquila...

— A lui Saquila, de ce ? E mai bine să fie arestat, decît să umble în libertate, să țeasă pînze de păianjen peste capetele celorlalți...

— Nu știu în ce măsură au oamenii aceștia legături cu poliția. Dar mă aștept la orice de la ei ;

nu m-aş mira să se fi predat singuri poliţiei. Dacă n-or fi lucrînd cine ştie de cînd pentru Direcţia ordinii politice şi sociale...

— Un lucru nu înţeleg, Ruivo.

— Ce anume ?

— Sînt cîteva luni de cînd aţi dat de urmele infiltraţiei troţkiste, îi cunoaşteţi şefii, şi totuşi nu-i excludeţi din partid. Pentru ce ?

Ruivo zîmbi :

— E uşor de înţeles. Sînt două motive. Primul : în grupul lor sînt tot felul de elemente, oameni răi, agenţi ai duşmanului, dar şi oameni buni pe care i-au atras. Pe aceia trebuie să-i salvăm, să-i cîştigăm pentru partid, ceea ce şi facem acum. Dumneata n-ai băgat de seamă că Saquila şi încă vreo cîţiva sînt cu totul izolaţi de mase ? Că oamenii care mai înainte credeau în ei, acum cer să fie excluşi din partid ?

— Aşa e.

— Acesta e primul motiv. Dacă i-am fi exclus cînd au început lupta împotriva conducerii, ar fi atras mulţi oameni după ei, ar fi putut continua să provoace confuzie. Al doilea : oamenii aceştia au ajuns să ocupe posturi importante în regiune şi să cunoască o bună parte din aparatul ilegal al partidului. Dacă i-am fi exclus atunci, ar fi putut să dea pe mîinile poliţiei aproape tot partidul, sau să se dedea la o provocare în stil mare. Noi ne schimbăm încet-încet aparatul, şi cînd ei îşi vor da seama nu ne vor mai putea face nici un rău. Înţelege : atîta vreme cît n-au fost demascaţi în mod public, n-au nici un interes să lucreze pe faţă ca poliţişti, ci încearcă să pătrundă tot mai adînc, să afle mai multe. Dar dacă i-am exclude înainte ca noi să fi dizolvat o parte din aparatul ilegal, de care au aflat ei, ar putea pricinui prejudicii serioase regiunii de partid. Acum înţelegi ?

— Acuma da. Dar dumneata ştii că uneori e greu să-ţi închipui că un om care a activat cu noi, care a fost arestat, care face parte dintr-o celulă, să poată ajunge să lucreze pentru poliție. Chiar zilele trecute am stat de vorbă cu secretarul vechii mele celule de la fabrică. Acum cîtva timp se afla în întregime sub influența lui Saquila, era unul din trei cei despre care ai vorbit dumneata. Dar João l-a prelucrat și s-a îndreptat, acum e un om de nădejde. Am stat de vorbă cu el despre Saquila. Părerea lui este că Saquila e un rătăcit, atîta tot. Nu crede că poate fi un dușman. Zice că e un om de treabă, că oricine poate greși, și așa mai departe... Chiar și mie, uneori, îmi vine greu să mă obișnuiesc cu ideea că Saquila e un trădător, un dușman, un agent al poliției...

— N-am spus că e un agent al poliției, ci că ar putea deveni... Orice om greșește, e adevărat. Dar unul care greșește mereu, căruia i s-a arătat greșeala și stăruie mai departe în ea, face jocul dușmanului, conștient sau inconștient. Burghezia, Mariana, în lupta ei pentru a supraviețui, întrebuințează împotriva noastră toate metodele de luptă, de la teroare pînă la cele mai subtile arme, cum e de pildă infiltrarea dușmanilor în rîndurile noastre. A fost mai greu de crezut că Troțki e un agent al dușmanului, dar azi, cine se mai îndoiește de lucrul acesta ? Dușmanul nu se mulțumește să ne încercuiască, ci încearcă să ne atace și dinăuntru. Asta face Saquila la São Paulo. El și grupul lui...

Trecîndu-și mîna peste ochii obosiți, continuă :

— Trebuie să fim vigilenți. Nu avem dreptul să ne jucăm cu securitatea partidului și a luptei proletariatului, numai pentru că sîntem buni la inimă... Tendința de a avea încredere în toată lumea, de a nu admite că printre noi se poate afla un agent al dușmanului, numai fiindcă acel om e simpatic, fiindcă — deși e ziarist — a ajutat tovarășilor să scrie lozinci pe pereți, fiindcă într-o zi a dormit în casa unor muncitori și a stat mult timp la închisoare — tendința asta este deosebit de primejdioasă. Poziția justă este aceea care ne îndeamnă să luptăm pentru îmbunătățirea vieții omului, purtîndu-ne fără milă cu trădătorii. Cu alte cuvinte, ceea ce se cere e să fim vigilenți.

De cîte ori îl asculta pe Ruivo, Mariana avea impresia că învață cîte ceva. „E născut ca să fie profesor", gîndea ea uneori. Și cum s-ar fi îndoit oare de simțul lui de dreptate, cînd omul acesta cu plămînii roși de tuberculoză se afla mereu la datorie, luptînd pentru binele tuturor? Și binele acesta îl oțelea, îi dădea puteri de nebiruit.

El îi încredințase sarcina să pregătească ședința secretariatului. Trebuia să-i caute, chiar în dimineața aceea, pe Zé Pedro și pe Carlos, să găsească o casă în care să se întîlnească fără nici o primejdie — și mai trebuia să ia contact cu diferiți tovarăși, ca să afle în ce măsură arestările aduseseră prejudicii organizațiilor. Înainte de a pleca, Ruivo îi spusese:

— La Zé Pedro vei avea o surpriză plăcută...

— O surpriză? Ce? întrebă ea, tremurînd de emoție.

— E acolo cineva, în trecere, care vrea să te vadă...

— João?

— Cine știe? și Ruivo rîse, dar rîsul îi stîrni tusea, o tuse seacă, grea, care făcea să i se cutremure plămînii. Auzindu-l, Mariana se întristă.

Deschise gura, vrînd să spună ceva, dar înainte de a rosti vreun cuvînt, el, tușind mai departe, o opri cu un semn al mîinii:

— Știu... Nu mai e nevoie să-mi spui... Am să dorm, da. Chiar că mă simt puțin obosit.

Și iat-o pe Mariana străbătînd cu pași mari drumul spre locuința lui Zé Pedro, pierdută undeva, într-o suburbie a orașului São Paulo. Fel de fel de gînduri și imagini i se perindă prin minte. Se gîndește la fața încinsă de febră a lui Ruivo, la ce-i spunea el despre dreptate și vigilență, la oasele care aproape îi străpung cămaşa, la tusea care îi zguduie trupul. Se gîndeşte la tînărul tovarăş încă imberb, cu înfăţişare de copil, care a evadat din duba poliţiei ; se gîndeşte la bătrînul Orestes, bolnav, care şi-a ajutat tovarăşul să fugă, deşi ştia că după aceea va fi bătut. Şi se gîndeşte la João, pe care îl va întîlni după aceste luni de lipsă, cînd va sosi, nu se ştie de unde, gata să plece iar, cine ştie încotro. Se gîndeşte la Zé Pedro, pe care îl caută toată poliţia din São Paulo, şi care nu poate ieşi din casă decît noaptea, şi atunci cu mare băgare de seamă ; se gîndeşte la Carlos, atît de tînăr şi de vesel, dar cu spinarea însemnată de chinurile îndurate cu un an în urmă ; se gîndeşte şi la ofiţerul din Spania, care nu putuse să-şi ia rămas bun de la sora lui în ceasul plecării şi care nu putea nici măcar să-i scrie din tranşeea unde comanda oameni din brigada internaţională. Se gîndeşte iarăşi la João, care este dragostea ei, dragostea născută şi crescută în întîlniri ilegale, în conversaţii politice ţinute în case puse la dispoziţia lor de simpatizanţi şi veşnic pîndită de primejdii. Se gîndeşte la toţi aceşti oameni, la partidul ei comunist, care luptă în cea mai adîncă ilegalitate, în São Paulo, în Brazilia şi în cea mai mare parte a lumii. Pe lîngă ea treceau bărbaţi, femei, muncitori, muncitoare care se duceau la lucru, în acest început de dimineaţă, cînd viaţa dă năvală cu zgomot pe străzi. Cei mai mulţi dintre aceşti bărbaţi şi femei nici nu bănuiesc măcar existenţa celor ce le făuresc viitorul. Uneori se povesteşte despre faptele eroice ale unor tovarăşi căzuţi în lupte, ale unor oameni care înfruntă poliţia cu un curaj nemaipomenit, dar Mariana poate cîntări şi judeca eroismul de zi cu zi al vieţii ilegale a comuniştilor pitiţi în ascunzători, care îşi pun în joc libertatea în fiece clipă, care nu au dreptul la nici o destindere, mulţi dintre ei fiind lipsiţi pînă şi de putinţa de a avea o viaţă a lor, particulară, oameni care sînt trupul şi sîngele partidului, creierul clasei muncitoare. Ea cunoaşte eroismul lor anonim, de zi cu zi, şi se întreabă ce trebuie să facă pentru a fi la înălţimea acestor oameni, pentru a-i fi o soţie vrednică lui João, care o aşteaptă şi vrea să vorbească cu ea. Ah ! Partidul ei, partidul pentru care taică-său îşi dăduse viaţa, pentru care atîţia oameni renunţă la viaţa tihnită, la lumina zilei şi la dreptul de a umbla liberi pe străzi, — cum iubeşte ea acest partid prigonit şi urît, acest partid temut şi bîrfit, acest partid pe care ea s-a deprins să-l vadă trezit o dată cu zorile, ca şi cum el însuşi ar fi făuritorul zorilor omenirii. Un simţămînt de nemăsurată măreţie o cuprinde cînd se gîndeşte la partidul ei — şi nu e decît o fată simplă, o muncitoare din São Paulo. Cu ce îl poate asemui ? Ce-i aminteşte ei acest partid al oamenilor cu nume schimbate, cu adrese necunoscute, cu nopţi nedormite, cu spinări brăzdate de biciul poliţiei ? Partidul ei îi aminteşte de ocean, de acel nesfîrşit ocean albastru pe care l-a văzut la Santos, cînd l-a însoţit pe Apolinário la plecare. Ca şi oceanul, nici el nu are sfîrşit, nici hotare, se întinde nemărginit, victorios în Uniunea Sovietică, în Spania însîngerată, în munţii Chinei, în subteranele Germaniei, ducînd o luptă grea în celelalte ţări — ocean subteran care se va ridica într-o zi cu valuri uriaşe, spălînd de pe faţa lumii putreziciunea şi nedreptatea. Ajungînd în faţa casei conspirative în care locuieşte Zé Pedro, Mariana se uită în jur, cu grijă, înainte de a bate în uşă.

9

João doarme pe canapea. Mariana îi priveşte lung chipul — chipul lui drag. Nu lăsase să fie trezit ; îi va vorbi mai tîrziu, — acum să doarmă, să se odihnească. Nici măcar dragostea nu are dreptul să-i întrerupă odihna pe deplin meritată. João doarme adînc și, așa, cu ochii închiși, pare mai tînăr și mai puțin aspru. Fruntea lui lată nu e brăzdată de cute; un zîmbet ușor îi plutește pe buze. Pe cine visează oare? Mariana îi așează ușor brațul care îi alunecase jos. Rîde văzînd găurile din ciorapii de care nu s-a descălțat. Își scosese doar haina și pantofii; ciorapii trebuiau cîrpiți de urgență. Manșetele pantalonilor au urme de noroi; pe ce drumuri o fi umblat în timpul cît a lipsit?

Mariana trebuie să plece, mai are cale lungă pînă la casa în care șade ascuns Carlos; cu Zé Pedro stabilise locul unde se va ține seara ședința secretariatului, precum și ce să facă cu Jofre. Se va duce și ea pentru o clipă la ședință ca să-l vadă pe João. Atunci va putea să-i vorbească, să-i asculte glasul, să-l întrebe — poate — pe cine a visat de dimineață, ce chipuri l-au făcut să zîmbească în somn. Zé Pedro intră în odaie aducînd o cană cu cafea, iar după el se ivește Josefa, nevasta lui, cu băiețașul în brațe. Amîndoi rîd de privirea drăgăstoasă a Marianei. Josefa îi arată băiatul:

— Și dumneata trebuie să te măriți și să faci copii...

Zé Pedro rîse:

— Vino la cafea...

João se mișcă pe canapea. Mariana duce un deget la buze, cerînd tăcere.

— Lăsați-l să doarmă, săracul...

Bea cana de cafea în picioare. Zé Pedro se așază la masa de lucru, se apleacă asupra unei cărți și pare să fi uitat cu totul de Mariana, de João, de soție și de copil. Citește cu înfrigurare, ca și cum ar căuta în carte răspunsuri la problemele pe care le ridică veștile aduse de Mariana. Dar se întoarce și surîde cînd copilul, care se zbate în brațele mamei, gîngurește chemîndu-l: „tata, tata". Mariana mîngîie obrazul oacheș al copilului, trece cu duioşie mîna prin părul despletit al Josefei, îl priveşte încă o dată lung pe João şi pleacă.

Se făcuse ceasul aproape douăsprezece, cînd ajunse la casa conspirativă în care se afla Carlos, aşezată tocmai în celălalt capăt al oraşului. În drum, trecuse şi pe la unii tovarăşi ca să culeagă ştiri şi, totodată, ca să-i găsească un adăpost lui Jofre. După-amiază, urmau să vină alţii la cabinetul medical. Luă masa cu Carlos, care îi vorbi fără întrerupere, după obiceiul lui, despre lucrurile cele mai felurite. Carlos i se păruse îmbătrînit, începuse să cam încărunţească. Şi, totuşi, ce vîrstă putea să aibă ? Cel mult douăzeci şi cinci, douăzeci şi şase de ani. Timpul petrecut la închisoare şi viaţa ilegală îl îmbătrîniseră înainte de vreme. Dar firea veselă şi glumeaţă nu şi-o pierduse. Îi povesti Marianei, cu lux de amănunte, cum păcălise poliţia din Rio, cu doi ani în urmă, născocind la un interogatoriu o poveste încurcată de tot, pe care delegatul [1] o crezuse. Zile întregi poliţia căutase de zor prin Capitală persoanele descrise de el, rod al închipuirii lui. Carlos se născuse la São Paulo ; tatăl său era un muncitor italian iar maică-sa negresă, astfel încît moştenise de la amîndoi o închipuire vie şi un deosebit simţ muzical. Intrase încă de tînăr la fabrică, şi în acelaşi timp începuse să studieze şi mecanica prin corespondenţă. Lui Carlos îi plăcea să citească. Apoi intrase în rîndurile tineretului comunist, şi nu mult după aceea fusese primit în partid. Purtarea lui eroică în închisoare (fusese arestat pe cînd activa la Rio), rezistenţa lui la caznele cele mai brutale, făcură ca, la eliberare, să fie numit de conducerea partidului în comitetul regional din São Paulo, descompletat în urma arestărilor din 1935 şi 1936. El îl sprijinise cel dintîi pe Ruivo în lupta împotriva manevrelor lui Saquila şi ale grupului său. La început, întîmpină unele îndoieli, chiar în sînul conducerii. Dar Carlos era stăruitor, și în scurt timp îi convinse pe tovarăși de primejdia acelui grup, care se ridica mereu împotriva hotărîrilor conducerii, care avea legături strînse cu oamenii politici armandiști și care încerca să strecoare idei străine în sînul partidului. La reorganizarea secretariatului, fu ales secretar pentru agitație. Cunoștea bazele partidului ca nimeni altul, afară poate de João, și era pretutindeni popular, pentru că știa să rîdă, să povestească snoave, să facă glume și să mănînce zdravăn.

---

[1] Delegatul Ordinii politice şi sociale.

O primise pe Mariana cu o întrebare indiscretă:

— Va să zică logodnicul nostru e pe aici ?

— Ce logodnic ?

— Ei, ce te faci că nu știi... Tot orașul știe de dragostea care vă mistuie: pe tine și pe João. Numai voi doi habar n-aveți...

— Gluma asta, Carlos, are să sfîrșească prost.

— Se înțelege: are să sfîrșească cu nuntă...

— Am venit să te informez asupra arestărilor de azi-noapte și să convoc ședința de azi...

— Vorbim la masă. E ora dejunului și stăpîna casei a pregătit niște macaroane grozave... ședea ascuns în casa contramaistrului unei fabrici de țesături, a cărui soție se mîndrea cu talentele ei culinare.

Carlos se bucură aflînd că Jofre izbutise să fugă:

— Trebuie să rezolvăm cît mai curînd problema tipografiei. De luni de zile stă nerezolvată. Bun băiat Jofre, nu? Îl cunosc de la închisoarea din Rio. Curajos, neclintit ca o stîncă, deși e atît de firav...

Mariana așteptă, nerăbdătoare, să se înnopteze. Ședința urma să se țină într-un cartier elegant, în casa unui arhitect, Marcos de Souza, care era un vechi simpatizant. Celibatar, arhitectul avea o casă încăpătoare; cînd o punea la dispoziția partidului pentru ședințe ilegale dădea drumul servitorilor și rămînea singur, într-o cameră din față, de pază.

Mariana îl cunoştea de mică. Figura lui romantică, părul argintiu zbîrlit, precum şi lavaliera lui de boem o cuceriseră. Marcos de Souza avea pentru comunişti o statornică stimă ; luase parte la mişcarea Alianţei, dar, cum nu era un om de acţiune, poliţia nu-l bănuise niciodată. De altfel, cîştiga o mulţime de bani, era foarte cunoscut şi avea numeroase relaţii, construise multe dintre cele mai luxoase locuinţe ale bogaţilor din São Paulo, printre care şi casa lui Antônio Alves Neto. Cînd Mariana se duse să-l vadă, în biroul lui, el o întrebă, cu un zîmbet larg pe buzele lui cărnoase, după ce zăvorîse bine uşa :

— Acum ce vrei, bani sau casa ?

Nu refuza niciodată nici să le dea bani, nici să le pună la dispoziţie casa, dar Mariana căuta să nu abuzeze, fiindcă locuinţa lui era cea mai potrivită pentru şedinţe, şi recurgea la ea în clipele cele mai grele, ca acum. În casa de pe strada aceea elegantă şi liniştită, tovarăşii puteau discuta în siguranţă. În camera din faţă, aşezat la fereastră, arhitectul avea să vegheze, sorbind din cînd în cînd cîte o gură de lichior, în timp ce în odaia din fund membrii conducerii de partid discutau.

Cînd sosi Mariana, şedinţa nu se isprăvise încă. Venea plină de o exuberantă veselie : nu numai pentru că avea să-l vadă pe João şi să vorbească cu el, dar şi pentru că veştile sosite din beciurile poliţiei îi alungaseră spaima : bătrînul Orestes nu avusese prea mult de suferit — se alesese doar cu cîţiva ghionţi. Celălalt tovarăş, care îi înlesnise lui Jofre fuga primise cîteva lovituri, dar cum susţinea morţiş că cel ce evadase era nepotul lui şi că evadase de frică, agenţii sfîrşiseră prin a-l crede. Jofre era necunoscut la São Paulo, şi-apoi şi înfăţişarea lui de copil dăduse o aparenţă de adevăr explicaţiei născocite.

Mariana şedea de vorbă în cameră cu arhitectul. Dar mereu era atentă la zgomotele ce veneau din fund. Marcos de Souza îi arătă, pe fereastră, puzderia de stele de pe cerul senin. Îi spuse numele fiecăreia, depărtarea lor de la pămînt, ce mărime aveau, îi povesti cum fiecare din ele era centrul unui univers cu multe lumi mai mari ca a noastră — și toate acestea i se părură ca un basm.

— Oare și în acele lumi există exploatare capitalistă și partide comuniste ? îl întrebă rîzînd Mariana.

Dar întrebarea rămase fără răspuns, fiindcă în clipa aceea se auzi un zgomot de scaune. Ședința se terminase. Zé Pedro se ivi în cameră, îi strînse mîna arhitectului, Marianei, își îndesă pe frunte pălăria, își puse ochelarii colorați și se făcu nevăzut în grădinița din jurul casei. Arhitectul se îndreptă spre cealaltă cameră ; știa că ei nu pleacă niciodată împreună, ci numai la intervale de cincisprezece—douăzeci de minute, și voia să le ofere ceva de băut. Mariana rămase singură, și n-ar fi vrut să-l întîlnească pe João de față cu Ruivo și Carlos, ca să nu dea loc la glume.

Numaidecît se ivi și João, care îi întinse amîndouă mîinile. Acum fața lui era iarăși aspră, iar ochii pătrunzători îl făceau parcă mai matur. Dar pe buze avea același zîmbet ca și dimineața, cînd visa, adormit pe canapea.

— Toate bune ? întrebă ea.

— Toate bune. În ziua sosirii lui Getúlio, vom scoate masele în stradă, ca să ceară eliberarea arestaților.

Se oprise înaintea ei, rămase o clipă nehotărît, apoi sfîrși prin a spune :

— Mă pregătesc să plec. Nu vrei să vii puțin în grădină, să te plimbi cu mine ?

Și adăugă, ca s-o convingă :

— Stau la São Paulo numai o zi, mîine plec iar, nu știu pentru cît timp.

— Da, să mergem...

Miresmele dulci ale iasomiei înflorite îi învăluiră într-o clipă. Se aşezară pe o bancă de piatră ; João se uită la ceas, florile de iaşomie se legănau uşor peste părul Marianei. Rămaseră tăcuţi, ca şi cum cuvintele ar fi fost de prisos, neputincioase să spună tot ceea ce simţeau.

— Sînt bucuroasă, zise ea în cele din urmă. Nu l-au maltratat pe bătrînul Orestes.

— A scăpat ieftin. Bun băiat e Jofre.

Şi iar se lăsă o tăcere apăsătoare, plină de întrebări, de mărturisiri fără glas — atît de grea şi de apăsătoare, încît Mariana socoti că nu are nici un rost să fie sfioasă şi se hotărî să deschidă ea întîi vorba :

— Mi-a fost dor de dumneata...

Şi numaidecît se întrebă cum de avusese curajul să rostească cuvintele acestea. Ah ! cît este de greu să spui tot ce ai pe suflet... João se ridică, îi luă mîinile în ale sale :

— Mariana... începu el, vrei să fii soţia mea ? Vrei să te măriţi cu mine ? De cînd voiam să-ţi spun...

Se ridică şi ea ; obrazul ei se întrezărea printre flori, luminat de razele lunii :

— Da, João, vreau.

— Nu mă cheamă João, ştii ? João e un nume conspirativ, numele meu adevărat este Aguinaldo. Urît nume, nu-i aşa ? Chiar ar fi bine să-mi spui mai departe João...

Şi uitîndu-se la ceas, puţin încruntat :

— Trebuie să plec. Cînd mă întorc, ne căsătorim. Am să pun să-mi pregătească actele la Jundiaí, e mai prudent să ne căsătorim acolo decît aici. Dă-i certificatul dumitale de naştere lui Ruivo, mi-l trimite el...

Apoi, strîngîndu-i mîinile, adăugă :

— Nu ştiu să spun cuvinte frumoase. Dar ştiu că te iubesc, pentru că te visez...

Şi îşi întregi fraza, zîmbind :

— ...Chiar treaz...

Mariana simte căldura mîinilor lui aspre, nervoase. João îi atinge uşor cu buzele obrazul ; cînd deschide ochii, el nu mai e ; a ieşit pe poarta grădinii, şi îi aude paşii răsunînd pe trotuar. Cine ştie încotro a plecat — poate undeva departe, ca să îndeplinească o altă sarcină, şi cine ştie cît va lipsi ? Dar în mîini păstrează căldura mîinilor lui, iar pe obraz mîngîierea abia simţită a buzelor. Printre florile îmbătătoare ale iasomiei, licăreşte lumina unei stele fugare. Cum se va fi numind steaua aceea, martoră a logodnei lor, stea care luminează cu razele ei părul castaniu despletit al Marianei ?

Trebuie să se întoarcă în odaie ; Ruivo şi Carlos vor avea desigur ceva de spus, ordine de dat, întîlniri de fixat — zilele acestea va fi mult de lucru. Paşii de pe trotuar s-au stins, dar în mîini mai simte şi-acum căldura mîinilor slabe ale lui João, iar pe obraz atingerea unui sărut sfios. Cum se va fi numind steaua aceea, steaua ei ?

10

Era un om înalt şi de o paloare aproape verzuie, cu mîinile mereu asudate şi cu glasul monoton. Un muc de ţigară stins îi atîrna veşnic în colţul gurii. Numele lui conspirativ era o veche poreclă pe care i-o dăduseră tovarăşii din atelierul unde învăţase meseria de tipograf, cu mulţi ani în urmă : Cameleonul.

— Saquila mi-a dat în primire maşinile şi nu i le dau decît lui. Nimănui altuia, fie el şi secretarul general al partidului, sau chiar Prestes în persoană, dacă ar ieşi din închisoare şi ar veni aici...

Aşezîndu-se tacticos pe un bidon de petrol, Carlos începu să explice din nou, cu răbdare.

— Maşinile şi casele cu litere nu sînt nici ale dumitale, nici ale mele, nici ale lui Saquila ; sînt ale partidului, prietene. Şi dacă partidul a hotărît să le ia din mîinile dumitale, datoria dumitale de activist e să le predai persoanei însărcinate să le primească ; în cazul de faţă, eu... Şi dumneata mă cunoşti, ştii cine sînt...

— Nu ştiu cîtuşi de puţin cine eşti dumneata. Ai venit aici de două sau de trei ori, ai adus material de cules, şi-acum, nici una nici două, să-ţi predau maşinile.

— Dumneata ştii foarte bine că eu sînt responsabilul secretariatului pentru agitaţie ; chiar Saquila ţi-a spus, şi încă de faţă cu mine, că trebuie să-mi execuţi ordinele. E sau nu e ?

— Se poate, nu-mi aduc aminte, cum vrei să-mi aduc aminte de tot ce mi se spune ? Nu sînt Rui Barbosa *... Ştiu doar ce mi-a spus Saquila, acum cîteva zile, chiar cu o zi înainte de a fi arestat...

— Ce ţi-a spus ?

Cameleonul îşi ridică ochii din pămînt şi se uită chiorîş la tînărul pe a cărui faţă văzu cum se aprinde mînia :

— Mi-a spus : „Bagă de seamă, Cameleonule, este un grup de aventurieri strecuraţi în partid. Oameni care nu mă simpatizează nici pe mine, nici pe dumneata. Vor să pună mîna pe şefia partidului şi să ne dea afară. Acum au ce au cu atelierul..."

Scoase dintre buze mucul de ţigară, îl aruncă pe jos şi-l turti cu piciorul încălţat cu un papuc rupt :

— Chiar aşa. Sau crezi că eu nu ştiu ? Oi fi stînd eu în vizuina asta, fără să văd pe nimeni, dar de ştiut, ştiu ce se petrece — cunosc toată murdăria..

— Ce murdărie ?

— Că trăiţi ca nişte lorzi, vă lăfăiţi în apartamente, umblaţi cu maşina, mîncaţi tot ce e mai bun, vă umpleţi buzunarele de bani, în timp ce noi crăpăm de foame şi nu ne primim nici măcar leafa. Sînt zile cînd îmi arde buza după o ţigară... Şi voi trăiţi ca nişte burghezi...

Glasul lui monoton parcă repeta o lecție învățată pe dinafară :

— Și toată linia partidului e greșită. Vorbiți de front democratic, am obosit tot culegînd material despre el, dar cînd e vorba la o adică, nu vreți să știți de nimic. Oamenii lui Armando Sales sînt gata să-l răstoarne pe Getúlio, trebuie să profităm de ocazie...

Carlos vorbi rar, silindu-se să-și păstreze calmul:

— Observ că amicul dumitale Saquila ți-a împuiat capul cu prostii, Cameleonule. Nu mai vorbesc de calomniile, nevrednice de un activist, pe care le arunci asupra tovarășilor din conducere. Se prea poate ca uneori să-ți primești retribuția cu întîrziere ; finanțele nu merg așa cum ar trebui, deși vina e mai mult a lui Saquila decît a noastră. Un lucru e însă sigur : și anume că îl primești înaintea noastră și că primești tot atîta cît și noi. Dar chestiunea asta o vom discuta după aceea, încet și cu socoteală. Tot așa și cu linia politică. Ce învinuire ne aduci ? Că nu ne băgăm în conspirația armandiștilor înhăitați cu integraliștii ? Că nu punem clasa muncitoare în coada burgheziei ? Statul nou nu-l vom răsturna cu un „putsch", ci numai cu o mișcare de masă, ceea ce nu se poate face cît ai bate din palme : asta cere timp. Linia partidului e justă. Tendința de a adera la lovitura armandistă dovedește cel mai pur oportunism, nu are nimic de-a face cu politica proletariatului. Așa ceva e pentru cei care umblă după slujbe grase...

— Uite ce e : pentru unii dintre noi, o slujbuliță n-ar fi tocmai rea. Eu, barem, m-am săturat să stau îngropat aici, ascuns la capătul lumii, și să mă oftic încetul cu încetul, cocoțat pe mașinile astea. Dacă l-am ajuta pe Armando Sales să pună mîna pe putere, ne-ar da și nouă cîte o slujbuliță — și-am duce-o mai bine, nu-i așa ? Atunci am putea ajuta mai mult decît acum partidul... Dar — și îl privi cu înțeles pe Carlos — n-are toată lumea mintea lui Saquila. Dacă ar fi el capul partidului, ehei, s-ar schimba socoteala... Eu am tot spus şi mai spun : muncitorul, în Brazilia, încă n-a ajuns atît de deştept încît să poată conduce singur un partid. Trebuie să lăsăm treaba asta pe seama celor care au cap, ca Saquila de pildă. Ăla e un om şi jumătate.

— Să lăsăm partidul pe mîna intelectualilor...

— Chiar aşa ; pe mîna intelectualilor. Şi de ce nu ? Intelectualii...

Carlos îl întrerupse brusc :

— Ascultă, Cameleonule, ai căpiat ? De mult n-am mai auzit asemenea neghiobii. Ai decăzut, amice, ai decăzut de tot... Dumneata vorbeşti ca un trădător.

Tipograful îşi lungi gîtul ; se înverzise parcă şi mai mult la faţă, iar glasul îi suna şi mai plîngăreţ:

— Eu, trădător ? Uite cu ce se alege omul dacă se jertfeşte...Dumneata n-ai stat închis în casă, fără să ieşi niciodată, otrăvit de cerneala de tipar !... Sînt aproape doi ani de cînd Branco şi Saquila m-au instalat în casa asta, şi în timpul ăsta am lucrat pentru partid zi şi noapte, ies numai pe furiş, ascunzîndu-mă, şi tot mai aud reclamaţii cînd întîrzie materialul, ca şi cum aş avea zece mîini, ca şi cum aş lucra cu o maşină perfectă...

— Maşina a fost în bună stare cînd ai luat-o în primire — ce sîntem noi de vină dacă azi nu mai face parale. Dar, uite ce e, amice, eu mă îndoiesc că dumneata, înainte de a veni aici, ai călcat vreodată într-o tipografie...

— Eu ?... Eu sînt tipograf de douăzeci de ani. Am fost şi subşef de atelier la *Gazeta da Tarde*[1]... Maşina e proastă, mi s-a dat o rablă.

— Şi nu numai atît. Sîntem informaţi că te-ai încurcat cu o femeie din apropierea casei unde era atelierul înainte. Adică ai pus în primejdie securitatea tipografiei partidului, legîndu-te de prima femeie ivită în cale... Într-o zi au venit pe la atelier cîțiva tovarăși, să aducă sau să ia niște material, și nu te-au găsit — erai plecat la ea...

---

[1] Gazeta de după-amiază.

— Păi ce, eram să stau fără femeie toată vremea asta ? Crezi că sînt de lemn ?

— Bine, Cameleonule, s-a terminat. Cazul dumitale îl vom discuta altă dată ; ai să dai explicații de ce duci o campanie împotriva conducerii partidului și împotriva liniei politice. În măsură să hotărască este partidul, nu eu. Nu mai discut cu dumneata, e degeaba. Pot să-ți dau o veste bună ; regionala a hotărît să te înlocuiască și să-ți dea altă sarcină, o muncă într-un sindicat al tipografilor, unde sîntem slabi... Anarhiștii și troțkiștii își fac de cap acolo. Eu zic să primești ; n-o să mai fii silit să stai ascuns, o să poți umbla în voie pe străzi, trebuie chiar să duci o viață legală, ca să poți activa în sindicat. Ești membru, nu ?

— Sînt.

— Perfect. Dumneata îmi predai atelierul, pleci, eu îți spun unde ne întîlnim, și-apoi ai să discuți cu regionala.

— Să-ți predau atelierul ? Nu, ți-am spus că nu. Eu numai lui Branco îl predau, sau lui Saquila. Branco e în închisoare la Rio de Janeiro, condamnat ; Saquila este închis aici, dar nu e condamnat. Cînd iese, îi predau lui atelierul. Știu eu ce-aveți de gînd să faceți cu el ?

— Nu știi și nici nu trebuie să știi. Ceea ce are să facă partidul cu atelierul este un lucru care nu trebuie să te intereseze. Cît despre refuzul dumitale de a-l preda, trebuie să-ți spun că motivul e de ajuns pentru a fi exclus din partid...

— Dar cine sînteți voi de excludeți așa, la repezeală, oamenii din partid ? Ascultă ce-ți spun : pentru mine partidul e Saquila și tovarășii care sînt cu el... Noi sîntem partidul. Și să mai știi un lucru :

cît timp Saquila e închis, eu nu mai culeg nici un material... Ştii ce fac după ce pleci dumneata de aici ? Pun lacătul la uşă şi o şterg. Cînd i-o da drumul lui Saquila, îi predau lui cheia, să facă ce vrea cu atelierul... Şi nu mă mai sîcîi... Voi nu însemnaţi nimic pentru mine.

Carlos se ridică, cu pumnii strînşi. O clipă se temu să nu-şi piardă capul şi să-l ia la bătaie pe Cameleon.

— Eşti aşa de putred, că ai început să şi puţi... zise el, apropiindu-se de tipograf, care îl privi, nemişcat.

Cînd ajunse afară, pe maidanul de lîngă casă, trase în piept cu nesaţ aerul curat, şi se gîndi cîtă dreptate avusese João cînd îi spusese că nu va fi de loc uşor de preluat tipografia. Săptămîni de zile. Saquila împiedicase transportul maşinilor la sediul cel nou, invocînd tot felul de fleacuri, amînînd de pe o zi pe alta mutarea. Pînă la urmă trebuise să cedeze în faţa presiunii secretariatului, dar nu-l înlocuise pe Cameleon, care se mută cu maşinile în noul local, o şandrama de la marginea oraşului, de mult nelocuită.

Problema aceasta preocupase în mod deosebit regionala, de aceea şi conducerea partidului îl trimisese imediat pe Jofre la São Paulo. Acum trebuiau neapărat să-l silească pe Cameleon să predea atelierul.

Cu cîţiva ani înainte, atelierul fusese al lui Saquila, care îl pusese la dispoziţia partidului, cînd se hotărîse să activeze alături de ceilalţi. Acolo se tipărea o revistă literară modernistă, de circulaţie redusă. Darul făcuse ca intrarea lui Saquila în partid să fie salutată ca o achiziţie preţioasă. Avea o anumită faimă literară, publicase cu cîţiva ani înainte un volum de poeme, luase parte la mişcarea modernistă, trecea în cercurile intelectuale drept un om priceput în materie de literatură şi de artă avangardistă. Oameni ca Shopel și sociologul Hermes Rezende luaseră în seamă părerea lui și îl citau în articolele lor. Apoi, avea un cerc larg de cunoscuți, în măsură să contribuie la finanțele partidului și era secretarul de redacție al unui puternic ziar de dimineață. Branco, cel care îl adusese în partid, îl introduse aproape numaidecît în comitetul regional („pentru a-i lărgi compoziția socială", explică el), și în scurt timp Saquila ajunse să domine aproape cu totul regionala, unde era ascultat ca autoritate indiscutabilă în toate problemele. Doar Ruivo mai rezista influenței sale.

Se vorbi chiar de cooptarea lui în Comitetul Central, lucru care s-ar fi întîmplat, poate, dacă mișcarea Alianței naționale de eliberare din anii 1934—1935 n-ar fi scos la iveală defecțiunile muncii de partid la São Paulo. Conducerea regională se afla pe atunci în mîinile a cinci sau șase intelectuali și partidul se depărtase aproape cu totul de proletariatul din marile întreprinderi ; celulele din întreprinderi se împuținaseră în favoarea celor de cartier, majoritatea erau alcătuite din elemente mic-burgheze. Arestarea, după revoluția din 1935, a unor tovarăși din conducere, fu punctul de plecare pentru o cotitură în această situație. Venirea lui João la São Paulo, sosirea lui Zé Pedro și apoi a lui Carlos contribuiră la realizarea repetatelor propuneri ale lui Ruivo : partidul pătrundea în întreprinderi, în fabrici, regionala își schimba înfățișarea. Noua conducere, muncitorească, dăduse un nou avînt muncii. In timpul acestor ani, lupta dintre noua conducere și Saquila — încă membru al comitetului regional — se adînci zi de zi. Și ajunsese acum, cînd munca tăcută și stăruitoare a noii regionale începuse să dea roade, la momentul culminant. Saquila fusese caracterizat ca agent troțkist, legat de burghezia sanpauliană care încerca să facă din partid o anexă a politicii marilor moșieri plantatori de cafea, să-l amestece în aventurile lor cu lovituri de stat, încercînd în același timp să-l dezbine, creînd un grup de opoziție față de conducere, împiedicînd, pe cît putea, mersul normal al muncii de partid. Comitetul central luase cunoștință de toate acestea, iar regionala abia aștepta eliberarea elementelor sănătoase de sub influența lui Saquila, pentru a-i lichida definitiv autoritatea și a-l exclude din partid, pe el și pe alți cîțiva. Era vorba să se modifice întreaga parte a aparatului ilegal cunoscută de Saquila, căci, după părerea lui Ruivo și a lui João, în grupul scizionist se găseau aproape sigur elemente care lucrau cu poliția. Munca pentru lămurirea tovarășilor dădea rezultate pozitive, unele celule începură să ceară excluderea lui Saquila, dar secretariatul simțea că încă nu sosise momentul potrivit, deoarece o parte dintre tovarăși încă nu erau convinși că grupul lui Saquila desfășura o activitate troțkistă.

Cameleonul intrase în partid adus de Saquila, pe vremea cînd acesta făcea tot ce voia. Saquila activa în sindicatul tipografilor, fusese membru în comitetul lor, și acolo îl cunoscuse pe Cameleon, și-l auzise plîngîndu-se de tovarășii de atelier și din sindicat. Pînă la urmă, ajunsese să-l domine complet și-l adusese în partid. Nu după mult timp, îi încredințase sarcina de a lucra în atelierul clandestin al partidului. Și cum Saquila rămăsese responsabilul atelierului, Cameleonul îi era devotat cu trup și suflet.

Mai tîrziu, în aceeași zi, Carlos le explică situația lui Ruivo și lui Zé Pedro :

— Ce ne facem ? Unde tipărim materialul în legătură cu vizita lui Getúlio ? Trebuie să inundăm orașul cu manifeste. Nici o tipografie legală n-ar lucra pentru noi, măcar de-am plăti-o cu aur... Și este absolut cu neputință să montăm un atelier nou într-o săptămînă.

— Sigur, nici vorbă...

— Dar tipografia din Sorocaba ? João e acolo...

— E foarte mică... Nu e bună de nimic. Abia ajunge pentru Sorocaba...

Ruivo întrebă :

— Oare o fi plecat Cameleonul... o fi părăsit atelierul ?

— El aşa a spus că are să facă.

— Eu zic să trimitem pe cineva acolo, să vadă dacă e goală casa şi s-o ţină sub supraveghere...

— Şi pe urmă ?

— Dacă a şters-o într-adevăr, spargem uşa şi-l punem pe Jofre să lucreze...

— Şi dacă se înapoiază Cameleonul ?

— La urma urmei e încă membru de partid, nu ?

— E un nemernic...

— Trimitem un tovarăş cu Jofre, ca măsură de precauţie. Dacă apare Cameleonul, îl punem în faţa unui fapt împlinit. N-avem altă alegere. Nu putem rămîne fără material tocmai acum, cînd Getúlio va veni la São Paulo.

— Da, se pare că n-avem încotro...

Ruivo propuse :

— Ce-ar fi să încercăm să găsim o altă casă ? Să mutăm atelierul, şi asta cît mai curînd. Tovarăşii care lucrează acolo nu pot fi în siguranţă cîtă vreme Cameleonul cunoaşte localul. Şi pînă facem rost de casă, ar fi bine să-l silim pe Cameleon să stea ascuns. Să nu care cumva să-l aresteze poliţia. N-am de loc încredere în el. Dacă ar fi arestat, ar fi în stare să povestească şi ce ştie şi ce nu ştie...

Zé Pedro încuviinţă :

— Chiar aşa. Dar, deocamdată, riscăm. Trebuie să-l trimitem pe Jofre acolo, cu încă cineva : nu putem rămîne fără material, tocmai acum...

— Pe cine trimitem cu Jofre ?

— Ne trebuie un tovarăş de încredere, gata la orice...

11

Într-adevăr, cine ar putea fi mai de încredere decît bătrînul Orestes? Cine-i mai curajos, mai în măsură să-l convingă pe Cameleon, dacă ar veni? Cine nu-l respectă pe bătrînul Orestes în partid? I se dăduse drumul la două zile după arestare, deoarece durerile lui reumatice se înteţiseră, şi poliţia se temuse să nu moară pe cimentul rece al beciului. Atît ar mai fi lipsit, acum înainte de venirea dictatorului! Ce agitaţie ar mai fi făcut muncitorii! Aflînd că bătrînul nici nu poate măcar să se mişte, delegatul Ordinei politice şi sociale fusese de părere să fie eliberat. „Bătrîn şi bolnav cum e, nu reprezintă nici o primejdie. Şi zilele de închisoare sînt ca un avertisment. Pe cînd dacă moare aici, comuniştii vor specula întîmplarea, căci bătrînul e foarte cunoscut. Mai bine să fie pus în libertate." Dăduse ordin să fie eliberat şi Saquila; i se înaintaseră mai multe cereri, printre care şi a doctorului Antônio Alves Neto, pe care delegatul (rămas în postul acela de pe timpul guvernului Armando Sales) nu-l putea refuza, deoarece lui îi datora cariera. Avocatul armandist se interesase îndeaproape de eliberarea lui Saquila. Îi explicase delegatului de ce intervenea pentru el, spunînd că se simţea lipsa lui Saquila la secretariatul ziarului *A Noticia* — ziar la care doctorul Alves Neto era unul dintre cei mai mari acţionari.

Propunerea ca bătrînul Orestes să fie numit ajutorul lui Jofre fusese făcută de Mariana. Italianul nu putea fi folosit la alte munci, din pricina vîrstei, dar era bun pentru sarcina aceasta, şi-apoi aerul de ţară i-ar fi priit — poate că aşa i-ar mai fi trecut şi reumatismul. Ruivo ascultă argumentele ei, apoi sprijini şi el ideea, dezvoltînd-o. Şi dacă Orestes ar locui tot timpul acolo, în cocioabă? N-avea familie, trăia singur, îi venea greu să mai muncească la fabrică. Dacă s-ar muta în căsuţă, ar putea să cultive zarzavat, ceea ce ar liniști vecinii, care ar crede că e vorba de vreun bătrîn italian ieșit la pensie — un om pașnic, ce-și îngrijește grădinița. Iar Jofre ar putea trece drept fiul său angajatul lui. În același timp, transportul materialului s-ar ușura, și atelierul ar fi mai la adăpost. Așa se face că bătrînul Orestes îl întîlni din nou pe tînărul pe care îl ajutase să fugă. Jofre tot meșterea ceva la mașina de imprimat, o mașină veche, hodorogită, o ciocănea, îi pompa ulei pe la încheieturi, într-un cuvînt, făcea cunoștință cu ea. Mariana venise și ea cu bătrînul, și cînd îi văzu pe amîndoi cum se uită unul la altul, mirați, cu gura căscată, se înveseli nespus. Păreau bunicul și nepotul : Orestes făcea impresia că e mai bătrîn decît era de fapt, cu părul alb tot și cu fața plină de zbîrcituri, iar Jofre avea înfățișarea unui copil plăpînd.

— Dacă dumneata crezi că am să stau aici fără să fac nimic, te înșeli amar, *signorina* [1]. Am să învăț să umblu cu mașina asta, am să mă fac tipograf... declară din capul locului italianul.

— Nici gînd, moș Orestes, îl liniști Mariana. Dumneata ai să cultivi zarzavat. Ai să sădești o grădină frumoasă. Jofre are să-ți ajute nițel, în timpul zilei. Dar are să fie un băiat leneș și somnoros... Pentru că are să-și petreacă nopțile lucrînd în atelier. Așa a hotărît partidul...

Iar Orestes, întorcîndu-se spre Jofre :

— Ai auzit-o ? Așa a hotărît partidul ! Zgîmboaica asta pe care o cunosc de cînd era atîtica — un *piccolo pingo* [2] — îmi dă mie ordine... Adică îl învață pe bătrînul Orestes ce are de făcut... și rîse mulțumit, privind pe cei doi tineri, noua generație care prelua grelele posturi de luptă.

La plecare, o însoți pe Mariana pînă la poartă. Ea îi împărtăși taina ei, știind că are să-l bucure :

---

[1] Domnișoară — în limba italiană în textul original

[2] Un fleac de nimica.

— Mă mărit, moș Orestes....

— Tu, *carina?* Cu cine?

— Îl cunoști pe tovarășul João?

— João? E un om minunat... El este dintre cei care nu-și încovoaie niciodată grumazul... Și eu care credeam că ești îndrăgostită de ofițerul care a plecat în Spania, cel care îți trimite ilustrate..

— Nu. Cu el sînt doar prietenă, e un băiat drăguț. Însă atît și nimic mai mult.

— Și pe cînd nunta?

— Cine știe? Cu viața asta...

Și fredonă melodia unei samba la modă:

Mîine, dacă n-o ploua,
Mă întorc spre-a te vedea,
Draga mea...

— Am să pregătesc vin pentru petrecere... spuse bătrînul, și o sărută pe frunte. I se umeziseră ochii. Ești o fată bună și o tovarășă bună. Puține femei au curajul tău, *cara piccina;* îți doresc multă fericire.

Apoi se întoarse în casă și se așeză lîngă Jofre. Era seara, mașina se afla într-o odăiță fără ferestre; Jofre o tot cerceta, din cînd în cînd înlocuia cu sîrmă sforile cu care erau legate unele piese. Lîngă pereți se înșirau regalele cu litere. Cîteva topuri de hîrtie zăceau aruncate într-un colț. Jofre se văieta:

— Individul care a lucrat înaintea mea aici a fost măcelar, nu tipograf. A distrus mașina. E drept că mașina asta e mai bătrînă decît Catedrala din Braga. Dar dacă tovarășul ar fi avut nițică grijă de ea, n-ar fi ajuns în halul ăsta. Restul atelierului e tot așa. Dar am să dreg totul. Îmi place munca asta, sînt făcut pentru ea...

Și tot umblînd pe la mașină așa, cu mîinile murdare de ulei și cerneală, cu părul căzut în șuvițe pe ochi, îi povesti bătrînului copilăria lui petrecută într-o mică tipografie din partea de nord-est a țării.

— Cît de prăpădit era atelierul acela, și tot era mai bun decît ăsta. Avem foarte puține litere, trebuie să ne mai aducă. Și cîteva piese de schimb... Să nu uităm să cerem, cum s-o ivi ocazia. Că tovarăși tipografi avem, slavă domnului...

Apoi, mîngîind mașina, începu să vorbească cu ea :

— O să fim prieteni, bătrînico. Am să te înnoiesc, am să te lustruiesc toată — să vezi ce gigea o să fii... Mîine, cînd o sosi materialul, îi dăm drumul... Să nu-mi umbli cu mofturi, să nu începi să te văicărești ; nu, să lucrezi frumos...

Bătrînul Orestes rîse. Cu flăcăul ăsta, n-o să ducă dorul mahalalei. Are cu cine vorbi, e un băiat isteț, vesel și plin de voie bună, cum îi place lui. Începu și el să istorisească o poveste. Cu un atelier din Buenos Aires — erau mulți ani de atunci — un atelier unde se tipărea un ziar muncitoresc. Era un atelier legal, dar poliția îl atacase o dată, prin surprindere, și făcuse totul harcea-parcea — mașinile, literele. De atunci, tovarășii se învățaseră minte și erau cu ochii în patru. Alcătuiseră chiar o echipă, așa, pe sprînceană, care să păzească localul. Și cînd veni iar poliția, în timpul unei greve mari susținută de ziar, se izbi de o neașteptată și curajoasă rezistență și fu nevoită să bată în retragere. Orestes luase și el parte la încăierare și scosese din luptă vreo doi sau trei polițiști. Pe vremea aceea era o namilă de om, cu niște mustăți blonde, bătăioase, care făceau să zvîcnească inimile femeilor din Buenos Aires.

— Nu fac de pază pentru prima dată într-un atelier — zise el cu mîndrie. Să-i fi văzut atunci pe polițiști cum fugeau ca potîrnichile — era o plăcere să-i privești...

Povestea cu gesturi largi, teatrale ; și nu uita, din cînd în cînd, să-i mai tragă și cîte o înjurătură pe italienește. Jofre rîdea. Fața lui de copil strălucea toată. Se şi simţea legat de bătrîn, în care vedea tradiţia de luptă a clasei muncitoare. Rîseră amîndoi, cu hohote, un rîs nestăvilit, bătrînul şi tînărul — unul aproape moşneag, celălalt un băietan abia — lîngă maşina de imprimat, în singurătatea acelei case de ţară din care pornea, în ziare, în foi volante, în manifeste, glasul partidului, glasul poporului brazilian. Îi despărţea aproape o jumătate de veac, dar erau ca doi fraţi, însufleţiţi de aceleaşi nădejdi, de aceeaşi voinţă şi luptînd pentru aceeaşi cauză. Erau ca un simbol al continuităţii luptei proletariatului. Rîdeau din toată inima, şi tocmai în momentul acela, la poliţia centrală, delegatul Ordinei politice şi sociale aduna pe şefii brigăzilor secrete, ca să le transmită ordinul primit de la Rio de Janeiro :

— Trebuie descoperită neapărat tipografia partidului. Nici un singur manifest nu trebuie să fie aruncat pe străzi în timpul vizitei lui Getúlio. Chiar dacă ar fi nevoie să scotocim tot oraşul, casă cu casă, trebuie să găsim atelierul...

Unul aproape moşneag, cu părul albit de ani, ani grei de luptă, un om care se bătuse în patru ţări ; unul din cei ce aduseseră din bătrîna Europă primele idei revoluţionare şi primele broşuri — celălalt, un băietan abia, proaspăt intrat în partid, floarea unui tineret răzvrătit împotriva mizeriei ce apăsa poporul brazilian — amîndoi păzeau tipografia mult căutată. Maşina de imprimat, veche, stricată, literele puţine şi uzate, topurile de hîrtie obţinute cu greutate, pe care se vor aşterne cuvintele de foc ale partidului, anonimele bucăţi de hîrtie tipărită, mai de preţ decît aurul, mai puternice decît poliţia şi reacţiunea, decît stăpînii întinselor pămînturi şi decît bancherii din Wall-Street — cuvintele de ordine, chemînd la luptă împotriva fascismului şi imperialismului, împotriva mizeriei şi foamei. Un bătrîn italian cu părul alb ca neaua, sosit într-o zi în America Latină, în clasa a treia a unui vapor de emigranți și ducînd în geamantanul lui sărăcăcios și în capul lui înfierbîntat ideile, tradiția de luptă a clasei muncitoare — și un tînăr marinar osîndit la închisoare, pînă mai ieri un copil rătăcitor pe străzile mizere ale nordului înfometat, cu inima neprihănită și aprig la fire. Ah ! doi erau, numai doi, unul aproape moșneag — celălalt un băietan abia : bătrînul Orestes și tînărul Jofre — și păzeau tipografia poporului ; bătrînețea și adolescența făurind viitorul unei lumi mai bune în subteranele ilegale ale libertății.

12

La aceeași oră, în noaptea dinaintea venirii dictatorului la São Paulo, Saquila stătea de vorbă cu doctorul Antônio Alves Neto. Avocatul trecea foarte rar pe la redacția ziarului *A Noticia*, și după lovitura de stat nu mai apăruse de loc. Numele lui nu figura pe frontispiciul marelui ziar de dimineață, dar se știa că el e adevăratul lui director și că deținea majoritatea acțiunilor societății anonime care îl edita. Ziarul fusese organul central al partidului lui Armando Sales și îndată după lovitura de stat și după instaurarea cenzurii presei schițase, în două sau în trei rînduri, unele critici timide la adresa regimului. Dar DIP-ul reacționă numaidecît, amenințînd să suspende pe termen nelimitat apariția ziarului. Antônio Alves Neto se alarmă și dădu ordin direcției să respecte strict toate dispozițiile cenzurii. Ziarul îi aducea mulți bani și nu se îndura să-l sacrifice. „Nu vom mai publica știri, editoriale sau articole care să-l atace pe Getúlio, își zicea avocatul. Eu, Antônio Alves Neto, stîlp al Facultății de drept, avocat al unor societăți engleze, stăpîn al unor pămînturi nesfîrșite la hotarul dintre São Paulo și Mato Grosso, unul din cei mai influenți oameni politici din satul São Paulo, ştiu eu cum să-l răstorn pe dictator, cum să-l ridic pe Armando Sales la preşedinţia republicii şi pe mine însumi la cîrma guvernului local." Antônio Alves Neto obişnuia să se laude cu „realismul" său politic şi-i dispreţuia pe cei mai mulţi dintre partizanii săi. Acum el era capul conspiraţiei antiguvernamentale, lui îi revenea misiunea de a pregăti „putsch"-ul împotriva lui Getúlio Vargas, de cînd Artur Macedo Carneiro da Rocha se retrăsese fără a da explicaţii. La moşia lui, la São Paulo şi la Rio (unde pleca mereu), avea convorbiri cu oameni politici, cu ofiţeri din armată, cu ofiţeri superiori din marină, cu integralişti. În ultima vreme se arătase foarte entuziasmat de alianţa încheiată de el în secret cu şefii cei mai mari ai „Acţiunii integraliste", nemulţumiţi de rezultatele loviturii de stat: Getúlio pusese mîna pe putere şi instaurase un regim de mînă forte în folosul său propriu, lăsîndu-şi pe dinafară partenerii integralişti. Sprijinul lui Plínio Salgado în vederea „putsch"-ului plănuit îi adusese o bază solidă în marina militară şi chiar colaborarea unor anumiţi generali din armată. După aceste convorbiri, Antônio Alves Neto socotea izbînda „putsch"-ului drept un lucru sigur; rămînea doar să aleagă momentul cel mai potrivit pentru răsturnarea dictatorului. Dar, în acelaşi timp, înţelegerea cu integraliştii îl speria oarecum. Ştia că ei nu erau dispuşi să se lase înşelaţi a doua oară şi că voiau puterea pentru ei, că urmăreau, pe planul politicii, o alianţă strînsă cu Germania şi Italia, iar în fruntea guvernului — pe Plínio Salgado, chiar dacă Armando Sales ar fi păstrat titlul de preşedinte al republicii. Unul dintre şefii integralişti spusese odată:

— De astă dată nu va mai fi pentru cine se nimereşte, ci neapărat pentru cine se pregăteşte...

Gîndindu-se cum ar putea contrabalansa forţa integraliştilor şi cum ar putea să le ţină piept după răsturnarea dictaturii, Antônio Alves Neto își aminti de convorbirile lui cu Saquila, în timpul campaniei electorale. Știa că Saquila fusese dezavuat de comuniști, cînd susținuse teza sprijinirii lui Armando Sales. Mai știa de asemenea că divergențele dintre secretarul său de redacție și ceilalți conducători comuniști erau în creștere. Îl prețuia pe Saquila, îl socoteau un om inteligent și în stare să înțeleagă ceea ce el, Antônio Alves Neto, numea „politică în stil mare". Ziaristul nu era intransigent în ceea ce privește anumite principii (de pildă „reforma agrară"), ca alți comuniști cu care mai stătuse de vorbă. De ce să nu-i propună acum participarea comuniștilor la lovitură ? Dacă ar da lovitura mînă în mînă, și cu integraliștii și cu comuniștii, două curente opuse și dușmane, ei, armandiștii, ar putea culege roadele luptei ce avea să izbucnească în mod sigur între cele două forțe. Antônio Alves Neto zîmbi la acest gînd, care i se păru deosebit de dibaci.

Ștergîndu-și atent ochelarii, Saquila se așeză în fața unei mese mari de mahon negru pe care avocatul își azvîrlise mapa de piele. La întrebarea proprietarului ziarului, răspunse cu un zîmbet ușor pe buze :

— N-am pățit nimic. Nici nu știu de ce m-au arestat. Prima noapte a fost cam neplăcut, m-au lăsat într-un beci. Dar a doua zi de dimineață m-au chemat sus și mi-au dat drumul...

— Eu am intervenit pe lîngă delegat. E un vechi cunoscut de-al meu, adică un prieten de-al nostru — ți-o spun, dar rămîne între noi..

Saquila își pusese ochelarii și, tot zgîndărindu-și pipa, mormăi niște mulțumiri. Antônio Alves Neto îl întrerupse cu un gest amical :

— N-ai de ce să-mi mulțumești. Așa mi-e firea, mie nu-mi place să-mi las redactorii la închisoare. Eu sînt leal cu funcționarii ziarului meu, chiar cînd gîndesc altfel decît mine...

Se sculă, ocoli masa mare şi se aşeză lîngă Saquila, ca şi cum lucrurile pe care avea de gînd să i le spună ar fi fost prea grave ca să-i vorbească de la distanţă :

— Arestările astea sînt un avertisment pentru ceea ce o să păţiţi mai tîrziu. Chiar acum cîteva zile mi-a povestit cineva, o persoană influentă din cercurile guvernamentale, că Filinto Muller a declarat că acum are să termine în sfîrşit cu comuniştii. Eu ştiu că poliţia studiază un plan organizat de acţiune împotriva voastră...

Saquila îşi aprinse tacticos pipa, apoi stingînd cu o mişcare leneşă chibritul, rosti sec :

— Dacă el şi Getúlio vor avea timp... Dumneavoastră credeţi că americanii îl vor lăsa pe Getúlio la putere, cînd el cochetează cu nemţii ? Americanii sînt neliniştiţi.

— Getúlio e viclean. Le face ochi dulci nemţilor, dar numai atît. Asta, ca să-i pună pe jar pe americani, ca să se vîndă mai scump. De aceea a interzis Acţiunea integralistă... E viclean al naibii...

Apoi, chibzuind în sinea lui cîteva clipe, adăugă :

— Dar oricît ai fi de viclean, pînă la urmă tot o scrînteşti. E ceea ce se întîmplă cu el. A rămas singur : americanii au început să dea semne de nelinişte. Concesionarea terenurilor de pe valea fluviului Salgado bancherului Costa Vale n-a fost de loc bine primită de cercurile din Wall Street, care au şi pus bazele unei societăţi pentru exploatarea zăcămintelor de mangan. Pe de altă parte, nemţii îşi fac fel de fel de iluzii, dar pînă acum n-au obţinut nimic, decît declaraţii de simpatie. Integraliştii au fost înlăturaţi, în armată şi marină sînt multe nemulţumiri... Adevărul e că acum condiţiile pentru răsturnarea lui Getúlio sînt cum nu se poate mai bune... Voi stricaţi totul...

— Noi ?

— Da, voi, comuniştii. În clipa de faţă, cînd Getúlio încă nu s-a hotărît definitiv de partea cui să se dea, a nemților sau americanilor, n-are cine să-l apere. N-a avut încă timpul să-și consolideze dictatura. E o chestiune de îndrăzneală și de viziune politică : o lovitură rapidă, neașteptată... și s-a zis cu dictatura lui Getúlio...

— Într-adevăr... recunoscu Saquila și-l privi pe avocat pieziș, așteptînd să continue.

— Dar voi stricați totul. Povestea aceea cu „frontul democratic", cu mișcarea de masă, toată vorbăria aceea goală, care nu duce la nimic... Un singur lucru îl poate răsturna pe Getúlio : o lovitură militară, dată de armată și de marină. Mare parte dintre ofițeri sînt de acord. Pot să-ți spun — dar știi, rămîne între noi — generali și amirali dintre cei mai însemnați sînt gata să intervină... Ne trebuie o revoltă care să izbucnească în același timp aici și la Rio, în zorii zilei, și în cîteva ore l-am dat jos pe Getúlio...

Aici avocatul se opri, își scoase tabachera, o tabacheră de argint — Saquila se repezi numaidecît să-i aprindă țigara — apoi trimițînd în tavan un rotocol de fum, continuă :

— Primejdia sînt soldații, caporalii și sergenții. Fiindcă voi le împuiați capul cu fel de fel de povești, că o lovitură de stat n-ar avea nici un rost, și, în felul acesta, nu faceți decît să consolidați regimul lui Getúlio...

— Noi sîntem împotriva lui Getúlio și a statului nou. De aceea credem că e necesară încheierea unui front democratic al tuturor forțelor ostile statului nou...

— Frontul democratic... Pînă să ajungeți să faceți ce vreți voi, adică să pregătiți cu încetul poporul pentru o insurecție, Getúlio, ehei, de mult va fi prins rădăcini la putere. O lovitură strașnică prin surprindere. Nici o agitație pînă atunci. Omul trebuie lăsat să se creadă în siguranță. Nici greve, nici demonstrații, nimic din toate acestea... Studenții în drept vor să facă un fel de manifestație cînd va sosi Getúlio. Cică o demonstrație de protest, mă rog, prostii de-ale lor. Nu știu cine le-o fi băgat în cap, voi pesemne, sau oamenii noștri nepricepuți. Am interzis orice fel de agitație. Fiindcă așa nu se poate ajunge la nimic. Nu facem decît să-l punem în gardă. Cel mai bun lucru e să fim prudenți acum, să așteptăm pînă cînd totul va fi bine întocmit. Treaba merge, dragul meu, asta-i tot ce pot să-ți spun... În sfîrșit, treaba merge...

— Credeți, într-adevăr ?...

— Nu cred, sînt sigur. Getúlio e pe ducă. Și acum, te întreb : dar voi ce aveți de gînd să faceți ? Voi, dacă ați fi deștepți, ați putea profita de situație ca să ieșiți din impasul în care ați ajuns atunci, după revoluția din 1935. Mulți dintre noi sînt împotriva unei înțelegeri cu partidul vostru. Povestea aceea cu revoluția burghezo-democratică, cu reforma agrară și naționalizarea, v-a izolat. A vorbi de reforma agrară într-o țară analfabetă, înseamnă pur și simplu o sinucidere politică. Nu vorbesc ca moșier, cred chiar că reforma agrară e o necesitate pentru țările industriale. Dar țara noastră e o țară agricolă. S-o industrializăm mai întîi, apoi vom vorbi și de împărțirea pămînturilor... Cît despre industrializare, sîntem de acord... În sfîrșit, în orice caz, eu cred că putem colabora cu voi. Sînt un om cu vederi largi și cred că voi ați putea lua parte la mișcare. Dacă ne-am putea bizui pe voi, ar merge mai ușor treaba cu soldații și sergenții... În schimb, dacă vă împotriviți unei lovituri, ce cîștigați ?

— Dar vedeți, mai sînt și integraliștii...

— Ei, acum integraliștii... Dragul meu, voi care faceți atîta caz de realism, cînd e momentul s-o dovediți vă purtați ca niște idealiști. Gîndește-te bine: integraliștii au vederi cam înguste, apoi mai sînt şi dezbinaţi — nu te teme că ar putea veni ei la putere. Şi cu atît mai puţin dacă voi veţi fi cu noi... Primejdia constă tocmai în izbînda unei lovituri la care ei să fi luat parte şi voi nu... Ei ar putea să pretindă anumite lucruri, pricepi ?

Saquila rămase tăcut. Se gîndea. Propunerea armandistului i se părea ispititoare sub toate aspectele. Pînă la urmă, îl întrebă pe avocat :

— Şi după izbîndă ? Ce fel de guvern am avea ?

— Am face alegeri într-un termen oarecare : şase luni, opt luni. Alegerile vor hotărî.

— Şi toate partidele se vor bucura de libertate?

— Bineînţeles.

— Şi al nostru ?

— Depinde...

Şi trăgîndu-şi mai aproape scaunul de cel al lui Saquila, spuse cu glasul îndulcit, ca al unui om experimentat care îi dă sfaturi unui tînăr neştiutor :

— Depinde de voi... Mai întîi, numele ăsta de partid comunist... ştii, prea ar speria oamenii... Şi-apoi, afacerea aia cu reforma agrară, cu naţionalizarea... O prostie, ţi-am mai spus. Prezentaţi un program democratic, şi noi vă garantăm o existenţă legală. Lupta împotriva fascismului ? De acord... Anumite condiţii privind capitalul străin? De acord... Industrializare ? De acord... Ce mai vreţi ?

— Amnistie pentru arestaţii din 1935...

— Asta e treaba Camerei care va fi aleasă...

Urmă o pauză mai lungă. Saquila îşi curăţa pipa :

— Propunerea dumneavoastră e interesantă, vă mărturisesc că mi se pare chiar realizabilă. Dar, dumneavoastră ştiţi foarte bine, eu nu sînt de capul meu. Trebuie să discut şi cu ceilalţi... Depinde ce vor spune. Pot însă să vă spun că voi face tot ce-mi va sta în putinţă...

— Foarte bine. Discută şi apoi vino la mine. Mai bine să vii la mine acasă, n-aş vrea să fiu văzut prea mult aici, la redacţie. Spune-le tovarăşilor dumitale să se gîndească bine de tot înainte de a continua să-și piardă vremea cu neghiobia aceea de „front democratic". A voi să faci politică cu poporul, într-o țară înapoiată, de analfabeți, e un basm pentru copii. Așa ceva numai unui visător ca Prestes ar putea să-i treacă prin cap... Și rezultatul? Zace de nu știu cînd în pușcărie, cu trei procese în spinare... Eu vă ofer un prilej unic... Și asta, știi, datorită în mare parte stimei ce ți-o port...

— Peste cîteva zile am să vin la dumneavoastră...

Se sculă ca să plece. Antônio Alves Neto îi făcu o ultimă recomandare:

— Și evitați agitația în timpul vizitei lui Getúlio. Să-l lăsăm să se simtă sigur. Nu ți se pare că e mai bine?

Saquila se retrase; Antônio Alves Neto se așeză din nou în fotoliu, luă telefonul de pe masa neagră de mahon și dădu ordin telefonistei de la centrala ziarului să-l trimită pe director la el. În timp ce aștepta, adîncit în calcule, aprinse încă o țigară și se învălui într-un nor de fum albăstrui. Directorul bătu la ușă și intră, apoi așteptă în tăcere, în picioare, în fața biroului. Antônio Alves Neto îl întrebă:

— Ai aranjat cu domnul Costa Vale chestiunea cu campania despre valea fluviului Salgado? Seria de reportaje?

— Da, domnule. A avansat cincizeci de contos de reis...

— Trebuie să dăm un caracter senzațional acestor reportaje. De cînd cu cenzura presei, ziarul pierde cititori. Poate că ar fi bine să organizăm o expediție, ceva aventuros, care să intereseze publicul. Discută dumneata cu Saquila despre asta. Nu trebuie să-i spui că e material plătit...

— Am să vorbesc chiar azi...

— Și, fiindcă veni vorba de Saquila, urcă-i te rog leafa cu cincizeci de cruzeiros, începînd chiar din luna asta...

13

Cînd Manuela îi aduse vestea, Lucas Puccini nu se putu stăpîni să nu izbucnească, plin de bucurie:

— Ne înălţăm amîndoi, surioară, ne înălţăm în acelaşi timp — şi un zîmbet de mulţumire îi lumină toată faţa. Nu fi nervoasă, preşedintele nu muşcă. Şi dacă vei avea succes, cariera ţi-e asigurată...

Plecă numaidecît după aceea. Acum nu mai stătea acasă aproape de loc. Toată ziua era ocupat cu afacerea cu cafeaua şi cu ultimele amănunte ale vizitei dictatorului. Se dusese cu Eusébio Lima la Senatorul Venâncio Florival şi începuse marile cumpărături de cafea. Nişte depozite fuseseră închiriate la Santos — Eusébio Lima făcuse ce făcuse, şi acum banii Casei de pensii şi ajutor stăteau la dispoziţia lor — nu le mai rămăsese decît să semneze cecurile băncii lui Costa Vale, unde erau depuşi banii reţinuţi lunar din salariul muncitorilor. În acele zile agitate, atît de agitate încît păreau un vis, Lucas Puccini făcuse cunoştinţă cu multă lume, vorbise chiar cu bancherul Costa Vale, intrase în legătură cu mai mulţi plantatori de cafea şi avusese o convorbire secretă cu reprezentantul lui Franco în Brazilia, un bogat negustor spaniol. Iar Manuelei îi spusese că ea avea să danseze în faţa dictatorului, la recepţia doamnei Comandor da Tôrre. Iată încă un semn că norocul era într-adevăr de partea lui, că îşi începuse cariera.

Cesar Guilherme Shopel, poetul catolic, pusese la cale toate astea. Debutul Manuelei urma să aibă loc peste o lună, la Rio de Janeiro, o dată cu marea campanie de presă lansată în jurul întreprinderii Valea fluviului Salgado, iar poetul plănuise să-i dea un caracter senzaţional, făcînd-o pe dansatoare să vină, cu un avion special, din interiorul ţării, ca şi cum ar fi fost descoperită de-a dreptul în junglă — o revelaţie a dansurilor indigene, prima bogăţie cucerită pentru ţară de patriotica întreprindere. Dar de îndată ce aflase că poetul venise la São Paulo, doamna da Tôrre îl chemase la ea şi-i comunicase programul artistic care avea să fie prezentat în cinstea dictatorului. Cesar Guilherme văzuse îndată posibilitatea de a o lansa cu şi mai mare zgomot pe Manuela. Discută cu Paulo, schimbă planurile făcute mai înainte şi Manuela fu pusă în program ca număr central, între cîntăreţii de sambas şi artiştii unei trupe italiene de operetă în trecere prin São Paulo.

Profesoara de balet spunea că Manuela făcuse multe progrese şi că avea o reală vocaţie. Poetul văzu avantajele lansării ei cu ocazia vizitei preşedintelui ; ar cîştiga în importanţă şi ar fi de folos tuturor, cum îi explică el comandoresei, care fixa anumite condiţii :

— A doua zi punem să sune trîmbiţele presei. Spunem că a fost descoperită pe valea fluviului Salgado, şi mai reproducem şi laudele lui Getúlio... Pentru întreprindere e o propagandă grozavă şi-apoi, să vedeţi, chestia o să-i placă şi lui Getúlio ; nu mai vorbesc de fată, pentru care lansarea în felul acesta ar fi un lucru formidabil.

— O mică aventurieră care vrea să se mărite cu Paulo... insinuă doamna da Tôrre.

— Să se mărite ? Femeile de teapa ei nu se mărită, doamnă Comandor... Iar fata asta, cu dansurile şi cu nevinovăţia ei, poate da o aureolă de măreţie întreprinderii, o popularitate care ne va fi necesară, în clipa cînd comuniştii vor încerca să ne combată...

Bătrîna doamnă era însă de părere că e mai bine să priveşti duşmanul în faţă, decît să ştii că te pîndeşte din umbră. Şi dacă Manuela e o piedică în calea planurilor ei, ar fi mai bine s-o cunoască, s-o aibă aproape, căci aşa îi va fi mai uşor s-o înlăture. Pînă la urmă, se declară de acord cu proiectele lui Shopel, şi se oferi să patroneze debutul

„particular" al Manuelei. Ea însăşi discutase cu Marieta, pe care vestea aceasta o tulburase nespus. În ultimele zile, Marieta cedase cu totul planurilor matrimoniale ale bătrînei milionare şi, la stăruinţele ei, Paulo luase masa la aceasta în tovărăşia lui Artur. Paulo nu-şi ascunsese impresia penibilă pe care i-o făcuseră nepoatele de măritat:

— Cea mică — îi explică el Marietei — este, din punct de vedere fizic, monstruoasă — are un ochi de sticlă, şi e urîtă, urîtă foc, ceva imposibil...

— Nu ţi-a spus nimeni să te însori cu cea mică De cea mare-i vorba... de Rosinha [1]

— O sperietoare... O mortăciune, cu părul de un blond murdar, fără graţie, nu ştie să se îmbrace, nu ştie să converseze, nu ştie să rîdă... O oroare, Marieta, o oroare...

— Exagerezi. E drăguţă, iar cît despre eleganţă, asta depinde de tine. Dacă tu ai gust şi ea milioanele pe care le are, va putea fi cea mai elegantă dintre femei...

— Dar ce, acum o să mă apuc să fac pe croitoreasa?...

— Paulo, vorbesc serios... Doamna Comandor vrea să-şi mărite nepoata. E cea mai bună partidă din São Paulo. Ai noroc că s-a gîndit la tine...

— E greu să rabzi o viaţă întreagă lîngă tine o ciumă ca asta...

— Eşti nedrept, Paulo. De ce crezi că mă amestec eu? Ce am eu de cîştigat? Mă gîndesc la tine. la viitorul tău. N-ai nici un ban, iar ce are Artur e relativ foarte puţin. Cu firea ta, poţi să-ţi pierzi oricînd şi slujba. Şi chiar dacă n-o pierzi, ce reprezintă un diplomat sărac? Ai să rămîi ani şi ani de zile secretar de ambasadă. Pe cînd ca ginere al doamnei da Tôrre (nu uita că nepoatele sînt pentru ea ca nişte fiice, sînt moştenitoarele ei) vei face repede carieră, vei ajunge în scurt timp ambasador.

---

[1] Diminutiv de la Rosa.

Nu vei mai avea grija zilei de mîine... Dar văd că ţi-a sucit capul dansatoarea aceea...

— Nicidecum, Marieta. Ştiu că te gîndeşti la viitorul meu, şi nu pot decît să-ţi fiu recunoscător. Ştiu că trebuie să mă însor, dar, pentru numele lui dumnezeu, nu mă grăbi... Nu zic nu, sînt gata, ştiu că trebuie. Dar să nu ne pripim, lasă-mă să mai respir puţin înainte de a lua în spate povara asta...

Paulo simţea zi de zi cum scade împotrivirea Manuelei. Cum să se gîndească serios la proiectele de însurătore tocmai în zilele acestea, cînd el îşi dădea silinţa ca să înfrîngă ultimele încercări de rezistenţă ale Manuelei ? Problema se pusese într-o după-amiază cînd, după ce o adusese la el acasă, o tîrîse în camera lui. Ea refuzase cu o neaşteptată hotărîre, şi după aceea urmase o discuţie foarte serioasă.

— Dacă mă iubeşti — spuse ea — trebuie să ne căsătorim.

Cuvintele acestea îl uluiseră. Nu vorbiseră niciodată de căsătorie, şi Paulo îşi închipuia că Manuela ştia foarte bine ce dorea el. Prima lui reacţie fu brutală. Cu un glas rece, trufaş, îi spuse :

— Să mă căsătoresc ? Cu tine ? De ce ? Ce tîmpenie mai e şi asta ?

Deodată, pe faţa ei frumoasă apăru o expresie de mirare şi durere ; în acelaşi timp, îi văzu ochii umplîndu-se de lacrimi, apoi izbucni într-un plîns cu sughiţuri, rostind cu glasul întretăiat :

— Trebuia să-mi închipui, trebuia să-mi închipui... Plec.

N-o lăsă să plece. Era laş, se temea pînă şi de suferinţa altora. O copleşi cu un val de mîngîieri :

— Nu mă înţelegi. Nu vreau să spun că n-am să mă însor cu tine. Da, sigur că am să mă însor cu tine. Dar nu pot acum, n-am nici o situaţie, cum vrei să mă însor ? Ceva mai tîrziu, da, cu siguranţă. După ce voi fi avansat, şi asta o să se întîmple curînd. Atunci ne căsătorim şi te iau cu mine în Europa...

Ea îl asculta, cu pieptul încă tresăltînd de suspine. Simţea nevoia să-l creadă. Altfel nu mai putea trăi.

— Atunci de ce ai vorbit aşa ?

— Pentru că mă enervezi cînd faci din dragostea noastră un lucru meschin. Nu vrei să cedezi fiindcă nu sîntem căsătoriţi... Ca şi cum am încheia un tîrg...

— Nu... Nu...

— Dar ce crezi tu ? Că am să te părăsesc după ce ai să fii a mea ? Că nu te iubesc ?

— Mi-e frică, iubitule...

— Te iubesc şi vreau să mă însor cu tine. Însă află un lucru : eu nu mă însor cu o femeie dacă mai întîi nu m-am culcat cu ea. Ca să ştiu dacă ne potrivim întru totul...

— Şi dacă nu ne potrivim ?

— Îţi spun un lucru : jur că mă însor cu tine după ce mă avansează... Pe cuvîntul meu de onoare. Sau nu mă crezi ?

— Te cred.

— Atunci ?

— Nu azi, nu... Lasă-mă să mă gîndesc... Azi sînt nervoasă şi tristă...

O lăsă. Dar îşi reînnoi stăruinţele în fiecare zi (venise pentru o săptămînă la São Paulo, ca să asiste la serbările date în cinstea vizitei lui Getúlio), simţind că ea va ceda, că începea să se împace cu gîndul că va fi amanta lui, în aşteptarea avansării care le va înlesni căsătoria. În ziua cînd el o anunţă că va debuta, în sfîrşit, la recepţia doamnei da Tôrre, chiar în faţa dictatorului, simţise în sărutul recunoscător al fetei sfîrşitul oricărei împotriviri. Îi păru rău că se afla într-o cofetărie şi că ea trebuia să se ducă la lecţia de balet. Dar acum ştia că e o pradă sigură şi avu o senzaţie dulce, care îl făcu să-i spună lui Shopel că aceasta este cea mai frumoasă aventură din viaţa lui de bărbat cu trecere la femei.

Manuela era nervoasă. Apropierea debutului o făcea să tremure. Frica de insucces, de ridicol — se temea să nu se facă de rîs în ochii lui Paulo şi ai lui Lucas — îi apăsa inima. Şi ştia, ştia bine, că avea să i se dea lui Paulo. Nu se îndoia de făgăduielile lui de căsătorie; nu se îndoia de dragostea lui; nu credea că, dîndu-i-se, se jertfea. Dar fusese crescută în spiritul unei morale severe, care punea căsătoria mai presus de orice, şi îi venea greu să accepte situaţia nouă, pentru care stăruia într-una Paulo. Ce ar spune Lucas dacă ar afla? Ce ar spune mătuşa Ernestina, bătrînii bunici? Dar înţelegea că-i va fi cu neputinţă să se mai împotrivească mult timp, şi nici nu găsea măcar în ea o dorinţă adevărată de a face acest lucru. Îl iubea cu o dragoste fără margini, cu o dragoste pătimaşă de fată săracă, din popor, pentru făt-frumosul visat. Dacă o dorea acum, de ce să nu-i dea ceea ce îi cerea? Apoi, avansarea nu putea întîrzia, şi atunci se vor căsători, iar ea nu va mai avea de ce să se ruşineze de fratele şi de familia ei. Va pătrunde în lumea în care trăia el, în lumea celor bogaţi şi puternici, în lumea acelor oameni depărtaţi pe care abia o întrezărea în Shopel şi în unele colege de la cursul de balet! Cînd se gîndea la toate astea, la lumea în care avea să intre după căsătorie, simţea o strîngere de inimă. Ea ar fi vrut ca Paulo să părăsească lumea lui, cariera diplomatică, şi să se ducă amîndoi undeva departe, neştiuţi de nimeni, încălziţi doar de soarele iubirii lor. Chiar dacă pentru asta ar fi silită să nu mai danseze, să-şi întrerupă cariera încă neîncepută. Ar dansa pentru el, şi i-ar fi de ajuns.

Ştie, totuşi, că acesta e un vis cu neputinţă de înfăptuit, că dacă se căsătoreşte cu Paulo va trebui să pătrundă în lumea lui, străină şi desigur ostilă, unde ar fi privită ca o intrusă. Dar, sprijinită de brațul lui Paulo, simțind verigheta de aur petrecută pe deget, nu-i va fi frică, va ști să înfrunte pe toți, va ști să se impună. Și-apoi, are arta ei ; cînd se va căsători cu Paulo, va însemna ceva și în cealaltă lume, tot atît de puternică, a artiștilor și scriitorilor, a oamenilor de teatru și cinematograf.

Nu trebuie să se teamă, își spunea ea. Nu trebuie să se teamă mai ales de Paulo, să fie nedreaptă cu el, îndoindu-se de simțămintele lui, de dragostea lui, de făgăduielile lui de căsătorie. Își dăduse cuvîntul de onoare că se va căsători după ce va fi avansat — ce mai putea dori ea ? Era chiar nedreaptă că i se împotrivea cu atîta îndărătnicie, nedreaptă față de el și față de ea însăși, pentru că Manuela simte cum i s-a aprins în sînge dorința de a fi în întregime a lui, de a-l simți ca o parte din ea însăși. După debut, cine știe ? Surîde tulburată la acest gînd ; ah ! ce lucru încurcat e dragostea... Un amestec de bucurie și de teamă, de fericire și suferință...

Marieta da Vale, invidiata soție a milionarului, se gîndea și ea, în ceasurile ei de singurătate, în mijlocul luxului, printre vizitele prietenelor, expoziții, teatre și serbări, că dragostea e amară ca fierea, că e un chin, o dorință deznădăjduită. Ei nu-i păsa de căsătorie, de simțăminte gingașe, de cuvinte romantice și alte lucruri ca astea. Dragostea pentru ea nu înseamnă același lucru ca pentru Manuela. Ea nu cunoaște sentimente atît de profunde, nu se sinchisește de căsnicie, nu vrea să fie o soție devotată, care să lupte pentru fericirea copiilor. Ea n-a învățat definiția dragostei în sînul unei familii mic-burgheze, credincioasă și plină de prejudecăți. Dragostea pentru ea, înseamnă posesie fizică, patima cărnii în delir, întîlnirile secrete prin garsoniere, petreceri cu șampanie. E o dragoste mărginită dar, tocmai de aceea, de o teribilă violență. Cuvîntul dragoste nu-i spune nimic altceva. Și ceea ce o chinuie și o face să sufere e că nu poate măcar să-i mărturisească lui Paulo dorința ei. Nici un alt simțămînt n-o oprește, decît teama ca el să n-o refuze, să n-o găsească bătrînă, uzată, maternă, și să n-o respingă cu groază. Pentru ea dragostea nu e bucurie, nu o îmbogățește cu dulci simțiri, n-are nimic duios, odihnitor. Dacă ai dori să afli de la ea ce e dragostea, ar spune că la început e dorință brutală, și după aceea doar silă, sfîrșeală ; că arde ca focul, nelăsînd în urmă decît cenușă, pe care vîntul, cu trecerea vremii, o spulberă în cele patru colțuri ale lumii. Aceasta e dragostea pe care o vedea în jur, dragostea prietenelor și a prietenilor ei, dragostea Henriquetei Alves Neto, cea cu nenumărați amanți, dragostea Suzanei Vieira, semifecioara cu atîtea aventuri ; aceasta e dragostea cîntată în poezia „creștină" a lui Shopel, în romanele pe care le citește, învățată din viața pe care o trăiește, de la oamenii care o înconjoară. Suferință dureroasă, dorință deznădăjduită — apoi, a doua zi chiar, silă cumplită. Dragostea despuiată de toată măreția ei, chiar și de acea umilă măreție alcătuită din credință, teamă și nădejde, așa cum e dragostea Manuelei pentru Paulo.

Mai era o femeie care suspina de dragoste în acele zile febrile cînd orașul São Paulo se pregătea să-l primească pe dictatorul proaspăt înscăunat la putere : muncitoarea Mariana. Și pentru ea cuvîntul dragoste are un înțeles. Deosebit de cel al Marietei. Deosebit de cel al Manuelei. Dragostea pentru ea nu înseamnă nici egoism, nici dorință brutală. Dragostea ei e țesută din admirație și prietenie. Ea se gîndește la João ca la un soț și amant, dar, înainte de toate, ca la un tovarăș, tovarășul ei de viață. Dragostea ei este infinit mai complexă decît cea a Manuelei, infinit mai profundă decît cea a Marietei. Măreția ei depășește cu mult marginile patului — a îmbrățișărilor care pentru Marieta Vale par a fi singura rațiune a iubirii — limitele convenționale ale căsătoriei pentru care tremură

Manuela, dragostea ei trece de hotarele tuturor simțămintelor, este viața în toată plinătatea ei ; pentru ea dragostea înseamnă bucurie fierbinte, încredere, siguranță ; dragostea ei o iluminează și îi dă puteri. Această dragoste nu-i aduce, nici o clipă măcar, vreo suferință ; nu-i pricinuiește nici o durere, nu o face să se teamă, nici să plîngă, nici să deznădăjduiască ; nu o înjosește ca pe Marieta, nici n-o rușinează, ca pe Manuela. Dragostea ei îi dă puteri noi pentru sarcinile grele, dragostea ei o face mai bună în fiecare dimineață, îi umple cu vise frumoase nopțile trudite, puținele ei ceasuri de somn.

14

Ziarele de dimineață publicară, într-o unanimitate de elogii, interviul dictatorului, distribuit în ajun tuturor ziarelor de către departamentul de presă și propagandă. Însoțit fie de bancherul Costa Vale, fie de reprezentanți ai autorităților, șeful guvernului, gras, cu o enormă țigară de foi în gură, cu fața puhavă, zîmbitoare, ilustrînd declarațiile din ziare, afirma intenția sa de a combate fără răgaz comunismul, pînă la „vindecarea deplină a țării de această plagă adusă din străinătate". Lupta împotriva comunismului era punctul principal al politicii statului nou, instaurat prin lovitura din noiembrie. Pentru această luptă nădăjduia că se poate bizui pe colaborarea leală a tuturor, mai ales a locuitorilor din São Paulo, a industriașilor și agricultorilor atît de direct amenințați de „crezul Moscovei".

Vorbi apoi despre planurile sale de industrializare a țării, despre crearea unei uzine metalurgice — pomenind de asemeni și despre terenurile de pe valea fluviului Salgado, date în concesiune bancherului Costa Vale, ceea ce constituia un exemplu de încurajare a resurselor naționale : un întreg ținut al țării să se bucure de toate binefacerile civilizației. Dar, adăuga el, trebuie sprijinită și agricultura, care întîmpină atîtea greutăți. Iată de ce hotărîse guvernul să achiziționeze stocurile de cafea rămase în depozitele din Santos, menținînd astfel prețurile ridicate, și — drept urmare, pe plan internațional, a politicii sale anticomuniste — să trimită ca dar în Spania o parte din această cafea armatelor lui Franco, care luptă împotriva „roșilor". Comunismul era marea primejdie care pîndea Brazilia și întreaga lume. Statul nou se născuse ca un bastion necesar în lupta împotriva acestei amenințări la adresa civilizației, a tradițiilor braziliene și a statorniciei familiei întemeiate pe morala creștină. După el, interesele muncitorilor erau destul de bine apărate de legislația muncii și, o dată cu noua formă de guvernămînt, avea să înceapă o nouă eră, o eră de împăcare socială, de înțelegere între clase. Nu vorbi nimic de muncitorii agricoli, de clăcași, de coloni, de milioanele de țărani răspîndiți pe toată întinderea țării.

Una dintre fotografii, publicată pe prima pagină de ziarul lui Antônio Alves Neto, îl arăta pe dictator înconjurat de persoanele simandicoase care se duseseră să-l primească la aerodrom: guvernatorul statului São Paulo, șeful poliției, comandantul regiunii militare, doamna Comandor da Tôrre, Costa Vale, moșierul Florival, poetul Shopel, profesorul doctor Alcebíades Morais. Ceva mai la o parte, vigilentă, o gardă personală sub conducerea lui Eusébio Lima și a lui Lucas Puccini. Fostul funcționar comercial putea fi văzut ceva mai îndărăt, în spatele șefului guvernului, păzindu-l cu trupul lui atletic și zîmbind mulțumit. Deși numele lui, încă necunoscut, nu fusese menționat în textul explicativ al clișeului, Lucas Puccini cumpără cinci ziare, dintre care unul îl trimise cumnatului său, în provincie.

15

După-amiază o ploaie măruntă începuse să cadă peste oraș, spulberînd atmosfera festivă creată dimineața de soldații încolonați pe calea São João, de steagurile de pe stîlpi, de curioși adunați să urmărească parada militară. La ora siestei orașul era liniștit, doar cîteva camioane transportau lume la stadion, unde la ora trei avea să înceapă întrunirea anunțată, urmată de un meci de fotbal. Intrarea fiind gratuită, iar partida urmînd să se dispute între cluburile campioane din Rio și din São Paulo, spre terenul de sport se îndrepta destulă lume. Pe la două, totuși, cîțiva inși se desprinseră din grupurile care apucaseră calea stadionului, și-o luară spre palatul unde era găzduit dictatorul.

La palat era mare agitație. Sălile și culoarele erau ticsite de lume. Marele dejun oferit de oficialități se isprăvise, iar șeful guvernului se retrăsese ca să se odihnească puțin. Pe culoare se amestecau funcționari, oameni politici, polițiști și ziariști, pufăind din țigările de foi ce fuseseră împărțite cu toptanul. La o fereastră, Eusébio Lima și Lucas Puccini stăteau de vorbă cu delegatul Ordinei politice și sociale.

— Poliția a lucrat prost, ăsta e adevărul, dragă doctore. Eusébio Lima scoase din buzunar unul dintre manifestele împărțite pe stradă în timpul parăzii militare. Orașul a fost inundat de manifeste comuniste — au aruncat porcăriile astea chiar în obrazul poliției, în timpul solemnității de azi-dimineață. Unde au fost oamenii dumitale ?

— Am arestat doi...

— Doi... Și ceilalți ? De ce nu i-ați arestat pe toți înainte de sosirea președintelui ? Care au fost ordinele ? Și tipografia ? Maiorul Filinto Muller a dat ordin categoric să fie imediat descoperită tipografia... Și, uite, rezultatul : orașul e plin de manifeste comuniste.

Delegatul dădu din mîini, neputincios, și încercă să se scuze cu un glas timid :

— Comuniștii sînt niște draci... Parcă ies din pămînt... Am întors pe dos tot orașul căutînd tipografia... Sînt sigur că funcționează în provincie... O s-o găsim, fie ce-o fi. Am și dat ordine să se întărească paza pe stadion. Acolo nu vor putea arunca nici un manifest. Am oameni răspîndiți peste tot...

În clipa aceea începură să se audă primele strigăte ale mulțimii. În același timp, Eusébio Lima și delegatul se uitară pe fereastră și văzură apărînd de la capătul străzii o coloană uriașă cu un panou mare în față..

— Ce-i asta, întrebă Eusébio.

Delegatul o luă la goană :

— Mă duc să văd... Și ieși în fugă, luînd după el, în trecere, toți agenții iviți în cale.

Lucas Puccini se apropie și mai mult de fereastră și se așeză lîngă Eusébio Lima. Căutară amîndoi să descifreze cuvintele de pe panoul care era încă departe. Strigătele mulțimii se auzeau din ce în ce mai tare. Auziră cuvintele : ferestrele palatului începură să se umple de capete mirate, întrebătoare...

— O fi vreo manifestație pentru președinte... zise cineva care se afla la spatele lui Eusébio.

— Sînt comuniștii... Nu auziți ce strigă ? Libertate celor arestați. Ei, dar tîlharii ăștia se întrec cu gluma...

Agenții, sub conducerea delegatului Ordinei politice și sociale făceau de gardă în jurul palatului. Mulțimea, vreo cîteva sute de inși, bărbați și femei, prost îmbrăcați, se apropia încet. Pe panoul cel mare, o lozincă cerea libertate pentru muncitorii arestați în ajunul sosirii lui Vargas. Alte pancarte, răspîndite printre manifestanți și purtate mai mult de femei, repetau aceeași revendicare. Se cerea libertate pentru arestați, fără proces ; cei care manifestau erau familiile deținuților. În rîndul întîi veneau femei și copii, soțiile și fiii muncitorilor arestați în cursul săptămînii. O femeie se desprinse din mulțime; urma desigur să înceapă vreo cuvîntare, cînd Eusébio Lima îi făcu semn delegatului. Acesta se uită în sus, fără să înțeleagă, năuc.

Atunci Eusébio Lima se aplecă peste pervazul ferestrei și-i strigă:

— Ce mai aștepți? Vrei să intre în palat?

Delegatul scoase revolverul și răcni un ordin oamenilor lui. Focurile începură. Femeia care înaintase căzu rănită. Unii fugeau pe trotuare căutînd să se adăpostească după colțuri. Cineva strigă:

— Nu trageți! Nu trageți! Noi cerem...

Dar un agent îl și doborîse cu patul revolverului. Lupta se încinse. Mulțimea folosea panourile ca arme; cineva smulsese lemnul care susținea lozinca cea mare și se apăra cu el. Ordine fură strigate; garda palatului apăru, ochi în manifestanți; niște soldați începură să monteze o mitralieră la poarta grădinii.

Mulțimea dăduse înapoi, dar între timp se adună iar și încercă să se apropie de palat. Atunci mitraliera trase prima rafală. Un om căzu cu fața înainte, cu pieptul ciuruit de gloanțe.

Pe stradă, lîngă mort, un muncitor din Santo André, zăceau cinci răniți. Fură arestate mai multe persoane, printre care și cîțiva curioși, atrași de zgomotul luptei. A doua zi, ziarele, într-un glas, cerură măsuri mai drastice împotriva comuniștilor și lăudară sîngele rece al poliției.

16

Veștile despre măcelul de la manifestația pentru eliberarea arestaților se răspîndiră repede în tot orașul. Ploaia se întețise; acum ploua cu găleata, și mare parte dintre cei ce se duceau la stadion luară alt drum, de frică să nu izbucnească noi tulburări în timpul întrunirii. Puțin mai tîrziu se iscă un nou conflict în Bulevardul San Francisco, unde studenții în drept încercară să oficieze înmormîntarea simbolică a dictatorului. Poliția se ivi pe neașteptate și se porni o luptă între agenți și studenți. Un mare număr de studenți fură arestați; mașinile poliției, cu sirenele urlînd, străbătură în lung și-n lat orașul, pînă atunci liniștit. Din cînd în cînd, de pe acoperișurile clădirilor cădeau pe străzi manifeste cu lozinci împotriva statului nou și a lui Vargas; manifestele zburau pe deasupra trecătorilor și se lăsau în jos lipindu-se de caldarîm. O atmosferă de neliniște, de zvonuri, de așteptare a unor conflicte mai mari, puse stăpînire pe oraș, cu o iuțeală de necrezut. Oamenii săriră din camioanele care îi duceau la stadion, și chiar cei mai pasionați amatori de fotbal socotiră că e mai bine să se ducă acasă, mai cu seamă că meciul era definitiv compromis de ploaie. Numai cei care aveau obligații și interese personale se mai arătau dispuși să asiste la ceea ce ar fi trebuit să fie „marea manifestație de simpatie a sanpaulienilor pentru Vargas".

Lume nu se afla decît în tribunele acoperite, rezervate persoanelor de vază. Restul marelui stadion era gol, și Eusébio Lima, furios de insuccesul acesta, bombănea împotriva delegatului Ordinei politice și sociale. Și cînd, seara, cu puțin înainte de a se duce la recepția doamnei Comandor da Tôrre, găsi pe drum alte manifeste, care vorbeau de întîmplările de după-amiază, numindu-l pe Vargas „asasin" și „călău", îi zise lui Lucas Puccini:

— Trebuie destituit delegatul. Are legături cu armandiștii, și n-a făcut nimic ca să împiedice acțiunea comuniștilor... Zicea că tipografia se află în provincie, și uite cu ce promptitudine au început să ne înjure... Iar dumnealui — nu, că tipografia e în provincie... Ăsta ne e dușman. Chiar azi o să raportez, şi mîine îl zbor... Trebuie să punem în locul lui un om adevărat, care să fie în stare să-i curețe pe comuniști!

În biroul lui, delegatul își smulgea părul de desperare: printre studenții arestați se aflau mulți tineri de familie bună, iar în fața lui se îngrămădeau protestele și cererile; nu-i putea ține arestați multă vreme. Părinții și rudele lor erau oameni care aveau legături, într-o formă sau alta, cu guvernul, cu băncile, cu marile moșii. Și dacă le-ar fi dat drumul, nu i-ar mai fi rămas decît grupul de muncitori, ceea ce constituia o slabă dovadă de energie, față de tumultoasele evenimente petrecute în timpul zilei. Dar mai mult decît orice îl înfuriaseră noile manifeste, aruncate pe înserat și care, desigur, fuseseră tipărite imediat după manifestația din fața palatului. Unde dracu o fi ascunsă tipografia? Ah! dacă ar descoperi-o, ce i-ar mai freca pe cei ce lucrează acolo!

Ieși din birou și se duse într-o sală mai mare, ca să le ia personal interogatoriul celor ce fuseseră arestați după-amiază. Poate că va smulge de la careva dintre ei vreun amănunt lămuritor. „Și n-am să mă las, chiar de-ar fi să-i omor în bătaie", își zise el, în timp ce mergea pe lugubrul coridor al poliției, însoțit de agenți.

17

Cînd începu primii pași de dans, împodobită cu pene de păsări din junglă, Manuela se temea încă. Îi văzu în fața ei pe toți, chiar și pe Lucas, aproape ascuns în fundul imensei săli de recepție. Îl văzu pe șeful guvernului, femeile bogate și elegante, simți privirea grea de dispreț a soției bancherului Costa Vale, pe care o cunoscuse prin Paulo, observă sclipirea răutăcioasă din ochii mici și vioi ai doamnei Comandor da Tôrre și zîmbetul îngîmfat al lui Paulo

— vedeta acestei reuniuni. Cesar Guilherme Shopel rostise o scurtă cuvîntare cînd îi venise rîndul Manuelei să danseze. Spusese că e cea dintii descoperire făcută în valea fluviului Salgado de către „exploratorii moderni ai necunoscutului sertão, descendenții vechilor bandeiranți sanpaulieni — oameni de talia lui Costa Vale, care contribuie la progresul țării. Și această descoperire dintr-o lume plină de poezie, folclor și frumusețe era doar preludiul uluitoarelor bogății pe care valea, încăpută acum pe mîna omului civilizat, le va da Braziliei. Jandira, zeița minunată a pădurilor virgine, era simbolul Braziliei nevinovate și curate pe care ea o întruchipa în dansurile ei, simbolul fericitei Brazilii — Brazilia senină, Brazilia lui Getúlio Vargas, în fața căruia avea să danseze ea, pentru prima dată dincolo de hotarele pădurii de nepătruns". Manuela nici nu-l auzea, îi venea să fugă, să se ascundă undeva, departe. I se părea că stă goală în fața tuturor acelor oameni; privirile ațintite asupra ei îi dădeau aproape fără să vrea un simțămînt de rușine și de frică. Paulo zîmbea de departe, așezat lîngă nepoata doamnei Comandor.

Dar totul pieri cînd începu să danseze. Primii pași fură încă sfioși, nesiguri. După un minut, însă, nu mai văzu nimic, uitase de locul unde se află, de oamenii care o înconjoară, știa doar că Paulo și Lucas se uită la ea cum dansează, și pentru ei dansa.

Ușoară ca penele ce o împodobesc, parcă plutește în sunetul melodios al muzicii, și i se pare că se află iarăși în călușeii aceia amețitori, seara, în parcul de distracții, unde îl cunoscuse pe Paulo, și cînd începuse de fapt viața ei. Se lasă furată de ritm, născocește pași care n-au fost niciodată învățați la lecții, dar pe care îi are în picioarele făcute pentru dans. O tăcere plină de admirație o înconjoară, o tăcere pe care ea o umple cu un vis de dragoste preschimbat în balet, un balet deosebit de toate celelalte, făurit chiar în clipa aceea, născut din inima ei, unde singurătatea și dragostea erau singurele simțăminte adînci.

Aplauzele călduroase, un tunet de aplauze, o aduc din nou la realitate, în lumea din sala luxoasă în care scînteiază mii de lumini, în fața privirilor lacome ale bărbaților care parcă mușcau din frumusețea ei dezvăluită, în fața privirilor invidioase ale femeilor. Îl vede pe șeful guvernului înaintînd spre ea cu mîna întinsă, îl simte pe Lucas lîngă ea cum o împinge înspre dictator. Aude complimentul, aproape fără să-l înțeleagă:

— E o revelație! Extraordinar...

Eusébio Lima profită de prilej ca să-l prezinte pe Lucas președintelui. Și ea se simte din nou părăsită în mijlocul acestor bărbati și al acestor femei care o laudă, care o felicită, care se înghesuie ca să-i strîngă mîna, ca să-i spună cuvinte politicoase. Dar iată că se ivește Paulo. Manuela zîmbește și se sprijină de brațul lui. El o ajută să străbată sala, spre odaia în care trebuie să se schimbe. Îi vine să-l sărute chiar aici, chiar aici să i se dea. El îi sărută mîna:

— Ai fost minunată. Du-te, te aștept...

Plicul cu bani, pe care o cameristă i-l predă din partea doamnei da Tôrre, i se pare o jignire. De ce să-i plătească? N-a dansat pentru bani a dansat pentru Paulo și pentru Lucas, pentru că îi place să danseze, pentru că acesta e rostul vieții ei. După ce isprăvise de dansat, copleșită de aplauze, de cuvinte amabile de laude — crezuse că prăpastia dintre ea și Paulo, pe care o simțise mereu, bariera aceea dintre lumea ei și a lui, se prăbușise pentru totdeauna. Și acum plicul ăsta cu bani, plata numărului ei, o îndepărtează iarăși de Paulo, o face să simtă din nou frica, să presimtă o nenorocire. I se pare că el nu va putea fi niciodată al ei. Se așază jos, cu plicul în mînă; așa o găsește Lucas care vine, radios, s-o caute.

Fratele o sărută pe obraz:

— Tu ești marea senzație a serii... Președintele mi-a spus că va patrona premiera ta la Rio... A fost foarte prietenos cu mine, nici nu-ți poți închipui.

Și văzînd tristețea din ochii ei:

— Ești tristă? De ce? Te-ai certat cu Paulo?

Ea dă din cap. Îi arată plicul cu bani, plata care o umilește.

— Păi tocmai... îi explică el. Ai dansat, îți plătește. Te faci sau nu, artistă de profesie?

— Azi n-aș fi vrut să primesc. Am dansat pentru Paulo. Nu e un teatru, e o casă particulară, o petrecere în lumea lui, și eu nu sînt decît o angajată a lor...

Lucas o mîngîie trecîndu-i mîna prin păr:

— Scoate-ți asta din cap, prostuțo. Așa merg lucrurile, n-ai ce face. Nimeni n-a avut de gînd să te umilească. Și n-avea grijă, n-am să las niciodată să fii angajata cuiva. Acum, Manuela, încep să urc treptele vieții, și în scurt timp am să fiu mai bogat decît toti de aici, și atunci ne va veni nouă rîndul să împărțim plicuri cu bani...

Rîdea cu toată fața — fața lui cu trăsături dure, de om ambițios, lipsit de orice scrupul. Manuelei i se păru frumos — mai frumos decît el doar Paulo era — de ce să fie tristă, dacă are un asemenea frate și un asemenea logodnic? Logodnic?... Într-o zi se vor logodi — și, desigur, îi va fi și soț, numaidecît după ce va veni avansarea. Însă în noaptea aceasta, prima ei noapte de dansatoare și de femeie, va fi doar amanta lui... Dar de ce să se lase năpădită de gînduri negre, de ce să se necăjească, dacă totul merge atît de bine, dacă totul e atît de vesel în jurul ei și dacă și cele mai vechi și mai îndrăznețe visuri ale ei se înfăptuiesc? Aude glasul lui Lucas spunîndu-i:

— Trebuie să plec, Eusébio mă așteaptă. Nu mai sta nici tu, Paulo își roade unghiile de nerăbdare...

Paulo aștepta la ușa camerei.

— Fugim de-aici? o întrebă el?

Ea dădu din cap în semn de încuviinţare. De astă dată se lăsă în voia lui, fără să pună nici o întrebare; ştia dinainte încotro o duce. Dar, în timp ce maşina străbătea în viteză străzile, în drum spre locuinţa lui Paulo, o lacrimă i se prelinse pe obraz, fără măcar să-şi dea seama de ce. De ce să plîngă dacă făcea de bună voie ceea ce făcea, şi dacă era sigură că el o va lua de soţie îndată după ce va fi avansat? De ce să plîngă, dacă era atît de fericită?

18

A doua zi după vizita dictatorului, ziarul *A Noticia* se vînduse ca niciodată, în zeci de mii de exemplare. În mijlocul paginii întîia, o fotografie mare ilustra seria de ştiri asupra scurtei şederi a lui Vargas la São Paulo, ştiri redactate în termeni tot atît de ditirambici ca şi în celelalte ziare, potrivit dispoziţiilor DIP-ului. Era o fotografie a stadionului în momentul discursului lui Getúlio, luată de sus; stadionul era aproape gol. Legenda avea un ton de muşcătoare ironie faţă de realitatea evidentă a clişeului: „În ciuda ploii, o imensă mulţime a umplut ieri stadionul, pentru a-l aclama pe şeful guvernului..." Saquila respinsese toate fotografiile trimise de departamentul de presă şi propagandă (aspecte de la parada militară, instantanee ale dictatorului în tovărăşia rezidentului — sărutînd un copil, strîngînd mîna unui funcţionar de la Ministerul Muncii care fusese prezentat ca lider sindical — o vedere a tribunei de onoare a stadionului, înţesată de oameni politici) şi alesese poza aceea, luată de un fotograf al ziarului.

Ordinul cenzurii de a se confisca ediţia ajunsese tîrziu, cînd toate exemplarele dispăruseră de pe la chioşcuri, şi cetăţenii se băteau pe ele, curioşi.

Agenții însărcinați cu confiscarea nu izbutiseră să aducă decît numai cîteva sute de exemplare, și Eusébio Lima, cu ochii încă injectați de șampania băută în ajun la recepția comandoresei, arătă cu dispreț mica movilă de ziare, cu degetul gros îndreptat spre directorul filialei DIP — zicînd indignat :

— Merge rău treaba, rău de tot... Un delegat al Ordinei politice care îi lasă pe comuniști să-și facă de cap ; un director al filialei DIP care îngăduie difuzarea unui asemenea ziar... Vreau să aud ce-ai să-i spui lui Lourival Fontes, ce basme ai să-i mai îndrugi... Cît despre delegat, cum ajungem la Rio mă duc să vorbesc cu maiorul Filinto Muller... E scandalos ca un asemenea papă-lapte să rămînă în postul de delegat al Ordinei politice și sociale într-un stat ca São Paulo, inima Braziliei. Dacă rămîne, o să ne pomenim într-o bună zi cu revoluția comunistă pe stradă și n-o să avem nici măcar vreme să ne dăm seama despre ce e vorba, pentru că la ora aceea o să fim gata spînzurați de felinare... Asta e ceva nemaipomenit...

În fața acestei amenințări, directorul DIP-ului din São Paulo încercă să se dezvinovățească.

— De unde puteam să știu ?... Ziarul a primit același material informativ și fotografic ca toate ziarele. Cenzorul era sigur că vor publica una dintre fotografiile trimise de noi... A avut încredere, n-a cerut să vadă clișeele — asta e... Dar l-am pedepsit pe cenzor — l-am dat afară... și l-am chemat pe directorul ziarului să stea de vorbă cu mine. Am să-i dau un avertisment sever. Dacă mai îndrăznește să facă o dată așa ceva, îi suspend ziarul...

Mai tîrziu, luînd masa cu Lucas Puccini și cu fostul senator Venâncio Florival, Eusébio Lima li se plînse :

— Gîndiți-vă și dumneavoastră : doctorul Getúlio vine aici ca să anunțe cumpărarea stocurilor de cafea... o măsură menită să-i salveze pe moşieri de la ruină, şi ce primeşte ca răsplată? Un ziar care are pretenţia că apără agricultura, să facă o porcărie ca asta...

— Şi-o fi vîrît coada vreun comunist... Că mişună, ai naibii, peste tot, de nu mai are omul încredere nici în prietenii cei mai apropiaţi... Cît timp nu isprăvim cu ei, dragă Eusébio, nimeni nu poate trăi în pace...

— Dar sînt pe aici şi armandişti care conspiră... Indivizi ca Alves Neto, de pildă, sînt prieteni la toartă cu Armando Sales, cu englezii, şi visează să instaureze iar un guvern ca înainte de 1930. Se prea poate să lucreze mînă în mînă cu comuniştii. Dacă e aşa, vai de ei... Doctorul Getúlio preferă să trăiască în pace cu toată lumea, dar şi el ştie să lovească. Dacă vor bătaie, îi vom servi prompt. Şi o să le dăm una, ştiţi, zdravănă, să-i usture.

— Nu mai sînt senator, dragă Eusébio. Şi zău dacă nu-s mulţumit. Dacă-mi pot vinde cafeaua pe un preţ bun, mă declar satisfăcut. Eu le spun mereu: ţara asta are nevoie de un om ca Getúlio, nimeni nu-i mai potrivit ca el... Şi, fiindcă veni vorba de cafea, nu uita că am venit aici ca să-ţi plătesc comisionul, bine meritatul dumitale comision, dă-mi voie să-ţi spun. Dumneata ai lucrat bine, fără îndoială. Dar noi, moşierii, nu sîntem meschini. E o sumă grasă... adăugă el, deschizîndu-şi portofelul şi scoţînd un cec. Banii sînt depuşi la banca lui Costa Vale. Poţi să-i încasezi de acolo oricînd.

Eusébio se uită la cec cu băgare de seamă, apoi îl vîrî repede în buzunarul hainei.

— Banii ăştia trebuie împărţiţi cu multă lume, domnule Florival. De-aţi şti cîte persoane sînt amestecate în afacerea asta... nici nu vă închipuiţi!... Incepînd de la cabinetul preşedintelui, pînă la oamenii DIP-ului şi ai poliţiei. După ce voi termina de împărţit banii, nu ştiu dacă o să-mi mai rămînă ceva...

— Ei, lasă, prietene, că n-ai să pici prost, dumneata știi cum să învîrtești lucrurile... La urma urmei, cine a cumpărat cafeaua, ca s-o revîndă guvernului ? Sau crezi că nu știu ? întrebă el, rîzînd grosolan și dîndu-i celuilalt un ghiont în spate. Grozavă afacere, ai ? Păi dumneata ai tot dreptul să-l susții cu atîta fanatism pe Getúlio...

Acum că primise cecul, Eusébio Lima se porni pe confidențe :

— O idee a prietenului Puccini, care are cap și-o să ajungă departe. Da, da, o să ajungă departe, domnule Florival... L-am prezentat și președintelui, și acum avem niște planuri... Dacă doctorul Getúlio rămîne la putere, noi putem să ne vedem de treabă mai departe. Adevărul, domnule Florival, e că nu-i înțeleg pe oamenii aceștia băgați în fel de fel de conspirații cum sînt armandiștii. Brazilia e mare și bogată, afacerile merg strună, e de mîncare pentru toată lumea, adică pentru toată lumea cumsecade, pentru toată lumea onestă...

Făcu o pauză, sorbi o înghițitură de vin și, inspirat, se pierdu într-o serie de considerații :

— Asta e : după mine, comuniștii au tot dreptul să țipe. La urma urmei, nu se poate spune că viața e un rai pentru popor. Cei de jos o duc greu, prețurile se urcă, drept la grevă nu au, organele justiției muncii îi strîng în chingi, în sfîrșit, știți dumneavoastră... Dacă țipă, scoatem poliția, ca ieri în fața palatului. Și-așa ne păzim interesele, nu ?... Dar ca să-mi vină cutare sau cutare — oameni suspuși, care au de toate, cărora doctorul Getúlio le-a dat o Constituție ideală, fără parlament, fără urletele ziarelor, fără greve, fără manifestații, fără întruniri — și să ceară să se înfrupte numai ei la ospăț, umblînd cu fel de fel de conspirații, nu, asta nu admit... Nici nu pot să înțeleg...

Fostul senator se declară întru totul de acord :

— Așa zic și eu : trebuie să ne unim cu toții împotriva comuniștilor, care ne amenință pe toți. Ce voiau integraliştii ? Un regim tare, autoritar ; poftim, acum îl au. Ce doreau armandiştii ? O cîrmuire care să protejeze pe plantatorii de cafea — şi dorinţa le-a fost împlinită... Industriaşii ce cereau ? Să li se astupe gura muncitorilor prea lacomi : Constituţia ce spune ? Iar faptul că unii sînt cu americanii, alţii cu englezii şi alţii cu nemţii, asta nu înseamnă nimic... E loc pentru toţi, cum ai spus dumneata foarte bine. Uneori mă gîndesc că cel mai bun lucru ar fi să împărţim din capul locului Brazilia, ca să mulţumim toată lumea : São Paulo englezilor, cu o bucată din Paraná ; altă bucată şi Santa Catarina, nemţilor ; restul, americanilor, care trebuie să primească mai mult, fiindcă, de, sînt vecinii, prietenii şi protectorii noştri... Aşa toată lumea ar fi mulţumită... Dar eu sînt un mojic, şi odată, cînd am vorbit asta în Senat, într-un cerc de prieteni, mi-au închis numaidecît gura ; cică „lucrurile astea nu se spun“ — asta e tot ce-am auzit... Ca şi cum ar fi o crimă să spui ce gîndeşte toată lumea... Rău e ce ziceai dumneata : să vrei să mănînci singur ; aici e buba. Şi cine trage foloase din toate astea ? Comuniştii, numai ei...

Aproape în acelaşi fel îi vorbea şi Costa Vale lui Antônio Alves Neto, la alt dejun, acasă la el. Marieta servise cafeaua şi îi lăsase singuri. Era încă obosită în urma petrecerii şi ar fi vrut să-i telefoneze lui Paulo. Cum îl văzuse dispărînd cu Manuela, Marieta se întristase şi nu mai avea astîmpăr. Ghicise ce trebuia să se fi întîmplat şi, mai mult ca niciodată, îşi socotea speranţele pierdute. Rămas singur cu avocatul, Costa Vale intră imediat în subiect :

— Ce copilărie şi gluma asta cu fotografia... Tu zici că eşti un om realist şi te porţi ca un Don Quijote... în epoca generalului Franco... De aici, numai comuniştii au de cîştigat, nimeni altcineva...

— Ca să-ţi spun drept — zise Antônio Neto rîzînd — eu am aflat de fotografia asta năstruşnică abia azi de dimineață, cînd am citit ziarul. A fost opera secretarului meu de redacție, un băiat deștept. Dar chestia e cu haz și a avut mare succes... Ceea ce e mai rău, e că DIP-ul m-a anunțat că o să suspende ziarul.

— Vezi ? La ce bun, Tonico ? Pentru ce, în loc să conspiri nu te retragi undeva cîteva luni, ca Arturzinho, renunțînd să mai faci politică ? După aceea, te apropriì de Getúlio...

— Nu, prietene, asta nu. Eu știu ce vreau și cum pot să obțin ceea ce vreau. Getúlio nu poate face politică cu noi, noi sîntem „englezi", el e „american"... Dar dumneata, care ai de mistuit valea fluviului Salgado, nu mai ești nici american, nici englez... Am și eu un sfat să-ți dau : rămîi cel puțin neutru... Pentru că mîine, cine știe ce se poate întîmpla... Valea fluviului Salgado e o îmbucătură prea mare și multă lume e nemulțumită. Chiar și prietenii dumitale din Wall Street.

Costa Vale rîse :

— Englezii nu contează, Tonico. Am obosit de cînd tot o spun. Voi o să cădeți în capcană. Cît despre prietenii mei din Wall Street, am și primit propunerea lor. Vom face afacerea împreună... Dumneata vrei să fii părtaș ? Am putea examina chestiunea ținînd seamă de ziarul dumitale. O întreprindere ca a noastră trebuie să aibă un ziar.

— Deocamdată vreau altceva.

— Ce ?

— Nu cer să ne sprijini pe față. Dar ne trebuie bani. Avem un contract de publicitate cu dumneata pentru exploatarea văii fluviului Salgado. Pe calea asta dumneata ne poți da o subvenție, fără să afle nimeni...

— Nu cred în izbînda voastră, dar vreau să mor de bătrînețe... Pun o condiție : dacă învingeți, Florival va fi rezident de Mato Grosso... Îmi trebuie un om ca el acolo...

— El îi ține partea lui Getúlio.

— Cine nu-i ține?

— Pe cît putem conta?

— Am să studiez problema... Pe de altă parte, îți mai fac o propunere: dacă pierdeți, ziarul o să fie suprimat și vei pierde tot. Cedează-mi mie o parte din acțiuni și eu îți garantez existența ziarului cît timp stai la pușcărie... Și am să-ți trimit țigări...

— Vom vedea... Pe scurt: dacă cîștig, dumneata n-ai să ai neplăceri, nici o neplăcere în ce privește exploatarea văii fluviului Salgado; dacă pierd, dumneata garantezi existența ziarului...

Și ridicînd paharul de cristal, îi ură zîmbind:

— În sănătatea noastră...

19

În toiul tulburărilor ce se produseră după vizita dictatorului, Mariana și João se căsătoriră. Actele fuseseră pregătite la Jundiaí, unde ea și plecase în dimineața ceremoniei, însoțită de bătrînul Orestes. Italianul avea, ca unic bagaj, o lădiță cu vin de abacaxi, făcut de el în căsuța unde era ascunsă tipografia. Bătrînul Orestes reprezenta pentru Mariana familia absentă. El era ca o rudă apropiată, și-apoi îi amintea și de tatăl ei, de tot ce o învățase cît trăise. Maică-sa nu venise; rămăsese să deretice căsuța închiriată într-o suburbie depărtată, unde avea să locuiască cu fata și cu ginerele. Nu venise nici sora ei, dar Marianei îi păruse bine că nu avea să asiste la căsătoria aceasta, atît de deosebită de a ei, fără văl de mireasă, fără rochie albă, fără slujbă religioasă. Soră-sa îi dăduse o rochie albastră aproape nouă și o pereche de pantofi; cu acestea se căsători Mariana. Tovarășii făcuseră o listă de subscripție, deschisă de Ruivo — și strînseseră bani cu care i-au cumpărat un ceas de mînă ieftin, lucru de care, de altfel, avea mare nevoie.

De la gara Jundiaí o duseră acasă la nişte tovarăşi, unde o aştepta João. Şi el era îmbrăcat în haine noi: nişte pantaloni groşi de lînă, cumpăraţi de la prăvălioara unui sirian, contrastînd cu haina niţel cam uzată, dar dintr-o stofă foarte bună, luată de la Cícero d'Almeida. Părea mai serios ca niciodată în ziua aceea, şi dacă nu s-ar fi încins o discuţie asupra situaţiei internaţionale, Mariana nu ştia cum ar fi petrecut ceasurile lungi dinaintea mesei. Erau cu toţii niţel cam fără chef. Stăpînul casei era muncitor, ca şi nevastă-sa, amîndoi oameni în vîrstă. Işi dăduseră multă osteneală cu pregătirea mesei. În faţa sticlelor cu vin de abacaxi, destupate de Orestes, limbile se dezlegară şi în scurt timp odăiţa în care se aflau răsuna de rîsete. Fură schimbate cîteva toasturi. Orestes bău în sănătatea noii familii comuniste care se întemeia în ziua aceea, vorbi despre morala muncitorilor, despre dragostea lor pentru copii şi părinţi; bău pentru lupta care îi unea pe toţi, pentru un viitor mai bun. Gazdelor le dădură lacrimile cînd îl auziră şi, cînd sfîrşi, stăpînul casei vru să spună şi el cîteva cuvinte. João stătuse totdeauna la ei de cîte ori venise la Jundiaí cu sarcini de partid. Bău în sănătatea lui — un tovarăş care nu-şi precupeţeşte eforturile, nici timpul, atunci cînd are de îndeplinit vreo sarcină, care nu se plînsese niciodată, şi de la care învăţase el tot ce ştia. Işi exprimă dorinţa să bea şi în sănătatea tuturor tovarăşilor răspîndiţi în lume: în tranşee, în închisori, în ilegalitate. De data asta, Mariana simţi că i se umezesc ochii. Şi îi mai avea încă umezi cînd Orestes ceru să vorbească ea. Ridică paharul în sănătatea tovarăşilor spanioli, care stăvileau, cu sînge şi foc, drumul fascismului. Şi în sănătatea celor veniţi din toată lumea ca să-i ajute, mai cu seamă în sănătatea brazilienilor. Ca simbol al lor, îl vedea pe tovarăşul Apolinário, căpitan în brigăzile internaţionale, a cărui faimă de erou trecuse dincolo de graniţe.

Cel din urmă vorbi João. Spuse doar puține cuvinte, dar care îi merseră Marianei la inimă. Rostise închinarea la care se gîndise și ea. Salută memoria tuturor celor ce căzuseră pentru cauza muncitorilor, pentru victoria proletariatului, pentru triumful socialismului în lume ; memoria celor care, ca Azevedo, tatăl Marianei, erau martirii venerați ai revoluției.

Plecară de la masă la tribunal, unde și alte perechi îl așteptau pe judecător. Ceremonia se desfășură repede și Mariana află, în sfîrșit numele întreg al lui João :

— Aguinaldo Penha, vrei s-o iei în căsătorie pe Mariana de Azevedo ? întrebă judecătorul.

In aceeași după-amiază se înapoiară la São Paulo. La gară, bătrînul Orestes îi părăsi, căci hotărîseră să nu serbeze căsătoria în São Paulo. Doar mama îi aștepta ; pusese în camera lor o creangă mare, înflorită. Se înserase. Era o noapte senină, cu lună și stele, cu un cer adînc și îndepărtat. Undeva suspina o chitară ; João o luă pe Mariana de mijloc și o duse la fereastră. Iși cufundară privirile în noapte, tăcuți ; ea își rezemă capul de umărul lui.

— Totdeauna am visat să am o casă, un cămin, o familie, începu el. Nu știu cum are să fie, Mariana ; poate că are să fie greu pentru noi uneori. Dar totodată știu că de acum înainte are să-mi fie mai ușor : am să mă gîndesc la tine.

Ea înălță capul și îl sărută.

— Nimic nu poate fi rău, cînd cauza pentru care lupți e dreaptă. Nu vreau decît să pot lupta lîngă tine. Niciodată n-am să mă simt tristă, chiar cînd n-am să știu unde ești, prin ce primejdii treci... Nimic și nimeni nu ne va putea despărți vreodată, pentru că trăim pentru aceeași cauză... Vreau să-ți spun numai atît : nu trebuie să ai grijă de mine, cînd ai să fii departe... Să păstrezi doar în inimă amintirea mea...

Priviră din nou cerul adînc, și Mariana văzu aceeași stea pe care o zărise în seara logodnei, în grădina casei arhitectului simpatizant. I-o arătă cu degetul :

— Știi ? Aceea e steaua noastră, dar nu-i cunosc numele ; pe celelalte le cunosc aproape pe toate... Dar e mai strălucitoare decît toate ; într-o zi am să-i caut un nume...

Afară, în umbra străzii, cineva cînta la chitară o melodie populară. Se priviră zîmbind, și rămaseră așa, în tăcere, ascultînd muzica — cea a chitarei și cea care se înălța din inimile lor, pline de iubire.

20

La trei sau patru zile după căsătoria ei, Mariana se duse iarăși la arhitect : secretariatul de partid trebuia să țină urgent o ședință lărgită. Cu acest prilej îi spuse lui Marcos de Souza că se măritase, iar el rîse cu poftă, zicînd că bănuise că între ea și João e ceva. Ținea neapărat să-i facă un dar, vreun lucru folositor pentru gospodărie. Îi făgădui să i-l dea cînd se va ține ședința.

Afară de João, Ruivo, Zé Pedro și Carlos, mai erau de față și alți tovarăși : responsabilii de celule, cîțiva membri ai regionalei veniți din Santos' Sorocaba, Campinas, apoi Saquila și Cícero d'Almeida. La ședință se făcu un bilanț al sarcinilor realizate în timpul vizitei lui Getúlio și se trase concluzia că rezultatele erau pozitive. Nu numai că făcuseră să eșueze marea manifestație de la stadion, dar arătaseră și că proletariatul din São Paulo e o forță politică gata să împiedice fascizarea țării. Chiar oamenii politici burghezi din opoziție se arătau acum mai dispuși să colaboreze cu partidul comunist, într-un larg front democratic. Iar masa micburgheză de la orașe simțea că partidul e unica forță organizată în stare să lupte împotriva dictaturii lui Getúlio. Trebuia însă să știi cum să culegi roadele acestei victorii. Ceea ce și arătă Ruivo în raportul său: masacrarea de către poliție a rudelor muncitorilor arestați care manifestau pașnic, avusese un răsunet adînc în mase. Mulți dintre cei care mai credeau în Getúlio, care se arătau refractari ideii unor mișcări greviste, începură acum să-și dea seama de adevărata situație. Pe de o parte, nepăsarea cu care dictatorul privise cum poliția trage în muncitori, pe de altă parte, lipsa oricărei măsuri concrete de apărare a intereselor proletariatului (măsuri pe care agenții Ministerului Muncii le făgăduiseră și pe care dictatorul urma să le anunțe în cuvîntarea sa ținută la stadion), discursul mărginindu-se doar la fraze despre o eră de pace socială și de înțelegere între salariați și patroni — toate acestea creaseră o atmosferă favorabilă agitației politice în mase. Și acum era clipa cea mai prielnică, căci guvernul pe lîngă că urcase prețul cafelei, îi mai și oferea și în dar lui Franco un stoc de cafea cumpărată de la moșieri în timp ce poporul nu avea putința să-și cumpere băutura sa națională. Sosise momentul să se pornească la acțiuni hotărîtoare; totul arăta posibilitatea unei largi mișcări greviste în statul São Paulo, mișcare ce ar fi trebuit să înceapă printre docherii din Santos, ale căror tradiții de luptă revoluționară erau cunoscute și care cu siguranță că vor încerca să împiedice încărcarea cafelei destinată lui Franco. Ruivo propuse să fie trimis la Santos tovarășul João, cu sarcina de a pregăti terenul în vederea grevei. Mai propuse ca secretariatul și ceilalți membri ai regionalei să ducă o muncă de lămurire în mase, discutînd situația politică și pregătind dezlănțuirea unei largi mișcări de solidaritate cu muncitorii din Santos, cînd ar fi urmat să se declare greva. Apoi atrase atenția asupra necesității de a se intensifica propaganda la țară. Fără alianța cu țărănimea, proletariatul nu va putea porni, în Brazilia, la o acțiune revoluționară hotărîtoare. Propaganda la țară mergea încă destul de slab și se simțea nevoia de a se studia serios problema. Comitetul Central al partidului era serios îngrijorat de manevrele marii finanțe, care încerca să pună mîna pe valea fluviului Salgado. Acesta era un nou asalt al imperialismului yankeu asupra bogățiilor naționale — iar partidul trebuia să demaște și să combată aceste mașinații. Și, întrucît cei dintîi care aveau să fie păgubiți de noua întreprindere erau țăranii din ținut, trebuia începută urgent munca acolo. Un tovarăș din regionala São Paulo urma să plece numaidecît în Mato Grosso.

După discuția la raportul lui Ruivo, Carlos prezentă un raport despre problema divergențelor existente în sînul organizației de partid. Expuse întîmplările petrecute în timpul campaniei electorale; critică aspru activitatea lui Saquila și a grupului său; stărui asupra cazului cu tipografia și relată felul cum se purtase Cameleonul. S-a purtat — spunea el — ca un dușman al partidului, refuzînd să predea atelierul, refuzînd să culeagă materialul, dispărînd apoi fără a lăsa vreo urmă, încît pînă acum nimeni nu știe unde se află, de parcă nici n-ar mai fi membru de partid. După părerea lui, răspunzător de purtarea tipografului era ziaristul, care, în afară de aceasta, mai încerca să strecoare și idei străine în sînul partidului. Oare nu tovarășul Saquila pune problema industrializării mai presus decît cea a reformei agrare, în programul revoluției burghezo-democrate? Nu el avea să lase conducerea acestei revoluții burghezo-democrate în mîna burgheziei și a micii-burghezii, a oamenilor politici și a partidelor burgheze, negînd posibilitățile unei largi mișcări de masă, combătînd linia frontului democratic împotriva fascizării țării, încercînd să tîrască partidul în aventurile armandiștilor, care pe lîngă toate, mai sînt și aliați cu integraliștii? Nu tot el pledează acum pentru o politică de împăciuire cu capitalul american și englez, pentru a face astfel față amenințării capitalului german? Nu înseamnă oare toate acestea că tovarășul Saquila face jocul imperialismului, burgheziei și moșierilor? Un program de revoluție burghezo-democrată fără reformă agrară și fără luptă împotriva capitalului american e o trădare a intereselor poporului. Tovarășul Saquila a săvîrșit în activitatea lui greșeli criminale, s-a comportat ca un element troțkist...

Saquila își anunțase prietenii, pe cei care îl mai admirau, că abia așteaptă ședința asta, ca să facă praf conducerea actuală, arătînd cît de incapabilă e și de greșită. El nici nu se așteptase la raportul lui Carlos, de o violență și amănunțime fără pereche. Văzu că pe măsură ce vorbea Carlos, o atmosferă tot mai apăsătoare îl înconjura. Critica o simțea și în ochii lui Cícero d'Almeida, prietenul său. Cícero, a cărui sinceritate n-o punea nimeni la îndoială, păru că vede în cele din urmă adevărata față a lui Saquila, care, observînd acest lucru, începu să se bată cu pumnii în piept și să-și facă autocritică. Părea un călugăr de altădată, care se biciuia: într-adevăr greșise mult — acum își dădea seama — și fiecare greșeală îl îndemna spre alta și mai mare. Îi părea rău, arătă că pricina este originea lui mic-burgheză, spuse că e nevrednic și ticălos, dar nu-și asumă răspunderea pentru faptele Cameleonului. Nu numai că nu-i luă apărarea, dar îl și atacă în mod violent, și fu primul care ceru excluderea lui din partid. Apoi își ceru iertare pentru greșelile sale, spuse că fusese întotdeauna de bună-credință și făgădui să se îndrepte. Iar cînd aduse vorba de partid și de ceea ce reprezenta lupta clasei muncitoare pentru el, vocea căpătă un ton dramatic. Tovarășii să aibă încredere în el, să i se mai dea un prilej, și atunci va ști să se îndrepte și să ajungă un adevărat membru de partid.

La ședință se luară mai multe hotărîri, printre care și aceea de a se începe munca pentru mișcarea grevistă ce trebuia să izbucnească într-un termen apropiat. João urma să plece la Santos, iar Carlos în Mato Grosso, ca să studieze la fața locului, timp de cîteva zile, situația din valea fluviului Salgado. Cameleonul fu exclus din partid, iar Saquila, scos din conducere, trebuia să se întoarcă la munca de jos cîtăva vreme, pînă ce avea să se dovedească disciplinat și leal față de hotărîrile partidului. Se mai luă hotărîrea ca excluderea Cameleonului să fie publicată în *Clasa Muncitoare.*

Cînd ceilalți se retraseră și au rămas numai membrii secretariatului, Ruivo îi zise lui Carlos:

— Trebuie să pleci chiar mîine... În douăzeci de zile sau o lună poate începe valul de greve, și vom avea nevoie de tine aici.

— Credeam că Comitetul Central mă trimite ca să rămîn acolo măcar o bucată de vreme...

— Nu. Mai e cineva acolo, sau cel puțin se crede că este. Tu pleci tocmai ca să iei legătura cu tovarășul acela, să studiezi situația cu el, vezi ce-i trebuie, cum se pot stabili bazele unei rezistențe față de oamenii patronilor. Tovarășul care e acolo se numește Gonçalo și tu trebuie să-l cauți în numele lui Vitor...

— E Gonçalo din Bahia, cel cu indienii ?

— Chiar el...

— Atunci e bine...

Vorbiră apoi despre Saquila. Carlos nu era mulțumit de hotărîre ; era pur și simplu pentru excluderea ziaristului și i se părea că Comitetul regional se lăsase impresionat de „autoflagelarea" pe care Saquila o numise autocritică.

— Aceea n-a fost cîtuși de puțin autocritică... Băgați de seamă : nici o clipă n-a spus că e de acord cu linia partidului. Că a greșit, da, că e un ticălos, un om rău, mai știu eu ce... Dar nu și-a părăsit nici o clipă poziția...

— Ceea ce i-a impresionat pe cei de față este că a propus chiar el excluderea Cameleonului. Și faptul că nu există nimic concret împotriva lui, afară de concepțiile lui ideologice false. Tovarășii din regională îl consideră un rătăcit, nu un dușman. Dar dacă am fi stăruit să fie exclus din partid, poate că n-am fi făcut bine. Unele cadre ar fi avut impresia că la mijloc e vorba de o luptă de grup. Saquila își va săpa singur groapa...

— Acum, la munca de jos, are mult mai puține posibilități să facă rău partidului...

Carlos era îngrijorat și în privința Cameleonului.

— Individul ăsta nu-mi iese din cap. Să-l fi văzut stînd de vorbă cu mine, cînd m-am dus să iau în primire atelierul ! Parcă era un polițist... Trebuie să aflu pe unde umblă, unde s-a pitit, ce dracu face.

Zé Pedro se arătă de acord :

— Și eu sînt îngrijorat. La urma urmei, știe unde se află atelierul, și asta e o primejdie. Oricît de greu ar fi, trebuie să facem rost de altă casă. Nu putem rămîne în mîinile unui asemenea individ...

— Dar de unde să faci rost de casă ?...

— Prietenul nostru Marcos nu știe nici o adresă ?

— L-a întrebat Mariana. Nu cunoaște mahalalele, cunoaște numai case din centru, unde nu se poate...

Ruivo se întoarse spre João :

— Luna ta de miere s-a sfîrșit. Acum o să pleci la Santos, și fata o să rămînă aici... Cine te-a pus să te însori ? spuse el rîzînd.

João rîse și el :

— De aceea m-am însurat cu o comunistă... Ei, la revedere... își luă el rămas bun. A doua zi trebuia să plece la Santos.

Plecară la intervale regulate. Cînd rămaseră numai Ruivo și Zé Pedro, intră arhitectul, cu un pachet în mînă.

— Asta era pentru João. Un dar de nuntă. Dar a plecat... Şi îi spusesem Marianei...

— I-l dau eu, se oferi Ruivo.

Marcos de Souza se aşeză alături şi începu să comenteze vizita lui Getúlio. În São Paulo nu se vorbea de altceva. Studenţilor li se dăduse drumul în cele din urmă, dar muncitorii arestaţi în timpul manifestaţiei mai zăceau încă şi acum în beciurile poliţiei, unde fuseseră bătuţi groaznic. Pînă şi cei patru răniţi, internaţi într-un spital, erau ţinuţi izolaţi. Arhitectul aflase că delegatul Ordinei politice şi sociale avea să fie destituit în curînd. Funcţia de delegat urma să fie încredinţată, după cum aflase, unui vechi poliţai, specialist în reprimarea comuniştilor — faimosul „şef" Barros. Un individ fioros, un schingiuitor, cu douăzeci de ani vechime în poliţie...

— Barros... zise Ruivo. Îl cunosc foarte bine, e o bestie, a făcut multe victime printre tovarăşii noştri. Tatăl Marianei, de pildă. A ieşit din mîinile lui mai mult mort decît viu... E o ştire interesantă...

— Şi directorul sucursalei DIP — a povestit mai departe Marcos de Souza — se pare că stă prost. Se spune că şi el va fi înlocuit; de altfel, se zice că lui Getúlio toate autorităţile statale i-au făcut o impresie proastă, sub aspectul lealităţii. Erau mulţi armandişti în posturi însemnate. Şi armandiştii, cu siguranţă, conspiră. O lovitură care ar putea să izbutească — nu credeţi?

— Nu... rîse Carlos. N-au destule forţe ca să-l răstoarne pe Getúlio. N-o să facă altceva decît să-l consolideze...

— Atunci e rău... regretă arhitectul. La urma urmei, mai bine Armando Sales decît Getúlio...

Ridicîndu-se ca să plece, Ruivo puse mîna lui slabă pe umărul simpatizantului:

— E totuna, prietene... Getúlio, Armando Sales, amîndoi sînt o apă şi un pămînt... Sau crezi poate că dacă Armando Sales izbuteşte, o să se lepede de Constituția din noiembrie ? Are să guverneze cu ea, are să continue regimul dictatorului pe seama sa... O lovitură poate să schimbe dictatorul, dar nu poate pune capăt dictaturii. Numai o mișcare de mase, care să cuprindă toată țara poate să facă acest lucru, pricepi ? Pentru noi nu există nici o deosebire fundamentală între toți oamenii aceștia. Ei reprezintă în fond același lucru. Cu unii sau cu alții, Barros va funcționa mai departe la poliție, bătînd și schingiuind muncitorii. Pleacă un guvern, vine alt guvern, dar Barros rămîne tot acolo, neclintit ca o stîncă... E ca un simbol. Numai poporul îl poate mătura, și o dată cu el, toată porcăria asta...

Rîse ; arhitectul rîse și el, admirativ.

— Ceea ce îmi place la voi, comuniștii, cel mai mult... este încrederea voastră în popor. În fața ei, mă înclin... Poate că vă puneți prea mult speranța în popor, dar — ce să vă spun — e grozav de frumos !

— Just, prietene ! Forța noastră stă în popor — confirmă Carlos.

21

Cameleonul se ascunsese la țiitoarea lui, în apropiere de locul unde funcționase mai înainte tipografia. De mult îi mărturisise mulatrei — o spălătoreasă pe care o părăsise bărbatul — că e comunist și că se află în primejdie. Ea avea o idee foarte vagă despre toate astea, iar frazele declamatorii ale tipografului mai rău o zăpăceau. Cameleonul i se părea un fel de cărturar, și chiar îi spunea rîzînd, printre dinții stricați :

— Parcă ai fi un popă la predică, nu altceva. Cum poate un om să aibă atîtea în cap ?...

Cameleonul se umfla în pene. Singurele lui ceasuri plăcute erau cele petrecute în tovărășia mulatrei : avea cine să-l admire, cine să-l prețuiască.

Chiar cînd atelierul fusese mutat în căsuța aceea depărtată, se ducea noaptea la ea, făcînd o călătorie lungă și primejdioasă. Femeia cheltuia cu el puținii bani pe care îi cîștiga spălînd rufe pentru familiile locuitorilor de pe străzile din apropiere — funcționari comerciali, un agent de poliție, un locotenent de jandarmerie, un telefonist pensionar. Femeia locuia într-o cocioabă, pe o ulicioară cu șase sau șapte coșmelii de chirpici, unde mai ședeau niște spălătorese sau bucătărese, un vrăjitor negru (aici, sîmbăta și duminica se dansa macumbas[1]) și un muncitor șomer.

În serile cînd venea Cameleonul, stăteau după cină și beau cachaça. După ce se îmbăta, Cameleonului i se dezlega limba și începea să povestească unele întîmplări în legătură cu partidul, făcînd pe grozavul. Din toate acestea, spălătoreasa înțelese că tipograful e un om de vază și era mîndră că are legătură cu el — atît de mîndră, încît nu se putu stăpîni și, în scurt timp, lăsă să-i scape, în convorbirile cu vecinele curioase, anumite lucruri povestite de el.

Într-o după-amiază, Cameleonul apăru pe neașteptate. Era destul de amărît, și îi povesti o întîmplare cam încurcată: poliția îl urmărea, nu știa unde să se ascundă, și ea nu trebuia să spună nimănui că el e acolo. Asta i se păruse Cameleonului că e cel mai bun lucru pe care-l avea de făcut, după scena cu Carlos: să se ducă la țiitoarea lui, pînă ce Saquila va fi pus în libertate și-i va hotărî soarta. Lăsase un bilet la redacția ziarului, în care spunea unde îl poate găsi Saquila. Acum se instalase în casa țiitoarei, dormea aproape toată ziua, în timp ce ea spăla rufe și le usca pe un maidan din apropiere, iar seara, cînd mulatra venea acasă, se îmbăta turtă. Vecinii se apucară să clevetească, mai cu seamă că în scurt timp Cameleonul începu să iasă pe afară, să lege cunoștințe, ba o dată chiar o însoți pe mulatră la o macumbă în curtea vrăjitorului. Spunea că e tipograf șomer, dar vecinii șopteau între ei că ar fi un ucigaș căutat de poliție. Unii spuneau că ar fi un pungaș, iar alții — un asasin periculos.

---

[1] Dans negru, ținînd de un anumit ritual vrăjitoresc.

Cameleonul se simțea din zi în zi tot mai rupt de viața pe care o dusese înainte. Avea acum tot ce poftea : mîncare, băutură, femeie, putea să iasă seara în oraș, să se plimbe, nu trebuia să muncească. Așa încît, atunci cînd veni Saquila la el, nu fu prea ispitit să primească un loc în atelierul ziarului *A Noticia*. Puse condiții, nu voia orice fel de loc ; se simțea bine și așa, nu-i lipsea nimic — și lăsă să se înțeleagă, prin anumite aluzii, că Saquila ar avea anumite obligații față de el :

— Dumneata poți să-mi faci rost de un loc de subșef de atelier la tipografia ziarului. Dumneata ești secretar de redacție, tai și spînzuri... La urma urmei, îmi ești foarte îndatorat, și dacă aș vrea... adăugă el lăsînd fraza neisprăvită. Lui Saquila i se făcu frică, astfel încît îi făgădui că o să încerce să-i găsească un loc mai bun.

Nu suflă nimănui nici un cuvînt despre convorbirea pe care o avusese cu tipograful, și cîtva timp nu mai trecu pe la el. Veni abia după ședința regionalei și îi dădu un exemplar din *Clasa muncitoare* — ultimul număr — unde era anunțată excluderea lui din partid. Totodată, îi făcuse rost de o slujbă în tipografia unei mari edituri.

Cameleonul însă era beat și nu putu să stea cu el serios de vorbă. Prima lui reacție, după ce-l informase că fusese exclus din partid, îl supără pe ziarist. Cameleonul începu să plîngă ca un copil. Poate că în el fusese atinsă o coardă uitată, un sentiment aproape atrofiat, și Saquila încercă să profite de această clipă ca să-l convingă că ar putea să se reabiliteze :

— Du-te înapoi, la munca de jos, în sindicat, și reabilitează-te. Conducerea de azi nu va sta o veșnicie, a ajuns să facă greșeli peste greșeli ; curînd ne va veni și nouă ceasul. Și mie mi-au tras o săpuneală... era cît pe ce să fiu exclus ! M-au dat afară din conducere și m-au trimis la munca de jos... Toate astea din pricina dumitale, fiindcă ți-am luat apărarea. Dar lucrurile au să se schimbe îți garantez, și ai să fi primit din nou în partid, îți făgăduiesc. Poți ajunge chiar membru în conducere. Dumneata, cu experiența pe care ai dobîndit-o ca tipograf, ai fi un bun responsabil cu agitația.

Dar Cameleonul isprăvise cu plînsul și acum schimbase placa — era înfuriat. Tremura de indignare. Nu voia să știe de nimic, iar la frazele de consolare și la făgăduielile lui Saquila, răspunse cu vorbe grosolane și cu văicăreli. Va să zică asta era răsplata pentru zilele îngrozitoare pe care le petrecuse ascuns într-o maghernită cu mașinile, fără să poată ieși o clipă de acolo, primind cu întîrziere o leafă de mizerie și jertfind pentru cauză totul — pînă și sănătatea ? Începu să înjure partidul, pe tovarășii din conducere — și nici pe Saquila nu-l cruță. Ziaristul simțea că-l cuprinde mînia, dar în același timp îi era și frică. Cameleonul îi scăpase din mînă ; pe drumul pe care o apucase, putea să facă orice — și se temea de el. Situația era foarte delicată ; trebuia să cîștige din nou încrederea partidului, dacă voia să-și înfăptuiască într-adevăr planurile. Și nătărăul ăsta e în stare să strice totul. Hotărî să se impună :

— Adevărul este că ai făcut o măgărie...

— Măgărie, de ce ? Cum, și dumneata mă învinuiești ? Dar cine mi-a spus să nu predau atelierul ?

— Asta a fost altceva, însă dumneata ai plecat și ai lăsat totul baltă. Și-atunci, bineînțeles, tovarășii și-au pierdut încrederea...

— Nu mai vreau să știu de nimic... M-am jertfit ca un neghiob, și pînă la urmă m-am ales cu un picior în spate... Pentru mine totul s-a sfîrșit...

Saquila nu-l contrazise:

— Desigur, nici nu mai încape vorbă. Acum lucrul principal e să începi să-ți cîștigi existența. După cum ți-am spus, am un loc bun pentru dumneata la „Grafica comercială". Poți începe lucrul peste zece zile, la zi-ntîi. Loc ca ăsta nu mai găsești nicăieri...

— Bine... Mulțumesc... acum, oarecum trezit din beție, Cameleonul luă un aer smerit în fața ziaristului. Eu, Saquila, țiu la dumneata, și dacă într-o zi o să ai nevoie de mine...

— Și mie îmi ești simpatic. Gașca aceea a fost nedreaptă excluzîndu-te, dar lasă că o să vedem noi mai tîrziu...

Îi dădu ceva bani, îi spuse să treacă pe la el la sfîrșitul lunii, ca să-l prezinte la tipografie, și ieși. Cameleonul se puse iar pe băutură, și cînd sosi mulatra îl găsi căzut lîngă masă, bombănind amenințări.

Clevetirile vecinilor sporeau, și cum poliția căuta în ziua aceea pe un hoț care spărsese o ceasornicărie, altă spălătoreasă certată cu mulatra, pretinse că autorul furtului ar putea fi Cameleonul, fiindcă nimeni nu știa din ce trăiește.

— Da, e bărbatul acela pe care îl ții ascuns la tine... Dacă n-a spart el ceasornicăria...

Mulatra se supără:

— El nu-i hoț... E un om de treabă, învățat, și știe o groază de lucruri... Și dacă stă ascuns la mine, stă fiindcă-i comunist, asta e!

Astfel încît vestea se întinse din casă în casă, pînă ajunse la urechile agentului. Acesta veni într-o seară cu încă un agent și îl duseră pe Cameleon la poliție, mai beat ca niciodată.

La întrebările puse în clipa arestării, Cameleonul răspunse cu fraze fără șir; mulatra, însă, speriată și amenințată, vorbi mai pe înțeles. Istorisi începutul iubirii ei cu tipograful, pe vremea cînd acesta locuia singur-singurel într-o casă retrasă, nu departe de acolo, acum închisă, unde din cînd în cînd veneau și alți oameni. Mai tîrziu se mutase de la ea, dar continua să vină pe la ea, și într-o zi îi ceruse să-l ascundă. Da, era comunist, cel puțin așa spunea, știa o mulțime de lucruri frumoase, și vorbea folosind numai expresii din care ea nu pricepea o boabă.

Barros, vechiul șef al corpului de agenți de la Ordinea politică și socială, cel care îl arestase cu mulți ani în urmă pe tatăl Marianei, trecea drept cel mai bun „tehnician anticomunist" al poliției din São Paulo. În seara arestării Cameleonului, luase masa cu Eusébio Lima și discutaseră între ei activitatea delegatului. Și Barros socotea că delegatul nu e de loc potrivit pentru funcția asta — i se părea un om slab, fără experiență. Un avocățel molîu nu era, desigur, omul potrivit pentru postul-cheie care avea misiunea de a asigura ordinea statului. Dar rezidentul îl proteja și nu putuse fi destituit pînă acum, cu toate presiunile făcute de poliția din Rio de Janeiro. Cînd agentul se întoarse la poliție, seara, era mulțumit. În cuvintele lui Eusébio Lima — o persoană care avea legături directe cu șeful guvernului — simțea posibilitatea de a i se da lui postul acesta. Puțin după aceea, i se comunică sosirea arestatului.

La primul interogatoriu, tipografului nu i se putu smulge nimic corect. Era beat turtă și vorbea anapoda. Dar Barros se convinsese că pusese mîna pe un om care avea legături cu partidul. Porunci să fie pus sub un duș rece pînă ce se dezmeticește și în zori îl luă din nou la interogatoriu. Cameleonul era istovit — o cîrpă de om. Barros îi spuse, cu glasul lui răgușit și amenințător :

— Ori vorbești de bunăvoie, și te lăsăm în pace, ori dacă nu...

— Nu știu nimic... jur că nu știu nimic... începu el să se văicărească întinzînd mîinile. Trupul îi tremura, hainele îi erau murdare, părul ud, năclăit...

— Aşa ? Atunci să trecem dincolo, în camera de spiritism — şi le făcu un semn agenţilor. Cameleonul încercă să se împotrivească, se zbătu desperat, dar agenţii îl umflară şi-l duseră pe sus.

Barros fuma o ţigară de foi, oferită de Eusébio Lima după masă — şi trăgea cu deliciu în piept fumul dulce şi aromat. După ce închise uşa camerei, se rezemă uşor de perete, zîmbind pierdut. Cameleonul privi speriat instrumentele de tortură, Barros spuse :

— Hai, amice, să intrăm în joc...

Agenţii îl înşfăcară brutal şi începură să-l lege. Cînd simţi primele lovituri, ţipă :

— Pentru numele lui dumnezeu... Spun tot...

Fu dus din nou în biroul lui Barros. Rămaseră amîndoi singuri, şi atunci îşi istorisi povestea. Numai de Saquila nu vorbi, încolo spuse tot ce ştia, şi chiar mai mult, de cînd intrase în partid şi pînă cînd fusese exclus. Dădu adresa atelierului, îl descrise pe Carlos (al cărui nume nu-l cunoştea) şi pe alţi tovarăşi însărcinaţi să aducă şi să ia material. Barros îi arătă o fotografie a lui Ruivo, luată odată cînd fusese arestat, şi-l întrebă dacă nu-l cunoaşte. Cameleonul îl văzuse într-o zi, dar nu ştia unde locuieşte. Habar n-avea cine se ascunde sub numele de João, iar cînd i se arătă fotografia lui Zé Pedro, dădu din umeri ; pe Zé Pedro nu-l văzuse niciodată.

Acum Barros se purta cu el atent şi prietenos. Cum află adresa atelierului, dădu numaidecît ordine să se facă descinderea. Rîdea singur : acum îi venise de hac delegatului, şi cu siguranţă că îi va lua locul. Le poruncise agenţilor să nu-i spună nimic delegatului de arestarea Cameleonului şi de descinderea plănuită. În timp ce agenţii pregăteau automobilele, el continuă să discute cu Cameleonul. Îi dăduse o ţigară, iar tipograful încă palid, îi ceruse ocrotire. Se temea de răzbunarea tovarăşilor. Dacă mă atacă pe stradă ? Barros îl cercetă cu de-amănuntul şi, în cele din urmă, încredinţîndu-se că are

„stofă" îi propuse să lucreze pentru poliție. Îi va da drumul, va avea o leafă bună, va încerca să se apropie din nou de comuniști. Și va informa poliția... Și-apoi să vezi carieră!... Cameleonul primi.

— Acum vii cu noi să ne arăți casa în care se afla tipografia. Să vedem dacă ai spus adevărul...

— Și după aceea? Să nu mă băgați la închisoare cu ei, pentru numele lui dumnezeu, să nu mă băgați... și izbucni iar în plîns, cuprins de o groază nebună. Era ca o otreapă, un ins abject, respingător. Pînă și în atmosfera aceea josnică de la poliție, te scîrbea prin ticăloșia lui!... Barros părea nițel uimit: „Ăsta poate să ne fie foarte folositor..." se gîndi el.

— Nu fi laș. Nu te teme... Îți garantăm... Numai să nu ne fi mințit. Căci atunci...

Dar Barros știa: Cameleonul nu mințise. Confruntase relatarea pe care i-o făcuse cu ultimul număr al ziarului *Clasa Muncitoare,* unde apăruse știrea excluderii. Apoi, avea o mare experiență în materie; cunoștea ce fel de oameni sînt comuniștii care îi picau în mînă, îi mirosea numaidecît pe cei lași și slabi, în stare să trădeze. „Din păcate, sînt atît de rari — își zise el — cei mai mulți știu să tacă". Erau un soi de oameni a căror psihologie nu izbutise niciodată s-o înțeleagă bine, niște oameni care n-ar fi suflat o vorbă, chiar de i-ai fi pus la cele mai grele cazne. De aceea se simțea întotdeauna vesel și bine dispus cînd vreunul din ei vorbea — fie și unul exclus din partid. Atunci i se părea că a obținut o victorie morală, cu mult mai de preț decît o descindere cu mulți arestați sau decît o descoperire senzațională a vreunei organizații subversive... Iar acum veselia aceasta era sporită de faptul că i se ivise în sfîrșit prilejul de a pune mîna pe tipografia ilegală, de a aresta pe responsabili, spre uimirea delegatului, care avea să fie destituit, în timp ce el, Barros, avea să cîștige titlul atît de rîvnit: „delegat al Ordinei politice și sociale"... Și ce lecție le-ar da comuniştilor, dacă ar fi numit în postul ăsta ! Îi spuse unuia dinte dintre agenţi, arătîndu-l pe Cameleon care încă mai plîngea :

— Suiţi-l în maşina mea, merge cu noi...

Poliţistul îl îmbrînci pe tipograf spre uşă.

— Uşurel, uşurel ! îl potoli Barros. Acuma e de-ai noştri. O să lucreze cu noi. I-a venit mintea la cap !...

22

Înainte de revărsatul zorilor, cinci maşini plecară de la poliţia centrală în „expediţie". Barros le spusese agenţilor să se înarmeze pînă în dinţi, fiindcă nu se putea şti ce rezistenţă vor întîmpina. În timp ce maşinile străbăteau oraşul adormit, continua să-l interogheze pe Cameleon, care stătea lîngă el.

Se temea ca, după ce trădătorul părăsise tipografia, comuniştii să n-o fi mutat în alt loc. Dar nu vedea cum ar fi putut face acest lucru ; practic, nu avuseseră cînd. Maşinile trebuie să fie acolo, cel puţin maşinile ; nu se poate demonta şi monta din nou un atelier în cîteva zile, şi-apoi, aveau nevoie de el ca să tipărească manifeste împotriva lui Getúlio... Şi cu siguranţă că acum tipăresc alt material. Barros îşi închipuia ce foloase s-ar putea trage din acest atelier, punîndu-l să tipărească material fals, pe care să-l răspîndească printre muncitori, semănînd confuzie, înfăţişînd ca lozinci ale partidului tot ceea ce i-ar fi convenit poliţiei. Rîse de ideea lui ; se mai făcuse o dată aşa ceva la Rio de Janeiro, cu cele mai bune rezultate. Ar fi prima lui lovitură ; să ia în primire atelierul şi să se folosească de el. În felul acesta ar dovedi că nu ştie numai să-i combată şi să-i lichideze pe comunişti, dar să şi întrebuinţeze împotriva lor alte metode, mai fine, să le împletească unele cu altele, pe cele brutale cu cele iscusite. Aşa ar arăta că e singurul om în stare să lupte contra comuniştilor. Îi zise Cameleonului, pe care-l simţea tremurînd lîngă el:

— Dacă punem mîna pe tipografie, îţi dau o slujbă grasă în poliţie. Ai cuvîntul meu de cinste...

Cînd lăsară în urmă ultimele case şi ajunseră pe şosea, Cameleonul începu să arate drumul. Acum se aflau în plin cîmp. Maşinile opriră aproape de căsuţă. Era o noapte senină. Văzduhul părea încremenit. Un miros de iarbă jilavă de rouă se înălţa din pămînt. Totul în jur era cufundat în somn. Barros începu să-şi împartă oamenii. Împresurară casa şi luară poziţii printre copacii de pe terenul din preajmă. Barros porunci:

— Vedeţi să nu stricaţi cumva maşinile... Fiindcă ne vor folosi...

Doi agenţi înaintară pînă la uşă, cu revolverele în mîini. Unul dintre ei ciocăni de cîteva ori, sec şi tare, în lemnul uşii. Neprimind nici un răspuns, bătu cu patul revolverului. Ciocăniturile se repercutau în noaptea luminoasă şi înmiresmată. Barros se apropie şi el de uşă:

— Să facem treaba cu cît mai puţină gălăgie... să nu alarmăm vecinii. Aşa putem să punem aici o echipă şi să-i prindem în capcană pe toţi care au legături cu atelierul. Dacă facem zgomot, oamenii din jur au să se sperie şi vestea o să se răspîndească. Să lucrăm cu cap...

Şi începu să bată şi el în uşă, însă uşor, cu insistenţă.

— Cum vor deschide aici, căutaţi să intraţi şi prin uşile din fund. Şi luaţi tot materialul pe care îl găsiţi. De azi înainte, noi vom umple oraşul cu manifeste comuniste... Ticluite de poliţie...

La primele bătăi, bătrînul Orestes se sculase şi îl atinsese pe umăr pe Jofre, trezindu-l:

— Bate cineva la uşă...

Rămaseră o clipă tăcuţi, trăgînd cu urechea... Tînărul se ridică în genunchi şi întinse capul spre coridor.

— Bate cu patul unui revolver...

— E poliția... zise bătrînul.

Jofre dădu din cap în semn că da. Se sculă în picioare, puse mîna pe revolver și deodată fața lui de băiețandru căpătă o expresie de matură seriozitate. Alte bătăi ușoare răsunară la ușă. Dar auzul ascuțit al lui Jofre desluși apoi și un zgomot de pași :

— Ne împresoară casa.

Orestes se înarmă și el și, de atîta încordare, începu să rîdă. Jofre rezumă repede situația :

— Principalul e să nu lăsăm să cadă în mîinile lor nici manifestele, nici mașinile. Le-ar putea folosi ca să tipărească material fals. Și să facem cît mai multă gălăgie, să tragem cît mai mult, ca să audă vecinii, astfel ca poliția să nu mai poată sta în jurul casei, ca să-i pîndească pe ceilalți...

— Da, Mariana obișnuiește să vină pe-aici... recunoscu Orestes.

— Și Carlos vine cîteodată... Chiar dacă murim, totul e să se afle. Du-te de le ține piept dumneata ; eu o să încerc să arunc în aer mașina și să ardă materialul...

— Nu... zise bătrînul. Lasă asta în seama mea, tu du-te în odaie. Știu eu cum să fac să nu mai rămînă nimic... Dacă poți, încearcă să fugi, că de mașini și de casă am eu grijă...

Jofre îl privi și rîse. Acum înțelegea rostul acelor bombe primitive pe care le fabrica italianul și pe socoteala cărora glumise mereu. Îi întinse mîna. Bătrînul zise :

— Dacă scapi, spune-i Marianei că bătrînul Orestes n-a dat îndărăt...

Plecară amîndoi, italianul spre odaia unde erau mașinile, Jofre spre sală. Un glas de dincolo de ușă porunci :

— Deschideți, că de nu, spargem ușa...

Jofre strigă, îndreptînd revolverul spre ușă :

— Cine intră, nu scapă viu...

Auzind opintelile trupurilor care atacau ușa, se piti în dosul mesei. Din odaia unde se afla Orestes începuse să iasă fum. Bătrînul ardea materialul. Încet-încet, ușa ceda. Jofre auzi bătăi și în ușa din fund. Deodată, la un asalt mai puternic, ușa sălii se deschise și în cadrul ei apăru chipul unui agent tînăr. Jofre trase: omul scoase un țipăt, apucîndu-și cu mîna dreaptă brațul stîng și scăpă revolverul jos. În ușă nu se mai arătă nimeni. Se auzi un glas de afară:

— Băgați de seamă, sînt înarmați...

Atunci Barros strigă cu toată puterea:

— Predați-vă și vă garantez că veți fi bine tratați. Dacă rezistați, veți fi uciși... Aruncați armele și predați-vă.

— Poftește de le ia... răspunse Jofre.

— E numai unul... se auzi o voce în beznă, chiar în fața casei.

Aproape în același timp, ușa din fund începu să se clatine pîrîind. „Nu se mai poate sta aici", își zise el. Și mergînd de-a bușilea pe coridor, se ascunse după un dulap. Polițiștii intraseră prin fund și orbecăiau cu mîinile pe pereți, căutînd comutatorul ca să aprindă lumina. Jofre mai trase o dată, în partea de unde venea zgomotul pașilor. Îi auzi alergînd pe lîngă pereți...

— E pe coridor... zise unul din ei.

— Nu aprinde lumina, să nu tragă în noi... strigă un altul.

Ochii lui Jofre se obișnuiseră cu întunericul, și acum putea să deslușească siluetele agenților. Ochi și trase:

— Ah, m-a nimerit în piept... se auzi un țipăt, apoi bufnitura unui trup prăvălindu-se pe podea.

— Să sfîrșim cu el... răcni Barros, tocmai din sala pe care puseseră stăpînire agenții. Lumina unei lanterne electrice sfîșie întunericul, căutîndu-l pe Jofre. Fascicolul ei îl izbi drept în obraz.

— E acolo, după dulap...

Deodată se auzi o melodie, din camera în care se găsea Orestes: bătrînul fluiera *Bandiera Rossa*. Jofre zîmbi: „Viteaz, bătrînul". Agenții înaintau pe coridor, venind din sală și din fund. Jofre se ridică. „Mai bine să mor în picioare, bărbătește"..

Lumina lanternei îl orbi iar, apoi tînărul dispăru o clipă în umbră. Căzu sub o ploaie de gloanțe; multe din ele se înfipseseră în dulap. Lunecă în jos, cu spatele rezemat de dulap. Își pierdu echilibrul, se izbi cu capul de dușumea și revolverul îi căzu din mînă. Agenții credeau că totul se sfîrșise și aprinseră lumina în odaia din față și din fund. Văzură trupul lui Jofre întins pe jos, lîngă dulap; din piept îi curgeau șiroaie de sînge.

Dar în același timp văzură și fumul ieșind pe sub ușa odăii în care se aflau mașinile, și auziră limpede un glas care cînta, un glas sonor, meridional:

Bandiera rossa triomferà...[1]

Barros, care tocmai voia să se aplece peste trupul lui Jofre, se ridică repede și le strigă agenților:

— Mașinile... A dat foc materialului... Iute...

Dar înainte ca ei să facă vreo mișcare, în ușa odăii se ivi bătrînul Orestes, cu revolverul în mîna plină de cenușă, și cîntînd cîntecul lui italienesc de revoltă:

Evviva il comunismo e la libertà[2]

— Atenție, Barros... strigă un agent, și șeful se aruncă numaidecît la pămînt, chiar lîngă picioarele lui Jofre. Glonțul bătrînului îi trecu pe deasupra capului. Proptit în coate, Barros ochi pe jos și, trăgător bun cum era, îl nimeri pe italian drept în frunte. Orestes, după ce trăsese, se uită înspre Jofre, și-i citi în ochi întrebarea chinuitoare. Era gata să-i răspundă: n-avea nici o grijă — am distrus mașinile — cînd primi glonțul în frunte. Făcu un suprem efort ca să-și descarce revolverul, dar degetele nu ascultară și căzu cu fața înainte, iar părul lui alb, zbîrlit, se mînji de sîngele scurs din pieptul lui Jofre. Aproape imediat, o explozie cumplită făcu să se cutremure toată casa. O parte din peretele odăii se nărui, o bucată de acoperiș zbură cît colo, lăsînd să se vadă cerul albastru, și o ploaie de moloz și de bucăți de fier căzu peste polițiști și peste trupurile întinse pe jos. Bomba bătrînului Orestes făcuse zob mașinile. Jofre închise ochii plini de praf și zîmbi: „Păcat că bătrînul Orestes n-a putut să vadă".

---

[1] *Steagul roșu va triumfa* — în italienește, în original.
[2] *Trăiască comunismul și libertatea.*

Țăranii care locuiau în căsuțele din apropiere ieșiră în stradă. Agenții însă îi risipiră numaidecît. Barros turbase de furie: acum nu mai putea folosi atelierul ca să tipărească material fals, nici să așeze oameni în jurul casei, la pîndă. Vestea avea să se întindă în cîteva ore. Ai dracului, comuniștii ăștia... Și dînd cu piciorul în trupul lui Jofre, spuse:

— Mai trăiește... Duceți-l în mașină.

Agenții răniți fuseseră transportați; unul dintre ei era în agonie. Barros puse talpa ghetei pe obrazul lui Orestes:

— Ticălos bătrîn!... El a aruncat mașinile în aer... și furios la culme, îndesă tocul în obrazul mortului. Cel puțin ăsta știu că a crăpat...

Își ridică piciorul de pe capul mortului, pentru ca agenții să-l ia de acolo. Din mașina în care rămăsese, Cameleonul văzu cîțiva agenți așezînd trupurile în altă mașină. Un fior îi trecu prin șira spinării. O frică nebună îl cuprinse — îi venea să țipe, să fugă. Dar un agent îl stăpîni:

— Încotro, dobitocule?

La poliție, după ce agenții răniți fură dați în grija medicului de serviciu, îl culcară pe Jofre pe o masă goală, în unul din birourile serviciului Ordinei politice și sociale. Întinseră cadavrul lui Orestes pe jos. Jofre respira cu greu, iar sîngele îi curgea fără încetare din rănile de la piept. Un firicel roşu i se ivise şi între buzele lipite. Acum părea iarăşi un băieţandru, aproape un copil.

Barros intră, îl privi, şi abia atunci îşi dădu seama cît e de tînăr. Le spuse celor trei agenţi care rămăseseră în odăiţă :

— E Jofre Ramos, condamnat la opt ani închisoare. Apoi, ca să le dovedească oamenilor săi ce e în stare : Am făcut cunoştinţă cu el chiar acolo, la atelier. Aici, la mine în birou, l-am confruntat cu fotografiile primite de la Rio... E chiar el... cu mutra asta de copil, nici n-ai crede, dar el este...

Apropiindu-se de Jofre, îi deschise ochii cu degetele şi-i spuse :

— Va să zică, dragă Jofre, acum ai să mori. Păcat, eşti aşa de tînăr... Şi un om ca dumneata...

Barros era convins că Jofre ştie multe, că ar putea să-i predea întreaga organizaţie de partid din São Paulo, şi multă lume chiar din Rio. E pe moarte şi oamenii, cei mai curajoşi chiar, pot şovăi în clipa morţii — îşi zise Barros, gata să facă un ultim efort ca să se aleagă în sfîrşit cu ceva în schimbul maşinilor distruse de bomba lui Orestes şi în schimbul capcanei care ar fi putut să fie căsuţa aceea de ţară, dacă planul lui nu ar fi dat greş. Glasul aspru, răguşit, i se făcu deodată prietenos :

— Mie îmi plac oamenii hotărîţi, aşa ca dumneata... Îi admir chiar. Dar, tinere, nu mai ai mult şi-o să mori. Eu îţi propun o înţelegere. Dumneata îmi povesteşti tot ce ştii şi eu îl chem aici pe medicul de serviciu care o să te îngrijească, apoi te trimitem la un spital şi eşti salvat. Pe urmă...

— Cîine ! murmură Jofre printre dinţi, şi din gură îi ţîşni un val de sînge, iar capul îi căzu din nou pe scîndura tare a mesei.

Barros se stăpîni şi vorbi mai departe, cu glasul şi mai prietenos :

— Dacă vrei să vorbești, trimit după doctor și îți salvează cu siguranță viața. Noi îți punem întrebări, dumneata răspunzi, și gata. E ușor, și-apoi nu mori. Pentru că, dacă nu vorbești, te lăsăm să ți se scurgă sîngele pînă la ultima picătură... Mai e vreme... E vorba de viață sau de moarte, hai, nu fii prost, nu face pe viteazul... Numaidecît dau ordin și vine doctorul. Ești încă tînăr, ai desigur mamă, o logodnică... Gîndește-te la ele, la durerea pe care le-o pricinuiești dacă mori. Vrei să vorbești ?

Jofre își adună puterile care îi mai rămăseseră, și-și ridică din nou capul :

— Cîine ! șopti — și glasul îi gîlgîi într-un șuvoi de sînge.

Barros strînse pumnii și începu să se plimbe prin cameră de colo pînă colo, ca să-și mai potolească nervii. Ah ! pe ăștia nu-i înțelegea — preferau să moară decît să vorbească... Cum de pot exista astfel de oameni, atît de încăpățînați, ce-i face să se poarte așa, cum de e cu putință un asemenea lucru ? Barros nu înțelegea. Avu o idee : dădu ordin unui polițist să-l aducă pe Cameleon. Îl împinse spre masă, și i-l arătă lui Jofre, spunînd cu un glas convingător :

— Ăsta ne-a povestit totul, tot ce știa, ne-a predat toată organizația. Știm tot, vrem numai să ne confirmi. Cine e João ? Unde locuiesc Ruivo și José Pedro ? Cine te-a trimis de la Rio încoace ? Cine face parte din conducere ? Hai, vorbește cît mai e timp, n-are rost să taci, știm tot, vrem numai o confirmare... Și îndată trimit după doctor... Pe urmă o să încercăm să-ți revizuim procesul. Ai cuvîntul meu de onoare !

Privirile muribundului se întoarseră către fața verzuie a Cameleonului. Și în ochii lui se oglindea un dispreț atît de adînc, încît fostul tipograf dădu înapoi, bîlbîindu-se :

— Lăsați-mă să plec... Lăsați-mă... El poate...

Barros își vărsă tot necazul pe el :

— Ah, ce laș ești, stîrpitură ! Mori de frică... și-l îmbrînci spre ușă. Luați-l pe tîmpitul ăsta de-aici !...

Se întoarse spre Jofre, a cărui față pălea sub aripa rece a morții, se uită la ceasul de aur de pe mînă și mormăi :

— E aproape patru și jumătate dimineața. Dacă nu chem numaidecît doctorul, nu mai ții nici un ceas. Nu vezi că ești pe ducă ? De ce nu vorbești ? Hai, nu fi prost...

Jofre plecă în jos capul, privi cadavrul lui Orestes și i se păru să zărește un zîmbet fericit pe gura lui încremenită sub mustățile albe, stufoase. Făcu un nou efort ; cu puțin înainte nu izbutise să-i strige „trădător" Cameleonului, așa cum dorise ; va putea oare acum să trimită ultimul salut Partidului Comunist din Brazilia ? Ochii i se împăienjeneau din ce în ce mai mult, puterile îl părăseau o dată cu sîngele care i se scurgea din răni, buzele năclăite de sînge începură să i se miște, șoptind ceva. Văzînd aceasta, Barros se lumină la față, beat de triumf.

— S-a hotărît să vorbească...

Și aplecîndu-și urechea, ca să audă mai bine, ca să nu piardă nici o silabă, auzi glasul întretăiat al muribundului : „Trăiască Partidul Comunist..." Atunci nu se mai putu stăpîni și, scos din minți parcă, urlă, ridicînd o mînă lată, păroasă :

— Vorbește, cîine, vorbește cît mai e timp, ce faci pe grozavul cu mine ? Lasă că am eu ac de cojocul vostru... și lăsă mîna în jos cu putere.

Abia după ce trăsese a doua palmă, simți că bătea un mort. Se depărtă, își șterse mîna de sînge cu o perdea de la fereastră, și spuse cu glas sugrumat :

— A murit. A preferat să moară decît să vorbească, afurisitul...

Zorile se revărsau printre gratii în odaie, învăluind cadavrele într-un giulgiu alb de lumină.

23

Așezat în luntrea sirianului, Carlos cobora fluviul în căutarea lui Gonçalo. Ochii săi de orășean se deschideau uimiți în fața naturii sălbatice din jur. Sirianul se uita din cînd în cînd la el pe furiș. Străinul nu-i inspira încredere. Tînărul era copleșit de măreția priveliștii : apele umflate ale fluviului, jungla aproape de nestrăbătut, plină de fiare sălbatice. Acolo erau nefericiți, chinuiți, numai oamenii — acei caboclоși înverziți de malarie, îmbrăcați în zdrențe, dîrdîind de friguri — niște năluci, niște arătări ale pădurii. Carlos se întreba în gînd, cînd va veni o dată ziua victoriei, cînd va scăpa poporul Braziliei din ghearele sărăciei, devenind stăpînul atotputernic al acelei naturi neîmblînzite ?

Călătoria de la São Paulo pînă la Mato Grosso — cu trenul, cu camionul, călare — fusese o lecție politică, o experiență neprețuită ; văzuse mizeria fără margini a lucrătorilor agricoli. Și o văzuse sporind tot mai mult și devenind din ce în ce mai dramatică, pe măsură ce înainta în inima ținutului. Văzuse pe coloniștii de pe plantațiile de cafea din statul São Paulo ; apoi pe lucrătorii ce robeau pe moșiile și la crescătoriile de vite ale fostului senator Venâncio Florival, de pe pămînturile rodnice din statul Mato Grosso. Văzuse spectacolul acela, de o cruzime de necrezut, ca și cum ar fi coborît înapoi în timp și ar fi ajuns nu în alt stat al federației braziliene, ci într-o epocă mai veche a istoriei omenirii, în epoca feudală. Oameni ținuți în șerbie, lucrînd pămîntul fără alte unelte decît brațele și fără nici un drept de proprietate asupra roadelor pămîntului. Mai bine decît ei trăiau vitele — în ochii moșierilor ele aveau mai multă valoare. Era o mizerie înspăimîntătoare, o tragedie de nedescris. Ochii tînărului comunist se întunecară în fața spectacolului ce se repeta sub aspecte tot mai brutale.

După ce îi văzuse pe lucrătorii de pe moşiile lui Venâncio Florival, crezuse că a ajuns la limitele mizeriei, că e cu neputinţă să vadă ceva mai îngrozitor.

Fusese musafirul fostului senator timp de o zi şi o noapte. Dăduse una dintre loviturile în care folosea din plin imaginaţia-i rodnică de metis. Sosise la moşie cu un camion ce venea de la Cuiabá încărcat cu marfă pentru „magazinul" la care se aprovizionau cu preţuri exorbitante lucrătorii şi coloniştii. Moşierului îi spusese că este un ziarist din São Paulo, însărcinat de Costa Vale să facă un reportaj despre condiţiile actuale de pe valea fluviului Salgado. Venâncio Florival, care avusese întotdeauna respect faţă de ziarişti (le plătea mese bogate şi aperitive la Rio şi la São Paulo), îl primi cu braţele deschise. Îi spuse că de fapt aştepta nu un ziarist, ci o caravană de ziarişti, trimisă de ziarul *A Notícia,* care urma să povestească ţării, într-o serie de reportaje, starea actuală a văii unde avea să se ridice o puternică întreprindere industrială. Venâncio Florival era şi el asociat al noii întreprinderi şi se interesa în mod deosebit de acele pămînturi de peste munţi. Venise de la São Paulo la cererea lui Costa Vale, numaidecît după vizita dictatorului şi după ce se încheiase afacerea cu cafeaua, ca să pregătească pe moşia lui condiţiile necesare în vederea primirii caravanei de ziarişti şi tehnicieni. Chiar şi poetul Cesar Guilherme Shopel („borţosul ăla — parcă ar fi un porc pus la îngrăşat — cu siguranţă că îl cunoşti şi dumneata..." îi explică lui Carlos) urma să vină, şi îi făgăduise să scrie un poem despre întinsele lui moşii...

Carlos îi răspunse liniştit că e prieten bun cu poetul Shopel (auzise vag de numele lui), că face parte din caravană, ca să pregătească terenul. Venâncio Florival îi făcu o primire de pomină : dădu porunci la bucătărie să se taie cîteva vite şi, cum fostul senator se mîndrea grozav cu moşiile lui, ţinu să i le arate neapărat oaspelui său. Carlos văzu nesfîrşite plantaţii de cafea şi păşuni pe care păşteau vite leneşe şi grase. Dar el văzu şi colibele mizere ale muncitorilor, oamenii numai piele şi os, copii puşi la munci mult prea grele pentru ei, cu burţile umflate şi cu feţele palide, văzu femei tinere, îmbătrînite înainte de vreme — toată mulţimea aceea de făpturi omeneşti lipsită de cele mai elementare drepturi. Îl auzi pe moşier strigîndu-i pe nume, tratîndu-i ca pe nişte robi, şi numaidecît se gîndi la ce spusese Ruivo, în raportul prezentat la ultima şedinţă a regionalei, despre nevoia de a duce o muncă de lămurire în sînul maselor ţărăneşti. Da, trebuie cîştigată cît mai repede această masă, să-i fie trezită conştiinţa politică, să se alieze cu proletariatul. Altfel, toate strădaniile n-ar avea nici un rost, orice luptă ar fi zadarnică...

A doua zi, Venâncio Florival îi împrumută cai, cu care să treacă munţii, şi-i dădu oameni să-l însoţească. În tot timpul lungii călătorii, Carlos stătu de vorbă cu ei şi află în ce condiţii neomeneşti trăiau.

Aşa ajunse la prăvălioara sirianului, de pe malul fluviului. Cei doi oameni rămăseseră acolo, cu caii, ca să-l aştepte, el urmînd să se înapoieze după două zile. Îi înşiră negustorului o întreagă poveste despre misiunea lui de ziarist şi despre motivele imperioase care-l îndemnau să-l vadă pe Gonçalo şi să vorbească cu el. Sirianul asculta cu capul în pămînt. Era sigur că străinul acela e un agent de poliţie însărcinat să-l aresteze pe Gonçalo. Sirianul căpătase de mult convingerea că Gonçalo fusese condamnat pentru o crimă. El nu-şi putea închipui că un om e în stare să se ascundă tocmai la capătul lumii, dacă nu-i urmărit, ca şi el, de justiţia oamenilor. Nu-i făcu greutăţi ; se arătă gata să-l ducă la coliba uriaşului, dar îi ceru să vie singur. Şi în timpul călătoriei nu scoase o vorbă — din cînd în cînd, doar, se uita cu coada ochiului la tînăr.

Carlos își închipuise că tot ce văzuse pe moșia lui Venâncio Florival reprezenta ultima limită a mizeriei. Dar aici era și mai teribil : în mijlocul naturii exuberante de la tropice, locuitorii de pe malul fluviului — niște oameni fugiți de lume, subalimentați, bolnavi și triști — îi apăreau ca într-un coșmar. Peticele de pămînt răpite pădurii, cultivate numai cu puterea brațelor, sărăcăcioasele lanuri de porumb, manioc și fasole, nu le dădeau nici cît le trebuia ca să mănînce. Și în scurt timp nu le va mai rămîne nici atît, nici măcar aceste petice de pămînt, nici această mizerie ; singurul lucru pe care îl mai aveau era amenințat...

La coliba lui Gonçalo ajunse după-amiază, sub un soare arzător. Fugarul tocmai își pregătea luntrea ca să plece, cum avea obiceiul, în josul fluviului, să mai stea de vorbă cu oamenii de prin împrejurimi. În ultimul timp, de cînd sirianul îi adusese ziarele cu veștile despre înființarea întreprinderii de pe valea fluviului, călătoriile acestea le făcea mai des. Sirianul sări din luntre, se duse la Gonçalo și i-l arătă pe Carlos, care trăgea la mal :

— Ăsta zice că e ziarist și cică vrea să vorbească cu dumneata Amigao...

Erau numai ei trei pe malul fluviului ; în apă mișunau peștii de pradă, veșnic flămînzi. În spatele lor se întindea pădurea, într-un păienjeniș de liane de nedescurcat. Glasul sirianului era hotărît.

— Dar eu cred că e de la poliție și că a venit după dumneata. A făcut rău că a venit singur... *C'est ça...* Îl dăm gata cît ai bate din palme. Am să le spun oamenilor care au venit cu el că s-a înecat și că l-au mîncat peștii... sirianul și scosese pumnalul.

Carlos se duse repede la Gonçalo :

— Viu din partea lui Vítor.

Uriașul îi zîmbi sirianului, recunoscător :

— Lasă-l, îl cunosc, e într-adevăr ziarist. Îl aduc mîine cu luntrea mea. Dar vino să bei o duşcă înainte de a te înapoia...

Şi punînd mîna pe umărul sirianului, îi mai spuse o dată :

— Îţi mulţumesc din suflet...

Abia după ce luntrea sirianului se pierdu în depărtare, începură discuţia. Pentru Gonçalo convorbirea fu ca un fel de înviere ; zadarnic încerca să-şi ascundă veselia : i se revărsa din piept umezindu-i ochii, i se răspîndea pe toată faţa, iluminînd-o într-un surîs. Îl sfredelea cu ochii pe Carlos, ca pentru a se convinge că într-adevăr în faţa lui se află un tovarăş din partid, un om venit de-a dreptul din luptă, o fiinţă pe care-o simţea ca o parte din însuşi fiinţa lui.

— Şi Vítor, ce mai face ?

— Cred că bine. Eu însă vin de la São Paulo. Am fost trimis de tovarăşii de acolo, cărora Vítor le-a spus că dumneata eşti aici. Eu nu-l cunosc personal. Ştiu numai că e un tovarăş responsabil din nord-est.

— Un tovarăş şi atîta tot.

În timp ce Carlos îi expunea problema întreprinderii, Gonçalo asculta, stînd pe vine, ca ţăranii din nord-est.

— Ei vorbesc mult de naţionalism ; presa, care acum e controlată de guvern, o ţine într-una : întreprindere naţională, capital naţional. Vorbe goale. În spatele întregii afaceri stau americanii, care vor manganul, materia primă de-aici. Ca urmare, tot pămîntul va fi împărţit între cîţiva granguri... Au de gînd să le ia pămîntul ţăranilor, şi să dea colţul ăsta de ţară pe mîna yankeilor. Iată ce fel de patrioţi sînt...

Discutară mult despre lucrul acesta. Carlos explica în felul următor :

— Trebuie să ne folosim de tulburările care vor izbucni cu siguranţă în sînul populaţiei de pe malurile fluviului, pe care vor s-o alunge de pe pămînturile ei. Trebuie ca lupta de aici să fie un exemplu pentru toţi ţăranii. Nu peste mult vor sosi primii tehnicieni ca să-şi înceapă prospecţiile. Vor veni şi lucrători. Noi o să introducem oameni de-ai noştri printre ei. O să trimitem un responsabil ca să-i ajute. Avem să stabilim pe urmă un semn ca să-i recunoşti.

Îl privi pe uriaşul de lîngă el, pe acest tovarăş intrat în legendă, despre care auzise vorbindu-se atîta :

— Principalul e să începem să ducem o muncă de lămurire printre ţărani. Lupta indienilor, pe care ai condus-o dumneata, a deschis perspective largi în toată zona aceea. Atîta timp cît nu vom fi stabilit o adevărată alianţă între muncitori şi ţărani, nici nu ne putem măcar gîndi la o mişcare serioasă. De aici trebuie să pornească o acţiune şi mai puternică decît răscoala indienilor. Ceva care să aibă răsunet pe toate moşiile, ceva care să le trezească ţăranilor conştiinţa de clasă şi să-i facă să vadă limpede mizeria în care trăiesc. Eu nici nu-mi închipuiam că pe aici poate să fie atîta sărăcie... Dar, vorba ceea ; pînă nu vezi cu ochii...

Stătură aşa de vorbă pînă se lăsă seara. Era o seară caldă, tropicală, cu cerul negru scînteind de stele. Nori de ţînţari zburau în jurul lor, dar Gonçalo nici nu-i simţea. Luară o mică gustare, pregătită la focul aprins în faţa colibei. Carlos îi vorbi despre partid, despre situaţia politică, despre tovarăşi, povesti amănunte în legătură cu lovitura de stat, evenimentele petrecute în timpul vizitei lui Vargas la São Paulo. Apoi îl ascultă şi el la rîndul său pe Gonçalo. Uriaşul îi vorbi despre valea fluviului Salgado. O cercetase bine cît stătuse acolo, îi cunoştea resursele, bogăţiile nemăsurate — şi în glas avea ceva pătimaş, cînd povestea despre toate lucrurile acestea.

— Aici oamenii ar putea trăi ca-n rai, în socialism...

Carlos îl întrerupse:

— Dar mai întîi trebuie făcută revoluţia... Şi ca s-o facem, ne trebuie oameni. Trebuie să-i transformăm pe aceşti caboclosi, pe aceşti sclavi care muncesc pe moşia lui Venâncio Florival, în nişte vajnici revoluţionari...

Privirea lui Gonçalo se pierdu în sus, spre cerul presărat cu stele, apoi cuprinse pădurea, fluviul, şi se opri asupra colibelor din preajmă, care abia se zăreau prin beznă.

— Ah! tovarăşe, dumneata nu-i cunoşti încă pe ţăranii noştri, nu ştii ce pot! Chiar cei de aici, aşa bolnavi şi obijduiţi, sînt grozavi: curajoşi şi buni, generoşi şi loiali. În ziua cînd îi vom face să înţeleagă pricina mizeriei şi exploatării în care trăiesc, în ziua aceea vom şi putea socoti că am recrutat soldaţii revoluţiei. Atunci vor arăta în sfîrşit ce pot. Pentru că, dă-mi voie să-ţi spun, numai faptul de a trăi aici este un act de eroism, o adevărată minune.

Răgetul unui jaguar spintecă întunericul nopţii, trezind maimuţele, care ţipară speriate. Gonçalo se ridică. Statura lui uriaşă părea croită pe măsura pădurii virgine.

— Tovarăşe, ai să-ţi dai seama cît preţuieşte poporul acesta de ţărani, cînd are să sune ceasul încăierării. Întoarce-te acasă fără grijă şi lasă veneticii pe seama noastră. Am să ridic pînă şi jaguarii şi şerpii împotriva lor... Ca să le arăt că poporul brazilian nu-i totuna cu vînduţii din guvern. Că pămîntul acesta este al nostru.

Şi deschizîndu-şi braţele, făcu un gest larg, ca şi cum ar fi ocrotit pădurea, fluviul, mineralele adormite sub pămînt, fiarele din pădure şi ţăranii din colibele lor primitive.

NOTE

* Integraliştii — membrii organizaţiei fasciste braziliene „Acţiunea integralistă" („Cămăşile verzi"), apărută în anii de după 1930. Aveau strînse legături cu Germania hitleristă.

* Armando Sales Oliveira — om politic burghez, fost guvernator al statului São Paulo. În campania electorală din 1937, sanpaulienii l-au propus candidat pentru postul de preşedinte al republicii. După lovitura de stat din noiembrie 1937, a fost arestat. Eliberat, a emigrat din ţară.

* Aceasta se referă la Insurecţia din 1935 — acţiune revoluţionară a maselor populare braziliene, unite în „Alianţa naţională de eliberare" contra fascismului şi imperialismului, contra rămăşiţelor feudale din ţară, pentru drepturi şi libertăţi democratice, pentru un guvern popular, revoluţionar. „Alianţa naţională de eliberare" — uniune a partidelor şi organizaţiilor progresiste, în care au intrat peste cinci milioane de oameni — a fost constituită la 30 martie 1935, fiind sprijinită şi de o parte considerabilă a armatei. Speriat de creşterea mişcării populare, guvernul Vargas, în iulie 1935, a pus Alianţa în afara legii şi a arestat pe mulţi dintre participanţii ei activi. La 24 noiembrie a izbucnit insurecţia populară în statul Rio Grande do Norte, unde puterea a trecut în mîinile unui guvern revoluţionar. Insurecţia a cuprins apoi Recife (statul Pernambuco) şi Rio de Janeiro. În condiţii excepţional de grele, răsculaţii au dus o luptă inegală împotriva trupelor guvernamentale şi a bandelor fasciste înzestrate cu armament american şi german. Eroismul şi lupta plină de

abnegaţie a răsculaţilor nu au scutit Alianţa de înfrîngere, care a fost cauzată de slăbiciuni organizatorice, lipsa de arme şi trădarea unor elemente întîmplătoare, străine, care aderaseră la Alianţă. Guvernul a dezlănţuit represalii crunte contra răsculaţilor; mulţi dintre aceştia au fost ucişi, mulţi au pierit în urma torturilor îndurate în temniţe, şaptesprezece mii de activişti ai Alianţei au fost trimişi la ocnă. A fost întemniţat şi secretarul general al Partidului Comunist Brazilian, Luis Carlos Prestes, preşedintele de onoare şi conducătorul de fapt al Alianţei naţionale de eliberare.

* Evenimentele din 1932. Este vorba aici despre încercarea de lovitură armată a sanpaulienilor şi ofiţerilor din armata braziliană ce li se alăturaseră, în iulie-septembrie 1932, îndreptată contra lui Vargas, care pusese mîna pe putere cu aproape doi ani mai înainte. Organizatorii loviturii au reuşit să antreneze şi o parte a oamenilor muncii. Acţiunea a fost desfăşurată sub lozinca convocării Adunării Constituante şi adoptării unei noi Constituţii (de aceea, în Brazilia, această acţiune este numită adesea „Constituţionalistă"). În realitate, însă, sanpaulienii, ajutaţi de englezi, au încercat să recucerească poziţiile pierdute după venirea la putere a lui Getúlio Vargas, omul yankeilor. După ce a înăbuşit prin forţa armelor acţiunea sanpaulienilor, luînd împotriva unora dintre ei măsuri represive — destul de limitate — căci Vargas a considerat necesar să păşească la o apropiere cu foştii lui adversari, oligarhia latifundarilor din São Paulo. Aceste manevre erau menite să-i întărească poziţiile, avînd în vedere creşterea mişcării democratice. Asigurîndu-şi sprijinul latifundiarilor, guvernul lui Vargas a adoptat şi mai făţiş o orientare spre reacţiune şi fascism.

* Harry Berger (Ebert) — antifascist german, fost deputat în Reichstag, şi soţia sa Auguste-Elise au fost arestaţi în Brazilia. Amîndoi au fost supuşi unor torturi bestiale în beciurile „poliţiei speciale", în urma cărora Berger s-a îmbolnăvit grav, iar soţia lui a murit nu mult după trimiterea ei în Germania hitleristă. Berger a fost condamnat la 13 ani şi 4 luni închisoare.

* E vorba aici de lovitura de stat din 1930 prin care agentul S.U.A. Getúlio Vargas, pe atunci guvernator al statului Rio Grande do Sul, a reuşit să se proclame preşedinte al republicii, deşi în alegerile prezidenţiale candidatura lui fusese înfrîntă.

* João Rui-Barbosa (1849—1823), om politic şi scriitor brazilian, vicepreşedinte al primului guvern republican şi unul dintre autorii primei Constituţii a Braziliei. Pentru cunoştinţele vaste pe care le poseda în diferite domenii ale culturii, era considerat de către contemporanii săi „o enciclopedie ambulantă."

Responsabil de carte: Madeleine Scarlat
Tehnoredactor: Ana Sabău
Corector: Mada Şufaru

Dat la cules 10.11.956. Bun de tipar 20.03.957. Tiraj 6110 ex. Hîrtie ediţii tip A. de 65 gr. m.p. Format 540×840/16. Coli ed. 18,03. Coli de tipar 23,5. Ediţia I. Comanda 2057. A. nr. 02551. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare 8 A—31=R.

Tiparul executat sub com. nr. 1702 la Combinatul Poligrafic Casa Scînteii „I. V. STALIN".
Bucureşti — R.P.R.

In colecția

„LITERATURA
UNIVERSALĂ
CONTEMPORANĂ“

vor apărea:

Theun de Vries
O STAFIE UMBLĂ
PRIN EUROPA...

* * *

Howard Fast
SPARTACUS

* * *

Marie Pujmanová
OAMENI
LA RASCRUCE

—

JOCUL CU FOCUL

—

VIAȚA
IMPOTRIVA MORȚII

* * *

Bertolt Brecht
TEATRU

* * *

Roger Martin du Gard
FAMILIA THIBAULT

Vol. I, II, III Lei 20